

**EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ**

**Svazek 6
6. vydání
2019**

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

**Volume 6
Issue 6
2019**

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Marta Jacyšyn, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Darja Kibec', PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, PhD, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Lilija Nevara, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti (*Francie*)

Olexandr Merezsko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (*Polsko*)

Özgür Oguz, PhD v právu, docent Univerzita Anadolu (*Turecko*)

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (*Polsko*)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (*Česká republika*)

Andreas Pottakis, Právnický zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva (*Řecko*)

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita (*Velké Británie*)

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionalní univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Leonid Tymčenko, doktor práva, profesor, Výzkumný ústav fiskální politiky, Univerzita státní fiskální služby Ukrajiny (*Ukrajina*)

Alina Zamula, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínka univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napolí (*Itálie*)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (*Velké Británie*)

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Marina Kalashlinska, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Ilona Mishchenko, PhD in civil law and civil process, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University (Ukraine)

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine)

Daria Kibets, PhD in Law, associate professor, National Aviation University (Ukraine)

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service (Ukraine)

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France (France)

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy (Poland)

Lilia Nevara, PhD in Law, associate professor, National Aviation University (Ukraine)

Özgür Oguz, PhD in Law, Ass.Prof, Anadolu University (Turkey)

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law (Greece)

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales (Great Britain)

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University Almaty (Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Leonid Tymchenko, Major Research Fellow, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Marta Yatsyshyn, PhD in Law, associate professor, National Aviation University (Ukraine)

Alina Zamula, PhD in Law, associate professor, National Aviation University (Ukraine)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University (Slovakia)

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics (Great Britain)

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University (Ukraine)

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)
Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odesa Law Academy" (Ukraine)

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyyi (Ukraine)

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science (Ukraina)

Marina Kalashlinska, PhD in political science (Ukraina)

Ilona Mishchenko, PhD v právu, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukraina)

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraina)

Iana Chernopyschchuk, PhD in constitutional and municipal law (Ukraina)

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=42760>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Levan Antia, RUSSIA-IRAN POLITICAL TANDEM IN THE SOUTH CAUCASUS	6
Roman Yedeliev, “HUMANITARIAN AID” OF THE RUSSIAN FEDERATION TO THE INDIVIDUAL DISTRICTS OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS AND INTERNATIONAL LAW	11
Yaryna Zavada, TURKEY’S POSITION TO IRAN’S NUCLEAR PROGRAM	17
Volodymyr Zhygailo, UKRAINIAN VECTOR OF THE USA FOREIGN POLICY DURING D. TRUMP PRESIDENCY	21
Artur Myroniuk, INTERNATIONAL MEASURES OF THE MARITIME ENVIRONMENT PROTECTION: IMPLEMENTATION IN THE UKRAINIAN LEGISLATION	29
Vadym Zulharyn, ON THE STANDARDIZATION IN INTERNATIONAL TRADE AS A MEANS OF NON-TARIFF REGULATION IN INTERNATIONAL TRADE AGREEMENTS	36

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Uliana Koruts, STRUCTURE AND CONTENT OF THE WAR PROPAGANDA PHENOMENON IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND INTERNATIONAL RELATIONS	45
Andrii Kliachyn, Lidii Marfobudinova, PRACTICAL IMPLEMENTATION OF GENDER EQUALITY PRINCIPLES IN THE EUROPEAN PARLIAMENT AND IN THE PARLIAMENTS OF THE EUROPEAN UNION (WITH CONCEPTUAL REASONING)	52
Pavlo Kolomiets, HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION OF TAX SECURITY IN UKRAINE	59
Maryna Kalashlinska, POLITICAL AND HISTORICAL STAGES OF FORMATION OF PALLIATIVE AND HOSPICE CARE IN THE WORLD	66

MEDIA DIMENSIONS OF SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

Iuliia Tsyrfya, FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF ETHNONATIONAL STABILIZATION OF SOCIETY	71
Anna Osmolovska, TENDENCIES OF UKRAINE’S IMAGE FORMATION IN POLISH INFORMATION SPACE	77
Yuri Kuts, Olena Sergeyeva, CONTEMPORARY STATE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE: A EUROPEAN DIMENSION	83

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Mykyta Dovbysh, MIGRATION CRISIS IN EUROPEAN UNION COUNTRIES
IN THE CONTEXT OF CURRENT MIGRATION PROCESSES
(BASED ON THE FRENCH MIGRATION MODEL) 89

Mykhailo Orlatyy, Ihor Shlapak, PARTICULAR QUALITIES OF ECONOMIC GROWTH
IN THE REGIONS OF UKRAINE AND IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD 96

Maryna Bilynska, Olena Korolchuk, Oleksii Kondratenko, Sergii Mokretsov,
LIQUID DEMOCRACY AND LIQUID ADMINISTRATION AS THE NEW KEY PRINCIPLES
FOR THE RESILIENT PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT IN UKRAINE 104

Natalya Bobro, MANIFESTATIONS OF POLITICAL DEVIATION AS A TECHNOLOGY
OF WORKING WITH THE ELECTORATE 113

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Oleksandr Fedorko, CONSOLIDATION OF THE PRESIDENTIAL RIGHTS
TO CREATE NABU AND APPOINT NABU DIRECTOR BY THE CONSTITUTION
OF UKRAINE: USURPATION OF POWER OR URGENT NEED 118

Maryna Reznichuk, LEGAL FRAMEWORK AND INSTITUTIONAL MECHANISM
OF MONITORING THE DCFTA IN THE CONTEXT OF THE ASSOCIATION AGREEMENT 124

Nina Rohatynska, WAYS TO IMPROVE CUSTOMS IN CRIME PREVENTION:
INTERNATIONAL EXPERIENCE 130

Kateryna Hutchenko, HARMONIZATION OF CUSTOMS LEGISLATION IN THE FIELD
OF TRANSIT OPERATIONS 135

Liliia Nesterchuk, PROCEDURE FOR SELECTING (ASSIGNING) THE COMPOSITION
OF BODIES THAT RESPONSIBLE FOR THE FORMATION OF THE JUDICIAL CORPUS ... 142

Emiliya Plekan, CIVIL LEGAL REGULATION OF THE SURROGACY
IN FOREIGN COUNTRIES AND IN UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS 148

Natalia Makhno, CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF WATER OBJECTS REFERRED
TO THE THERAPEUTIC CATEGORY 156

Roman Krupnyk, SEPARATION OF LAND PLOT FROM PERMANENT USE
FOR PUBLIC NEEDS: CIVIL AND LEGAL ASPECTS 163

Olga Kovalchuk, INITIATION OF A PRE-TRIAL INVESTIGATION OF FRAUD RELATED
TO CREDIT UNION'S ACTIVITY 171

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 177

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 182

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Levan Antia

Georgian Technical University, Georgia

RUSSIA-IRAN POLITICAL TANDEM IN THE SOUTH CAUCASUS

It is determined that the South Caucasus occupies an extremely important geopolitical place since, during the period of industrialization and increasing dependence on energy, the role of the South Caucasus in the global arena has significantly increased. It is noted that Iran, like Russia, is trying to contain and minimize the Western influence in the South Caucasus region as they see it as a threat to their regimes. They are trying to maintain maximum control over the vast reserves of energy in the Caspian Sea and the energy routes passing through Georgia. It is noted that Armenian-Turkish relations do not suit either Iran or Russia as it will reduce the influence of Russia and Iran on Armenia, Turkey is a member of NATO, and the strengthening of the region creates an automatic threat to the national interests and goals of Iran and Russia in the region. It is proved that the regional policy of the South Caucasus determines a number of factors, both domestic and foreign.

Keywords: Iran, Russia, Georgia, Azerbaijan, South Caucasus, geopolitics, conflicts.

For centuries, large countries such as the Roman Empire, the Arab Caliphate, the Ottoman Empire, Persia, and the Russian Empire fought to gain control of the South Caucasus. Since the time of the Great Silk Road, the South Caucasus has played a major role as the shortest land link between China and Europe. It also serves as the gateway to connect the region to the Middle East and Central Asia, making the region an important geostrategic site.

During the period of industrialization and increasing dependence on energy, the role of the South Caucasus has increased significantly on the world stage. The strategic importance of the region is brilliantly described in his book *The Great Chess Board* by Zbigniew Brzezinski¹.

Contemporary politics in the South Caucasus is quite complex, and it represents the wrestling arena of the great states, such as the Russian Federation, the US, European countries, China, Turkey and Iran. And the countries in the region: Georgia, Azerbaijan, Armenia have a growing interest in gaining political influence, both through diplomacy and through the use of force, such as the Russian Federation. In the so-called Bermuda Triangle, which is represented by the South Caucasus region in policy formulation, Azerbaijan's oil and natural gas play a major role, causing giant energy companies to enter the region such as BP (UK), amocco (US) "unocal" (US), etc.

Therefore, the South Caucasus and the entire Caucasus region remain an arena of difficult political developments, where the Russian Federation is strongly represented by its energy, national and strategic security interests, further complicating the situation in the region. Because the Russian Federation attaches global importance to the region and perceives any actor as a threat.

Following the collapse of the USSR, Iran's main rival in the region disappeared from the political map, increasing Iran's role in the region, and the South Caucasus created a sort of "buffer zone" between Russia and Iran. Given the growing dangers of the Russian Empire's aggressive foreign policy, Iran recognizes the importance of independent states in the South Caucasus (Georgia, Azerbaijan, Armenia), and this "buffer zone" is vital to it. Opened the prospects for European routes through the South Caucasus.

In the modern and globalization period, the concept and approaches of Iran's foreign policy towards neighboring countries are changing. Tehran understands that aggressive policy of expanding territories at the expense of neighboring countries is very unprofitable in the modern world, which will hurt both its

¹ Бжезинский, З. (1998). *Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы)*. Москва: Международные отношения.

external image and exacerbate an already difficult situation inside the country that the Iranian state cannot cope with.

Despite the collapse of the Soviet Union (USSR), Russia is trying to compete with the West, and hence Iran is trying to use its ties with Russia to reduce the increased Western pressure on it. Therefore, Iran strengthens its relations with Russia both diplomatically and in all fields of science, technology, military industry, etc., which is of strategic interest to Russia itself, as Iran represents a market for its products to Russia. Russia is also pursuing its foreign policy through Iran in the Middle East region, and the idea that the Russian Federation is the greatest friend of Muslim countries. Russia needs this, as well as this, to soften the pressure on the Russian-dominated Muslims in the North Caucasus and increase its political influence over Central Asia.

Iran, as well as Russia, are trying to contain and minimize Western influence in the South Caucasus region, as they see it as a threat to their regimes. They are trying to maintain maximum control over the enormous energy supplies in the Caspian Basin and the energy routes passing through Georgia.

Importantly, Iran's policy in the South Caucasus does not pose a threat to the Russian Federation itself, and Iran is doing its best to support Russia in pursuing its policy and acting under Russia's control. Both Russia and Iran are trying their best to hinder US empowerment in the region, but neither the US nor European countries are doing their best to bring in and strengthen international organizations in the region. As well as political and economic affairs The II¹. Eastern Partnership².

These programs are needed to reinforce Western influence in the South Caucasus and to reconstruct existing regimes in the post-Soviet space, which aim to increase its influence through the South Caucasus to Central Asia, which in itself will reduce Russia and Iran's influence in the region.

As for modern Azerbaijani-Iranian relations, the Azerbaijani side is focused on Turkey and the United States, and the impact of Iran's foreign policy is minimal here. At the time, when the "Contract of the Century" was signed, which provided for the supply of Azerbaijani oil and gas to Europe, the political balance in the region had significantly changed. Western influence in the region increased, reducing the influence of Russia and Iran³.

For its part, Iran is trying not to push its ideological policy to the level of foreign policy, as Iran recognizes that such a policy is unprofitable to Azerbaijan, Georgia and Armenia and is pragmatic in its foreign relations.

There is a mutual alertness between today's Iran-Azerbaijan relations. In its neighborhood, Baku sees first of all a potential regional threat: a radical Islamic state bordering the country that can activate Shiite populations in the south of the country. And for Iran, Azerbaijan is a dubious secular state, friendly with Israel and the West, and backed by the Iranian population living in the northern part of the country. Given that both states have mechanisms of pressure on each other, it would be best for both sides to implement a restraint policy⁴.

Iran has the closest relations with Armenia from the South Caucasus. This again underscores the pragmatism of Iran's foreign policy. Last year, the Iranian ambassador to Armenia made some rather extravagant statements at a news conference, namely that he announced the possibility of expanding the Iran-Armenia gas pipeline to the Georgian territory (which in fact fits both Georgia and European Union countries in the interests of diversification) and also stated that Iran did not allow The deployment of peacekeepers from the BSEC to the Nagorno-Karabakh conflict zone, however, remained only words: Obviously, the statement served more populism than real politics. However, there is every reason to believe that if relations between Iran and the West are warmed, Tehran's economic ties with the South Caucasus region will be strengthened. In particular, we can talk about the construction of a railway that will connect Iran and the regions, which is a good incentive for the development of the economy. The Armenian Diaspora has a significant impact on the positive development of Armenian-Iranian relations. Iranian Armenians are considered to be a fairly loyal ethnic minority in the Iranian state and have traditionally

¹ Partnerships Radiate More – Partnerships and Ego Operations. *On-line library*. <<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c940110b.htm>>.

² აღმოსავლეთ პარტნიორობა 10 წლის იუბილეს აღნიშნავს. *European Commission*. <<https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/62199/>>.

³ Oil sector. *President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev*. <<https://en.president.az/azerbaijan/contract>>.

⁴ Иран и Азербайджан подписали договор о ненападении. *Газета Коммерсантъ*. <<https://www.kommersant.ru/doc/578236>>.

enjoyed the favor of the Iranian authorities. Despite the Islamic nature of Iranian statehood and the continued support and solidarity of Muslims with the "Karabakh" issue, Iran has a favorable attitude towards the Armenian (Christian) world. The Iranian authorities have published the principles of "equality" in the political settlement of the Nagorno-Karabakh problem¹.

I would also like to point out that the warming of the strained Armenian-Turkish relations does not suit either Iran or Russia, since the warming of the Armenian-Turkish relations will reduce the influence of Russia and Iran on Armenia and is not in the strategic interests of the two countries and this process is deadlocked, since Turkey is a NATO member and The strengthening of the region poses an automatic threat Iran and Russia's national interests and objectives in the region.

As for possible participation in Iran's energy projects in the South Caucasus, such as the construction of a gas pipeline to Europe, we should not expect too much at this point. Of course, Iran ranks fourth in the world in terms of oil reserves and second in volume of gas, so most oil and gas corporations in the West expect the sanctions imposed on Iran to be lifted. However, the process of unifying Iran in the international trade system is long and problematic. Given its multilevel system of sanctions, sanctions imposed on Iran cannot be lifted at once, and Iran's energy infrastructure is currently weak because Iran has no access to modern technology because of sanctions. Even gas production is so inefficient that Turkmenistan is seeking to buy gas from Iran. This means that, in the first place, after the lifting of sanctions in the first period, almost all extracted energy sources will be consumed in the domestic market.

There is no doubt that the Iranian state occupies the most important geostrategic site in Western Asia. At the same time, Iran is a Caucasian, Middle Eastern, Central Asian and Caspian regional country, which is also surrounded by the Persian Gulf and Oman by the Indian Ocean. The Iranian state is a source of not only energy resources, but also an important transportation country, which is of course very important in world politics. It is also noteworthy that the Iranian state has one of the many armies in the world, which greatly influences Western Asian regional policy. Given this reality, the Iranian state is portrayed as a leader, especially given its ambitions. Also, when we discuss Iran trends in foreign policy and aspires to establish itself in the neighboring region is a national-psychological factor, because the current Iranian state of the ancient civilization of Persia successor which adds and encourages its imperialist ambitions towards its neighbors, and also trying to act as mediator Azerbaijan-Armenian conflict².

Iran has also become more active in recent years in cultural and humanitarian activities under the supervision of the Ministry of Culture of about 70 cultural centers located in different countries of Europe, Asia and the Americas. Of course, one of the countries in the South Caucasus region is the subject of potential ideological-propaganda interest in Azerbaijan, whose population historically belongs to the Shiite branch of Islam. Their numbers are low in Christian Armenia and Georgia, reducing Iran's Shiite ideological-propaganda capacity in these two countries, but pure political thinking is on the forefront and Iran is strengthening diplomatic ties with Armenia³.

Lately, pragmatic political thinking has been more dominant in Iran's foreign policy towards the South Caucasus than religious. This also applies to recent developments. For example, Iran's support for Armenia, which has long been drawn to Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh conflict. The Iranian state is working closely with Armenia, reflecting Iran's supply of energy to Armenia, such as oil and natural gas, as well as building new links. That impedes Azerbaijan's rapprochement with the Iranian state, causing Azerbaijan's discontent.

Iran, for its part, accuses Azerbaijan of drawing closer to its established enemies, the US, Israel and Turkey. Iran claims Azerbaijan is setting up a springboard against Iran. Given that Azerbaijan purchased \$ 1.6 billion worth of Israeli arms from Israel and Tehran does not exclude that Baku will devote its military air bases to Israel to carry out air strikes on Iran's nuclear facilities, which I think is a very low probability and Iran's doubts.

Iran attaches great importance to Georgia's Caucasus policy. Tehran is very serious about strengthening relations with Georgia, both in terms of political, geostrategic and economic interests. Of particular interest to Iran is the North-South Transport Corridor. Georgia is an important link

¹ Посол Армении в Иране обозначил весь спектр двухстороннего сотрудничества. *ИА REGNUM*. <<https://regnum.ru/news/economy/2389315.html>>.

² Iran's role as mediator in Nagorno-Karabakh crisis. <<http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0701.htm>>.

³ Посол Армении в Иране обозначил весь спектр двухстороннего сотрудничества. *ИА REGNUM*. <<https://regnum.ru/news/economy/2389315.html>>.

in this corridor and Georgia's involvement is very important for Iran. The way out of Georgia to the Black Sea is essential to deepen Iran-European trade ties. Energy problems also pose a ground for cooperation with Iran¹.

Georgia cannot ignore the Iranian factor in the region as Georgia needs to develop multilateral relations. Georgia, as the only country with access to the Black Sea, can play the role of a regional transport and communications center and thus realize its political ambitions. Iran, for its part, is trying to exploit Georgia's transit potential and export its products through Georgia to the European market².

We can call Georgia's relations with Iran as restrained, stable, but not conflicting, something so delicate. In addition to the political and economic interests of Iranian-Georgian relations, there is an ideological aspect. Iran's leadership is constantly concerned about the strengthening of the US military and political presence in the region as US anger over Iran's nuclear program. According to Tehran, Tbilisi is Washington's ally in the Caucasus and Georgia's cooperation with the West is directly linked to Iran's security. The main focus of Georgian-American cooperation is military political assistance and the presence of US military consultants and instructors in Georgia, which some experts call a "guarantee of Georgia's security and sovereignty." And according to other experts (often Russian experts), "the US wants to create a springboard in the South Caucasus region."

Under the circumstances neither Iran nor Russia does not want Georgia to cooperate closely with the US military in the field and also the US military presence in the territory, especially in Georgia in the agreement on cooperation in the field of security and the firm's decision to join the North Atlantic Alliance³.

Given the situation, it can be assumed that Georgia will have a major impact on US-Iranian relations. It is also noteworthy that the relationship between Iran and the three republics of the South Caucasus is vague and complex. But it also seems quite ambitious and consistent in Iranian politics. It should be noted, however, that external forces have a great influence on the development of relations.

That is why each of the South Caucasian regional policy vectors determines quite a number of factors, both domestic and foreign. Based on the specifics of bilateral and multilateral relations in different geometrical figures represents the Caucasian heptagon: Azerbaijan-Armenia-Georgia-Turkey-Iran-Russia-USA.

The increasing influx of Western capital and energy resources in the 1990s, which increased Western policy influence, threatened the Islamic Republic of Iran and its effects on the region, forcing Iran to strengthen ties with the Russian Federation. However, due to its aggressive policy, which has led to sanctions, the Islamic Republic of Iran is in a very disadvantaged position, and Iran is unable to achieve the level of oil production that would best meet its needs, which puts Russia itself in a very favorable position as Iran itself. It has a large competitor in the energy market on the Eurasian continent.

Historically known as Iran's interest is always higher in the South Caucasus and of respect, since the Georgia-based control through, he was allowed to take the North Caucasus and also to gain access to Europe via the Black Sea, Georgia its geographical location in Asia, Europe, Georgia and Iran has been the object of a military attack. From the geopolitical point of view, the South Caucasus region is of great importance. The South Caucasus is an important communication hub for Christian and Muslim civilizations, a strategic crossroads between Europe and Asia, and the South Caucasus region is a deterrent to radical Islam that impedes its flow into Europe.

References:

1. Brzezinski, Z. (1998). *Velikaja shahmatnaja doska (Gospodstvo Ameriki i ego geostrategicheskie imperativy)* [The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives]. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija. [in Russian].
2. Iran i Azerbajdzhan podpisali dogovor o nenapadenii [Iran and Azerbaijan have entered into a non-binding agreement]. *Gazeta Kommersant* [Newspaper Kommersant]. <<https://www.kommersant.ru/doc/578236>>. [in Russian].
3. Posol Armenii v Irane oboznachil ves' spektr dvuhstoronnego sotrudnichestva [Armenian Ambassador to Iran outlines the full range of bilateral cooperation]. *REGNUM*. <<https://regnum.ru/news/economy/2389315.html>>. [in Russian].

¹ Nabucco pipeline. *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Nabucco_pipeline>.

² TRACECA. <<http://www.traceca-org.ru/traseka/>>.

³ გაწვევრიანების ინსტრუმენტები. <<http://infocenter.gov.ge/geo/main-natoinfo/page/20/>>.

4. Artie, R., Jervis, R. (2011). *International Politics Constant concepts and contemporary issues*. Iliia State University Publishing House. [in English].
5. Gentleson, B. (2015). *American Foreign Policy*. Iliia State University. [in English].
6. Chitadze, N. (2000). *Caspian oil and the role of transit countries*. Tbilisi state university. [in Georgian].
7. Chitadze, N. (2011). *Geopolitics*. Tbilisi. [in Georgian].
8. Doktrina jenergeticheskoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii [Energy Security Doctrine of the Russian Federation]. <<https://minenergo.gov.ru/node/14766>>. [in Russian].
9. g. Brzezinski's world domination, or global leadership (2004). *International Relations*. [in English].
10. Gusher, A. (2003). Caspian Triangle: "US Strategy in the Caspian Region. *Asia and Africa today*, no. 5, 125. [in English].
11. Iran's role as mediator in Nagorno-Karabakh crisis. <<http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0701.htm>>. [in English].
12. ხეცურიანი, ა. (2019). რუსული თანამედროვე საგარეო პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში წლის საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი [Russian modern foreign policy in the South Caucasus Georgian Technical University]. Tbilisi. [in Georgian].
13. Nabucco pipeline. *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Nabucco_pipeline>. [in English].
14. *NATO in the 21st Century* (2002). NATO Office on Information and Press. Brussels. [in English].
15. Nazarov, F. (2019). Casfactor. Caspian Cancer Institute. *Roll of Azerbaijan in unspecified Energetic Safety Europe*. <<http://www.casfactor.com/ru/int/46.html>>. [in Russian].
16. Oil sector. *President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev*. <<https://en.president.az/azerbaijan/contract>>. [in English].
17. Partnerships Radiate Mor – Partnerships and Ego Operations. *On-line library*. <<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c940110b.htm>>. [in English].
18. TRACECA. <<http://www.traceca-org.org/ru/traseka/>>. [in English].
19. Urushadze, E. Russian foreign policy thinking in the post-Soviet space. *A series of political studies*. [in Georgian].
20. აღმოსავლეთ პარტნიორობა 10 წლის იუბილეს აღნიშნავს [Eastern Partnership 10th Anniversary Celebrates EU Partnership in Georgia]. *European Commission*. <<https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/62199/>>. [in Georgian].
21. გაწევრიანების ინსტრუმენტები. <<http://infocenter.gov.ge/geo/main-natoinfo/page/20/>>. [in Georgian].

Роман Єделєв, к. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

«ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ОКРЕМИМ РАЙОНАМ ДОНЕЦЬКОЇ І ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Roman Yedeliev, PhD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

“HUMANITARIAN AID” OF THE RUSSIAN FEDERATION TO THE INDIVIDUAL DISTRICTS OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS AND INTERNATIONAL LAW

The article aims to analyze international legal aspects of the so-called "humanitarian aid" delivering by the Russian Federation to individual districts of Donetsk and Luhansk regions. The evaluation is proposed in the context of a hypothetical qualification of the situation as a non-international armed conflict in the territory of Ukraine, an international armed conflict between Ukraine and the "independent" states recognized by the Russian Federation, and a humanitarian catastrophe unrelated to and not connected with the armed conflict. It is proved that in each hypothetical qualification it is necessary to obtain consent from Ukraine and guarantee its control over the content of humanitarian aid, as well as the non-discriminatory distribution of this aid. It is the international legal obligation of Ukraine to grant such consent provided that the requirements of the humanitarian aid delivery are met by the Russian Federation, at least there should be no military equipment and armed groups as part of a humanitarian mission.

Keywords: humanitarian aid, individual districts of Donetsk and Luhansk regions, conventional international humanitarian law, customary international humanitarian law, armed conflict.

Гуманітарна допомога не вперше стає предметом науково-практичних досліджень. Будучи врегульованою як на рівні міжнародних договорів галузі міжнародного гуманітарного права, так і на рівні міжнародно-правових звичаїв, діяльність із надання гуманітарної допомоги досі залишається дискусійною і до кінця не визначеною, оскільки знаходиться на точці дотику захисту прав людини (на що і має бути спрямована гуманітарна допомога) і втручання в збройний конфлікт третьою стороною, яка може провадити таку діяльність (надання гуманітарної допомоги) без дотримання принципу неупередженості. Разом з тим, неупередженість є, в тому числі, оціночною категорією, яка потребує доведення, що в умовах збройного конфлікту не завжди видається можливим. Саме тому кожен конкретний збройний конфлікт треба розглядати окремо, так само і кожен факт надання гуманітарної допомоги потребує окремого дослідження на предмет відповідності дій міжнародно-правових зобов'язанням. Не виключенням є і відправка Російською Федерацією на постійній основі з серпня 2014 р. автомобільних конвоїв з різним вантажем. За весь період було відправлено 87 автомобільних колон з загальною вагою вантажу більш як 78 тисяч тон¹.

В українській науці міжнародного права проведено принаймні три ґрунтовні дослідження міжнародно-правових аспектів надання «гуманітарної допомоги» Російською Федерацією окремим районам Донецької і Луганської областей. Це дослідження Мирослави Антонович «Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом»², дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини

¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2019 року. <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_UA.pdf>.

² Антонович, М. (2015). Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 168, 93-98. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7843/Antonovych_Pravo_na_humanitarnu_dopomohu.pdf>.

«Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України»¹ та дослідження Сергія Саяпіна і Тимура Короткого «Кваліфікація ситуації навколо «гуманітарних конвоїв» РФ відповідно Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.»². Однак названі роботи спрямовані більше на кваліфікацію того, що відбувається або відбулося. Дана ж стаття спрямована на аналіз можливих обґрунтувань, які Російська Федерація може обрати для виправдання своїх дій, не надаючи оцінки цих обґрунтувань. Разом з тим, для оцінки правомірності надання гуманітарної допомоги потрібно розглянути усі можливі варіанти.

Оцінка поточних подій завжди ускладнюється тим, що ситуація може змінитися у будь-який момент. Тому з метою всебічного врахування факторів впливу на ситуацію, будь-який елемент треба розглядати з кількох сторін, в тому числі з протилежних. Так само з ситуацією щодо «гуманітарної допомоги», яка надається Російською Федерацією на території окремих районів Донецької та Луганської областей. Її доречно розглядати з декількох різних точок зору, адже ми не можемо знати у чому саме може полягати аргументація «правомірності» діяльності Російської Федерації її представниками. Гіпотетичні позиції щодо кваліфікації ситуації в окремих районах Донецької і Луганської областей можуть бути наступними: 1) міжнародний збройний конфлікт на території України; 2) міжнародний збройний конфлікт між Україною і визнаними Російською Федерацією «незалежними» державами; 3) гуманітарна катастрофа, не пов'язана і не прив'язана до збройного конфлікту. Ми не розглядаємо ситуації міжнародного збройного конфлікту між Україною і Російською Федерацією в окремих районах Донецької і Луганської областей, оскільки в такому разі взагалі неможливо ставити питання про надання гуманітарної допомоги. Разом з тим, не ставлячи під сумнів наявність міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією через окупацію Кримського півострова, недослідженим є питання загальної можливості постачання гуманітарної допомоги державою-учасницею такого конфлікту в іншу державу-учасницю. Це питання залишиться поза увагою даної статті, але може бути проаналізовано у майбутньому і, скоріш за все, буде нерозривно пов'язано з питанням впливу збройного конфлікту на міжнародні договори між воюючими державами.

Першим варіантом є міжнародний збройний конфлікт на території України. Україна і Російська Федерація ратифікували Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (далі – Додатковий протокол II). Відповідно до пункту 2 статті 18 цього Додаткового протоколу, якщо цивільне населення зазнає надзвичайних бідувань через недостатнє забезпечення запасами, істотно важливими для його виживання, такими як продовольство й медичні матеріали, то за згодою заінтересованої Високої Договірної Сторони проводяться операції з надання допомоги цивільному населенню, яка має виключно гуманітарний і неупереджений характер і здійснюється за відсутності будь-якої несприятливої різниці³. Тобто, до надання міжнародної допомоги висуваються такі вимоги: 1) згода заінтересованої Високої Договірної Сторони (у даному разі – України); 2) виключно гуманітарний характер; 3) виключно неупереджений характер; 4) відсутність будь-якої несприятливої різниці.

Однак нормативне регулювання міжнародних збройних конфліктів залишається на недостатньому рівні. Тому доцільним видається звернення до звичаєвого міжнародного гуманітарного права, а саме до дослідження, проведеного Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, з метою виявлення тих норм, які набули характеру звичаєвих.

За однією зі звичаєвих норм, а саме норми 55, яка застосовується як до міжнародного збройного конфлікту, так і до міжнародного, сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що

¹ Бушенко, А. П. (заг. ред.) (2016). *Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України*. Київ: КИТ. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Press_Humanitarian_aid_reportUKR.pdf>.

² Саяпін, С., Короткий, Т. (2019). Кваліфікація ситуації навколо «гуманітарних конвоїв» РФ відповідно Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. *Український часопис міжнародного права*, 3, 133-135.

³ *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199>.

її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту¹. Зміст цієї норми дещо відрізняється від зазначеної у Додатковому протоколі II, зокрема, різниця полягає у наступному: 1) сторона конфлікту повинна надавати дозвіл, тобто передбачається, що відмова має бути вмотивована; 2) гуманітарна допомога підлягає контролю з боку сторін конфлікту.

Таким чином, можна дійти висновку, що надання гуманітарної допомоги за умов неміжнародного збройного конфлікту може вважатися правомірним за таких умов: 1) отримання згоди сторони конфлікту на надання гуманітарної допомоги, яка має бути вмотивованою; 2) гуманітарна допомога підлягає контролю з боку сторін конфлікту; 3) має виключно гуманітарний характер; 4) має виключно неупереджений характер; 5) надання гуманітарної допомоги без дискримінації.

Для Російської Федерації найскладнішим завданням є доведення того факту, що гуманітарна допомога надається без дискримінації. Гуманітарна допомога має надаватися обом сторонам конфлікту, а не лише залежним від Російської Федерації і підконтрольним їй. В цьому аспекті показовим є те, що Російський Червоний Хрест звертається до Міжнародного комітету Червоного Хреста, а не до Національного комітету Червоного Хреста України. Надання гуманітарної допомоги таким чином одразу ставить питання про її недискримінаційний характер.

Принцип неупередженості означає, що дії повинні з надання гуманітарної допомоги повинні здійснюватися виключно на основі потреб тих людей, що постраждали від збройних конфліктів чи стихійних лих, без дискримінації між країнами або всередині постраждалого населення². Жан Пікте виокремлює три ключові елементи принципу неупередженості: недискримінація, пропорційність та недопустимість власних суджень при здійсненні гуманітарної діяльності³. Як бачимо, діяльність Російської Федерації не відповідає цим критеріям та принципам. Як відомо, Російська Федерація не допускає співробітників Міжнародного Комітету Червоного Хреста ні до огляду вантажів, ні до супроводжування російських конвоїв, не допускаються також спостерігачі ОБСЄ.

Щодо воєнізованого конвою, який супроводжує «гуманітарну допомогу» Російської Федерації, то норма 56 звичаєвого міжнародного гуманітарного права передбачає, що сторони конфлікту повинні забезпечувати свободу пересування персоналу гуманітарних організацій, що діє з їхньої згоди, необхідну для виконання їхніх функцій із надання допомоги⁴. Тобто у цьому випадку знову вимагається згода сторін конфлікту, а охорона вантажів не потребується.

Інститут міжнародного права у своїй резолюції «Захист прав людини та принцип невтручання у внутрішні справи держав» (1989 рік), вказав, що пропозиція держави, групи держав, міжнародної організації або незалежної гуманітарної організації, наприклад, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, передати продовольчі товари або предмети медичного призначення в іншу державу, на території якої життя або здоров'я населення перебуває під серйозною загрозою, не може вважатися незаконним втручанням у внутрішні справи цієї держави. Однак, такі пропозиції допомоги не повинні, особливо в частині засобів, що використовуватимуться для надання такої допомоги, створювати загрозу збройного втручання або будь-яким іншим чином бути заходом залякування⁵.

Таким чином, надання гуманітарної допомоги з боку Російської Федерації без погодження з Україною за нинішніх умов вважатиметься втручанням у внутрішні справи і не відповідатиме нормам міжнародного права. Введення ж на територію України збройних сил Російської Федерації у складі «гуманітарної допомоги» повинно вважатися актом агресії у розумінні резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року.

¹ *Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права* (2017). Одеса: Фенікс. <http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf>.

² Beristain, C. M. (2005). *Humanitarian aid work: A Critical Approach*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

³ Pictet, J. (1987). *The fundamental principles of the Red Cross*. Geneva: International Committee of the Red Cross & Henry Dunant Institute.

⁴ *Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права* (2017). Одеса: Фенікс. <http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf>.

⁵ Інститути міжнародного права. *United Nations*. <https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/cn4-95_43.pdf>.

Ситуація з міжнародним збройним конфліктом відрізняється від ситуації з неміжнародним. Стаття 61 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (далі – Додатковий протокол I) вводить поняття «цивільної оборони». «Цивільною обороною» є виконання деяких або всіх зазначених нижче гуманітарних завдань, спрямованих на те, щоб захистити цивільне населення від небезпек та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій або лиха, а також створити умови, необхідні для його виживання. Цими завданнями є: 1) оповіщення; 2) евакуація; 3) надання сховищ та їх улаштування; 4) вжиття заходів для світломаскування; 5) рятувальні роботи; 6) медичне обслуговування, включаючи першу допомогу, а також релігійна допомога; 7) боротьба з пожежами; 8) виявлення й позначення небезпечних районів; 9) знезараження та інші подібні методи захисту; 10) термінове надання притулку й постачання; 11) термінова допомога у відновленні й підтриманні порядку в районах лиха; 12) термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб; 13) термінове поховання трупів; 14) допомога у збереженні об'єктів, украй необхідних для виживання; 15) додаткова діяльність, необхідна для здійснення будь-якого з вищезазначених завдань, включаючи планування та організацію, але не обмежуючись ними¹.

Стаття 64 Додаткового протоколу I передбачає, що цивільні організації і організації цивільної оборони нейтральних держав або інших держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті, які виконують завдання цивільної оборони, зазначені в статті 61, на території сторони, що перебуває в конфлікті за згодою й під контролем цієї сторони. Тобто для України у зв'язку з цим виникає певний ризик – в даному випадку вимагається згода сторони, що перебуває у конфлікті. Якщо Україна не матиме контролю над всією ділянкою кордону, то можуть виникнути питання контролю з її боку над діяльністю з цивільної оборони з боку Російської Федерації.

Цілком зрозуміло, що визнання ДНР та ЛНР відповідно до норм міжнародного права наразі неможливо. Однак, треба звернути увагу на факт, що суди Російської Федерації у своїх рішеннях довільно зазначають ДНР як незалежну державу, а це, хоча і не має юридичного значення з точки зору міжнародного права, ще раз доводить абсурдність того, що відбувається у Російській Федерації, і змушує розглядати різні варіанти щодо оцінки фактів.

Якщо ж говорити про надання саме гуманітарної допомоги, а не здійснення цивільної оборони, то, відповідно до пункту 1 статті 70 Додаткового протоколу I, якщо цивільне населення будь-якої території, яка перебуває під контролем сторони, що бере участь у конфлікті, крім окупованої території, недостатньо забезпечується запасами, згаданими у статті 69 (постачання продовольства і медикаментів), то проводяться операції з надання допомоги, які мають гуманітарний та беззастережний характер і здійснюються без будь-яких несприятливих особливостей за згодою між сторонами, заінтересованими в таких операціях щодо надання допомоги. Ця стаття розвиває положення статті 23 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (далі – Женевська конвенція IV), згідно з якою, кожна Висока Договірна Сторона дозволяє вільне пропускання всіх посилок з медикаментами та санітарними матеріалами, а також предметами, необхідними для виконання релігійних обрядів, які призначаються виключно для цивільного населення іншої Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця остання є ворожою².

Однак зобов'язання Високої Договірної Сторони забезпечувати вільний пропуск усіх посилок, зазначених у попередньому абзаці, виконується за умови, що ця Сторона може пересвідчитися в тому, що немає причин боятися: а) що посилки можуть потрапити не за призначенням, або б) що контроль може бути неефективним, або с) що посилки можуть очевидно сприяти успіху воєнних зусиль або економіки супротивника, будучи заміною товарів, які в іншому разі супротивник повинен був би забезпечити чи виробити, або вивільняючи сировину, матеріали і робочу силу, необхідні для виробництва таких товарів.

Держава, яка дозволяє пропускання посилок, також може поставити умовою такого дозволу, щоб розподіл їх адресатам виконувався під контролем на місці доставки з боку держав-покровительок. При цьому Російська Федерація, як держава, що надає гуманітарну допомогу,

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199>.

² Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154>.

не може бути державою-покровителькою. Держава, яка дозволяє вільне пропускання гуманітарної допомоги, повинна мати право встановлювати технічні умови, за яких воно дозволяється.

Таким чином, ми знову ж повертаємося до необхідності відновлення повного контролю над державним кордоном України. Кваліфікація збройного конфлікту на Сході України як міжнародного збройного конфлікту з боку Російської Федерації створить багато правових невизначеностей. Однак навряд чи це призведе до іншої кваліфікації правомірності надання гуманітарної допомоги. Вона все одно повинна надаватися без будь-якого розрізнення, а в заявах офіційних представників Російської Федерації чітко прослідковується, що гуманітарна допомога повинна бути спрямована на території, що знаходяться під контролем незаконних озброєних формувань.

Загалом, Управління ООН з координації гуманітарних питань розробило 4 критерії для визначення діяльності як гуманітарної допомоги: 1) людяність: людські страждання повинні бути припинені, де б вони не відбувалися. Метою гуманітарної діяльності має бути захист життя і здоров'я та забезпечення поваги прав людини; 2) нейтралітет – гуманітарні організації не повинні приймати нічию сторону у збройних конфліктах і вступати в спори політичного, расового, релігійного або ідеологічного характеру; 3) неупередженість – гуманітарна діяльність повинна здійснюватися на основі її необхідності, віддаючи пріоритет найбільш невідкладним випадкам лиха і не роблячи відмінності за ознакою громадянства, раси, статі, віросповідання або політичних переконань; 4) оперативна незалежність – гуманітарна діяльність повинна бути автономною від політичних, економічних, військових або інших цілей, що будь-які суб'єкти можуть мати щодо тих місць, в яких здійснюється гуманітарна діяльність¹.

Діяльність Російської Федерації не підпадає під жоден з цих критеріїв. І кожен наступний критерій викликає ще більше сумнівів: найбільше питань викликає як раз останній пункт. Навряд чи ми можемо собі уявити, що гуманітарна діяльність Російської Федерації автономна від політичних і військових цілей.

Гуманітарна катастрофа, не пов'язана і не прив'язана до збройного конфлікту, може мати місце у випадку стихійного лиха, техногенної катастрофи, продовольчої кризи тощо. Між Україною та Російською Федерацією щодо цього укладено Угоду між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків².

Відповідно до статті 8 цієї Угоди, у разі промислових аварій, катастроф і стихійних лих допомога після офіційного звернення Сторони, яка запитує, надається шляхом негайного направлення в ту зону, де це сталося, аварійно-рятувальних формувань для рятування людей, матеріальних цінностей і захисту довкілля. Тобто є чітка міжнародно-правова норма, яка регулює надання допомоги у випадку катастрофи. Крім того, є спеціальна інституційна форма для співпраці з даного питання – Спільна нарада з питань співробітництва в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих і ліквідації їхніх наслідків.

Таким чином, Російська Федерація має можливості для надання гуманітарної допомоги. Але у кожному випадку необхідним є отримання згоди з боку України і її контроль над вмістом гуманітарної допомоги, її недискримінаційним розподілом. Ця згода повинна бути надана за умови виконання Російською Федерацією вимог, які висувуються до гуманітарної допомоги, зокрема у складі гуманітарної місії не повинно бути військової техніки і озброєних угруповань.

References:

1. Antonovych, M. (2015). Pravo na humanitarnu dopomohu pid chas zbroinoho konfliktu i vidpovidalnist za yoho porushennia zghidno z mizhnarodnym pravom [The right to humanitarian assistance in armed conflict and the responsibility for its violation under international law]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* [NaUKMA Scientific Notes. Law], iss. 168, 93-98. <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7843/Antonovych_Pravo_na_humanitarnu_dopomohu.pdf>. [in Ukrainian].
2. Bushenko, A. P. (ed.) (2016). *Humanitarna katastrofa chy humanitarna holka – dvi storony odnii medali: dostup do humanitarnoi dopomohy v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy* [A humanitarian disaster or a

¹ UN-CMCoord Field Handbook (2015). <<https://www.refworld.org/pdfid/5d147c4b4.pdf>>.

² Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків 1999 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_066>.

- humanitarian needle – two sides of the same coin: access to humanitarian aid in armed conflict in eastern Ukraine]. Kyiv: KYT. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Press_Humanitarian_aid_reportUKR.pdf>. [in Ukrainian].
3. *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuetsia zakhystu zherty mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I) 1977* [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 Concerning the Protection of Victims of International Armed Conflict (Protocol I)] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199>. [in Ukrainian].
 4. *Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini 16 travnia – 15 serpnia 2019 roku* [Report on the Human Rights Situation in Ukraine May 16 – August 15, 2019]. <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_UA.pdf>. [in Ukrainian].
 5. *Zvychaievi normy mizhnarodnoho humanitarnoho prava* [Customary rules of international humanitarian law] (2017). Odesa: Feniks. <http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf>. [in Ukrainian].
 6. *Instituty mezhdunarodnogo prava* [Institutions of international law]. *United Nations*. <https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/cn4-95_43.pdf>. [in Russian].
 7. *Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naseleattia pid chas viiny 1949* [Convention for the Protection of Civilians during the War] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154>. [in Ukrainian].
 8. Saiapin, S., Korotkyi, T. (2019). Kvalifikatsiia sytuatsii navkolo «humanitarnykh konvoiv» RF vidpovidno Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 r. [Qualification of the situation around the "humanitarian escorts" of the Russian Federation in accordance with the Geneva Conventions of August 12, 1949]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 3, 133-135.
 9. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro spivrobotnytstvo v haluzi poperedzhennia promyslovykh avarii, katastrof, stykhiinykh lykh ta likvidatsii yikhnykh naslidkiv 1999* [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on cooperation in the field of prevention of industrial accidents, catastrophes, natural disasters and elimination of their consequences] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_066>. [in Ukrainian].
 10. Beristain, C. M. (2005). *Humanitarian aid work: A Critical Approach*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. [in English].
 11. Pictet, J. (1987). *The fundamental principles of the Red Cross*. Geneva: International Committee of the Red Cross & Henry Dunant Institute. [in English].
 12. *UN-CMCoord Field Handbook* (2015). <<https://www.refworld.org/pdfid/5d147c4b4.pdf>>. [in English].

Yaryna Zavada

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

TURKEY'S POSITION TO IRAN'S NUCLEAR PROGRAM

The article explores the history of the development of bilateral relations between the Turkish Republic and the Islamic Republic of Iran through the prism, which substantiates Ankara's position on Tehran's nuclear program. It has emerged that Turkey's influence in the Middle East has grown significantly in recent years. The relations between the two countries are ambiguous, as both countries seek to pursue their own interests in the Middle East and claim regional leadership. Turkey supports the peaceful development of Iran's nuclear program and criticizes the unilateral withdrawal of the D. Trump administration from the JCPOA. It is indicated that Ankara's position is favorable to Tehran, however, this does not reduce regional contradictions between countries.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Republic of Turkey, Turkish-Iranian Relations, Nuclear Program, JCPOA.

Geopolitically, Iran has a special authority in the region. That is because the country is located between the Persian Gulf and the Caspian Sea with its huge energy reserves, its direct neighborhood with some important regions like Central Asia and the Middle East including its own influence in these regions that contributes to Iran's increasing role in regional and international relations¹.

Tehran is located at the core of all major events in the Middle East. Iranian influence is noticeable in Iraq, Lebanon, Syria and throughout The Persian Gulf. Political and security development in the Middle East has become more interconnected and engenders intense international debate. In addition, such the development in the Middle East has changed the balance of regional power structures in favor of Iran, and thus furthered strengthening of its regional role and impact on international security. Therefore, Iran became an important linkage between the Middle East and international security². Israel, Saudi Arabia and other non-regional actors including Turkey, and USA. also play an important role in the region.

Turkey's influence in the Middle East has increased significantly in recent years, so it is important to consider Turkey's position on Iran's nuclear program through the lens of their interstate relations.

Despite the fact that Iranian-Turkish relations in the chess period were friendly, it has worsened significantly after the Islamic revolution in Iran, Turkish secular power and military elite, like the rest of the elites from other countries in the region, treated the new Shiite power in the Tehran and its Ideas of Exporting the Islamic Revolution cautiously.

While Turkey has been promoting secularism since the time of K. Ataturk, but not an atheistic state model (Turkey is run by a party Islamic ideology), Iran proposes a theocratic model of the state, assuming that its export should take into account local confessional and political features. Therefrom, the alternative of Islamic confessions predetermines that de jure secular but de facto Sunni Turkey, unlike theocratic Shiite Iran, gravitates to Sunni groups in the region.

The current state of bilateral relations between Tehran and Ankara has been affected by the ruling elite change in Turkey. Islamist Sunni Justice and Development Party come to power in 2002. From that time relations between these states, especially in the security field, have essentially been improved, firstly by confronting new challenges and those of security threats.

In 2004, following Turkish Prime Minister R. Erdogan visit to Tehran a cooperation agreement was signed up recognizing Kurdish political organization, Congress of Freedom and Democracy of Kurdistan (KADEK) terrorist organization and starting a cooperation on a common border protection and operations

¹ Özalp, O. N. (2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, 2 (2), 17.

² Barzegar, K. (2009). Iran, the Middle East, and International Security.

<<https://www.belfercenter.org/publication/iran-middle-east-and-international-security>> (2019, October, 20).

eliminating Kurdish fighting groups¹. The cooperation between IRI and Turkey has covered not only the security but also economy, trade and energy areas. Due to this, Iran became the second, after the Russian Federation, natural gas supplier to Turkey.

Extending cooperation with Ankara, Tehran expected the support from the country for the development of its own nuclear program that at that time has become one of the most polarized issues. These expectations were fulfilled, as Justice and Development Party leadership upheld Iran's right to implement a peaceful nuclear program and develop appropriate technologies required by the IAEA. More than anything, Turkey Prime Minister R. Erdogan has offered mediation in the negotiations between Iran and the Western powers².

However, it should be noted that the ruling elite change in Turkey hasn't changed its consistent stance on the proliferation of weapons of mass destruction in the region. Hence, Ankara has a negative attitude towards receiving nuclear weapons from Iran, although country's nuclear program is not a direct threat for Ankara. Ankara's concern, as the Turkish ambassador explained in the US O. Sunberk is that "Iran, with its nuclear production, will be the dominant force. It will be asymmetrical relations of the two parties"³. Tehran nuclear weapons possession can destabilize the region, unleashing the nuclear arms race and encouraging other regional states, including Egypt and Saudi Arabia, acquire its own nuclear power plant bomb. This development will have far-reaching negative consequences for Turkey and will significantly reduce its security level, forcing it to rethink its own strategic intentions, particularly to obtain its own nuclear weapons.

Given the implacability of Iran-Israel parties relations, Iran's acquisition of nuclear weapons will impede Turkey's political course, aimed at balancing Tehran and Tel Aviv which Ankara maintains strategic relationships with. Thus, sociologists note that anti-Israeli sentiment of the Turks is much stronger than the anti-Iranian ones. Wall Journalist Street Journal, D. Parkinson emphasizes: "Turkish public poll opinion showed that the idea of the greatest threat to the security of the country is linked to the US (43%), Israel (24%), and Iran by only 3% of those polled said"⁴.

It's noted that the official statements of the Turkish leaders are reduced to Iran law to implement its own peaceful nuclear program. However, this approach contradicts the views of their major NATO allies, including the United States, being more dogmatic about Iran's nuclear policy prospects. However, the view differences between Washington and Ankara on resolving the NFP is rather tactical than strategic to some extent. After all, both states want Iran not to become a nuclear power. However, the views only differ in the best approach achieving that goal. Ankara advocated and still advocates the solution of this problem exclusively by diplomatic means⁵. For its use, after the official visit to the United States in 2008 the Prime Minister R. Erdogan noted that Turkey, having experience in negotiating with Iran, can be effective mediator between them⁶.

In 2009, Tehran and Ankara's relations reached a new level. Turkish President A. Gul attended the Economic Summit development (ECO). At a press conference after the Summit, the Turkish minister of Foreign Affairs noted that Tehran and Ankara are forging relations between the security services to fight terrorism, strengthen stability and improve security in the region. There was an exchange visits of officials where they were discussing the status and prospects of economic and trade cooperation between the two countries.

Although the status and nature of the INP implementation significantly affects the relationship between Iran and Turkey, however, Ankara has not changed its own position on the issue. The confirmation is Turkey representative vote, a temporary member of the UN Security Council, against the application

¹ Мамедова, Н. М., Каменева, М. С., Федорова, И. Е. (2016). *Иран во втором десятилетии XXI века: вызовы и перспективы*. Москва: ИВ РАН; Издатель Воробьев А.В., 129.

² Özcan, N. A., Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy Council*, 17(3), 114.

³ Vick, K. (2006). Energy, Iran Spur Turkey's Revival of Nuclear Plans. *The Washington Post*.

<<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/03/06/AR2006030601513.html?noredirect=on>> (2019, October, 15).

⁴ Bayyat, A. (2011). Elite and public perception in Turkey and Arab countries towards Iran. *Iran Diplomacy Watch*. <<http://www.irandiplomacywatch.com/2011/01/turks-view-us-and-israel-not-iran-as.html>> (2019, November, 05).

⁵ Larrabee, F. S. (2013). *Turkish-Iranian relations in a changing Middle East*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 28.

⁶ Erdoğan Washington'da Konuştu (2008). *Hürriyet*. <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-washingtonda-konustu-10362185>> (2019, November, 05).

of sanctions on Iran's nuclear program in 2010. In fact, the vote wasn't the one deciding the results of the ballot, but was positively regarded by Tehran¹.

Arab Spring events have seriously changed the situation in the Middle East and have had a significant impact on bilateral relations. Iran and Turkey took various positions in the conflict in Syria, starting from 2011. IRI, The Russian Federation and China supported President B. Assad, while Turkey, the United States and their Arab Sunni allies and NATO members supported the Syrian Sunni opposition. For most of the conflict, Turkey has been the mainstay through Sunni fighters transit to Syria, while Iran provided and supported the Assad regime through Lebanese Shiite Hezbollah organization and other non-military Shiite structures².

Due to some religious differences with Shiite Iran, Turkey is for Sunni groups in the region not only in Syria or Iraq, but in general, against the backdrop of Iran's support for the Iraqi government, headed by N. al-Maliki and his party, the Dawah (Islamic Call Party). Turkey has supported a secular Iraqi bloc, which Iran has a very negative attitude to³. R. Erdogan's desire to take decisive steps and encourage Western intervention states into the Syrian conflict to replace B. Assad on the friendly Sunni Ankara elite, did not do anything for Turkey, but a complication of the Turkish-Iranian relations, exacerbating at the same time the Kurdish region problem for every state. Turkey's tough stance on Syria, instead has undermined its regional policy course implemented under the slogan "zero problems with the neighbors". Well, the de facto motive behind Ankara's involvement in the event around Damascus was an attempt to solve their own problems with the Kurds.

The relationship between the two countries was also adversely affected by NATO's decision to deploy at the Turkish border with Syria SAM "Patriot". December 2013, The United States, Germany and the Netherlands have deployed these complexes to Turkey combat duty in the southeastern territories of the country⁴. During the deployment Turkey has largely reached its domestic political aims, and the SAMs were eventually removed from the country at the end after NATO mandate on launching air defense systems in late 2015.

With H. Rouhani coming into power, the relations between the two states switched to a new level. First of all, it was about economic, energy, tourism cooperation. It is worth noting that only during this period the negotiations have begun between Iran, the US and EU member states on the issue of INP, which ended with the signing of the Joint Comprehensive Plan of Action (2015). Turkey belongs to the countries that are supporters of the agreement, and its president R. Erdogan became the first foreign leader to visit Iran afterwards signing a nuclear treaty.

The implementation of the SVPD has given Turkey some new opportunities and modified its difficulties with Iran. Well, in terms of maintaining the proper regional security level, SVPD promotes Turkey, first of all, its pursuit of a nuclear-free zone implementation course in the Middle East. After all, Iran nuclear program, and the likelihood of its occurrence, could cause nuclear arms races in the region, and other regional states would have had to develop nothing but the same course⁵. From the economic point of view, Iran sanctions elimination and strengthening it financially makes the country such a perfect prospective trading partner. Although its economic potential can quickly be exhausted, yet Iran's international market economy reintegration will also mean Turkey's businesses will have to compete with even bigger and better capital-provided European firms.

At the same time, the nuclear agreement signing did not imply Iran's regional policy change. On the contrary, sanctions elimination enabled Tehran further strengthening of its position. Syria, Iraq, and Yemen, especially – that is where the biggest contradiction exists between Turkey and Iran. IRIs policy and empowerment in the region not only expresses Turkey, as well as other countries fright, such as Israel and Saudi Arabia, which were actually against Iran's regional policy and nuclear agreement.

¹ Мамедова, Н. М., Каменева, М. С., Федорова, И. Е (2016). *Иран во втором десятилетии XXI века: вызовы и перспективы*. Москва: ИВ РАН; Издатель Воробьев А.В., 135.

² Pieper, M. (2013). Turkish Foreign Policy Towards an Iranian Nuclear Program: In Search of a New Middle East Order after the Arab Spring and the Syrian Civil War. *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*, 12 (3), 188.

³ Rayburn, J. (2014). *Iraq After America: Strongmen, Sectarians, Resistance*. Stanford: Hoover Institution Press Publication, 215.

⁴ German troops arrive in Kahramanmaraş (2012). *Anadolu Agency*. <<http://aa.com.tr/en/turkey/germantroops-arrive-in-kahramanmaraş/297536>> (2019, October, 22).

⁵ Özalp, O. N. (2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, 2 (2), 2.

As already mentioned, with the D. Trump coming to power in the US, an American policy on Iran and nuclear agreement have been changed. I. Kalin, a spokesman and President Erdogan, in particular, noted that the United States unilateral nuclear deal exit will cause instability and new conflicts. Turkey regards the decision as a bad step towards an agreement that is a milestone on the way to prevent nuclear weapons proliferation in the region¹.

The current uncertainty surrounding the CFSP and the lengthy negotiation process resolving the Iranian nuclear problem has underlined that Iran's relations with the international community can have serious consequences for the international community security. Since the successful implementation of the nuclear agreement and enhanced cooperation between Iran, the great powers and the neighboring countries could promote the resolution of regional issues that affect the Middle East's security. Conversely, failure to cooperate can destabilize the region, aggravate existing threats, thereby breaking global security. However, the cooperation is difficult to reconcile and develop due to the lack of common interests, different perceptions, and misunderstandings between the States².

The US withdrawal from SVPD gives the President R. Erdogan an opportunity to use anti-American and anti-Israeli sentiment fighting for the leadership in the Muslim world. Opposing the US decision is extremely profitable for Tehran itself. However, it is worth emphasizing that even in under these conditions, relations between Ankara and Tehran remain ambiguous, because both states are not only promoting their own interests in the Middle East, but claim regional leadership in Syria, Iraq, and Yemen, where they support opposite parties. Iran is considering Turkey's active foreign policy course as a threat to its own interests and tries to limit and reduce its impact in the region.

References:

1. Özalp, O. N. (2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, no. 2 (2), 17. [in English].
2. Barzegar, K. (2009). Iran, the Middle East, and International Security. <<https://www.belfercenter.org/publication/iran-middle-east-and-international-security>> (2019, October, 20). [in English].
3. Mamedova, N. M., Kameneva, M. S., Fedorova, I. E. (2016). *Iran vo vtorom desjatiletii XXI veka: vyzovy i perspektivyj* [Iran in the second decade of the XXI century: challenges and prospects]. Moscow: IV RAS. [in Russian].
4. Özcan, N. A., Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy Council*, no. 17(3), 114. [in English].
5. Vick, K. (2006) Energy, Iran Spur Turkey's Revival of Nuclear Plans. *The Washington Post*. <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/03/06/AR2006030601513.html?noredirect=on>> (2019, October, 15). [in English].
6. Bayyemat, A. (2011). Elite and public perception in Turkey and Arab countries towards Iran. *Iran Diplomacy Watch*. <<http://www.irandiplomacywatch.com/2011/01/turks-view-us-and-israel-not-iran-as.html>> (2019, November, 05). [in English].
7. Larrabee, F. S. (2013). *Turkish-Iranian relations in a changing Middle East*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. [in English].
8. Erdoğan Washington'da Konuştu (2008). *Hürriyet*. <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-washingtonda-konustu-10362185>> (2019, November, 05). [in English].
9. Pieper, M. (2013). Turkish Foreign Policy Towards an Iranian Nuclear Program: In Search of a New Middle East Order after the Arab Spring and the Syrian Civil War. *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*, no. 12 (3), 188. [in English].
10. Rayburn, J. (2014). *Iraq After America: Strongmen, Sectarians, Resistance*. Stanford: Hoover Institution Press Publication. [in English].
11. German troops arrive in Kahramanmaras (2012). *Anadolu Agency*. <<http://aa.com.tr/en/turkey/germantroops-arrive-in-kahramanmaras/297536>> (2019, October, 22). [in English].
12. Özdamar, Ö. (2015). *Turkish-Iranian Relations after the Framework Agreement*. Oslo: NUPI. [in English].
13. World reacts to US withdrawal from Iran's nuclear deal (2018). *Anadolu Agency*. <<https://www.aa.com.tr/en/politics/world-reacts-to-us-withdrawal-from-iran-nuclear-deal/1140043>> (2019, October, 19). [in English].
14. Katzman, K. (2019). *Iran's Foreign and Defense Policies*. Washington: Congressional research service. [in English].

¹ World reacts to US withdrawal from Iran's nuclear deal (2018). *Anadolu Agency*.

<<https://www.aa.com.tr/en/politics/world-reacts-to-us-withdrawal-from-iran-nuclear-deal/1140043>> (2019, October, 19).

² Katzman, K. (2019). *Iran's Foreign and Defense Policies*. Washington: Congressional research service, 12.

Володимир Жигайло

Національний університет "Острозька академія", Україна

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЗА КАДЕНЦІЇ Д. ТРАМПА

Volodymyr Zhygailo

National University of Ostroh Academy, Ukraine

UKRAINIAN VECTOR OF THE USA FOREIGN POLICY DURING D. TRUMP PRESIDENCY

The article deals with peculiarities of development of Ukrainian-American relations as an important component of Ukraine's foreign policy course formation during 2017-2019. A character of mutual relationships between Ukraine and the United States was described. The author also highlighted the major stages in the formation and development of mutual relations during D. Trump's presidency. The article also represents an analysis of important events that influenced two-sided cooperation. Among them is a financial aid given by the United States during the period of 2014 up to 2019, meeting between leaders of the countries, decisions, and laws adopted by the American President and the Government of the country. The effectiveness of the used means for strengthening cooperation between the two countries was assessed.

Keywords: Ukraine, D. Trump, foreign policy of the USA, strategic partnership, Ukrainian-American relations, European security policy.

Вступ. Україно-американські відносини за каденції Д. Трампа були непростими, подекуди й суперечливими. Після обрання Д. Трампа президентом США, українське керівництво намагалося розвивати дружні відносини з новим очільником США. Двосторонні відносини за каденції Б. Обами були передбачуваними, Вашингтон підтримував позицію України, хоча Б. Обама і на дав згоду на поставку летальної зброї до України, проте, водночас, позиція Державного Департаменту США була проукраїнською, адміністрація Білого дому вважала невід'ємним правом України вирішувати власне майбутнє та чинити опір російській агресії як засадничий принцип демократії. Нещодавня спроба чинного президента США Д. Трампа заморозити військову допомогу Україні викликала низку запитань щодо стану двосторонніх відносин та перспектив подальшої співпраці. Зазначене вище викликає питання українсько-американських відносин, які виглядають досить непевно на даний час. Водночас, вони є надзвичайно важливими для України, як в плані військової співпраці, так і в плані економічній.

Короткий огляд публікацій по темі дослідження. Зацікавлення проблемою українсько-американських відносин науковою спільнотою зростає з урахуванням ролі України в європейській політиці безпеки, що свідчить про актуальність даного дослідження, попри те, що Україну розривають внутрішньополітичні конфлікти, корупція, економічні труднощі, суспільна нестабільність, зовнішня загроза цілісності країни з боку РФ. Проблему україно-американських відносин досліджувало чимало науковців, як закордонних, так і вітчизняних. Слід згадати праці Й. Фішера¹, Д. Вайдіча², К. Мерфі³, С. Шустера⁴,

¹ Fisher, J. (2019). Trump impeachment inquiry: why Ukraine is so important to the US? *BBC*. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-50419668>>. (2019, листопад, 20).

² Vajdich, D. (2018). Trump's Russia policy is better than Obama's was. *Foreign Policy*.

<<https://foreignpolicy.com/2018/04/13/trumps-russia-policy-is-better-than-obamas/>>. (2019, листопад, 20).

³ Murphy, C. (2019). Trump has abandoned Ukraine to Russia. *Buzz Feed*. <<https://www.buzzfeednews.com/article/senchristmurphy/opinion-trump-abandoned-ukraine-to-russia-its-the-missing>>. (2019, листопад, 20).

⁴ Shuster, S. (2019). Trump's call for investigations finds new support among Russian allies in Ukraine. *Time*. <<https://time.com/5731852/ukraine-politicians-donald-trump-investigations/>>. (2019, листопад, 20).

Р. Алькаро¹, С. Пайфера², Дж. Карафано³ та інших.

Й. Фішер побіжно висвітлив роль України у зовнішній політиці США, зауважив військову допомогу Вашингтону Україні та детальніше виклав питання імпічменту Трампа в світлі нових фактів розмов американського та українського президентів. Д. Вайдіч здійснив короткий огляд американо-російських відносин і в цьому контексті згадав Україну, хоча обмежив аналіз кількома фактами. Серед праць західних дослідників є досить критичні, зокрема стаття Сенатора від штату Коннектикут Кріса Мерфі, який аналізуючи факти, добігає висновку про те, що Д. Трамп значною мірою послаблює Україну, порівнюючи політику президента Д. Трампа та Б. Обами. С. Шустер розглядає американо-українські відносини крізь призму скандалу навколо Д. Трампа та слухань у Конгресі щодо тиску Білого дому на українських очільників. Уваги заслуговує науковий доробок під редакцією Р. Алькаро, присвячений відносинам РФ та Заходу в світлі подій в Україні. Досить детально змальовано загрози з боку Росії, зовнішньополітичні мотиви та амбіції Кремля, позиція Росії в поліцентричному світі, питання європейської безпеки та нового балансу сил в світі з урахуванням мілітаризації РФ та її агресивної зовнішньої політики. Досить слабо розкрито питання україно-американських відносин та вплив США на перебіг подій в Україні.

Увагу привертає книга колишнього посла США в Україні С. Пайфера "The Eagle and the Trident" (2017), в якій колишній дипломат не лише аналізує двосторонні відносини, а й підтверджує фактами власну позицію, яка полягає в тому, що Сполучені Штати формували та втілювали східноєвропейську політику, спрямовану на зміцнення та підтримку української держави. На жаль, дослідження обмежується 2017 роком.

Провідний фахівець з питань національної безпеки та зовнішньої політики США, Дж. Карафано обстоює позицію про те, яку важливу роль відіграє Україна не лише в зовнішній політиці Європи, але й Сполучених Штатів, та наголошує, що така роль не менш важлива ніж АТР чи Близького Сходу.

Українські науковці зробили свій посильний внесок у дослідженні даної проблематики. Зокрема М. Лимар присвятила двостороннім відносинам статтю, в якій окреслила основні періоди формування україно-американських відносин. На жаль, хронологічно, дослідження обмежено 2010 роком. С.В. Желіховський⁴ значну увагу приділив зовнішній політиці Б. Обами, окреслив перспективи участі Конгресу США в формуванні та реалізації зовнішньополітичної стратегії адміністрації Д. Трампа, проте побіжно описав україно-американські відносини. Белоколог Олег⁵ в своїй статті пропонує варіанти зовнішньополітичної стратегії України за умов непередбачуваної політики чинного американського президента. Враховуючи згадані дослідження, ми мали на меті широко висвітлити питання двосторонніх відносин. Окремі аспекти співробітництва розглянули І. Розпутенко⁶, Н. Тарасенко⁷ та О. Яриш⁸.

¹ Alcaro, R. (ed.) (2015). *West-Russia Relations in Light of the Ukraine Crisis*. IAI Research Papers. Roma: Idizioni Nuova Cultura. <https://www.iai.it/sites/default/files/iairp_18.pdf>. (2019, листопад, 20).

² Pifer, S. (2017). *The Eagle and the Trident: US-Ukraine Relations in Turbulent Times*. Washington D.C.: Brookings Institution Press. <<https://www.amazon.com/Eagle-Trident-U-S-Ukraine-Relations-Turbulent/dp/0815730403>>. (2019, листопад, 20).

³ Carafano, J. (2019). Next steps in US-Ukraine Bilateral Relations: Forging Ahead. *The Heritage Foundation*. <<https://www.heritage.org/global-politics/report/next-steps-us-ukraine-bilateral-relations-forging-ahead>>. (2019, листопад, 20).

⁴ Желіховський, С. В. (2017). *Конгрес США у формуванні зовнішньополітичної стратегії XXI століття*: дисер. на здоб. наук. ступеня канд. політ. наук. Київ. <<https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/ZHelihovskijdic.pdf>>. (2019, листопад, 20).

⁵ Белоколог, О. (2019). Зовнішня політика президента США Дональда Трампа за рік до виборів: як діяти Україні? *Майдан закордонних справ*. <<https://www.mfa.gov.uk/publications/zovnishnia-polityka-prezydenta-ssha-donald-trampa-za-rik-do-vyboriv-iaak-diiaty-ukraini>>. (2019, листопад, 20).

⁶ Розпутенко, І. (2019). Україна – стратегічний союзник США? *Matrix*. <<https://matrix-info.com/2019/09/11/ukrayina-strategichnyj-soyuznyk-ssha/>>. (2019, листопад, 20).

⁷ Тарасенко, Н. (2017). Дональд Трамп вступив на посаду президента США: чого чекати Україні? *Резонанс*, 5, 2-6.

⁸ Яриш, О. (2018). Дональд Трамп: рік на посаді президента. *Громадське. UA*. <<https://hromadske.ua/posts/donald-tramp-rik-na-posadi-prezydenta>>. (2019, листопад, 20).

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз процесу розвитку відносин між Україною та США упродовж 2017-2019 років, які зумовили формування стратегічного партнерства в двосторонніх відносинах, виявити вагомні фактори та особливості їхнього формування. Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення таких завдань: 1) систематизувати існуючі підходи до оцінки проблеми україно-американських відносин; 2) з'ясувати характер взаємовідносин; 3) простежити еволюцію двосторонніх відносин за останні кілька років.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують друковані та електронні джерела українською та англійською мовами. Для розкриття теми використано методи аналізу, що відповідають етапам її розробки і аспектам розгляду. Так, на початковому етапі прислужився аналітико-тематичний метод обробки наукових джерел і метод синтезу. Зважаючи на різноплановість поставлених завдань, було застосовано емпірико-аналітичний метод. При опрацюванні проблеми став в нагоді і такий прикладний метод як івент-аналіз.

Результати та їхнє обговорення. Сполучені Штати, починаючи з 2014 року, надавали військову допомогу Україні на постійній основі. У таблиці 1 подано динаміку такої допомоги Україні.

Таблиця 1

Динаміка фінансової допомоги США Україні

2014 рік	54 млн. дол. США
2015 рік	100 млн. дол. США
2016 рік	362 млн. дол. США
2017 рік	560 млн. дол. США
2018 рік	420.7 млн. дол. США
2019 рік	700 млн. дол. США
Загалом	2196.7 млрд. дол. США
2020 рік	Заплановано 250 млн. дол. США

Результати дослідження свідчать про те, що Вашингтон упродовж 2014-2019 рр. надав фінансову допомогу Києву у розмірі більше двох мільярдів доларів США, що значно посилило воєнну міць та економічне становище країни. Не менш важливу роль відіграли офіційні зустрічі очільників двох країн.

Перша зустріч Президента України П. Порошенка з президентом США Д. Трампом відбулася 20 червня 2017 року. Україна отримала тверду підтримку з боку США щодо суверенітету, територіальної цілісності та незалежності. Лідери обговорили питання реформ, зокрема в енергетичному секторі, військово-технічний напрямок, економічну співпрацю¹. Окремою темою стало обговорення питання врегулювання конфлікту на Донбасі. Адміністрація президента США пообіцяла сприяти звільненню українців, які перебувають у полоні на Донбасі та засуджені в РФ.

21 вересня 2017 року відбулась зустріч П. Порошенка з президентом Трампом в ході участі в 72-ій сесії Генасамблеї ООН. В зустрічі президентів взяли участь віце-президент США Майк Пенс, державний секретар США Рекс Тіллерсон, спеціальний представник США по Україні Курт Волкер та інші офіційні особи. Американський очільник зауважив прогрес, якого досягла Україна за останній час. Основний аспект зустрічі – розширення двостороннього військового співробітництва. Згідно з домовленостями, Україна мала отримати значну (за українськими мірками) допомогу – 500 мільйонів доларів. Передбачалося, що допомогу нададуть упродовж наступних 1,5 роки². Попри те, що український оборонний бюджет складає 5,5 млрд. доларів і американська допомога є значною фінансовою та військовою підтримкою Україні, проте, кардинально не змінює ситуацію в україно-російському протистоянні.

¹ Основні зустрічі президентів України та США (2019). *Слово і діло*. <<https://www.slovoidilo.ua/2019/09/25/infografika/polityka/osnovni-zustrichi-prezydentiv-ukrayiny-ta-ssha-istoriya-pytannya>>. (2019, листопад, 20).

² Ваннек, Л., Шурхало, Д. (2017). Підсумки зустрічі президентів України і США. *Радіо Свобода*. <<https://ua.krymr.com /a/28750494.html>>. (2019, листопад, 20).

2018 рік позначений кількома подіями, що пов'язують Україну та США. Перша подія – це участь України в саміті НАТО в Брюсселі. Друга подія пов'язана з відновленням роботи Комісії стратегічного партнерства Україна-США, інавгураційне засідання якої відбулося у Вашингтоні на рівні міністра закордонних справ України і держсекретаря США. Третя – це криза навколо керченської протоки.

Зустріч президентів України та США відбулась 12 липня 2018 року в Брюсселі в рамках саміту НАТО. Для України брюссельська зустріч була позитивною, оскільки, попри блокаду Угорщини, Київ отримав офіційне підтвердження: Альянс визнає прагнення Києва до членства. В ході зустрічі було обговорено будівництво газогону “Північний потік-2” та ситуацію на сході України.

Упродовж зустрічі Дональд Трамп сконцентрувався на болючій для Києва проблемі – побудові газогону “Північний потік-2”. Президент США зауважив, що Німеччина, яка витрачає на оборону близько 1,2% ВВП, один з аутсайдерів у оборонних витратах. США, на думку Д. Трампа, захищають усі країни Європи, платять гроші упродовж десятиліть, що несправедливо і неприйнятно. Наприкінці Д. Трамп додав, що закупівля газу – це не просто торгівля¹. Попри всі спроби, Угорщині не вдалося заблокувати згадку в рішенні про євроатлантичні прагнення України (статус країни-аспіранта). Визнаючи, що Україна є країною-аспірантом, Альянс не розпочав новий формат відносин із Києвом, а просто підтвердив прагнення України.

Наступна зустріч очільників обох країн відбулась у вересні 2018 року в Нью Йорку, в рамках 73 сесії Генасамблеї ООН, проте це була формальна зустріч. Ефективнішою стала зустріч президентів в листопаді 2018 року в ході Паризького форуму заради миру. Була досягнута домовленість про проведення у Вашингтоні, у листопаді 2018 року, комісії зі стратегічного партнерства між Україною та США на рівні міністрів закордонних справ².

Слід зазначити, що незважаючи на дипломатичні зусилля та офіційні зустрічі, українсько-американські відносини упродовж 2015-2018 років дещо перебували у тіні ключових питань, таких як війна навколо Донбасу та анексія Криму. Відтак, у двосторонній розмові між Україною та США, прямо чи опосередковано, була присутня Росія та її агресивна політика. Недаремно, ключовою контактною фігурою щодо України американці називають в адміністрації Трампа не Помпео, Болтона чи Меттіса, а посла Курта Волкера, посада і обов'язки якого безпосередньо пов'язані з питаннями врегулювання проблеми навколо Донбасу³. Перезапуск Комісії міністрів закордонних справ став можливістю відновити повномасштабні двосторонні відносини, обговорити низку важливих питань, від конкретних реформ до торгівлі та енергетики.

Зустріч Міністра закордонних справ України П. Клімкіна та Державного секретаря США М. Помпео в ході пленарного засідання Комісії стратегічного партнерства Україна – США відбулась 16 листопада 2018 р. у Вашингтоні. Пленарне засідання також стало нагодою для опрацювання механізмів подальшого досягнення цілей відносин Україна-США, визначених Президентами П. Порошенком та Д. Трампом в ході їх попередніх двосторонніх зустрічей.

Було прийнято рішення започаткувати три нові двосторонні робочі групи, які зосередяться на питаннях безпеки та протидії російській агресії; правах людини та гуманітарних питаннях; а також економіці та енергетиці⁴. Планується, що згадані групи зустрічатимуться регулярно для обговорення питань, що викликають взаємний інтерес та націлені на досягнення спільних цілей. В рамках засідання Комісії стратегічного партнерства у 2018 р. також відбулись інавгураційні сесії кожної із вищезазначених груп.

¹ Сидоренко, С., Бондарева, Х. (2018 р.). Трамп диктує ціну безпеки: що вирішив саміт НАТО та що отримала Україна. *Європейська Правда*. <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/07/12/7084300/>>. (2019, листопад, 20).

² Основні зустрічі президентів України та США (2019). *Слово і діло*. <<https://www.slovoidilo.ua/2019/09/25/infografika/polityka/osnovni-zustrichi-prezyd-entiv-ukrayiny-ta-ssha-istoriya-pytannya>>. (2019, листопад, 20).

³ Гетьманчук, А. (2018). Україна-США: перезапуск стратегічного партнерства. Чи стратегічного патронажу? *Радіо свобода*. <<https://www.radiosvoboda.org/a/29604379.html>>. (2019, листопад, 20).

⁴ Спільна заява Комісії стратегічного партнерства Україна-США (2018). *Посольство України в Сполучених Штатах Америки*. <<https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilyna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina-ssha>>. (2019, листопад, 20).

Було зазначено необхідність подальшого посилення спроможності України протидіяти російській агресії, вкотре підтверджено важливість Мінських домовленостей для припинення російської агресії, та наголошено на необхідності відновлення контролю України над своїми територіями, які тимчасово окуповані або контролюються Росією – Кримом та окремими районами Донецької та Луганської областей. Представники обох країн дійшли згоди щодо розміщення повноцінних сил міжнародної безпеки під мандатом ООН на підконтрольних Росії територіях Донбасу, включно із українсько-російським кордоном, що створить необхідні безпекові умови для повної імплементації Мінських домовленостей.

Вашингтон засудив агресивні дії Росії проти міжнародних морських перевізників, які прянують Чорним та Азовськими морями та через Керченську протоку до українських портів. Було підкреслено, що агресивна діяльність Росії в Азовському морі створила нові безпекові, економічні, соціальні та екологічні загрози для цілого азовсько-чорноморського регіону. В ході зустрічі не залишилось осторонь і питання санкцій. Вашингтон підтвердив свою відданість справі підтримки санкцій щодо Росії через її агресію проти України доки Росія повністю не виконає Мінські домовленості та не поверне контроль над Кримом Україні.

Держсекретар США М. Помпео позитивно відгукнувся про чергове продовження Україною терміну дії Закону Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, зауважив значні зусилля України щодо імплементації Мінських домовленостей, а також закликав Росію виконувати свої зобов'язання згідно з домовленостями. США та Україна озвучили вимогу негайного звільнення українських політичних в'язнів, яких незаконно утримують в Росії та на тимчасово окупованих територіях України, серед яких були Олег Сенцов, Олександр Кольченко, Володимир Балух, Сервер Мустафаєв, Емір-Усейн Куку та багато інших.

В ході зустрічі обидві сторони засудили так-звані незаконні “вибори”, які пройшли на підконтрольних Росії територіях Донбасу 11 листопада 2018 року, і наголосили, що організовані Росією бутафорні “вибори” суперечать її зобов'язанням згідно Мінських домовленостей і зневажають Резолюцію РБ ООН 2202 (2015)¹.

Високопосадовці зауважили, що у 2019 році між країнами продовжиться широкомасштабна співпраця у галузі безпеки, зокрема допомога в протидії російському втручання у вибори, спільні навчання та взаємодія у галузі кібербезпеки. Сторони домовилися про подальше зміцнення військово-технічної співпраці та зауважили надану Сполученими Штатами військову допомогу, яка, без сумніву, сприятиме зміцненню обороноздатності України у довгостроковій перспективі.

Незважаючи на перепони та російську агресію, українські дипломати підтвердили намір курсу країн на НАТО як стратегічний пріоритет, який віднедавна був закріплений у національному законодавстві. Представники Державного Департаменту США заявили, що Сполучені Штати вітають прагнення України щодо вступу в НАТО, які були зафіксовані у Бухарестській декларації 2008 року, і розраховують одного дня привітати Україну у якості повноправного члена Альянсу. США підтримують зусилля України, спрямовані на імплементацію безпекових реформ, зазначених у Законі «Про національну безпеку України», а також відзначають продовження участі України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у всьому світі.

На зустрічі пролунали й критичні зауваження пов'язані з тим, що європейське майбутнє України і її захист від агресивного впливу Росії потребують продовження реалізації реформ і сильних демократичних інститутів, зокрема вільних медіа, активного громадянського суспільства та незалежної судової влади, яка може забезпечити неупереджене правосуддя. Зі свого боку українська сторона підтвердила відданість подальшому зміцненню своїх демократичних інститутів, включно з проведенням у 2019 році вільних, справедливих і безпечних президентських і парламентських виборів, що відповідають міжнародним стандартам.

Сполучені Штати зауважили прагнення України продовжувати реалізацію повномасштабних реформ у судовій і правоохоронній сферах, які сприятимуть зміцненню верховенства права в Україні. Американська сторона позитивно відгукнулася про прийнятий Україною закон щодо створення незалежного антикорупційного суду, який включає рекомендації МВФ та інших міжнародних партнерів. В центрі уваги дипломатів були й економічні питання.

¹ Спільна заява Комісії стратегічного партнерства Україна-США (2018). *Посольство України в Сполучених Штатах Америки*. <<https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilyna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina--ssha>>. (2019, листопад, 20).

Щодо енергетики та економіки, то Сполучені Штати підтвердили свої зобов'язання співпрацювати з Україною з метою розвитку її вільної та процвітаючої економіки. З боку США було висловлено підтримку економічним реформам, що були запроваджені в Україні. Американська сторона закликала Україну продовжувати їхню імплементацію та співпрацю з МВФ та іншими партнерами для досягнення міцного та сталого економічного розвитку. Комісія підкреслила важливість роботи Українсько-американської ради з торгівлі та інвестицій для нарощування двосторонньої торгівлі та інвестицій шляхом скасування існуючих бар'єрів у торгівлі, покращення регуляторного середовища та ділового клімату.

Україна підкреслила намір нарощувати власний видобуток нафти та газу, відокремити функції газотранспортної системи, а також висловила зацікавленість в участі американських компаній у цих зусиллях та у програмах, спрямованих на підвищення енергоефективності. Обидві сторони також підкреслили необхідність продовження транзиту природного газу територією України та зробили особливий наголос на своїй опозиції до енергетичних проєктів, що загрожують енергетичній безпеці та диверсифікації енергопостачання до Європи. Зокрема, США та Україна зауважили важливість координації зусиль, спрямованих на припинення реалізації будівництва російських газогонів "Північний потік – 2" та другої лінії "Турецького потоку", які зашкодять економічній та стратегічній стабільності України¹. Наступне засідання Комісії стратегічного партнерства заплановано провести у Києві.

Інша важлива подія пов'язана з кризою навколо Керченської протоки, яку спровокував збройний напад РФ на українські кораблі. Сполучені Штати відразу відреагували на цю ситуацію, а президент Трамп скасував зустріч із президентом Путіним, аргументуючи такий крок тим, що російська сторона утримує українських моряків та кораблі. Водночас залишаються деякі питання: чи варто вважати скасування зустрічі між Трампом і Путіним відповіддю США на агресію РФ у Чорному морі, чи лише початком відповіді, за якою будуть конкретні дії, а не лише політика заяв. Не відомо, що зрештою переважить в американському реагуванні на кризу: активне залучення чи свідоме делегування цього питання європейським союзникам, зокрема Німеччині й іншим європейським країнам, визнаними Америкою відповідальними за будь-яку подальшу ескалацію з боку Росії².

Серед інших подій слід зауважити очікуваний у Києві візит міністра енергетики США Ріка Перрі, в ході якого американський урядовець, з огляду на ресурсний потенціал, дав високу оцінку Україні. Офіційний візит Перрі став вагомим подією в 2018 році, оскільки став візитом найповажнішого представника американського уряду в Україну. Зустріч на рівні міністрів енергетики свідчить про важливість енергетичних питань у двосторонніх відносинах. Упродовж останніх років Сполучені Штати активно виступали проти реалізації проєкту "Північний Потік-2".

Українсько-американські відносини упродовж згаданого періоду мали свої недоліки, до яких слід зарахувати зміну міністра оборони США Джеймса Меттіса, одного з найбільших прихильників України серед високопосадовців нинішньої адміністрації Сполучених Штатів.

На тлі позитивних моментів, виникли й кризові явища у двосторонніх відносинах. Влітку 2019 року президент Трамп заблокував воєнну допомогу Україні, аргументуючи такий крок високою корупцією та намагаючись змусити європейські країни більше допомагати Україні. Заява Д. Трампа пролунала на прес-конференції з фінським президентом Сулі Ніністе. Президент США також зазначив, що розблокував воєнну допомогу Україні на особисте прохання сенатора Республіканської партії Роба Портмана. Президент США порівняв Україну зі стіною, що стоїть між Заходом та Росією і на думку президента, країни Європи мають платити Україні більше ніж Америка³. В кінці серпня 2019 року Трамп доручив своїй команді по національній безпеці переглянути програму фінансування системи безпеки в Україні. Затримка воєнної допомоги викликала критику з боку

¹ Спільна заява Комісії стратегічного партнерства Україна-США (2018). *Посольство України в Сполучених Штатах Америки*. <<https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilyna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina--ssha>> (2019, листопад, 20).

² Гетьманчук, А. (2019). Україна-США: побудова відносин на основі спільних інтересів, а не криз. *Центр «Нова Європа»*. <<http://neweurope.org.ua/analytics/ukrajina-ssha-pobudova-nosyn-na-osnovi-spilnyh-interesiv-a-ne-kryz/>>. (2019, листопад, 20).

³ Яриш, О. (2018). Дональд Трамп: Рік на посаді президента. *Громадське UA*. <<https://hromadske.ua/posts/donald-tramp-rik-na-posadi-prezydenta>>. (2019, листопад, 20).

Конгресу. Водночас, як зазначає Washington Post, затримка була зумовлена тим, щоб здійснити тиск на президента України В. Зеленського та змусити його відновити корупційне розслідування щодо колишнього віце-президента США Дж. Байдена, який може стати конкурентом Д. Трампу на наступних виборах, та його сина, який був членом правління української газової компанії Burisma. Членів компанії звинувачують в ухилянні від сплати податків.

Важливим питанням у двосторонніх українсько-американських відносинах залишається військове співробітництво. Слід зауважити, що Україна претендує на статус основного союзника США, поза НАТО, починаючи з 2014 року. Такий крок ініціював тодішній президент України П. Порошенко. Згодом Конгрес ухвалив законопроект під назвою “Акт підтримки свободи України-2014”, який, окрім надання статусу основного союзника США, документ передбачав передачу Україні озброєння. Проте тодішній президент США Б. Обама відмовився надати Україні такий статус. Повторна спроба відбулась в 2017 році, яка супроводжувалась зверненням українського парламенту до Білого дому. В травні 2019 року посольство України в США повідомило про те, що в Конгресі представлено законопроект “Про надання підтримки Україні для захисту її незалежності, суверенітету і територіальної цілісності”. Заданий документ передбачає статус України як основного військово-політичного союзника США. Проте, слід враховувати, що статус союзника не зобов’язує Америку захищати державу у випадку нападу третіх країн, водночас, і не обмежує в такій допомозі. Тому, є можливість отримати американську зброю зі скороченою процедурою, що може суттєво зміцнити обороноздатність України у протистоянні агресії Росії. Статус основного союзника США дасть Україні військово-політичну вигоду та зміцнить міжнародний статус країни.

Висновки. Аналіз зовнішньої політики США упродовж 2017-2019 років свідчить про те, що Україна не належить до зовнішньополітичних пріоритетів адміністрації Д. Трампа. Президент Трамп розглядає російсько-українську війну як європейську проблему безпеки, тобто, її розв’язанням повинні займатись європейські лідери. Незважаючи на перепони, українському керівництву слід розбудовувати відносини на основі спільних інтересів, а не поточних кризових явищ.

References:

1. Byelokolos, O. (2019). Zovnishnya polityka prezydenta SShA Donalda Trampa za rik do vyboriv: yak diyaty Ukrayini? [Foreign policy of the US President Donald Trump one year before elections: how to act Ukraine?]. *Majdan zakordonnykh sprav* [Foreign Affairs Mайдан]. <<https://www.mfaua.org/uk/publications/zovnishnia-polityka-prezydenta-ssha-donalda-trampa-za-rik-do-vyboriv-iak-diiaty-ukraini>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
2. Vannek, L., Shurxalo, D. (2017). Pidsumky zustrichi prezydentiv Ukrayiny i SShA [Summary of the meeting between presidents of Ukraine and the USA]. *Radio Svoboda*. <https://ua.krymr.com/a/2875_0494.html> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
3. Getmanchuk, A. (2018). Ukrayina-SShA: perezapusk strategichnogo partnerstva. Chy strategichnogo patronazhu? [Ukraine-USA: reloading of a strategic partnership. Or strategic patronage?]. *Radio svoboda*. <<https://www.radiosvoboda.org/a/29604379.html>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
4. Getmanchuk, A. (2019). Ukrayina-SShA: pobudova vidnosyn na osnovi spilnykh interesiv, a ne kryz [Ukraine-USA: developing relationships on the ground of common interests, but not crises]. *Centr “Nova Yevropa”* [The Centre “New Europe”]. <<http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayina-ssha-pobudova-nosyn-na-osnovi-spilnykh-interesiv-a-ne-kryz/>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
5. Zhelichovskiy, S. V. (2017). *Kongres SShA u formuvanni zovnishnopolitychnoyi strategiyi XXI stolittya: dyser. na zdob. nauk. stupenya kand. polit. nauk* [Role of Congress of the USA in formation of foreign policy strategy in the 21st century]. Kyiv. <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/ZHelichovskij_dic.pdf> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
6. Lyamar, M. (2013). Osnovni tendenciyi ukrayinsko-amerykanskykh vidnosyn na pochatku XXI stolittya [Major tendencies of Ukrainian-American relationships at the beginning of the 21st century]. *Mizhnarodni vidnosyny i turyzm: suchasnist ta retrospektyva* [International Relations and Tourism: Present and Retrospective], iss. 3, 143-147. [in Ukrainian].
7. Osnovni zustrichi prezydentiv Ukrayiny ta SShA (2019) [Major meetings of presidents of Ukraine and the USA]. *Slovo i dilo*. <<https://www.slovoidilo.ua/2019/09/25/infografika/polityka/osnovni-zustri-chi-prezydentiv-ukrayiny-ta-ssha-istoriya-pytannya>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
8. Rozputenko, I. (2019). Ukrayina – strategichnyi soyuznyk SShA? [Is Ukraine a strategic ally of the USA]. *Matrix*. <<https://matrix-info.com/2019/09/11/ukrayina-strategichnyj-soyuznyk-ssha/>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
9. Sydorenko, S., Bondaryeva, X. (2018). Tramp dyktuye cinu bezpeky: shho vyrishyv samit NATO ta shho otrymala Ukrayina [Trump dictates a price of security: what has NATO summit decided and what has Ukraine received].

- Yevropejska Pravda* [European True]. <<https://www.euointegration.com.ua/articles/2018/07/12/7084300/>>. (2019, November, 20). [in Ukrainian].
10. Spilna zayava Komisiyi strategichnogo partnerstva Ukrayina-SShA (2018) [Common declaration of the commission of strategic partnership of Ukraine-USA]. *Posolstvo Ukrayiny v Spoluchenykh Shtatax Ameryky*. <<https://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/68610-spilyna-zajava-komisiji-strategichnogo-partnerstva-ukrajina--ssha>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
 11. Tarasenko, N. (2017). Donald Trump vstupyv na posadu prezydenta SShA: chogo chekaty Ukrayini? [Donald Trump occupied the post of the President of the USA]. *Rezonans*, no. 5, 2-6. [in Ukrainian].
 12. Ruger, V. (2019). Riven vtilennya zovnishnoyi polityky SShA za Trampa – nyzkyi [Level of US foreign policy implementation during Trump presidency is low]. *12 Kyivskyi bezpekovi forum* [12th Kyiv Security Forum]. <<https://ksf.openukraine.org/ua/news/1639-vilyjam-ruger-riveny-vtilennya-zovnishnoyi-politiki-ssha-za-trampanizykyj>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
 13. Yarysh, O. (2018). Donald Trump: Rik na posadi prezydenta [Donald Trump: A year of presidency]. <<https://hromadske.ua/posts/donald-trump-rik-na-posadi-prezydenta>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
 14. Tramp priznal, chto blokiroval pomoshh Ukraine (2019) [Trump revealed who froze aid to Ukraine]. *Kontrakty UA*. <<http://kontrakty.ua/article/143690>> (2019, November, 20). [in Russian].
 15. Alcaro, R. (ed.) (2015). *West-Russia Relations in Light of the Ukraine Crisis*. IAI Research Papers. Roma: Idizioni Nuova Cultura. [in English].
 16. Carafano, J. (2019). Next steps in US-Ukraine Bilateral Relations: Forging Ahead. *The Heritage Foundation*. <<https://www.heritage.org/global-politics/report/next-steps-us-ukraine-bilateral-relations-forging-ahead>> (2019, November, 20). [in English].
 17. Fisher, J. (2019). Trump impeachment inquiry: why Ukraine is so important to the US? *BBC*. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-50419668>> (2019, November, 20).
 18. Murphy, C. (2019). Trump has abandoned Ukraine to Russia. It's a missing piece of the impeachment debate. *BuzzFeed*. <<https://www.buzzfeednews.com/article/senchrismurphy/opinion-trump-abandoned-ukraine-to-russia-its-the-missing>> (2019, November, 20).
 19. Pifer, S. (2017). *The Eagle and the Trident: US-Ukraine Relations in Turbulent Times*. Washington D.C.: Brookings Institution Press. <<https://www.amazon.com/Eagle-Trident-U-S-Ukraine-Relations-Turbulent/dp/0815730403>> (2019, November, 20).
 20. Shuster, S. (2019). Trump's call for investigations finds new support among Russian allies in Ukraine. *Time*. <<https://time.com/5731852/ukraine-politicians-donald-trump-investigations/>> (2019, November, 20).
 21. Vajdich, D. (2018). Trump's Russia policy is better than Obama's was. *Foreign Policy*. <<https://foreignpolicy.com/2018/04/13/trumps-russia-policy-is-better-than-obamas/>> (2019, November, 20).

Артур Миронюк

Інститут законодавства Верховної Ради України

МІЖНАРОДНІ ЗАХОДИ ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Artur Myroniuk

Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

INTERNATIONAL MEASURES OF THE MARITIME ENVIRONMENT PROTECTION: IMPLEMENTATION IN THE UKRAINIAN LEGISLATION

The article analyzes the current international and national legislation of Ukraine regarding the prevention of marine pollution in the context of identifying and applying measures to prevent marine pollution (special taxes; a restriction or a complete prohibition of activity that entails pollution of the marine environment; zone rules of placing "dirty" production facilities only in the regions where they pose minimum damage to the marine environment; the promotion of studies of consequences of the marine environment's pollution and development of the new production methods which exceedingly eliminate harmful emissions; educational work in business firms and among the population). Problems of practical implementation of measures for the prevention of pollution of the marine environment, stipulated by the legislation of Ukraine, are identified. Further ways of improvement of the main directions of development of ecological safety policy at the sea of Ukraine are suggested.

Keywords: measures to prevent pollution of the marine environment, pollution of the marine environment, liability for pollution of the marine environment, protection of the marine environment from pollution.

Постановка проблеми. Розвиток людського суспільства неможливо уявити без різнобічного використання Світового океану. Проблеми охорони Світового океану набули глобального значення для всіх держав внаслідок того, що морське середовище не розділене кордонами. Системою течій, через поверхневий стік, що має взаємозв'язок з атмосферою шкідливі речовини розповсюджуються на величезні площі і значні відстані від конкретного джерела забруднення. Саме тому міжнародне співробітництво у цій галузі має виключне значення для всього світового співтовариства.

Збереження морського середовища є одним із головних пріоритетів міжнародної спільноти, визнаним на рівні ООН та міжнародних міжурядових організацій. Рационально організована взаємодія суспільства та природи передбачає як експлуатацію природних ресурсів, так і охорону природи.

Проблемам забезпечення екологічної безпеки морського середовища присвячено значну кількість спеціальних досліджень, серед яких варто відзначити праці: М. Д. Балджи, Б. В. Буркинського, О. О. Гріненко, Т. Р. Короткого, Н. С. Лисенка, О. І. Пашенцова, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка, В. К. Матвійчука, С. Б. Гавриш та інших видатних науковців. Проте в їхніх роботах не розглядалися питання застосування заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища, передбачених міжнародним та національним законодавством України.

Виходячи з викладеного **мета статті** полягає в аналізі діючого міжнародного та національного законодавства у частині попередження забруднення морського середовища у контексті визначення та застосування заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища.

Виклад основного матеріалу. Забруднення морського середовища в Україні, як і в більшості країн світу, на теперішній час розглядається як одна із найважливіших економічних і соціальних проблем. На думку вчених, підвищена увага до питань екології пояснюється тим, що безвідповідальне та егоїстичне ставлення світового суспільства до моря призвело до межі екологічної катастрофи. Морське середовище знаходиться у такому критичному стані, що його

неблагополуччя уже відбивається на умовах життя а, отже, на здоров'ї людей¹. Більша частина небезпечних вантажів, таких як нафто-продукти, мінеральні добрива і хімікати, відправляються із морських портів, у тому числі і з українських морських портів. Саме через це охорона морського середовища від забруднення регламентується численними міжнародно-правовими актами, нормами внутрішнього законодавства, підзаконними нормативними актами. У результаті розвитку міжнародного співробітництва після другої світової війни була розроблена і прийнята низка універсальних міжнародних конвенцій, що передбачають певні заходи щодо запобігання забруднення морського середовища нафтою та іншими шкідливими речовинами. Для охорони морського середовища першорядне значення мають також міжнародні угоди, що встановлюють неприпустимість радіоактивного, хімічного і бактеріологічного зараження навколишнього середовища. Однак прийняття цих конвенцій все ще не вирішує в повній мірі комплексну проблему правового регулювання охорони морського середовища насамперед тому, що вони не охоплюють всі різноманітні джерела забруднення, зокрема такі, як викид токсичних, шкідливих і отруйних речовин, з джерел, що знаходяться на суші; забруднення від установок і пристроїв, що використовуються при розвідці та розробці природних ресурсів морського дна і його надр та інших установок і пристроїв, що експлуатуються в морському середовищі.

Спроба всебічного комплексного врегулювання цієї проблеми була зроблена на Третій конференції ООН з морського права, яка завершилася ухваленням у 1982 р. конвенції, що регулює правовий режим морів і океанів. Спеціальна її частина, що стосується захисту морського середовища, відноситься до всіх джерел забруднення. Проте ухвалення цієї конвенції не означає, що відпала необхідність у розробці нових спеціальних міжнародних угод щодо охорони морського середовища, які могли б розширити і конкретизувати її положення. На теперішній час діє низка міжнародних угод по захисту морської екосистеми від забруднення. До них, зокрема, відносяться: Міжнародна Конвенція з попередження забруднення моря нафтою, 1954 р. Ця Конвенція більш відома за аббревіатурою ОІЛПОЛ – 54/69, так як у 1962 та 1969 рр. до неї було прийнято ряд поправок.

Положення зазначеної Конвенції розповсюджуються на судна в частині заборони навмисних скидів нафти та нафтової суміші, крім випадків, передбачених статтями Конвенції. Ця Конвенція відноситься до тих правових документів, що діють стосовно тих держав-учасниць, які не прийняли нову конвенцію МАРПОЛ – 73/78².

Сьогодні основним міжнародно-правовим документом, що регламентує дії морських суден у частині попередження забруднення моря не тільки нафтою, але й іншими шкідливими речовинами є Міжнародна Конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р.³.

Лондонська Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 1972 р., яка вступила в силу 30 серпня 1975 р., регламентує відносини у сфері захисту морського середовища. У цій Конвенції передбачається запобігання забрудненню морського середовища тільки навмисними скидами, і вона не розповсюджується на випадки скидів відходів, що відбуваються у процесі нормальної експлуатації суден⁴. Положення зазначеної Конвенції не застосовуються, якщо скидання викликано необхідністю забезпечення безпеки людського життя чи самого судна при форс-мажорних обставинах, викликаних стихією. Окрім зазначених міжнародно-правових актів щодо захисту морського середовища від забруднення, також діє Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою від 1969 р., що вступила в силу 6 травня 1975 р. та яку було доповнено Протоколом про втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення моря речовинами іншими, ніж нафта від 1973 р., що вступив у силу 30 березня

¹ Кузнецова, Н., Радник, О. (2001). *Загрязнение окружающей среды отходами и опасными веществами*. Москва, 18.

² Ефремов, В. С., Ефремов, Н. В. (1996). *Международное морское право о защите и сохранении морской среды. Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов*: Научное издание. Киев: «Наукова думка», 103.

³ *Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896_009>.

⁴ *Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_127>.

1983 р. Ці документи визначають заходи, які держави-учасниці можуть застосовувати до іноземного аварійного судна у відкритому морі. Конвенція 1969 р. та Протокол, загалом, підкреслюють право прибережних держав на прийняття таких заходів, які є необхідними для запобігання, зменшення чи ліквідації серйозної та реальної загрози їх узбережжю чи їх інтересам у зв'язку з забрудненням або загрозою забруднення моря нафтою у результаті морської пригоди¹.

Так звана, «Конституція морського права» – Конвенція ООН з морського права 1982 р. (UNCLOS-82) містить досить значний правовий матеріал щодо захисту та збереження морського середовища (Частина XII «Захист та збереження морського середовища»). Вона також підкреслила доцільність регіонального підходу до вирішення морських екологічних проблем. Так, ст. 197 встановлює: «Держави співпрацюють на всесвітній і, коли це доречно, на регіональній основі безпосередньо або через компетентні міжнародні організації у формулюванні або розробці міжнародних норм, стандартів та рекомендованих практики і процедур, що відповідають цій Конвенції, для захисту і збереження морського середовища з урахуванням характерних регіональних рис».

Конвенція 1982 р. виходить із необхідності гармонійного поєднання міжнародно-правових норм захисту морського середовища і норм національного законодавства держав, які б враховували міжнародні стандарти в цій сфері. Відповідно до норм звичаєвого права і ст. 198 Конвенції з морського права 1982 р (UNCLOS-82) при виникненні неминучої загрози забруднення морського середовища або у разі шкоди морському середовищу, заподіяної внаслідок надзвичайного забруднення, держава повинна негайно повідомити інші країни, права яких можуть бути порушені цим забрудненням, і компетентні міжнародні організації².

Подібне правило повторюється і в багатьох регіональних договорах із захисту морського середовища від забруднення, а в більшості випадків вказуються органи, які слід повідомити за відповідних обставин, або особи, зобов'язані забезпечити передачу відповідної інформації. Як універсальні, так і регіональні міжнародні договори вимагають, щоб при виникненні надзвичайних ситуацій на морі держави взаємодіяли та здійснювали усі можливі заходи для усунення реальної небезпеки та мінімізації шкоди морському середовищу. Водночас зобов'язання держав, що випливають з міжнародних документів, не завжди зрозумілі за змістом; відсутність гнучких стандартів не завжди дозволяє державам своєчасно і оперативно реагувати на можливі інциденти на морі і запобігати забрудненню морського середовища, що не може не викликати серйозні занепокоєння та стурбованість. Цілком очевидно, що держави, крім їх зобов'язання співпрацювати, можуть також мати зобов'язання діяти в надзвичайних ситуаціях аварійного морського забруднення самостійно, коли інцидент виникає в межах їх юрисдикції та компетенції. Невиконання цієї вимоги є порушенням зобов'язання держави виконати міжнародну норму, що стосується управління джерелом забруднення. Такий висновок дозволяє зробити ст. 195 Конвенції 1982 р, що вимагає від держав гарантії щодо того, щоб забруднення внаслідок інцидентів і дій під їх юрисдикцією або контролем не поширювалося за межі суверенних прав цих держав.

Крім того, ст. 194 названої Конвенції передбачає особливі заходи щодо запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища з будь-якого джерела. Для цієї мети сторони повинні використовувати найдієвіші засоби, що є наявними в їх розпорядженні. Ці заходи стосуються забруднення морського середовища будь-якими поллютантами з будь-яких джерел: суден та інших плавучих засобів; розташованих на суші промислових підприємств; полів та ферм тощо. Основний комплекс проблем пов'язаний, в першу чергу, з особливостями міжнародно-правового режиму морських просторів.

Географічно єдине морське середовище у відповідності з нормами і принципами міжнародного права юридично розділене на внутрішні морські води, територіальне море, виключну економічну зону (ВЕЗ), континентальний шельф, відкрите море та Район (ділянка морського дна, не відноситься до шельфу ні однієї з держав). Дія норм національного законодавства прибережних держав поширюється на внутрішні морські води та територіальне море.

¹ Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_049>.

² Конвенція з морського права 1982 (UNCLOS-82) (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057>.

Юрисдикція щодо ВЕЗ і континентального шельфу обмежена за ресурсними і функціональними ознаками. Відкрите море та район частково контролюються міжнародними або регіональними організаціями на конвенційній основі. Відсутність спеціальних норм міжнародного права, присвячених комплексним заходам територіальної охорони морського середовища, не дає прибережним державам створювати у ВЕЗ і на шельфі комплексні охоронювані території, з таким режимом, який відповідає режиму охорони державних природних заповідників.

В Україні органами, які забезпечують реалізацію державної політики у галузі охорони морського середовища є Державна Азовська морська екологічна інспекція, Державна Азово-Чорноморська екологічна інспекція, Державна екологічна інспекція Північно-Західного регіону Чорного моря (далі – Держекоінспекція), які діють на підставі Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України «Положення про морські екологічні інспекції» від 04.11.2011 р.¹. Держекоінспекція в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, поводження з відходами, забезпечення екологічної безпеки. До основних актів українського законодавства, якими регулюються питання охорони морського середовища, належать Закон України «Про охорону навколишнього середовища», Водний кодекс України, Правила охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення 1996 тощо. За Водним кодексом України, зокрема у внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидати з суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря (ст. 102)². Правила охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення регламентують діяльність щодо запобігання забрудненню та засміченню внутрішніх морських вод і територіальних вод (територіального моря), гирлових ділянок річок, прибережних захисних смуг морів, морських заток, лиманів, островів у внутрішніх водах, а також умови забезпечення сприятливого морського середовища для гідробіонтів. Власники і користувачі суден, платформ та інших морських споруд зобов'язані: розробляти і вводити в дію інструкції та правила щодо запобігання забрудненню моря, забезпечувати виконання міжнародних договорів України з відповідних питань; обладнувати судна, платформи та інші морські споруди цистернами і закритими фановими системами для збирання вод будь-якого походження чи установками для очищення чи знезараження цих вод; затверджувати нормативні акти щодо транспортування речовин, перевезення яких може призвести до забруднення внутрішніх морських вод і територіального моря; перевантажувати будь-які вантажі, які можуть призвести до забруднення внутрішніх морських вод і територіального моря, з обов'язковою розробкою оцінки впливу на навколишнє природне середовище технології переробки та складування для кожного виду вантажу³.

Скидання у прибережні води морів зворотних вод допускається лише за наявності нормативів гранично допустимих концентрацій речовин, що містяться у прибережних водах морів, та встановлення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у зворотних водах. Державний контроль за виконанням правил охорони Чорного і Азовського морів у межах юрисдикції України здійснюється спеціальними державними інспекціями Мінекоресурсів України та іншими державними органами.

Отже, варто констатувати, що охорона морського середовища повинна здійснюватися комплексним шляхом, створюючи при цьому нові технологічні процеси, методи та засоби попередження забруднень, а також створення нормативно правової бази щодо обмеження викиду забруднюючих речовин у море як на національному, так і на міжнародному рівнях. Слід зазначити, що до системних джерел забруднення відносяться: морські перевезення нафти; вантажні операції з нафтою; скид зливних вод і бункеровка усіх суден; катастрофи; берегові міські і промислові стоки; добування нафти в морі; вуглець із атмосфери, природне просочування із морських родовищ. У цьому зв'язку Н. С. Лисенко пропонує створення організаційної структури із забезпечення

¹ Положення про морські екологічні інспекції 2011 (Міністерство екології та природних ресурсів України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1348-11>>.

² Водний Кодекс України 1995 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 24, 189.

³ Постанова про Правила охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення 1996 (Кабінет Міністрів України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF>>.

безпеки мореплавання – регіонального Центру прогнозування техногенної та екологічної безпеки з організацією наукової інформаційно-екологічної системи для аналізу, оцінки і прогнозу розвитку надзвичайних ситуацій¹.

Слід погодитися з думкою автора, що робота такого Центру могла би принести відчутні результати щодо зниження техногенно-екологічної небезпеки, яка пов'язана з аваріями та катастрофами на морі. Прямим результатом його діяльності, окрім підвищення безпеки судноплавства, було б зниження величини екологічного збитку, що завдається морським ресурсам і екосистемам нищівними наслідками таких аварій та катастроф, особливо пов'язаних з розливами нафти та нафтопродуктів, втратою екологічно небезпечних вантажів тощо. Берегові об'єкти морського транспорту наносять суттєвий збиток морським ресурсам при проведенні днопоглиблювальних робіт, при добуванні морського піску, при ремонтному черпанні та дампінгу.

Забруднення в морських акваторіях портів може привести, при проведенні робіт з поглиблення дна, до повторного забруднення. Крім нафтопродуктів в донних осадах концентрується значна кількість важких металів, пестицидів та інших забруднюючих речовин, що погрожує повторному забрудненню прибережної зони моря.

Для подолання негативного досвіду в сфері використання ресурсів та простору морської берегової зони України необхідна розробка державної «берегової» політики та політики берегових інвестицій з точки зору забезпечення техногенної і екологічної безпеки морського природокористування. Очевидно, що покладати всі надії тільки на правові засоби і методи не можна. Разом з тим без серйозного правового забезпечення здійснення ефективних заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища є неможливим. Саме цим викликані інтенсивні зміни і доповнення природоохоронного законодавства, яке являє собою сукупність норм різних галузей права.

Недотримання природоохоронного законодавства тягне за собою застосування штрафних санкцій, адміністративних і дисциплінарних стягнень, а в найбільш небезпечних випадках – кримінального покарання. Не дивлячись на те, що кримінальне право не може розглядатися як головний засіб охорони морського середовища, вважаємо, що профілактична функція кримінально-правової заборони найбільш небезпечних посягань на морське середовище та заходи кримінального покарання, які визначаються судом щодо порушників природоохоронного законодавства, покликані зіграти значну роль в боротьбі із забрудненням морського середовища.

Визнаючи провідну роль екологічного законодавства у галузі захисту морського середовища, одночасно не можна не відзначити: несвоєчасний облік назрілих змін до природоохоронної діяльності призвів до того, що практичне використання нормативних приписів на теперішній час в деяких випадках виявляється дещо складним через наявність низки статей декларативного змісту або, навпаки, через відсутність регламентації сформованих на практиці правовідносин.

Слід зазначити, що на практиці природоохоронне законодавство діє ще недостатньо ефективно. Причин цього багато, але однією з найважливіших є невідповідність покарання тяжкості злочину, зокрема низькі ставки стягнутих штрафів. Іншими причинами слабкої регулюючої дії правоохоронного законодавства є недостатня забезпеченість підприємств технічними засобами для ефективного очищення морських та стічних вод, а перевіряючих організацій – приладами з контролю за забрудненням морського середовища.

В умовах господарської кризи іноді економічна доцільність бере гору над екологічними пріоритетами. Усі недоліки в розробці та застосуванні еколого-правових норм стосовно охорони морського середовища криються в споживчому розумінні моря як невичерпного джерела багатств. Керуючись основними напрямками державної політики відносно екологічної безпеки, вважаємо, що необхідно на державному рівні розробити основні напрями розвитку політики екологічної безпеки на морі. Основна увага повинна бути приділена:

- оцінці розвитку і розміщенню потенційно екологічно небезпечних об'єктів;
- аналізу і контролю стану морського середовища;
- забезпеченню безпеки населення і морських природних об'єктів у надзвичайних ситуаціях техногенного характеру;
- забезпеченню техногенної та екологічної безпеки у морському природокористуванні в умовах нормальних режимів експлуатації об'єктів.

¹ Лисенко, Н. С. (2012). Комплексна оцінка техногенної та екологічної безпеки роботи морських підприємств в локальних ренджах. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*, 17, 1 (6), 79.

Висновки. На теперішній час законодавство України вже має достатню нормативну базу, яка покликана забезпечити правове регулювання відносин, що виникають у сфері охорони морського середовища, не завжди цей нормотворчий досвід дає очікувані результати, крім того, окремі положення екологічного законодавства не знаходять застосування в судовій практиці, або судова практика застосовує національне законодавство із порушенням міжнародного. Наявність досить великої кількості нормативних актів, що регулюють охорону морського середовища взагалі, та заходи щодо запобігання забрудненню морського середовища зокрема, не змогло докорінно змінити ситуацію, хоча слід визнати, що екологічні проблеми не залишаються поза увагою законодавчих органів. У результаті спостерігається ситуація, яку можна назвати незатребуваністю судового механізму, тобто, багато положень екологічного законодавства не проходять тієї практичної «обкатки», яку в якісному відношенні може забезпечити тільки правозастосовна практика судів.

Вважаємо, що до основних заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища слід віднести такі: спеціальні податки; обмеження або повну заборону діяльності, що тягне за собою забруднення морського середовища; зональні правила розміщення «брудних» виробництв виключно в тих регіонах, де вони завдають морському довкіллю мінімальний збиток, а також сприяння вивченню наслідків забруднення морського середовища і розробці нових методів виробництва, що дозволяють різко скоротити викид шкідливих побічних продуктів. Просвітницька робота у промислових фірмах і серед населення в цілому може, з одного боку, змусити компанії і людей свідомо уникати забруднення, а з іншого – забезпечити політичну підтримку примусовим методам зменшення забруднення, (спеціальне оподаткування або введення особливого контролю).

Вдосконалення чинного законодавства у сфері охорони морського середовища являє собою найважливіше завдання сучасної нормотворчої діяльності, юридичної науки і практики. При цьому слід відзначити, що екологічне законодавство по своїй структурі досить об'ємно, тому необхідно залишається його систематизація. Подібна систематична обробка нормативних правових актів, об'єднання окремих норм в єдину внутрішню узгоджену систему дозволяє виявити і ймовірні прогалини та протиріччя, і можливу неузгодженість законодавства у сфері охорони морського середовища від забруднення.

Ефективність охорони морського середовища багато в чому залежить від досконалості закону. Зараз спостерігається тенденція розширення кола природних об'єктів, що беруться під охорону, диференціації відповідальності і покарання. Як загальні найважливіші напрямки в оновленні чинного природоохоронного законодавства стосовно захисту морського середовища від забруднення слід виділити посилення його превентивної ролі, подальшу гуманізацію з урахуванням нових небезпечних форм екологічних правопорушень і методів їх здійснення, зростання їх суспільної небезпеки, якісної зміни екологічної злочинності, появи її міжнародних форм.

References:

1. *Vodnyi Kodeks Ukrainy 1995* [Water Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 24, Art. 189. [in Ukrainian].
2. Efremov, V. C., Efremov, N. V. (1996). *Mezhdunarodnoe morskoe pravo o zashchite i sohranении morskoy sredy* [International Law of the Sea on the Protection and Preservation of the Marine Environment]. *Mezhdunarodno-pravovoy rezhim ispol'zovaniya nauchno-issledovatel'skikh sudov: Nauchnoe izdanie* [International legal regime for the use of research vessels: Scientific publication]. Kyiv: «Naukova dumka». [in Russian].
3. *Konventsiiya z morskoho prava 1982 (UNCLOS-82)* [Convention on the Law of the Sea] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057>. [in Ukrainian].
4. *Konventsiiya pro zapobihannia zabrudnenniu moria ckydamy vidkhodiv ta inshymy materialamy 1972* [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyniy veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_127>. [in Ukrainian].
5. Korotkyi, T. R. (2010). *Ictoryko-pravoviy analiz implementatsii mizhnarodno-pravovoi zaborony zabrudnennia morskoho ceredovyscha v kryminalne zakonodavctvo Ukrainy* [The historical and legal analysis of the implementation of the international law collection of pollution of the maritime environment in criminal law of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of the state and law], iss. 55, 659-668. [in Ukrainian].
6. Kuznecova, N., Radnik, O. (2001). *Zagrjaznenie okruzhajushhej sredy othodami i opacnymi veshchestvami* [Environmental pollution by waste and hazardous substances]. Moscow. [in Russian].

7. Lysenko, N. C. (2012). Kompleksna otsinka tekhnohennoi ta ekolohichnoi bezpeky roboty morckykh pidpriemctv v lokalnykh rendzhakh [Complex assessment of technogenic and ecological safety of work of maritime enterprises in local ranches]. *Vicnyk ONU im. I. I. Mechnykova* [Odesa National University Herald], vol. 17, iss. 1 (6), 73-81. [in Ukrainian].
8. *Mizhnarodna konventsiiia po zapobihanniu zabrudnenniu z cuden 1973* [The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896_009>. [in Ukrainian].
9. *Mizhnarodna konventsiiia shchodo vtruchannia u vidkrytomu mori u vypadkakh avarii, yaki pryzvodiat do zabrudnennia naftoiu 1969* [International Convention Relating to Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_049>. [in Ukrainian].
10. *Pocanova pro Pravyly okhorony vnutrishnoho moria i terytorialnykh vod vid zabrudnennia ta zacmichennia 1996* [The Law on the Rules of the Inland Sea and the Territorial Waters of Pollution and Pollution] (Kabinet Minictriv Ukrainy) [Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF>>. [in Ukrainian].
11. *Polozhennia pro morcki ekolohichni incpektsii 2011* [Regulations for marine ecological inspections] (Ministerctvo ekolohii ta pryrodnykh recurciv Ukrainy) [Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1348-11>>. [in Ukrainian].

Вадим Зулгарин

Інститут законодавства Верховної Ради України

ДО ПИТАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ ЯК ЗАСОБУ НЕТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВИХ ДОГОВОРАХ

Vadym Zuharyn

Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

ON THE STANDARDIZATION IN INTERNATIONAL TRADE AS A MEANS OF NON-TARIFF REGULATION IN INTERNATIONAL TRADE AGREEMENTS

The globalization of business operations and the growing involvement of companies in international trade are the most striking features of today's world economy. Market access for goods in the WTO means the conditions, tariff and non-tariff measures, agreed by members for the entry of specific goods into their markets. As trade becomes increasingly international, obstacles to international trade become increasingly apparent. For instance, following the continued reduction in tariff barriers, the importance of non-tariff barriers is increasing in the form of different technical regulations and standards in different markets. According to WTO terminology, a technical regulation is a document that lays down product characteristics with which compliance is mandatory. In view of the importance assigned to the use of international standards as a means for facilitating trade, the TBT Agreement includes as an annex a Code of Good Practice for the Preparation, Adoption and Application of Standards (Code of Good Practice). Specific provisions under the TBT Agreement pertain to technical regulations, standards, conformity assessment practices, notification requirements and standards developing bodies. Preferential trade agreements (PTAs), defined as agreements that liberalize trade between two or more countries. PTAs become a prominent tool for economic cooperation.

Keywords: non-tariff regulation of international trade, standardization of goods and services, technical barriers to trade, free trade agreements.

Постановка проблеми. Глобалізація господарських операцій та зростаюче залучення компаній до міжнародної торгівлі є найяскравішими рисами світової економіки сьогодні. Це значною мірою є результатом технологічного прогресу, коли нові продукти та послуги постійно випускаються на ринок. Це також пов'язано зі змінами в наданні традиційних послуг/виготовлення товарів, а також зі збільшенням кількості гравців, оскільки відкриття нових ринків збуту. Коли компанії відходять від внутрішніх ринків, щоб конкурувати на міжнародному рівні, успішність чи невдача часто залежить від того, наскільки вони знайомі з правилами та стандартами на експортних ринках.

Метою статті є визначення особливостей положень міжнародних договорів стосовно використання технічних бар'єрів як одного з нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема нетарифного регулювання міжнародної торгівлі загалом та технічних бар'єрів у торгівлі широко досліджуються юристами та економістами, такими як Болдуїн Р., Бегін Джон К., Болтон П., Гамільтон В. Д., Голубева В.О., Горін Н.В., Деватріпонт М., Жюйар П., Карро Д., Київець О. В., Мережко А.А., Осика С.Г., Пятницький В.Т., Скринька Д.В., Смирнова К. В., Шумилов В.М. та ін..

Виклад основного матеріалу. Доступ до ринку товарів у СОТ означає умови, тарифні та нетарифні заходи, узгоджені членами для вступу конкретних товарів на їхні ринки. Тарифні

зобов'язання на товари викладені в графіках поступок на товари кожного члена. Графіки відображають зобов'язання не застосовувати тарифи вище зазначених тарифів – ці тарифи є «обмеженими». Нетарифні заходи розглядаються в рамках конкретних угод СОТ

Коли торгівля стає більш міжнародною, перешкоди міжнародної торгівлі стають очевиднішими. Наприклад, після постійного зменшення тарифних бар'єрів важливість нетарифних бар'єрів зростає у вигляді різних технічних регламентів та стандартів на різних ринках. Значні відмінності між національними та міжнародними стандартами також ускладнюють продаж місцевих компаній на зовнішніх ринках. Оператори бізнесу стверджують, що національні технічні регламенти та процедури іноді ставлять їх у несправедливе становище відносно до вітчизняних виробників і захищають місцевих виробників від іноземної конкуренції.

Угода про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) має на меті забезпечити, щоб технічні регламенти, стандарти та процедури оцінки відповідності були недискримінаційними та не створювали зайвих перешкод для торгівлі. У той же час вона визнає право членів СОТ здійснювати заходи для досягнення законних цілей політики, такі як захист здоров'я та безпеки людини або захист навколишнього середовища. Угода про ТБТ наполегливо заохочує членів базувати свої заходи на міжнародних стандартах як засобі сприяння торгівлі. Завдяки положенням про прозорість, угода також спрямована на створення прогнозованого торгового середовища.

Усі країни встановлюють технічні правила щодо упаковки, визначення товарів, маркування тощо. У контексті міжнародної торгівлі такі правила також можуть використовуватися як нетарифні торговельні бар'єри. Такі правила порушують положення СОТ, які вимагають від країн поведінки з імпортом та вітчизняною продукцією однаково, а також не надавати перевагу товарам з окремих держав, навіть непрямыми способами. Ці питання, насамперед, будуть вирішуватися через двосторонні та багатосторонні торговельні переговори¹.

Зважаючи на те, що тарифні бар'єри для промислової та сільськогосподарської торгівлі знизилися, деякі заходи, пов'язані зі стандартами, постали як ключові проблеми. Уряди, учасники ринку та інші суб'єкти можуть використовувати заходи, пов'язані зі стандартами, як ефективний засіб для досягнення законних комерційних та політичних цілей, таких як захист навколишнього середовища, здоров'я та безпека людини. Однак, коли заходи, пов'язані зі стандартами, застаріли, надмірно обтяжуючі, дискримінаційні або неприйнятні в інший спосіб, ці заходи можуть зменшити конкуренцію, задушити інновації та створити непотрібні технічні бар'єри для торгівлі. Такі заходи можуть становити особливу проблему для малих та середніх підприємств (МСП), які часто не мають ресурсів для вирішення цих проблем самостійно².

Внутрішні правила можуть досягти декількох цілей, не пов'язаних з протекціонізмом. Наприклад, вітчизняні норми можуть слугувати засобом захисту здоров'я та безпеки споживачів, навколишнього середовища та національної безпеки. Внутрішнє регулювання може також підвищити довіру споживачів, забезпечуючи єдині технічні та виробничі стандарти.

Стандарти мають функції. Вони не тільки встановлюють спільну мову торгівлі між покупцями та продавцями, але й забезпечують громадську безпеку та захист навколишнього середовища. Більше того, у сучасних глобалізованих виробничих системах стандарти забезпечують відповідність деталей, виготовлених за кордоном, та сумісність мереж. Тому правила, стандарти та перевірка їх застосування за допомогою процедур оцінки відповідності мають багато переваг. Однак, невідповідні норми можуть призвести до великих витрат та неефективності як у країнах – торгових партнерах, так і у внутрішній економіці та матимуть міжнародні наслідки³.

Нині багато країн та регіональних органів переглядають свою політику у галузі стандартизації, реформують та удосконалюють свої стандарти та положення. Крім того, національні регулятори на Заході все більше і більше покладаються на певні ключові принципи, такі як врахування наслідків для малих та середніх підприємств, використовуючи замість стандартів

¹ *Report on technical barriers to trade* (2014). The Office of the United States Trade Representative.

² Beghin, J. C., Xiong, B. (2016). Economic Effects of Standard-Like Nontariff Measures: Analytical and Methodological Dimensions. *Working Paper 16-WP 569 October 2016 Center for Agricultural and Rural Development Iowa State University Ames, Iowa 50011-1070*. <www.card.iastate.edu>.

³ Beghin, J. C., Xiong, B. (2016). Economic Effects of Standard-Like Nontariff Measures: Analytical and Methodological Dimensions. *Working Paper 16-WP 569 October 2016 Center for Agricultural and Rural Development Iowa State University Ames, Iowa 50011-1070*. <www.card.iastate.edu>.

орієнтованих на дизайн, стандарти орієнтовані на ефективність, ретельно врівноважуючи суспільну безпеку та економічні інтереси. Сьогодні переважає думка, що регуляторний процес вимагає великої дисципліни, координації, підзвітності та прозорості як у сформованій ринковій економіці, так і в країнах з перехідною економікою.

Нині заходи, пов'язані зі стандартами (стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності) відіграють вирішальну роль у формуванні потоку міжнародної торгівлі. Хоча тарифи як і раніше є важливим фактором впливу на міжнародну торгівлю та джерелом економічних витрат, відносна роль тарифів у формуванні міжнародної торгівлі значною мірою зменшилась завдяки успішному раунду багатостороннього зниження тарифів у СОТ та її попереднику, Генеральній угоді про тарифи та торгівлю (ГАТТ 1947). Зі зменшенням тарифів роль нетарифних бар'єрів у міжнародній торгівлі набула все більш помітного значення¹.

Загалом, заходи, що стосуються стандартів, – це документи та процедури, які встановлюють конкретні технічні чи інші вимоги до продукції чи процесів, а також процедури забезпечення цих вимог. Крім усього іншого, заходи, що стосуються стандартів, допомагають:

- забезпечити сполучуваність та сумісність вхідних ресурсів на різних ринках;
- керувати потоком інформації, що стосується продукції, через складні і все більш глобальні мережі поставок;
- організувати виробничі процеси навколо повторюваних процедур щоб забезпечити більш високу якість якості продукції;
- досягнення важливих регуляторних та суспільних цілей, таких як забезпечення безпеки продукції, запобігання оманливій практиці та захист навколишнього середовища; і
- пропагувати більш екологічні та соціально свідомі методи виробництва².

Заходи, пов'язані зі стандартами, також відіграють важливу роль для забезпечення більшої конкуренції, передаючи виробникам та споживачам інформацію про характеристики або експлуатаційні характеристики компонентів і продуктів, які вони купують у широкого спектра постачальників. Ці заходи також дають можливість більш широкого доступу до технічних нововведень. Уніфіковані стандарти та процедури тестування продукції, встановлені в рамках загального набору технічних вимог, на які виробники можуть розраховувати у виробництві компонентів та кінцевої продукції, можуть сприяти розповсюдженню технологій та інновацій, сприяють підвищенню довіри покупців-продавців та надають допомогу МСП брати участь у глобальних мережах поставок³.

І навпаки, застарілі, надмірно обтяжливі, дискримінаційні або невідповідні заходи, пов'язані зі стандартами, можуть зменшити конкуренцію, задушити інновації та створити зайві перешкоди для торгівлі. Навіть при належному застосуванні заходів, пов'язаних зі стандартами, фірми можуть зіткнутися з істотними проблемами в доступі до інформації про технічні вимоги на основних експортних ринках. Особливо це стосується тих випадків, коли технічні вимоги швидко змінюються або суттєво відрізняються на різних ринках.

Таким чином, хоча заходи, пов'язані зі стандартами, можуть бути ефективним засобом досягнення законних цілей комерції та політики, необхідно забезпечити, щоб заходи, пов'язані зі стандартами, сприяли інноваціям, конкуренції, захисту прав споживачів та довкілля та інших цілям державної політики, не створюючи зайвих перешкод для торгівлі.

У міру того, як мережі поставок стають все складнішими, уряди та інші зацікавлені сторони також повинні вирішити питання про те, як краще узгодити стандарти та технічні вимоги у різних юрисдикціях як засіб для полегшення потоку товарів через кордон, зменшення витрат, пов'язаних з дотриманням різних стандартів та технічних регламентів між юрисдикціями та ринками, а також підвищують здатність урядів до досягнення важливих цілей державної політики⁴.

¹ Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

² General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) (1994). Final Act: Agreement establishing the World Trade Organization (Annex 2: Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes). Geneva, Switzerland. *World Wide Web*. <http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/final_e.htm>.

³ International classification of non_tariff measures. 2012 Version (2015). *United Nations conference on trade and development*. New York; Geneva.

⁴ International classification of non_tariff measures. 2012 Version (2015). *United Nations conference on trade and development*. New York; Geneva.

Обмежувальні або дискримінаційні національні заходи зменшують перспективи виходу на ринок іноземних компаній. Відсутність прозорого регулювання суттєво негативно впливає на закордонні фірми, а дублюючі процедури сертифікації накладають багаторазові витрати на іноземних операторів. Врешті-решт, добробут споживачів зменшується, а інноваційні можливості економіки стають обмеженими. Останнім прикладом того, як можна було усунути неефективність та поганий розподіл ресурсів, є Єдиний європейський ринок Європейського Союзу. Хоча це регіональне інтеграційне об'єднання вже існувало тривалий час, істотне зниження витрат та цін було досягнуто, коли внутрішні бар'єри були усунені та була використана повна вигода від позитивних зовнішньоторговельних та інвестиційних наслідків зменшення торгових бар'єрів¹.

На міжнародному рівні Світова організація торгівлі (СОТ) заохочує та доповнює зусилля окремих країн щодо збільшення торговельних та інвестиційних можливостей, економічної ефективності та прозорості. СОТ сприяє гармонізації та розширенню угод про взаємне визнання стандартів на основі принципу національного режиму, уникаючи зайвих обмежень торгівлі.

Уряди та національні органи повинні намагатися створити просту та прозору основу для прийняття та застосування своїх національних технічних регламентів та стандартів. Вони також повинні інформувати іноземні компанії про те, як відповідати цим вимогам. В ідеалі різні країни прийматимуть і використовуватимуть міжнародні гармонізовані технічні регламенти та стандарти. У якості проміжних заходів країни можуть визнати рівнозначні норми чи стандарти. Такі норми чи стандарти спочатку можуть дозволити порівняння відмінностей у вимогах до товару чи послуги у відповідних країнах та забезпечити основу для їх можливої гармонізації. Там, де гармонізація неможлива негайно, країни також можуть покласти на національні процедури оцінки відповідності. Ці процедури запевняли б імпортерів, що їх продукція відповідає технічним умовам, необхідним для доступу до певного ринку².

Таким чином, експортери можуть завершити необхідні процедури та забезпечити товари необхідними даними, щоб країна-імпортер могла обійтися необхідністю подальших випробувань чи сертифікації. Вищезазначені фактори складають основу для міжнародної діяльності зі стандартизації великої кількості міжнародних організацій, як урядових, так і неурядових, які сильно різняться за структурою, процедурами та основою участі³.

Світова організація торгівлі (СОТ) підтримує вільну та відкриту багатосторонню торговельну систему, заохочуючи країни-члени дотримуватися п'яти основних принципів. Ці принципи включають наступне:

- недискримінація, тобто країна не повинна дискримінувати продукцію, що виробляється на внутрішньому ринку та імпортується, а також між торговими партнерами;
- зменшення торгових бар'єрів;
- підвищена впевненість торгових партнерів у тому, що на них не будуть застосовуватися довільні тарифи;
- посилення конкуренції через чесну та відкриту торгівлю;
- спеціальні положення угод СОТ для країн, що розвиваються⁴.

Згідно термінології СОТ, технічний регламент – це документ, який визначає характеристики товару, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт – це документ, затверджений уповноваженим органом, який визначає правила, вимоги або характеристики для продукції або пов'язаних процесів і методів виробництва, дотримання яких не є обов'язковим. Стандарти, підготовлені міжнародною спільнотою зі стандартизації, базуються на консенсусі. Угода про ТБТ охоплює також документи, які не ґрунтуються на консенсусі⁵.

¹ Keith, M., Wilson, J., Tsunehiro, O. (2001). Quantifying the Impact of Technical Barriers to Trade: A Framework for Analysis. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>.

² Keith, M., Wilson, J., Tsunehiro, O. (2001). Quantifying the Impact of Technical Barriers to Trade: A Framework for Analysis. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>.

³ Grübler, J., Ghodsi, M., Stehrer, R. (2016). Assessing the Impact of Non-Tariff Measures on Imports. *The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw)*. <http://www.cepr.org/sites/default/files/2486_GRUEBLER%20-%20Assessing%20the%20Impact%20of%20NTMs%20on%20Imports.pdf>.

⁴ Roberts, D., Orden, D., Josling, T. (1999). WTO Disciplines on Technical Barriers to Agricultural Trade: Progress, Prospects and Implications for Developing Countries. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>.

⁵ Roberts, D., Orden, D., Josling, T. (1999). WTO Disciplines on Technical Barriers to Agricultural Trade: Progress, Prospects and Implications for Developing Countries. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>.

Країни – учасниці угоди повинні забезпечити, щоб стосовно технічних регламентів до товарів, що ввозяться з території будь-якого члена, застосовувались не менш сприятливі вимоги, ніж надається подібним продуктам національного походження та подібним товарам, що походять з будь-якої іншої країни (ст. 2.1)¹.

Країни – учасниці повинні забезпечити, щоб технічні регламенти не були підготовлені, прийняті чи застосовані з метою створення непотрібних перешкод для міжнародної торгівлі. З цією метою технічні регламенти не повинні бути більш торгово-обмежувальними, ніж необхідні для досягнення законної мети, враховуючи ризики, які створюються (ст. 2.2). Іншими словами, вимоги до товару повинні бути пропорційні потенційному ризику, і застосовувати найменш можливі обмежувальні засоби торгівлі (принцип пропорційності)².

Технічні регламенти не повинні дотримуватися, якщо обставини або цілі, що спричиняють їх прийняття, більше не існують або змінюються (ст. 2.3).

Зважаючи на важливість, що надається використанню міжнародних стандартів як засобу сприяння торгівлі, Угода про ТБТ включає в додаток Кодекс належної практики щодо підготовки, прийняття та застосування стандартів (Кодекс належної практики). Члени забезпечують, щоб стандартизаційні органи їхнього центрального уряду приймали та виконували цей Кодекс (стаття 4.1).

Кодекс включає такі положення:

– Там, де існують міжнародні стандарти, або невдовзі завершено їх створення, орган із стандартизації, повинен використовувати їх або відповідні частини як основу для стандартів, які він розробляє;

– Орган із стандартизації, що знаходиться на території члена, докладає всіх зусиль, щоб уникнути дублювання або перекриття роботи інших органів зі стандартизації;

– Коли це доцільно, орган із стандартизації повинен визначати стандарти, що базуються на вимогах до продукту, а не щодо конструктивних чи описових характеристик;

– Принаймні раз на шість місяців орган із стандартизації публікує робочу програму, яка містить її найменування та адресу, стандарти, які він зараз готує, та стандарти, які він прийняв у попередньому періоді³.

Про існування робочої програми повідомляються Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) та Міжнародна електротехнічна комісія (IEC).

Перед прийняттям стандарту орган з стандартизації повинен передбачити період не менше 60 днів для підсумовування зауважень щодо проекту стандарту зацікавленими сторонами на території члена СОТ.

Основні положення, що стосуються технічних регламентів та стандартів, включають методи виробництва та технології, пов'язані з характеристиками виробу, на відміну від Кодексу стандартів, який охоплював лише вироблену продукцію. Зокрема, у сфері технічних регламентів та стандартів Угодою про ТБТ визначено, що члени повинні забезпечити національне поводження з продукцією, тобто надавати таку ж обробку імпортованій продукції, що і аналогічній продукції, що виробляється в країні; дотримуватися однакового режиму для всіх подібних імпортованих товарів, незалежно від походження; гарантувати, що будь-які технічні регламенти та стандарти, що застосовуються для захисту життя, здоров'я людей, рослин або тварин або навколишнього середовища, не мають більшого обмеження, ніж потрібно; використовувати частково або повністю відповідні міжнародні стандарти як основу для технічних регламентів, коли це можливо; брати участь у відповідних міжнародних органах з стандартизації для розробки та прийняття відповідних технічних регламентів та стандартів; визнавати технічні регламенти інших членів як рівнозначні за умови, що ці норми відповідають цілям їх власних правил; підкреслювати вимоги до продуктивності, а не вимоги до дизайну чи опису; повідомляти інших членів про запропоновані технічні регламенти та стандарти, які можуть суттєво вплинути на торгівлю⁴.

¹ Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

² Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

³ Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

⁴ Beghin, J. C., Xiong, B. (2016). Economic Effects of Standard-Like Nontariff Measures: Analytical and Methodological Dimensions. *Working Paper 16-WP 569 October 2016 Center for Agricultural and Rural Development Iowa State University Ames, Iowa 50011-1070*. <www.card.iastate.edu>.

Положення про оцінку відповідності також було розширено в Кодексі стандартів, включаючи не лише програми тестування та сертифікації, але й інспекції, реєстрацію, акредитацію лабораторій та реєстрацію системи якості. Конкретні положення заохочують членів до недискримінації щодо продуктів; обмежити використання процедур оцінки відповідності, які створюють зайві перешкоди для міжнародної торгівлі; використовувати міжнародні довідники або рекомендації, що стосуються відповідності технічним регламентам і стандартам, виданим міжнародними органами стандартизації; брати участь у міжнародних органах з стандартизації, які розробляють посібники та рекомендації щодо оцінки відповідності з метою гармонізації процедур оцінки відповідності; повідомляти інших членів про запропоновані процедури оцінки відповідності, які можуть істотно вплинути на торгівлю; визнати процедури оцінки відповідності інших членів як рівнозначні за умови, що ці процедури забезпечують гарантії здоров'я та безпеки, еквівалентні процедурам власних процедур спадкоємців; дозволити органам з оцінки відповідності, розташованих на територіях інших членів, брати участь однаково в процедурах оцінки відповідності, як органи, розташовані на їх території або розташовані на території будь-якої іншої країни¹.

Окрім вищезазначених заходів, Угода про ТБТ містить ряд інших важливих механізмів, спрямованих на сприяння міжнародній торгівлі. Стаття 10 Угоди вимагає від кожного учасника створити та підтримувати довідковий пункт. Пункт відповідає на всі запити інших членів, що стосуються технічних регламентів, стандартів та процедур оцінки відповідності, та за повідомлення про запропоновані урядові та державні технічні регламенти, стандарти та процедури оцінки відповідності, які можуть суттєво вплинути на торгівлю. Довідковий пункт також поширює інформацію про запропоновані закордонні правила зацікавленим вітчизняним сторонам².

Угода про ТБТ застосовується до технічних регламентів, стандартів та процедур оцінки відповідності. Кожен з них розглядається в окремих частинах Угоди про ТБТ. Технічні регламенти розглядаються у статтях 2 та 3 Угоди про ТБТ. Стандарти регулюються статтею 4. Однак у статті 4 прямо посилається на Додаток 3 до Угоди. Додаток 3 до Угоди містить Кодекс належної практики щодо підготовки, прийняття та застосування стандартів (Кодекс належної практики). Цей Кодекс дуже важливий. Саме в Кодексі знайдені майже всі суттєві положення, що регулюють поведінку зі стандартами. Процедури оцінки відповідності розглядаються у статтях 5 та 9 Угоди про ТБТ³.

Уніфікації стандартизації товарів і послуг сприяє створення інтеграційних об'єднань, найпростішою формою яких є зони вільної торгівлі. Зони вільної торгівлі встановлюються договорами про вільну торгівлю між державами. Угоди про вільну торгівлю лібералізують торгівлю між двома або більше країнами.

Вони стали головним інструментом для відкриття ринку та забезпечення регуляторних інновацій, оскільки багатосторонні переговори в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) дали лише невеликі результати за останні два десятиліття⁴.

Після Другої світової війни багатосторонні торгові угоди в рамках Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ, 1947) сприяли формуванню угод про вільну торгівлю. В середині ГАТТ була побудована за принципом недискримінації, тобто будь-які поступки щодо одного члена повинні бути розповсюджені на всіх членів ГАТТ. Відповідно до статті XXIV ГАТТ державам було дозволено укладати угоди про вільну торгівлю, але лише в тому випадку, якщо ці угоди усували «фактично всі» бар'єри в торгівлі та якщо угода не збільшувала торговельні бар'єри проти третіх країн. Лише кілька країн скористалися цим звільненням за перші чотири десятиліття ГАТТ, Європейське економічне співтовариство стало першим прикладом. У 1979 році договірні сторони ГАТТ домовились про так звану «уможливлювальну умову», яка дозволила менш розвиненим країнам надавати одна одній преференції, які не відповідають критеріям, визначеним у статті XXIV.

¹ Beghin, J. C., Xiong, B. (2016). Economic Effects of Standard-Like Nontariff Measures: Analytical and Methodological Dimensions. *Working Paper 16-WP 569 October 2016 Center for Agricultural and Rural Development Iowa State University Ames, Iowa 50011-1070*. <www.card.iastate.edu>.

² Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

³ Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

⁴ Grossman, G. M., Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements. *American Economic Review*, vol. 85, no. 4, 667-690. <www.jstor.org/stable/2118226>.

Під цим прикриттям країни Латинської Америки обмінялися перевагами в рамках Асоціації інтеграції Латинської Америки та країн Південно-Східної Азії в контексті Угоди про вільну торгівлю Південної Азії¹.

Хоча спочатку азійські країни не активно брали участь у цій новій хвилі укладення угод про вільну торгівлю, ця ситуація докорінно змінилася протягом 2000 року. В даний час більшість таких угод стосуються країн Азії і охоплюють різні сектори від фармацевтичної до виробництва автомобілів.

Наприклад, у автомобільній індустрії країнами АСЕАН було створено Робочу групу з автомобільних виробів (APWG). Основні цілі Робочої групи – посилити співпрацю між країнами-членами задля забезпечення безпеки, якості та охорони навколишнього середовища автомобільної продукції АСЕАН; створити єдиний ринок та зменшити ТБТ в автомобільній продукції шляхом гармонізації технічних вимог щодо безпеки, якості та охорони навколишнього середовища для автомобільної продукції; розробити галузеві правила для визнання результатів оцінки відповідності; визначити потреби в інфраструктурі; та зміцнити спроможність випробувальних установ².

Вважається, що узгодження технічних регламентів та стандартів і, що ще важливіше, взаємне визнання результатів оцінки відповідності, швидше за все, відбудеться серед країн із приблизно однаковим рівнем розвитку. Взаємне визнання оцінок відповідності, зокрема, є більш імовірним серед країн з подібними технологічними можливостями, які довіряють регуляторним процедурам, установам та інфраструктурі один одного. 67% розглянутих угод про регіональну торгівлю (RTA) укладено серед країн з аналогічним рівнем розвитку: 47% укладено між країнами, що розвиваються, і 20% між розвиненими країнами³.

Економетричний аналіз показує, що включення положень, що заохочують гармонізацію технічних регламентів, позитивно корелює зі схожістю за рівнем розвитку (тобто середнім ВВП на душу населення), ступенем інтеграції (тобто часткою торгівлі між Сторонами) та якщо RTA належить до родини RTA, партнером якої є ЄС⁴.

Очевидно, що зусилля щодо лібералізації, швидше за все, будуть ефективно реалізовані серед розвиненіших країн (економіки з високим рівнем доходу чи економіки з високим середнім рівнем доходу), оскільки біднішим країнам часто не вистачає необхідних вітчизняних інституцій та можливостей для виконання положень, пов'язаних з гармонізацією та взаємним визнанням. Механізм моніторингу та органам стандартизації цих країн часто не вистачає людських та фінансових ресурсів або вони не отримують постійної політичної уваги на високому рівні, необхідній для сприяння інституційним удосконаленням⁵.

Проте, більшість угод, в яких беруть участь розвинені країни та країни, що розвиваються, включають положення про технічну допомогу з метою посилення потенціалу бідніших країн, установ та фізичної інфраструктури для стандартизації, оцінки відповідності, акредитації, метрології та обміну інформацією.

Угода про ТБТ визнає труднощі, з якими стикаються країни, що розвиваються, у виконанні її положень. Необхідна інфраструктура для розробки та впровадження стандартів, процедур оцінки відповідності та технічних регламентів може бути недостатньо розвиненою або навіть неіснуючою. Тому Угода просить розвинені країни надати технічну допомогу країнам, що розвиваються, в будь-якій або всіх сферах, на які поширюються ці положення. За певних обставин країни, що

¹ Lesser, C. (2007). Do bilateral and regional approaches for reducing technical barriers to trade converge towards the multilateral trading system? *OECD Trade Policy Working Paper, no. 58*. <[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp\(2007\)12/final](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp(2007)12/final)>.

² Rully, Prassetya, Intal Jr. S. (2015). AEC Blueprint Implementation Performance and Challenges: Standards and Conformance Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. <<http://www.eria.org/ERIA-DP-2015-42.pdf>>.

³ Lesser, C. (2007). Do bilateral and regional approaches for reducing technical barriers to trade converge towards the multilateral trading system? *OECD Trade Policy Working Paper, no. 58*. <[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp\(2007\)12/final](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp(2007)12/final)>.

⁴ Lesser, C. (2007). Do bilateral and regional approaches for reducing technical barriers to trade converge towards the multilateral trading system? *OECD Trade Policy Working Paper, 58*. <[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp\(2007\)12/final](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp(2007)12/final)>.

⁵ Grossman, G. M., Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements. *American Economic Review, vol. 85, no. 4, 667-690*. <www.jstor.org/stable/2118226>.

розвиваються, можуть бути звільнені від дотримання положень Угоди, якщо вони мають особливі розвиваючі, фінансові та торговельні потреби¹.

Стаття 11 Угоди про ТБТ визначає широкий спектр положень про технічну допомогу. Члени СОТ зобов'язані:

- поінформувати інших членів, особливо членів країн, що розвиваються, щодо підготовки технічних регламентів.

- надати технічну допомогу, зокрема країнам, що розвиваються, щодо створення національних органів з питань стандартизації та участі в цих органах, та заохочувати їхні національні органи зі стандартів.

- вживати розумних заходів для організації регуляторних органів на своїх територіях для надання консультацій іншим членам, зокрема членам країн, що розвиваються.

- надавати технічну допомогу на узгоджених умовах щодо створення регуляторних органів та органів з відповідності та допомогу щодо методів, завдяки яким найкраще можна виконати їх технічні регламенти.

- вживати розумних заходів, зокрема стосовно країн, що розвиваються, для надання консультацій щодо створення органів з оцінки відповідності стандартам.

- надання технічної допомоги, особливо членам країн, що розвиваються, щодо кроків, які повинні вжити іноземні виробники, які прагнуть отримати доступ до систем оцінки відповідності, що функціонують урядовими та неурядовими органами.

- заохочувати організації на їх території, які є членами або учасниками міжнародних або регіональних систем оцінки відповідності, щоб консультувати інших членів, та розглянути запити про технічну допомогу від інших членів (зокрема, країн, що розвиваються) щодо створення інституцій, які б надали можливість організації на своїх територіях для виконання зобов'язань щодо членства або участі в міжнародних та регіональних системах оцінки відповідності.

- надати іншим членам, особливо членам країн, що розвиваються, технічну допомогу, пов'язану з установами та законодавчою базою міжнародних та регіональних систем, для оцінки відповідності, достатньої для того, щоб вони могли виконувати зобов'язання щодо членства або участі в таких системах.

- надавати пріоритет потребам найменш розвинутих країн-членів².

Країни, що розвиваються, працюють над тим, щоб забезпечити дотримання зобов'язань, взятих щодо такої допомоги.

Для ефективного виконання Угоди про ТБТ важливим є доступ до інфраструктури з оцінки відповідності, яку іноді називають «технічною інфраструктурою» або «інфраструктурою якості». Це включає, наприклад, доступ до органів (національних чи регіональних), які мають компетенцію у галузі метрології, випробувань, сертифікації та акредитації, які можуть бути визнані на міжнародному рівні. Відсутність відповідної інфраструктури може завдати шкоди конкурентоспроможності, оскільки фірми, що знаходяться в країнах, що розвиваються, зокрема МСП, можуть зіткнутися з істотними труднощами у доведенні дотримання вимог на експортних ринках, незалежно від того, розвиваються вони чи розвиваються. Цей тип інфраструктури також важливий для внутрішнього ринку: неадекватна інфраструктура може ускладнити регуляторним країнам, що розвиваються, досягти відповідного балансу між суворістю в їх контролі на кордоні та впевненістю, що ризики зменшуються. Наприклад, у країнах, у яких відсутні лабораторії чи інша інфраструктура і мають обмежений потенціал для нагляду за ринком, заборона може бути більш доцільним засобом подолання ризику, ніж, наприклад, застосування вимог до тестування або сертифікації. Іншими словами, за цього сценарію, зважаючи на обмеження можливостей, країна може виявити себе з дуже обмежуючою політикою для торгівлі (порівняно з країнами, що мають більше ресурсів), просто тому, що це єдино можливий спосіб вирішення ризику. Таким чином, розвиток належної інфраструктури оцінки відповідності має важливе значення для імплементації Угоди про ТБТ, як з точки зору доступу до експортних ринків, так і уникнення створення непотрібних бар'єрів у торгівлі³.

¹ Grossman, G. M., Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements. *American Economic Review*, vol. 85, no. 4, 667-690. <www.jstor.org/stable/2118226>.

² Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>.

³ Fliess, B., Gonzales, F., Schonfeld, R. (2008). Technical Barriers to Trade: Evaluating the Trade Effects of Supplier's Declaration of Conformity. *OECD Trade Policy Working Papers*, no. 78. <<http://dx.doi.org/10.1787/235814036326>>.

Висновки. Підсумовуючи, ми виявляємо, що технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) – категорія нетарифних бар'єрів у торгівлі – це широке коло заходів, які країни застосовують для регулювання ринків, захисту своїх споживачів або збереження їх природних ресурсів, але вони також можуть бути використані для дискримінації імпорту з метою захисту вітчизняної промисловості.

Угоди про вільну торгівлю, як двосторонні, так і багатосторонні визначені як угоди, що лібералізують торгівлю між двома або більше країнами. Вони стали головним інструментом для відкриття ринку та забезпечення регуляторних інновацій, стають важливим інструментом економічного співробітництва.

References:

1. Agreement on Technical Barriers to Trade. <https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt_e.htm>. [in English].
2. Beghin, J. C., Xiong, B. (2016). Economic Effects of Standard-Like Nontariff Measures: Analytical and Methodological Dimensions. *Working Paper 16-WP 569 October 2016 Center for Agricultural and Rural Development Iowa State University Ames, Iowa 50011-1070*. <www.card.iastate.edu>. [in English].
3. Fliess, B., Gonzales, F., Schonfeld, R. (2008). Technical Barriers to Trade: Evaluating the Trade Effects of Supplier's Declaration of Conformity. *OECD Trade Policy Working Papers, no. 78*. <<http://dx.doi.org/10.1787/235814036326>>. [in English].
4. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) (1994). Final Act: Agreement establishing the World Trade Organization (Annex 2: Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes). Geneva, Switzerland. *World Wide Web*. <http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/final_e.htm>. [in English].
5. Grossman, G. M., Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements. *American Economic Review, vol. 85, no. 4*, 667-690. <www.jstor.org/stable/2118226>. [in English].
6. Grübler, J., Ghodsi, M., Stehrer, R. (2016). Assessing the Impact of Non-Tariff Measures on Imports. *The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw)*. <http://www.cepr.org/sites/default/files/2486_GRUEBLER%20-%20Assessing%20the%20Impacy%20of%20NTMs%20on%20Imports.pdf>. [in English].
7. International classification of non_tariff measures. 2012 Version (2015). *United Nations conference on trade and development*. New York; Geneva. [in English].
8. International Standards and the WTO (2002). *Http://www.wilmerhale.com*. <<http://www.wilmerhale.com/files/Publication/e5af0de2-5b3a-4dc5-bed1-5d8a0fd34199/Presentation/PublicationAttachment/9b7fa202-bb61-48bb-83b6-20f2090f430d/scharnovitz.pdf>>. [in English].
9. Keith, M., Wilson, J., Tsunehiro, O. (2001). Quantifying the Impact of Technical Barriers to Trade: A Framework for Analysis. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>. [in English].
10. Lesser, C. (2007). Do bilateral and regional approaches for reducing technical barriers to trade converge towards the multilateral trading system? *OECD Trade Policy Working Paper, no. 58*. <[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp\(2007\)12/final](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=tad/tc/wp(2007)12/final)>. [in English].
11. *Report on technical barriers to trade* (2014). The Office of the United States Trade Representative. [in English].
12. Roberts, D., Orden, D., Josling, T. (1999). WTO Disciplines on Technical Barriers to Agricultural Trade: Progress, Prospects and Implications for Developing Countries. *World Bank*. <trade%20barriers/SPS%20TBT%20Papers.html>. [in English].
13. Rully, Prassetya, Intal Jr. S. (2015). AEC Blueprint Implementation Performance and Challenges: Standards and Conformance Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. <<http://www.eria.org/ERIA-DP-2015-42.pdf>>. [in English].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Уляна Коруц, к. ю. н.

Тернопільський національний економічний університет, Україна

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Uliana Koruts, PhD in Law

Ternopil National Economic University, Ukraine

STRUCTURE AND CONTENT OF THE WAR PROPAGANDA PHENOMENON IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND INTERNATIONAL RELATIONS

The structure and content of the phenomenon of war propaganda in the system of social and international relations are analyzed in the article. International legal norms and national legislation regulating public relations in combating war propaganda is characterized. The contents of the constitutional provisions of the world's leading countries have been disclosed, and as a result, it has been established that propaganda has different legal variations. It is stated that the legal category of "war propaganda", unlike national legislation, is actively used in international legal acts, the leading place among which is the International Covenant on Civil and Political Rights. The understanding of the propaganda of war is formulated as dissemination in any form of views, facts, arguments and other information, including deliberately false, inciting internal and external racial, religious, national enmity, aimed at inciting military aggression actions.

Keywords: war propaganda, international legal acts, kindling of war, national intolerance, Criminal code of Ukraine, aggressive war, military conflict, armed aggression, military action, counter-terrorism.

Актуальність теми дослідження. У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі сформовано доволі широкий спектр уявлень про сутність пропаганди, які, водночас, мають дискусійний характер. Одна з причин дискусійності цього феномену полягає в його багатовекторності та правовій невизначеності а ні в національному, а ні в міжнародному праві.

Особливої актуальності пропаганда як правова категорія набуває в контексті розповсюдження протизаконних ідей та поглядів з метою розпалювання війни – явища універсального та багатопланового. Розуміння війни знаходиться в одному ряду із категоріями «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «збройна агресія», «військова акція», «протиція тероризму», що ще раз підтверджує її розмитість та правову невизначеність.

Проблематика з'ясування феномену пропаганди війни стає ще більш значущою з огляду на появу, поряд із традиційними, новітніх форм ведення військових дій: ідеологічних, інформаційних, гібридних.

Тому для правової науки та міжнародної законотворчої практики вкрай важливо з'ясувати розуміння ключових аспектів пропаганди війни. Уявляється вкрай важливим вироблення єдиного понятійного апарату цього феномену, визначення змістовного наповнення пропаганди війни та її структурних елементів. В цьому й полягає основне завдання запропонованого автором дослідження.

Стан дослідження. Міжнародно-правові аспекти пропаганди війни виступили предметом наукового аналізу вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як Л.В. Губерський¹,

¹ Скринька, Д.В. (2004). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966. *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України.

Й. Дінштайн¹, М. Керні², Д. Макголдрик³, Т. Макгонагл⁴, В.В. Маклаков⁵, Г. Майкл⁶, Т. Мендель⁷, Д.В. Скринька⁸. Разом з цим, потребують подальшого з'ясування питання щодо змісту та структури феномену пропаганди війни, а також репрезентації вказаного поняття у міжнародних нормативно-правових актах та національному законодавстві.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі норм міжнародного права та національного законодавства та практики їх реалізації проаналізувати структуру та зміст феномену пропаганди війни в системі соціальних та міжнародних відносин, та на підставі проведеного дослідження надати науково обґрунтовані пропозиції до чинного законодавства.

Виклад основних положень. На рубежі ХХ-ХХІ ст.ст. пропаганда здобула характеристики одного із найбільш дієвих засобів мобілізації суспільства. У цьому контексті, А. Камю не даремно називав її «завоюванням, зверненням досередини країни»⁹

Однак, найрозгалуженіших форм та методів пропаганда війни набула у ХХ столітті, за часів гітлерівської Німеччини, коли в уряді країни було утворено міністерство народного просвітництва та пропаганди. Змістовне наповнення феномену пропаганди, її значення в механізмі державного управління розкрито А. Гітлером у книзі «Моя боротьба» («Mein Kampf»)¹⁰, який розглядав останню виключно у якості засобу досягнення поставленої мети¹¹.

І в теперішній час, майже 90 років по тому, феномен пропаганди війни міцно вкоренився у міжнародному суспільно-політичному житті, що віддзеркалюється й у міжнародному законотворчому процесі, де словосполучення «пропаганда війни», наприклад, в частині здійснення збройної агресії РФ проти України, використовується доволі часто^{12,13,14,15,16,17}

¹ Dinstein, Y. (2017). *War, aggression and self-defence*. Cambridge University Press.

² Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press.

³ McGoldrick, D. (1991). *The Human Rights Committee: its role in the development of the International Covenant on Civil and Political Rights*. Oxford: Clarendon Press.

⁴ McGonagle, T. (2011). *Minority rights, freedom of expression and of the media: dynamics and dilemmas*. Intersentia, Cambridge – Antwerp – Portland.

⁵ Маклаков, В. В. (сост.) (1999). *Конституции зарубежных государств*. Москва: Издательство «БЕК».

⁶ Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press.

⁷ Mendel, T. (2012). Does International Law Provide for Consistent Rules on Hate Speech?. *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*, 417-429.

⁸ Скринька, Д. В. (2004). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966. *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України.

⁹ Камю, А. (1997). Бунтівна людина. *Альбер Камю. Вибрані твори у трьох томах*. Т. 3. Харків: Фоліо, 181–439.

¹⁰ Гітлер, А. (2003). *Моя боротьба*. Харків: ООО «Свитовид».

¹¹ Гітлер, А. (2003). *Моя боротьба*. Харків: ООО «Свитовид».

¹² Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech”. *Committee of Ministers*. <<https://rm.coe.int/1680505d5b>> (2019, вересень, 20).

¹³ Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-Lex*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0512>> (2019, вересень, 20).

¹⁴ Council Regulation (EU) No. 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-Lex* <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32014R0833>> (2019, вересень, 20).

¹⁵ Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. *EUR-Lex*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0145>> (2019, вересень, 20).

¹⁶ United Nations Human Rights Committee (19th session). Geneva (July 29 1983). General comment no. 11. Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Article 20). *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>> (2019, вересень, 20).

¹⁷ United Nations Human Rights Committee. (102nd session). Geneva (July 11–29, 2011). General comment no. 34. Article 19: Freedoms of opinion and expression. *International Covenant on Civil and Political Rights* <<https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>> (2019, вересень, 20).

На відміну від норм міжнародного права, національні закони використовують правову категорію «пропаганда війни» в небагатьох правових актах. Зокрема, стаття 37 Конституції України забороняє створення та функціонування політичних партій та громадських організацій, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на пропаганду війни¹. Заборона пропаганди символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів набули правового забарвлення у Законі України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»². Також, слід звернути увагу й на положення статті 436 Кримінального кодексу України «Пропаганда війни», яка встановлює кримінальну відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів³. Слід зазначити, що вказана норма права не позбавлена дискусійних положень, адже існують певні неузгодженості між правовими категоріями «агресивна війна» та «воєнний конфлікт». Зокрема, легальне визначення воєнного конфлікту міститься у Законі України «Про Національну безпеку» від 21.06.2018 № 2469, який означає двостороннє застосування воєнної сили з метою розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей⁴. Разом з тим, термін «агресія» має міжнародно-правове походження, виступає синонімом використовуваної у національному законодавстві правової категорії «агресивна війна», та передбачає «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН»⁵. Як бачимо, дефініції «агресивна війна» та «воєнний конфлікт» мають різне змістовне навантаження та повинні бути узгоджені як із міжнародними нормами, так і в контексті статті 436 КК України.

Загалом, наведені законодавчі приклади використання правової категорії «пропаганда» засвідчують тлумачення останньої у суто негативному значенні, як суспільного явища, спрямованого на розпалювання ворожнечі між людьми. Разом з цим, керуючись енциклопедичною літературою, доходимо висновку, що вказаний термін має нейтральний характер та означає «поширення і постійне глибоке та детальне роз'яснення ідей, поглядів, знань»⁶. Такий дуалістичний характер феномену пропаганди знаходить відображення й у конституційних нормах деяких зарубіжних країн.

Зокрема, доволі цікавим є досвід Німеччини, у частині 1 статті 5 Конституції якої закріплено право свободи висловлення думки, свободи друку та інформації. Разом з цим, частина 2 цієї ж статті передбачає можливість обмеження вказаних прав законодавчими актами⁷. Проаналізована правова конструкція використовується у переважній більшості конституційних норм, коли поряд із нормою прямої дії міститься обумовлення загального характеру.

Незважаючи на те, що Конституція Болгарії взагалі не використовує термін «пропаганда», окремі конституційні положення містять її опосередковані ознаки. Зокрема, Основний Закон вказаної країни передбачає заборону утворення політичних партій на етнічній, расовій або релігійній основі, а також партій, які мають на меті насильницьке захоплення державної влади. Також заборона розповсюджується на утворення організацій, діяльність яких спрямована проти суверенітету, територіальної цілісності країни та національної єдності, на розпалювання расової, національної, етнічної або релігійної ворожнечі⁸.

¹ Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

² Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки 2015 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 26, 219.

³ Кримінальний кодекс України 2001 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 21, 920.

⁴ Закон про національну безпеку 2018 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, 241.

⁵ Dinstein, Y. (2017). *War, aggression and self-defence*. Cambridge University Press.

⁶ Бусел, В. Т. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000*. Київ; Ірпінь: Перун.

⁷ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1949). *Ein Service des Bundesministeriums der Justiz und für Verbraucherschutz sowie des Bundesamts für Justiz*. <<http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf>>.

⁸ Конституция на Република България. *Народно събрание на Република България* <<http://www.parliament.bg/bg/const/>> (2019, вересень, 20).

Водночас, позитивний вираз пропаганди має місце у нормах Конституції Італії, стаття 19 якої дає можливість громадянам сповідувати власні релігійні вірування в індивідуальній чи колективній формі, пропагувати їх та відправляти культу в публічному чи приватному порядку¹. Разом з цим, вказана норма забороняє розповсюдження будь-якої інформації, яка суперечить суспільній моралі, під якою можна розуміти пропаганду соціальної, расової, національної, релігійної або мовленнєвої переваги, а також пропаганду війни та насилля.

Жодного посилення на заборону пропаганди війни та насилля не міститься у Конституції Китайської народної республіки та в Конституції Японії. Основний Закон КНР містить лише загальні положення щодо реалізації фундаментальних прав та свобод, в частині заборони спричинення збитків державним, колективним чи суспільним інтересам, законним правам та свободам інших громадян². Жодних спеціальних положень щодо заборони пропаганди війни вказані документи не містять.

Таким чином, аналіз конституційних положень деяких країн світу дає підстави для висновку, що пропаганда має різне правове забарвлення. З одного боку, пропаганда є проявом поширення негативної інформації про розпалювання війни, насилля, ворожнечі, расової, релігійної чи національної нетерпимості. А з іншого – виступає прикладом розповсюдження соціально позитивних проявів, у вигляді конституційно-правових дозволів.

Звертаючись до норм міжнародних правових актів, слід зазначити, що легальне взаємоузгоджене визначення пропаганди війни у чинних міжнародно-правових актах наразі відсутнє. Зазначене твердження підтримує й Т. Макгунагла, який, проводячи порівняльно-правовий аналіз категорій «війна» та «пропаганда» доходить висновку про наявність проблемних питань під час визначення їхньої взаємообумовленості. Вчений наголошує на широкому розумінні «пропаганди» у науковій літературі та законодавстві, яка охоплює розгалужену палітру висловлення різноманітних суджень, які відрізняються за змістовним наповненням, способами їх вираження, розповсюдження та можливими правовими наслідками³.

Багатогранний характер правового феномену пропаганди війни надав можливість М. Керні сформулювати пропозиції стосовно внесення доповнень до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо визнання прямого та публічного підбурювання або пропаганди війни у якості самостійного складу злочину⁴. Дослідник доволі влучно зазначає, що «пропаганда війни має нечітке визначення тільки тому, що такої правової невизначеності бажають суб'єкти законодавчої ініціативи»⁵.

Разом з цим, багатогранний зміст пропаганди війни та неврегульоване правовими приписами розуміння вказаного терміну на міждержавному рівні не означає невизначеності цього поняття. Уявляється, що чітко окреслена сфера дії протиправного діяння, пов'язаного із пропагандою війни, є наслідком узгодженого розуміння вказаної правової категорії на національному та міжнародному рівні.

У цьому контексті, цілком логічним виглядає положення, викладене у Зауваженні загального порядку №11 Комітету з прав людини ООН щодо розповсюдження категорії «пропаганда війни» на всі види пропаганди, яка здійснюється з метою загрози або акту агресії або порушення миру, що протирічать Статуту ООН⁶.

Крім цього, з огляду на необхідність визначення балансу прав людини щодо висловлення думки та зобов'язань стосовно недопущення пропаганди війни, вважаємо за доцільне проаналізувати зміст статей 19 та 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (скорочено – *Міжнародний пакт*).

¹ Шемшученко, Ю. С. (відп. ред.) (2001). Конституція Італії. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. Т. 3: К – М.

² Маклаков, В. В. (сост.) (1999). *Конституции зарубежных государств*. Москва: Издательство «БЕК».

³ McGonagle, T. (2011). *Minority rights, freedom of expression and of the media: dynamics and dilemmas*. Intersentia, Cambridge – Antwerp – Portland.

⁴ Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press.

⁵ Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press.

⁶ Human Rights Committee (19th session), Geneva (29 July 1983). General Comment No. 11 “Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20).” *The United Nations Human Rights* <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralComment-No11.pdf>>

Зокрема, частина 1 статті 19 Міжнародного пакту закріплює загальне право громадян щодо висловлення власної думки, тоді як частина 2 цієї ж статті деталізує положення частини 1, та розкриває зміст вказаного права, під яким розуміється свобода пошуку, отримання та розповсюдження будь-якої інформації та ідей, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою друку чи художніх форм вираження або в інший спосіб, на власний вибір¹.

У той же час, частина 3 коментованої статті встановлює підстави, за яких може відбуватись обмеження права людини на свободу думки, зміст яких полягає у: а) повазі прав та репутації інших осіб; б) охороні державної безпеки, громадського порядку, здоров'я та моральності населення.

Незважаючи на те, що зміст статті 19 Міжнародного пакту за різних часів ставав предметом прискіпливого аналізу фахівців у галузі міжнародного права та інших галузей правової науки, її порівняння із статтею 20 цього ж документу потребує проведення ретельного дослідження. Остання закріплює вимогу до національних законів щодо заборони будь-якої пропаганди війни, а також національної, релігійної, расової ненависті, ворожнечі та насилля.

Тобто стаття 20 Міжнародного пакту, по суті, не встановлює будь-якого окремого права людини, більше того, у деяких наукових джерелах вона визначається в якості продовження статті 19 коментованого документу. Уявляється, що самостійний статус статті 20 Міжнародного пакту пов'язано, скоріше, із гарантуванням права на життя, передбаченого статтею 6 цього ж документу. Крім того, статті 19, 20 Міжнародного пакту переслідують різні, хоча і взаємодоповнюючі цілі. Якщо мета статті 19 передбачає необхідність усунення шкоди, спричиненої правам та репутації інших осіб, публічним інтересам, громадській безпеці, здоров'ю населення та моральності, то метою статті 20 виступає усунення обставин, які можуть призвести до загибелі людей.

Аналіз правової конструкції «пропаганда війни...має бути заборонена законом», викладеної у частині 1 статті 20, дає підстави для висновку про існування ще однієї характерної відмінності цієї норми, яка передбачає встановлення вимоги для держав щодо здійснення конкретних заходів реагування у вигляді прямої юридичної заборони пропаганди війни, вираженої у законодавчій формі. Тоді як у змісті статті 19 йдеться лише про можливість встановлення деяких обмежень за певних умов. Тобто, в одному випадку маємо пряму вимогу щодо встановлення заборони на ведення пропаганди війни, а в іншому Міжнародний пакт лише припускає можливість встановлення певних правових обмежень на національному рівні.

Таким чином, можемо припустити, що зміст статті 20 Міжнародного пакту передбачає встановлення більш жорстких обмежень, зважаючи на суспільну небезпеку пропаганди війни. Тому дискусійним, на нашу думку, виглядає судження Т. Мендела щодо об'єднання обох статей з метою усунення суперечностей між ними². Уявляється, що зміст статті 20 коментованого міжнародно-правового акту стосується конкретного складу правопорушення.

У цьому контексті, скоріше, схилиємося до думки Д. Макголдрика, який заперечує існування в змісті статті 20 будь-яких порушень статті 19 Міжнародного пакту щодо встановленої для держав заборони на ведення пропаганди війни³.

Не зважаючи на те, що Комітет ООН з прав людини передбачає заборону всіх видів пропаганди війни, в його положеннях простежується виключення для частини 1 статті 20 Міжнародного пакту, а саме: «правова норма, викладена у частині 1 статті 20 не заперечує підтримку суверенного права на самооборону або незалежність, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй»⁴, під якою розуміються заходи, здійснювані членом ООН, відносно якого вчинено збройний напад⁵. Відтак, пропаганда у вигляді підбурювання до громадянської війни,

¹ Скринька, Д. В. (2004). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966. *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України.

² Mendel, T. (2012). Does International Law Provide for Consistent Rules on Hate Speech?. *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*, 417-429.

³ McGoldrick, D. (1991). *The Human Rights Committee: its role in the development of the International Covenant on Civil and Political Rights*. Oxford: Clarendon Press.

⁴ Human Rights Committee (19th session), Geneva (29 July 1983). General Comment No. 11 "Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20)." *The United Nations Human Rights*. <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralComment-No11.pdf>>.

⁵ Устав Організації Об'єднаних Націй, г. Сан-Франциско (26 июня 1945). *Организация Объединенных Наций*. <<http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter7.shtml>> (2019, вересень, 20).

заколотів проти уряду та інші подібні прояви насилля, у контексті преамбули Загальної декларації прав людини¹, регулюються положеннями частини 2 статті 20 або частини 3 статті 19 Міжнародного пакту². Вищевикладене яскраво демонструє не тільки багатогранність феномену пропаганди, але й широке розуміння війни, яка у сучасних умовах, поряд із традиційними видами військових дій, може передбачати ідеологічну, інформаційну та гібридну складову.

Тому особливо важливо звернути увагу на коментар до статті 20 Міжнародного пакту, викладений Комітетом ООН з прав людини, в якому наголошується на відсутності внутрішньої або зовнішньої ознаки пропаганди війни у національному законодавстві будь-якої держави³, що підкреслює трансграничний характер такої заборони.

Якщо частина перша коментованої статті прямо вказує на підбурювання до війни, то в другій частині як раз йдеться про вчинення пропаганди, що передує війні. Збереження в документі другої частини статті 20 стало можливим завдяки зусиллям багатьох країн, оскільки заборона пропаганди війни у чистому вигляді не мала б необхідного ефекту для забезпечення миру та запобігання конфліктів⁴.

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що обидві частини статті 20 Міжнародного пакту мають тісний нерозривний зв'язок. За своєю суттю пропаганда війни виступає в якості однієї із форм підбурювання до насилля, заснованого на національній, расовій або релігійній ненависті. У багатьох випадках таке підбурювання до насилля призводить до пропаганди війни та військових дій.

1. На підставі аналізу міжнародних та національних законодавчих актів щодо з'ясування феномену пропаганди війни, можна зробити висновок, що його структура має дворівневий характер. На підставі аналізу норм Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, можемо констатувати, що *перший рівень* запобігання пропаганді війни нормативно закріплений у частині 2 статті 20 вищевказаного міжнародного документу та передбачає заходи, спрямовані на попередження дій, які виступають передумовою пропаганди війни, а саме: расову, національну та релігійну ненависть, підбурювання до дискримінації, ворожнечу, насилля тощо.

Другий рівень націлений безпосередньо на усунення самої пропаганди війни та відображений у частині 1 статті 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

2. Змістовне наповнення пропаганди війни передбачає наявність сукупності взаємообумовлених елементів, які розкривають розуміння вказаної правової категорії. До таких елементів відносяться: а) підбурювання до конфліктів або агресивних дій; б) ізоляція людей від будь-яких контактів із зовнішнім світом, наслідками якої можуть виступати перешкоджання взаєморозумінню між народами, шляхом заборони засобам масової інформації висвітлювати міжнародні події; в) замовчування та викривлення діяльності міжнародних організацій на користь миру, або на створення перешкод для отримання інформації про думку інших держав.

3. Пропаганда війни розуміється автором як розповсюдження у будь-якій формі поглядів, фактів, аргументів та інших відомостей, в тому числі завідомо неправдивих, розпалювання внутрішньо- та зовнішньодержавної расової, релігійної, національної ворожнечі, що має на меті підбурювання до здійснення військових конфліктів або агресивних дій.

References:

1. Busel, V. T. (red.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000* [The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian: 250000]. Kyiv; Irpin: Perun. [in Ukrainian].
2. Gitler, A. (2003). *Moja borba* [My fight]. Kharkiv: ООО «Svitovid. [in Russian].
3. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r.* [Universal Declaration of Human Rights of 10.12.1948] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>. (2019, September, 20). [in Ukrainian].

¹ *Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р.* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>. (2019, вересень, 20).

² Устав Организации Объединенных Наций, г. Сан-Франциско (26 июня 1945). *Организация Объединенных Наций*. <<http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter7.shtml>>. (2019, вересень, 20).

³ Human Rights Committee (19th session), Geneva (29 July 1983). General Comment No. 11 "Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20)." *The United Nations Human Rights* <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralComment-No11.pdf>>

⁴ Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press.

4. *Zakon pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky 2015* [The law condemning the communist and national-socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and prohibiting the propaganda of their symbolism] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 26, 219. [in Ukrainian].
5. *Zakon pro natsionalnu bezpeku 2018* [Zakon pro natsionalnu bezpeku] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 31, 241. [in Ukrainian].
6. Kamiu, A. (1997). Buntivna liudyna [Rebellious man]. *Alber Kamiu. Vybrani tvory u trokh tomakh. T. 3* [Albert Camus. Selected works in three volumes. Vol. 3]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
7. *Konstitucija na Republika Bolgarija* [Constitution of the Republic of Bulgaria]. *Narodno sobranie na Republika Bolgarija* [National Assembly of the Republic of Bulgaria]. <<http://www.parliament.bg/bg/const/>>. (2019, September, 20). [in Bulgarian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [Constitution of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 30, 141. [in Ukrainian].
9. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001* [The Criminal Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukraine) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, no. 30. [in Ukrainian].
10. Maklakov, V. V. (ed.) (1999). *Konstitucii zarubezhnyh gosudarstv* [Constitution of foreign countries]. Moscow: BeK. [in Russian].
11. Skrynka, D. V. (2004). Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava 1966 [International Covenant on Gross and Political Rights]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia* [Ukrainian diplomatic encyclopedia]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
12. *Ustav Organizacii Obedinennyh Nacij, g. San-Francisko* (26 ijunja 1945) [United Nations Charter, San Francisco (June 26, 1945)]. *United Nations*. <<http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter7.shtml>> (2019, September, 20). [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko, Yu. S. (vidp. red.) (2001). *Konstytutsiia Italii. Yurydychna entsyklopediia: u 6 t.* [The Constitution of Italy. Legal Encyclopedia: 6 vol.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. Vol. 3: K – M. [in Ukrainian].
14. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. *EUR-Lex*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0145>> (2019, September, 20). [in English].
15. Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-Lex*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0512>> (2019, September, 20). [in English].
16. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on "hate speech". *Committee of Ministers*. <<https://rm.coe.int/1680505d5b>> (2019, September, 20). [in English].
17. Council Regulation (EU) No. 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *EUR-Lex* <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32014R0833>> (2019, September, 20). [in English].
18. Dinstein, Y. (2017). *War, aggression and self-defence*. Cambridge University Press. [in English].
19. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949). *Ein Service des Bundesministeriums der Justiz und für Verbraucherschutz sowie des Bundesamts für Justiz*. <<http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf>>. [in German].
20. Human Rights Committee (19th session), Geneva (29 July 1983). General Comment No. 11 "Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20)." *The United Nations Human Rights* <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralComment-No11.pdf>> [in English].
21. Kearney, M., Kearney, M. G. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press. [in English].
22. McGoldrick, D. (1991). *The Human Rights Committee: its role in the development of the International Covenant on Civil and Political Rights*. Oxford: Clarendon Press. [in English].
23. McGonagle, T. (2011). *Minority rights, freedom of expression and of the media: dynamics and dilemmas*. Intersentia, Cambridge – Antwerp – Portland. [in English].
24. Mendel, T. (2012). Does International Law Provide for Consistent Rules on Hate Speech?. *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*, 417-429. [in English].
25. United Nations Human Rights Committee (19th session). Geneva (July 29 1983). General comment no. 11. Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Article 20). *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>> (2019, September, 20). [in English].
26. United Nations Human Rights Committee. (102nd session). Geneva (July 11–29, 2011). General comment no. 34. Article 19: Freedoms of opinion and expression. *International Covenant on Civil and Political Rights*. <<https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>> (2019, September, 20). [in English].

Андрій Клячин, к. політ. н.

Лідія Марфобудінова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЄВРОПАРЛАМЕНТІ ТА У ПАРЛАМЕНТАХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (ІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНОЮ АРГУМЕНТАЦІЄЮ)

Andrii Kliachyn, PhD in Political Science

Lidiia Marfobudinova

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

PRACTICAL IMPLEMENTATION OF GENDER EQUALITY PRINCIPLES IN THE EUROPEAN PARLIAMENT AND IN THE PARLIAMENTS OF THE EUROPEAN UNION (WITH CONCEPTUAL REASONING)

This article presents the conceptual argument for overcoming the imbalance in the authorities (the concept of the representation of Susan Carroll, as well as the idea of proportional representation).

Based on the statistics of the European Institute for Gender Equality, empirical materials have been presented regarding the implementation of the principle of gender equality in the European Parliament (in the form of a comparative table % of women in parliament and % of men in the parliament). And in the parliaments of EU Member States (in the form of a comparative table of % of women in parliament and % of men in parliament). Authors' stratification criteria for women's participation in the European Parliament and national parliaments have been proposed. A comparative table is presented with an indication of the presence / absence of a gender quota in the country concerned.

Keywords: gender equality, women's representation, the European Union, the European Parliament, the concept of gender equality, national parliaments, ideological mainstream.

Позиціонування Європейського Союзу відбувається сьогодні в контексті демократичних цінностей, однією із яких є гендерна рівність у представницьких органах влади, тобто як чоловіки, так і жінки, рівною мірою, мають бути представлені у Європарламенті та національних парламентах своїх країн.

Концептуальною основою стосовно паритетного представництва обох статей є *Концепція представництва*. Її сутність полягає у подоланні дисбалансу та досягненні паритету чоловіків та жінок на рівні національного законодавства та забезпеченні гендерного балансу в органах влади. Головна проблема полягає у тому, що на сьогодні чоловіки за кількістю представників в органах влади переважають жінок. Таким чином, порушується принцип «природної справедливості» або ж «символічної рівності», на якому наполягає представниця цієї теорії Сьюзан Керолл¹. Вона приводить значну кількість аргументів на користь необхідності розширення жіночого представництва в органах влади. Дослідниця стверджує, що «більше представництво жінок розглядається як демократичне право, а відсутність активної участі жінок є індикатором того, що демократична система працює несправно». За логікою авторки, законодавчий орган може

¹ Carroll, S. (1984). Woman Candidates and Support for Feminists Concerns. *The Western Political Quarterly*, 37, 2, 307.

функціонувати демократично лише у випадку, коли він діє як суспільний форум для вираження всіх точок зору, відображаючи повний світоглядний спектр, який є у суспільстві. Зважаючи на цей аргумент, парламентська демократія потребує збільшення кількості жінок у політиці. Необхідно зауважити, що дана концепція орієнтована лише на гендерний паритет в парламенті (тобто, кількісні зміни).

Ще одним аргументом на користь більшого жіночого представництва є те, що, таким чином почала б змінюватися політична культура та пріоритети суспільства в цілому. Сьюзан Керолл визнає наявність різних гендерних ролей чоловіка та жінки, але саме це і формує необхідність більш широкого представництва жінок на керівних політичних посадах. Дослідниця зазначає, що оскільки життєвій досвід чоловіків та жінок відрізняється, то й політичні пріоритети також. Вона наполягає на тому, що жінки більше уваги приділяють таким питанням як захист навколишнього середовища, здоров'я, турбота про дітей та ін. Як наслідок обрання великої кількості жінок на владні посади призвело б до змін пріоритетів в суспільній політиці. Окрім того, визнається той факт, що зі збільшенням досягнень жінок у політичній сфері зростає їхня мотивація та впевненість у піднятті «жіночих» питань на політичному рівні. Певним трендом стає аргумент, що збільшення кількості жінок на відповідальних постах полегшить артикуляцію жіночих цінностей, стимулюючи відкрите обговорення важливих з точки зору жінок тем. У зв'язку із цим зростає повага до жіночих проблем, вони стають предметом політичного дискурсу та, за підсумками їх обговорення, приймаються законодавчі акти відповідного змісту.

Ще одним обґрунтуванням паритетного представництва обох статей у парламентах є ідея про *пропорційне представництво*. Її сутність полягає у тому, що різні групи населення повинні бути репрезентовані на владних позиціях пропорційно загальній кількості населення в країні. Ще раз підкреслимо, що якісний вимір цього процесу, зокрема критерії професіоналізму для отримання владного статусу, в цій моделі залишається «поза дужками». Головним аргументом на користь збільшення кількості жінок (оскільки фактична їхня кількість значно менша, ніж чоловіків) у владних структурах у прихильників даної концепції виступає той факт, що жінки довгий час були виключені із політичного процесу, а відтак їхній імідж «чистий», а репутація не заплямована, на відміну від чоловіків. Тому, збільшення кількості жінок на владних позиціях послугувало б «оздоровленням» політичної ситуації, та влада отримала б більший кредит довіри від населення.

Демонструючи практичний аспект проблематики в якості дослідницької моделі втілення положень гендерної рівності було обрано Європарламент та парламенти країн Європейського Союзу, що є представницькими інституціями, для яких принципи демократії участі всіх дієздатних громадян (як чоловіків, так і жінок) є певним ідеологічним мейнстрімом.

Прикладом зваженого підходу до нормативів та моделей впровадження гендерно зумовленої політичної участі є Європейський інститут гендерної рівності¹ який пропонує базу даних гендерної статистики та інформацію про різні аспекти нерівності між статями. Головною метою цієї бази даних є створення загального огляду статистики щодо гендеру, підкреслюючи відмінності та нерівності між обома статями, а також вимірювання того, чи досягнута фактична гендерна рівність. Цей ресурс сприяє формулюванню та моніторингу політики, яка є корисною як для жінок, так і для чоловіків, а також прийняттю відповідних рішень для досягнення гендерної рівності в політиці. База даних складається із тематичних блоків, де «Індекс гендерної рівності» («The Global Gender Gap Index»), який означає відмінності між чоловіками та жінками у доступі до ресурсів та можливостей, у отриманні користі (вигоди) від освіти, послуг, зайнятості, політичної участі тощо) представлений 177 показниками (індикаторами).

Щоб зробити висновки, щодо рівня втілення концепції гендерної рівності в країнах-членах ЄС необхідно проаналізувати рівень представництва депутатів-жінок та депутатів-чоловіків від кожної з цих країн у Європейському парламенті та у національних парламентах кожної країни.

Розподіл за показником статі в Європарламенті є таким: чоловіки – 64%, жінки – 36 %.

По країнах цей показник має наступний вигляд – див. табл. 1

¹ Ageing societies, migration and climate change bring new challenges for gender equality. *European Institute for Gender Equality*. <<https://eige.europa.eu/>>.

Таблиця 1

Розподіл за показником статі в Європарламенті по державам-членам ЄС

Держава-член ЄС	Відсоток жінок у Європарламенті	Відсоток чоловіків у Європарламенті
Бельгія	33,3%	66,7%
Болгарія	17,6%	82,4%
Чеська Республіка	23,8%	76,2%
Данія	30,8%	69,2%
Німеччина	36,5%	63,5%
Естонія	16,7%	83,3%
Ірландія	54,5%	45,5%
Греція	23,8%	76,2%
Іспанія	48,1%	51,9%
Франція	43,2%	56,8%
Хорватія	54,5%	45,5%
Італія	38,4%	61,6%
Кіпр:	16,7%	83,3%
Латвія	37,5%	62,5%
Литва	18,2%	81,8%
Люксембург	33,3%	66,7%
Угорщина	19%	81%
Мальта:	50%	50%
Нідерланди	38,5%	61,5%
Австрія:	38,9%	61,1%
Польща	25,5%	74,5%
Португалія:	28,6%	71,4%
Румунія	28,1%	71,9%
Словенія	37,5%	62,5%
Словаччина	30,8%	69,2%
Фінляндія	76,9%	23,1%
Швеція	50%	50%
Велика Британія:	35,2%	64,8%

Таким чином, є підстави стратифікувати держави-члени Європейського Союзу з точки зору жіночого представництва у Європейському парламенті.

Пропонуємо взяти за основу стратифікації наступні критерії:

1) Кількість жінок-депутатів Європейського парламенту від даної країни значно вищий за 50% – умовно «**жіноче домінування**».

2) Кількість жінок-депутатів Європейського парламенту від даної країни трохи вищий за 50% – умовно «**пріоритет жінок**».

3) Представники обох статей серед депутатів Європейського парламенту практично рівні – умовно «**гендерний паритет**».

4) Кількість чоловіків-депутатів Європейського парламенту від даної країни трохи вищий за 50% – умовно «**пріоритет чоловіків**».

5) Кількість чоловіків-депутатів Європейського парламенту від даної країни вищий за 50%, але показник жінок-депутатів від країни вище ніж середній показник жіночого представництва у Європейському парламенті – умовно «**чоловіче домінування з перспективою для жінок**».

6) Кількість чоловіків-депутатів Європейського парламенту від даної країни значно вищий за 50% і показник жінок-депутатів від країни нижче за середній показник жіночого представництва від країни-членів у Європейському парламенті – умовно **«чоловіче домінування»**.

7) Кількість чоловіків-депутатів Європейського парламенту від даної країни значно вищий за показник жінок-депутатів – умовно **«повне чоловіче домінування»**.

Тож згідно із запропонованими нами критеріями та умовними назвами груп до першої групи «Жіноче домінування» можна віднести Фінляндію – 76,9% жінок від загальної кількості представленої у Європейському парламенті.

До другої групи «Пріоритет жінок» можна віднести Ірландію та Хорватію по 54,5%.

До третьої групи «Гендерний паритет» відносимо Швецьке та Мальтійське представництво по 50% від однієї статі.

До четвертої групи «Пріоритет чоловіків» відносимо Іспанію – 48,1% та Франція – 43,2%; жіночого представництва.

До п'ятої групи «чоловіче домінування з перспективою для жінок» відносимо країни-члени ЄС, де відсоток жіночого представництва від 38,9 до 30,8%. До цієї групи країн належать такі: Латвія, Італія, Нідерланди, Велика Британія, Австрія, Словенія, Німеччина, Бельгія, Данія, Люксембург, Словаччина (показник вищий за середній жіночого представництва від країни – членів у Європейському парламенті).

Шоста група країн «Чоловіче домінування», де відсоток жіночого представництва від 28,6% до 23,8% відносимо наступні: Португалія, Румунія, Польща, Чехія та Греція.

До сьомої групи країн «Повне чоловіче домінування» відносимо Болгарію, Естонію, Кіпр, Литву, Угорщину, де відсоток жіночого представництва від вказаних країн-членів ЄС від 19% до 16,7%.

Таким чином, пріоритет жінок спостерігаємо серед представників 3 країн-членів ЄС, а гендерний паритет – серед 2. Серед представників інших 23 країн-членів ЄС пріоритет мають депутати-чоловіки.

Практичну реалізацію гендерного паритету ми також розглядаємо на прикладі гендерного представництва в національних парламентах країн-членів ЄС. (28 держав-членів, станом на 2019 рік) – див. табл. 2.

Емпіричні дані з країн Європейського Союзу дозволяють побачити, що процес встановлення режиму демократії участі потребує певного часу. У зв'язку з цим, показники трансформаційних країн як нових членів ЄС будуть закономірною відмінними від показників сталих демократій. Але співвідношення цих даних має розглядатися у більш віддаленій загальносвітовій перспективі.

Рівень представництва жінок у національних парламентах розподіляємо за принципом відсоткового жіночого представництва на чотири групи:

- 1) Показник жіночого представництва наближається до 50% – умовно **«гендерний паритет»**.
- 2) Показник жіночого представництва від 30% до 40% – умовно **«наближається до гендерного паритету»**.
- 3) Показник жіночого представництва від 20% до 30% – умовно **«пріоритет чоловіків»**.
- 4) Показник жіночого представництва у національному парламенті нижчий за 20% – умовно **«чоловіче домінування»**.

До Першої групи відносимо наступні парламенти: Швеція – 47,3%; Фінляндія – 46%; Іспанія – 41,4%.

До Другої групи відносимо наступні країни: Франція – 39,5%; Бельгія – 38,5%; Данія – 36,8%; Австрія – 36,6%; Італія – 35,9%; Велика Британія жінки – 32,2%; Німеччина – 31,3%; Нідерланди – 30,9%; Латвія – 30%.

До Третьої групи входять наступні країни: Естонія – 29,7%; Румунія – 29,1%; Португалія – 28,6%; Словенія – 27,8%; Болгарія – 26,3%; Польща – 25,5%; Люксембург – 25%; Чехія – 24%; Литва – 22,3%; Ірландія – 22,2%; Словаччина – 20,8%; Хорватія – 20,5%.

До Четвертої групи входять наступні країни: Кіпр – 18,2%; Греція – 18%; Мальта – 14,9%; Угорщина – 12,1%.

Таким чином, в національних парламентах країн-членів ЄС ситуація ще менш відповідає принципу гендерної рівності, ніж в Європарламенті. Тільки в 3 національних парламентах країн-членів ЄС (з 28) ситуація наближена до відповідності принципу гендерної рівності (від 40% до 50% депутатів-жінок). В інших 25 парламентах спостерігається, в тій чи іншій мірі, пріоритет депутатів-чоловіків.

**Гендерне представництво в національних парламентах країн-членів ЄС
(станом на 2019 рік)**

Держава-член ЄС	Відсоток жінок у національному парламенті	Відсоток чоловіків у національному парламенті
Бельгія	38,5%	61,5%
Болгарія	26,3%	73,8%
Чеська Республіка	24%	76%
Данія	36,8%	63,2%
Німеччина	31,3%	68,7%
Естонія	29,7%	70,3%
Ірландія	22,2%	77,8%
Греція	18%	82%
Іспанія	41,4%	58,6%
Франція	39,5%	60,5%
Хорватія	20,5%	79,5%
Італія	35,9%	64,1%
Кіпр:	18,2%	81,8%
Латвія	30%	70%
Литва	22,3%	77,7%
Люксембург	25%	75%
Угорщина	12,1%	78,9%
Мальта:	14,9%	85,1%
Нідерланди	30,9%	69,1%
Австрія:	36,6%	63,4%
Польща	25,5%	74,5%
Португалія:	28,6%	71,4%
Румунія	29,1%	70,9%
Словенія	27,8%	72,2%
Словаччина	20,8%	79,2%
Фінляндія	46%	54%
Швеція	47,3%	52,7%
Велика Британія	32,2%	67,8%

Для наочного відображення відносно гендерної рівності у Європарламенті та національних парламентах країн-членів ЄС пропонуємо порівняльну таблицю (табл. 3), де відзначено чи запроваджена квота на представників однієї зі статей та чи є вона добровільною або ж законодавчою.

Загальна кількість депутатів у Європарламенті складає 750, але у 2019 році їхня кількість складатиме 705 депутатів, така ситуація виникне через те, що Велика Британія виходить зі складу ЄС.

Аналіз даних, приведених в порівняльній таблиці надає підстави розподілити країни-члени ЄС на 7 категорій:

1. «Стабільно високе представництво жінок» і в національному парламенті і серед депутатів Європарламенту жіноче представництво має схожі високі показники (на рівні 40% та вище). До цих країн відносяться: Іспанія, Франція, Швеція.

**Порівняльний аналіз гендерного представництва у Європарламенті
та національних парламентах країн-членів ЄС**

Країна	Кількість депутатів у Європарламенті	Жінки / Чоловіки в Європарламенті (%)	Жінки / Чоловіки в національних парламентах (%)	Законодавча (ЗК) / Добровільна (ДК) квота
Бельгія	21	33,3 / 66,7	38,5 / 61,5	ЗК
Болгарія	17	17,6 / 82,4	26,3 / 73,8	Відсутня
Чехія	21	23,8 / 76,2	24 / 76	ДК
Данія	14	30,8 / 69,2	36,8 / 63,2	ДК(скасована)
Німеччина	96	36,5 / 63,5	31,3 / 68,7	ДПК
Естонія	7	16,7 / 83,3	29,7 / 70,3	Відсутня
Ірландія	13	54,5 / 45,5	22,2 / 77,8	ЗК
Греція	21	23,8 / 76,2	18 / 82	ЗК, ДК
Іспанія	59	48,1 / 51,9	41,4 / 58,6	ЗК, ДК
Франція	79	43,2 / 56,8	39,5 / 60,5	ЗК, ДК
Хорватія	12	54,5 / 45,5	20,5 / 79,5	ДК
Італія	76	38,4 / 61,6	35,9 / 64,1	ЗК, ДК
Кіпр	6	16,7 / 83,3	18,2 / 81,8	ДК
Латвія	8	37,5 / 62,5	30 / 70	Відсутня
Литва	11	18,2 / 81,8	22,3 / 77,7	ДК
Люксембург	6	33,3 / 66,7	25 / 75	ДК
Угорщина	21	19 / 81	12,1 / 78,9	ДК
Мальта	6	50 / 50	14,9 / 85,1	ДК
Нідерланди	29	38,5 / 61,5	30,9 / 69,1	ДК
Австрія	19	38,9 / 61,1	36,6 / 63,4;	ДК
Польща	52	25,5 / 74,5	25,5 / 74,5	ЗК
Португалія	21	28,6 / 71,4	28,6 / 71,4	ЗК
Румунія	33	28,1 / 71,9	29,1 / 70,9	ДК
Словенія	8	37,5 / 62,5	27,8 / 72,2	ЗК, ДК
Словаччина	14	30,8 / 69,2	20,8 / 79,2	ДК
Фінляндія	14	76,9 / 23,1	46 / 54	Відсутня
Швеція	21	50 / 50	47,3 / 52,7	ДК
Велика Британія	73	35,2 / 64,8	32,2 / 67,8	ДК

2. *«Стабільно середнє представництво жінок»* і в національному парламенті і серед депутатів Європарламенту жіноче представництво має схожі показники на рівні близько 30%. До цих країн відносяться: Бельгія, Данія, Німеччина, Італія, Велика Британія, Латвія, Нідерланди, Австрія, Португалія, Румунія, Словенія, Люксембург.

3. *«Стабільно низьке представництво жінок»* – і в національному парламенті і серед депутатів Європарламенту жіноче представництво має схожі низькі показники. До цих країн відносяться: Болгарія, Чехія, Греція, Кіпр, Литва, Угорщина, Польща.

4. *«Високе представництво жінок з акцентом на депутатів Європарламенту»* – в національному парламенті жіноче представництво має високий показник, а серед депутатів Європарламенту – надвисокий. Це – Фінляндія.

5. «Високе представництво жінок серед депутатів Європарламенту і низьке в національних парламентах». До цих країн відносяться: Ірландія, Хорватія, Мальта.

6. «Середнє представництво жінок серед депутатів Європарламенту і низьке в національних парламентах». Це – Словаччина.

7. «Низьке серед депутатів Європарламенту і середнє в національному парламенті». Це – Естонія.

Також свій прояв має тенденція, коли більший відсоток жінок є серед депутатів у Європарламенті, ніж в національному парламенті (20 країн). Тобто, маємо констатувати, що загальноєвропейський контекст виборів є більш сприятливим для обрання жінок-парламентаріїв, ніж національний.

Таким чином, перестороги щодо гендерного домінування є важливим чинником для збалансованості зусиль щодо впровадження гендерної рівності. З одного боку, гендерне домінування може бути вимушеною ситуацією, коли гендерний паритет є недосяжним не з причини присутності правових перешкод, а через невідповідність соціокультурних умов та особистих якостей (наприклад, професіоналізму) у представників однієї зі статей. Поряд з цим, гендерна рівність, як свідчить практика сучасного ЄС, поступово приходить за значенням до рівня цінностей, однорядкових з базовими засадами демократії, до яких належать свобода вибору, спроможність брати участь в управлінні, агрегуванні та артикулюванні своїх інтересів.

References:

1. Ageing societies, migration and climate change bring new challenges for gender equality. *European Institute for Gender Equality*. <<https://eige.europa.eu/>>. [in English].
2. Carroll, S. (1984). Woman Candidates and Support for Feminists Concerns. *The Western Political Quarterly*, vol. 37, no. 2, 307. [in English].

Павло Коломієць, к. ю. н.

Полтавський інститут економіки і права, Україна

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Pavlo Kolomiets, PhD in Law

Poltava Institute of Economics and Law, Ukraine

HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION OF TAX SECURITY IN UKRAINE

Based on the results of the theoretical analysis of the legal acts in the field of tax security in Ukraine, we traced the process of forming the legal bases of tax security and clarified the place of legal regulation of tax security in the problem of compliance of the tax policy of the state with the challenges of the present. In order to solve this problem, we have developed our own author's periodization of the main milestones in the history of becoming, formation and development of legislation in the field of legal regulation of tax security in Ukraine, and have proposed periodization of these processes. On the basis of a comprehensive analysis of the changes that have taken place in the legislative field of tax security, we have applied the method of periodization, which allowed us to consider the legal phenomenon – tax security, as a system that in its development passes a number of periods – from its emergence to its developed functioning.

Keywords: tax collection, Tax Code of Ukraine, tax system, system of taxation, tax security.

Дослідження теоретико-правових та концептуальних засад історико-правових аспектів становлення і розвитку законодавства у сфері правового регулювання податкової безпеки в Україні, є основним завданням цього дослідження. Дієвим інструментом для вирішення поставленого завдання цього дослідження став загальнонауковий метод пізнання – історико-правовий метод теоретичного дослідження, за допомогою якого у хронологічній послідовності проведено всебічне дослідження генези і закономірностей розвитку законодавства у сфері правового регулювання податкової безпеки в Україні. Для впорядкування різноманітного нормативно-правового матеріалу у сфері податкової безпеки застосовано допоміжний засіб – метод періодизації, як гіпотезу для вирішення теоретичного завдання цього дослідження. В основу періодизації були покладені такі фактори-критерії: 1) податкова безпека, як правове явище; 2) локальність, оскільки досліджувались історико-правові аспекти становлення і розвитку законодавства у сфері правового регулювання податкової безпеки саме в Україні; 3) видатні події: прийняття Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 року № 888-IX; проголошення Акту незалежності України 24.08.1991 року № 1427-XII; прийняття Конституції України 28.06.1996 року № 254к/96-ВР; набрання чинності Податковим кодексом України № 2755-VI – 01.01.2011 року. На основі результатів теоретичного аналізу нормативно-правових актів органів влади у сфері податкової безпеки в Україні, простежено процес формування правових засад податкової безпеки та з'ясовано місце правового регулювання податкової безпеки в проблематиці відповідності податкової політики держави викликам сучасності. З метою вирішення даного завдання здійснено розроблення власної авторської періодизації основних віх історії становлення, формування і розвитку законодавства у сфері правового регулювання податкової безпеки в Україні та запропоновано таку періодизацію цих процесів у наступних вимірах: – період перший: 20.04.1978 року – 24.08.1991 року (з дати прийняття Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки № 888-IX – до дати

проголошення Акту незалежності України № 1427-XII); – період другий: 24.08.1991 року – 28.06.1996 року (з дати проголошення Акту незалежності України № 1427-XII – до дати прийняття Конституції України № 254к/96-ВР); – період третій: 28.06.1996 року – 01.01.2011 року (з дати прийняття Конституції України № 254к/96-ВР – до дати набрання чинності Податковим кодексом України № 2755-VI); – період четвертий: 01.01.2011 року – по теперішній час (з дати набрання чинності Податковим кодексом України № 2755-VI).

Проведене дослідження еволюції процесу правового регулювання суспільних відносин у сфері податкової безпеки дозволяє зауважити, що наразі практично відсутні доробки вітчизняних науковців, в яких проведено періодизацію становлення і розвитку законодавства у сфері правового регулювання податкової безпеки в Україні. З огляду на це, та на основі комплексного аналізу змін, що відбувалися у законодавчій царині податкової безпеки, нами і було застосовано метод періодизації, що дозволив розглянути правове явище – податкову безпеку, як систему, яка у своєму розвитку проходить ряд періодів – від виникнення до розвинутого функціонування. Період (від грец. – обертання, кругообіг) – проміжок часу, в календарних строках чи часових межах якого здійснюється певний процес; етап, стадія суспільного розвитку. В правовому значенні період – передбачений у законодавстві проміжок часу, з яким пов'язують виникнення, зміну і припинення відповідних правовідносин, виконання зобов'язань тощо. Від слова «період» походить термін «періодизація» (поділ процесів розвитку на якісно відмінні один від одного періоди)¹. Термін «історичний період» виступає основною структурною одиницею осмислення історичного процесу і застосовується для періодизації всіх різноманітних суб'єктів, об'єктів та явищ соціального життя. Він пов'язаний із часовим проміжком, упродовж якого спостерігається перехід від одного стану соціального об'єкта до іншого («період середньовіччя», «період мануфактурного виробництва», «період сталінізму»)². Періодизація (від грец. *περίοδος* – обхід, колооберт, певний проміжок часу) – раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу. Заснована на властивостях людського інтелекту виокремлювати і поділяти інформацію на кількісно та якісно однорідні групи й систематизувати її за часовими та просторовими критеріями для отримання теоретичних знань. Застосовується в усіх науках як засіб виявлення і фіксації якісних та кількісних змін в об'єкті пізнання. Періодизація відіграє особливо важливу роль в історії, де дослідники умовно поділяють різноманітну інформацію на відрізки (періоди, етапи, епохи, ери тощо), що мають ті або інші відмінні особливості. Критерії для такого поділу можуть бути різними – від фізично-календарного характеру (роки, десятиліття, століття, тисячоліття тощо) до рубежів, пов'язаних зі змінами форм господарювання, суспільних устроїв, мислення, ідеологій, способів комунікацій, екологічних трансформацій тощо. Проте будь-яка періодизація завжди є результатом конструктивного мислення людини і відображує її світоглядні уявлення й способи інтерпретації історії як такої. Періодизація створює необхідні умови для структуризації та систематизації історичного матеріалу, вивчення й осмислення змін природних і соціальних форм буття людини та людства, створення різних моделей і теорій, які їх пояснюють, а головне – дає шкалу їх виміру³. До слова, періодизація історії України тісно пов'язана з осмисленням її змісту. Уперше зміст історичного процесу в Україні як самобутнього, хоч і пов'язаного з литовською, польською, турецькою, російською і австрійською історією, науково обґрунтував М.С. Грушевський у статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства»⁴, надрукованій у Санкт-Петербурзі в травні 1904 року⁵.

¹ Шемшученко, Ю. С. (1998). Юридична енциклопедія. *Electronic library «Leksika»* <<http://leksika.com.ua/14020305/legal/period>> (2019, листопад, 30).

² Смолій, В. А. (2011). *Енциклопедія історії України*. Київ: НАН України. Інститут історії України. «Наукова думка», 152-155.

³ Смолій, В. А. (2011) *Енциклопедія історії України*. Київ: НАН України. Інститут історії України. «Наукова думка», 152-155.

⁴ Грушевський, М. С. (2014). Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Український історичний журнал*, 5, 199-208.

⁵ Смолій, В. А. (2011). *Енциклопедія історії України*. Київ: НАН України. Інститут історії України. «Наукова думка», 155-158.

Використання діалектичного методу пізнання суспільних відносин, що виникають у сфері застосування податкової безпеки, дозволило об'єктивно оцінити доцільність цивілізаційних витоків її зародження, утворення, становлення та існування в Україні. Системний підхід надав можливість розглянути правове явище – податкову безпеку через історію її виникнення та розвитку.

І період: 20.04.1978 року – 24.08.1991 року (з дати прийняття Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки № 888-IX – до дати проголошення Акту незалежності України № 1427-XII). Перші паростки становлення і розвитку правового регулювання податкової безпеки в Україні з'являються ще в нормах законодавчих актів Української Радянської Соціалістичної Республіки, які стосувалися правових засад оподаткування, зокрема у: 1) Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 року № 888-IX; 2) Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 року № 55-XII, прийнятої Верховною Радою Української РСР; 3) Законі Української РСР від 03.08.1990 року № 142-XII «Про економічну самостійність Української РСР»; 4) Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки, прийнятої Верховною Радою Української РСР 01.11.1990 року; 5) Законі Української РСР від 04.12.1990 року № 509-XII «Про державну податкову службу в Українській РСР»; 6) Законі Української РСР від 16.04.1991 року № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність»; 7) Законі Української РСР від 25.06.1991 року № 1251-XII «Про систему оподаткування»; 8) Програмі надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану, поданої Кабінетом Міністрів Української РСР та погодженої Постановою Верховної Ради Української РСР від 03.07.1991 року № 1291-XII; 9) Акті проголошення незалежності України від 24.08.1991 року № 1427-XII. І хоча, як свідчать результати аналітичного огляду наведених вище нормативно-правових актів Української Республіки радянської доби, в перших редакціях цього блоку законодавства не використовувався правовий термін «податкова безпека», саме вони були і витокami і першоджерелами, в яких сталося зародження правового регулювання суспільних відносин у сфері податкової безпеки. Розглянемо деякі з них. Верховна рада Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР, Української РСР), виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України, 16 липня 1990 року проголосила про прийняття Декларації про державний суверенітет України № 55-XII, в якій затвердила: «І. Самовизначення української нації. Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу. VI. Економічна самостійність. Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.<...> весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян. Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю. Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів»¹.

Отже, слід зазначити, що, хоча в Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 року № 55-XII, ще й не було встановлено загальних засад економічної безпеки та податкової безпеки, як складових національної безпеки, проте, вже в цьому нормативно-правовому акті Верховною радою Української РСР було передбачено правові аспекти податкової безпеки, зокрема: 1) задекларовано «засади зовнішньої і внутрішньої безпеки», «економічний розвиток народу України»; 2) визначено «необхідність побудови правової держави»; 3) проголошено, що Українська РСР «здійснює захист і охорону національної державності українського народу», «самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах», «самостійно створює податкову систему»; 4) встановлено, що «підприємства, установи, організації та виробничі одиниці,

¹ Декларація про державний суверенітет України. 1990 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>> (2019, листопад, 30).

розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів».

На дату прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 року № 55-ХІІ, в УРСР діяла Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 року № 888-ІХ¹, в преамбулі якої було зазначено, що Українська Радянська Соціалістична Республіка – рівноправна республіка у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Народ Української Радянської Соціалістичної Республіки зберігаючи наступність конституційного розвитку країни, ідей і принципів Конституції Української РСР 1919 року, Конституції Української РСР 1929 року і Конституції Української РСР 1937 року і відповідно до Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) 1977 року, прийняла і проголосила цю Конституцію. Аналізуючи правові положення Конституції (Основного Закону) Української РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ та Конституції (Основного Закону) СРСР від 07.10.77 року, акцентуємо увагу на конституційних нормах щодо:

1) гарантування безпеки в СРСР і Українській РСР:

– Конституція (Основний Закон) СРСР від 07.10.77 року² закріпивши основи гарантування безпеки країни одним із головних завдань соціалістичної загальнонародної держави (преамбула), нормами статті 32 регламентувала, що держава гарантує безпеку та обороноздатність країни, оснащує Збройні Сили СРСР усім необхідним. Обов'язки державних органів, громадських організацій, службових осіб і громадян щодо гарантування безпеки країни та зміцнення її обороноздатності визначаються законодавством Союзу РСР. Гарантування державної безпеки, згідно пункту 9 статті 73 Конституції СРСР від 07.10.77 року, підлягало віданню Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади і управління.

– Конституція (Основний Закон) Української РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ положеннями статті 30 визначала, що Українська РСР бере участь у забезпеченні безпеки та обороноздатності країни, оснащенні Збройних Сил СРСР усім необхідним. Обов'язки державних органів, громадських організацій, службових осіб і громадян щодо забезпечення безпеки країни та зміцнення її обороноздатності визначалися законодавством Союзу РСР.

2) забезпечення державної безпеки і обороноздатності країни в СРСР і Українській РСР:

– Рада Міністрів СРСР у межах своїх повноважень, відповідно до пункту 4 статті 131 Конституції СРСР від 07.10.77 року, вживає заходів щодо гарантування державної безпеки.

– Рада Міністрів Української РСР у межах своїх повноважень, відповідно до пункту 5 статті 118 Конституції Українській РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ, вживає заходів у межах, встановлених Конституцією СРСР від 07.10.1977 року, щодо забезпечення державної безпеки і обороноздатності країни. Рада Міністрів Української РСР – Уряд Української РСР – був, відповідно до статті 115 Конституції Української РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ, найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Української РСР. Рада Міністрів Української РСР була правомочна вирішувати всі питання державного управління, віднесені до відання Української РСР, оскільки вони не входили, згідно зі статтею 118 Конституції Української РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ, до компетенції Верховної Ради Української РСР і Президії Верховної Ради Української РСР.

Отже, в текстах Конституцій СРСР від 07.10.77 року та Української РСР від 20.04.1978 року № 888-ІХ, у перший період становлення та розвитку правового регулювання податкової безпеки в Україні (з 20.04.1978 року (дати прийняття Конституції (Основного Закону) Української РСР № 888-ІХ) по 24.08.1991 рік (дати проголошення Акту незалежності України № 1427-ХІІ)) не використовуються терміни «національна безпека», «економічна безпека», «фінансова безпека» та «податкова безпека» тощо. Проте, в цих Конституціях було закріплено «основи гарантування безпеки країни» та «забезпечення державної безпеки». Що стосується податків взагалі, то як

¹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1978 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>> (2019, листопад, 30).

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 (Верховна Рада СРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19780420>> (2019, листопад, 30).

у Конституції СРСР 1977 року, так і в Конституції Української РСР 1978 року, у статтях 14 цих Основних Законів було регламентовано наступне: «Відповідно до принципу соціалізму «Від кожного – за здібностями, кожному – за працею» держава здійснює контроль за мірою праці і споживання. Вона визначає розмір податку на доходи, які підлягають оподаткуванню». Встановлення податків і доходів, що надходять на утворення державного бюджету СРСР, відповідно до пункту 6 статті 73 Конституції СРСР 1977 року, підлягало віданню Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади і управління. А вже у 1989 році Верховна Рада УРСР своїм Законом від 27.10.1989 року № 8303-ХІ виклала главу 12 Конституції Української РСР № 888-ІХ в новій редакції, зокрема пунктом 13 статті 97 визначила, що до виключного відання Верховної Ради Української РСР належить здійснення законодавчого регулювання відносин оподаткування¹. Наголосимо, що норми правового регулювання податкової безпеки в цьому Законі відсутні, проте, до виключного відання Верховної Ради Української РСР стало належати здійснення законодавчого регулювання відносин оподаткування.

Верховна Рада Української РСР 03.08.1990 року приймає Закон УРСР № 142-ХІІ «Про економічну самостійність Української РСР». Цей Закон на основі Декларації про державний суверенітет України визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи Української РСР². Зокрема, статтею 5 «Фінансово-бюджетна система Української РСР» цього Закону визначено: «Українська РСР має власну фінансову систему. Фінансові ресурси Української РСР складаються з коштів республіканського бюджету, бюджетів місцевих Рад народних депутатів, коштів інших органів місцевого самоврядування, позабюджетних надходжень та інших фінансових ресурсів. Формування доходної бази республіканського і місцевих бюджетів ґрунтується на податковій політиці, що визначається законодавством Української РСР і проводиться в республіці самостійно». Загальні засади державного управління народним господарством, що встановлені нормами статті 8 цього Закону Української РСР, передбачали наступне: «Українська РСР самостійно формує систему, склад і структуру державного управління народним господарством. Державне управління економікою республіки повинно забезпечити: поступовий перехід до ринкової економіки; регулювання економіки шляхом податків, кредитів, квот, ліцензій, санкцій, дотацій на основі нормативних актів Української РСР без безпосереднього втручання в господарську діяльність підприємств та організацій; розробку, фінансування та реалізацію загальнонаціональних програм; раціональні пропорції використання національного доходу, що забезпечують ефективний соціальний і економічний розвиток республіки; захист економічних інтересів Української РСР». З метою належного забезпечення дії Закону «Про економічну самостійність Української РСР» Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки своєю Постановою від 03.08.1990 року № 143-ХІІ регламентувала наступне: «1. Привести чинне законодавство Української РСР у відповідність з цим Законом. Всі дії суб'єктів господарських відносин, які суперечать державному суверенітету та економічним інтересам Української РСР, визнаються недійсними і забороняються. 2. Доручити Раді Міністрів Української РСР у місячний строк розробити концепцію та програму переходу Української РСР до регульованої ринкової економіки. 3. Доручити Раді Міністрів УРСР у двомісячний строк підготувати такі проекти законодавчих актів про: власність; землю; оподаткування; оренду; підприємництво; підприємство; акціонерні товариства; банки; фінансово-кредитну систему; цінні папери і фондовий ринок; податкову інспекцію; захист споживача; ціноутворення; роздержавлення власності; працю; зовнішньоекономічну діяльність; митну службу; охорону природи, а також антимонопольне законодавство.»³. Отже, вже на теренах Української РСР, в царині фінансово-економічного законодавства йде мова про захист економічних інтересів

¹ Закон про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР 1989 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11/ed19891027>> (2019, листопад, 30).

² Закон про економічну самостійність Української РСР 1990 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12/ed19910416>> (2019, листопад, 30).

³ Закон про реалізацію Закону «Про економічну самостійність Української РСР» 1990 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-12/ed19900803>> (2019, листопад, 30).

Української РСР і регулювання економіки шляхом податків та формування доходної бази республіканського і місцевих бюджетів, яка ґрунтується на податковій політиці.

Верховна Рада Української РСР 01.11.1990 року приймає Концепцію переходу Української РСР до ринкової економіки¹, яка базувалася на положеннях Декларації про державний суверенітет України та Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР», які створили необхідні передумови для забезпечення власної політики переходу до ринкової економіки з метою підвищення життєвого рівня народу України. Концепція (від лат. *conceptio* – осягати, сприймати) – система поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення; основна ідея будь-якої теорії, головний задум; ідея чи план нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип художньої, технічної та інших видів діяльності². Для захисту внутрішнього ринку України на визначених програмою етапах реалізуються різні організаційні та економічні заходи, в тому числі власна валюта, митна служба і система податків. Розвиток підприємництва може регулюватися лише економічними методами – через податки та податкові пільги, кредити, квоти, ліцензії, санкції, дотації. Метою податкового регулювання, відповідно до положень пункту 20 Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки, є економічний вплив на процеси формування особистих фондів фінансових коштів суб'єктів ринку шляхом вилучення частини їх доходів, а з другого боку – формування централізованих фінансових фондів держави за рахунок цих вилучених коштів. Податкове регулювання забезпечується шляхом оподаткування прибутку, стягнення акцизу, податку з обігу, прибуткового податку з громадян, плати за землю і природні ресурси, прибуткового податку з колгоспів, кооперативних і громадських організацій, місцевих податків. Податкова система республіки регламентує структуру прибутків республіканського і місцевого бюджетів, яка не підлягає перегляду і коригуванню. Податкові прибутки становлять основну частину прибутків місцевих бюджетів, знижуючи їх залежність від субсидій вищестоящих бюджетів, позик і неподаткових прибутків. Податкова система передбачає стимулювання технологічних нововведень шляхом зниження номінальних ставок податку на прибуток суб'єктів ринку і застосування спеціальних податкових пільг.

Висновки. Результати аналітичного огляду Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 року свідчать про відсутність в її положеннях правового регулювання податкової безпеки. Проте, ця Концепція, яка концентрувала у собі систему поглядів, понять, ідею, нарешті план переходу Української РСР до ринкової економіки, як головного задуму Верховної Ради Української РСР, вже мала ознаки викликів і загроз тогочасному стану податкової безпеки. Зона ризику, на нашу думку, була створена, по-перше, загрозою правового характеру податкових пільг: радянська філософія пільгового оподаткування міцно трималася своїх позицій, оскільки законодавці унормували тезу про те, що розвиток підприємництва може регулюватися лише економічними методами – через податки та податкові пільги, зазначивши при цьому, що податкова система передбачає стимулювання технологічних нововведень шляхом зниження номінальних ставок податку на прибуток суб'єктів ринку і застосування спеціальних податкових пільг; по-друге, загрозою використання у цій Концепції недосконалої податкової термінології, що створювало дестабілізуючі настрої платників податків. Зокрема, 1) якщо, як у Конституції СРСР 1977 року, так і в Конституції Української РСР 1978 року, у статтях 14 цих Основних Законів було регламентовано, що держава визначає розмір податку на доходи, які підлягають оподаткуванню; 2) якщо встановлення податків і доходів, що надходять на утворення державного бюджету СРСР, відповідно до пункту 6 статті 73 Конституції СРСР 1977 року, підлягало віданню СРСР в особі його найвищих органів державної влади і управління; 3) якщо в Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 року № 55-ХІІ було встановлено, що підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів; то у Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 року вже не йшлося про надходження податків до бюджету, про внесення плати або про сплату податків. Законодавець застосував термін «стягнення», зазначивши наступне: «Податкове

¹ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки 1990 (Верховна Рада УРСР). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>> (2019, листопад, 30).

² Рижко, В.А. Концепція. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256> (2019, листопад, 30).

регулювання забезпечується шляхом оподаткування прибутку, стягнення акцизу, податку з обігу, прибуткового податку з громадян, плати за землю і природні ресурси, прибуткового податку з колгоспів, кооперативних і громадських організацій, місцевих податків». А це вже було першою звіткою непослідовності податкової політики Української РСР; недосконалістю прийнятого законодавчого акту (Концепції); свідченням знаходження тогочасного стану податкової безпеки в зоні ризику.

References:

1. Shemshuchenko, Yu. S. (1998). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia] Kyiv: PERIOD, *electronic library «Leksika»*. <<http://leksika.com.ua/14020305/legal/period>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
2. Smolii, V. A. (2011). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of Ukrainian history] Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. «Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiyi, M. S. (2014). Zvychaina skhema «ruskoi» istorii y sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnoho slov'ianstva [The usual scheme of "Russian" history and the case of the rationale of the history of Eastern Slavs]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. [Ukrainian Historical Journal], no. 5, 199-208. [in Ukrainian].
4. *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy 1990* [Declaration of State Sovereignty of Ukraine] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky 1978* [Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
6. *Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik 1977* [Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19780420>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
7. *Zakon pro zminy i dopovnennia Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainskoi RSR 1989* [Law On amendments to the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian SSR] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11/ed19891027>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
8. *Zakon pro ekonomichnu samostiinist Ukrainskoi RSR* [Law On the economic independence of the Ukrainian SSR]. 1990. (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12/ed19910416>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
9. *Zakon pro realizatsiiu Zakonu «Pro ekonomichnu samostiinist Ukrainskoi RSR» 1990* [On the Implementation of the «Law on Economic Independence of the Ukrainian SSR»] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-12/ed19900803>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
10. *Kontseptsiiia perekhodu Ukrainskoi RSR do rynkovoï ekonomiky 1990* [The concept of transition of the Ukrainian SSR to a market economy] (Verkhovna Rada USSR). *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>> (2019, November, 30). [in Ukrainian].
11. Ryzhko, V. A. *Kontseptsiiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy (ESU)*. [Concept. Encyclopedia of Modern Ukraine (ESU)]. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [Institute of Encyclopedic Research NAS of Ukraine]. <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256> (2019, November, 30). [in Ukrainian].

Марина Калашлінська, к. політ. н.

Одеса, Україна

ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПАЛІАТИВНОЇ ТА ХОСПІСНОЇ ДОПОМОГИ В СВІТІ

Maryna Kalashlinska, PhD in Political Science

Odesa, Ukraine

POLITICAL AND HISTORICAL STAGES OF FORMATION OF PALLIATIVE AND HOSPICE CARE IN THE WORLD

The article deals with the consideration of political and historical stages of palliative care formation in the world. The author has provided a basic periodization of the formation of the hospice movement and the ideology of palliative care, from ancient times to the present. The basic stages of origin and development of this phenomenon have been studied, as well as the changes that humankind has undergone in shaping its relation to patients, which cannot be cured by methods available to medicine, have been identified. In addition to analyzing the major historical stages of hospice formation, the author examines the political component of these processes. It is noted that increasing attention to the issues of assistance to seriously ill people is lifted at certain stages of socio-political development of societies, after which exports of achievements in this field to less politically stable societies are being exported. The article emphasizes that palliative care and hospice care are generally ignored by political scientists and have not been sufficiently researched by them.

Keywords: palliative care, hospice, history of hospice care, incurable patients, aging population.

Постановка проблеми. Стрімке старіння населення та зростання кількості людей, які мають порушення здоров'я, є сумною реальністю сьогодення. Ці демографічні тенденції розвитку людства привертають до себе все більшу увагу науковців, а також громадських та політичних діячів. Все більш гостро в цьому контексті постають питання ефективного забезпечення паліативної та хоспісної допомоги невиліковним (інкурабельним) хворим. Але всебічний розвиток паліативної допомоги сьогодні неможливий без врахування того історичного досвіду розвитку, який пройшла ця сфера за довгі роки існування людства. Для цього важливо зрозуміти, коли вперше виник цей феномен, окресливши ті основні етапи, що пройшли ідеї паліативної та хоспісної допомоги в своєму розвитку. Також важливо простежити основні політико-історичні аспекти формування цієї діяльності в світі. Саме так ми зможемо прийти до розуміння актуального стану розвитку такої діяльності та визначити критерії її ефективності на сучасному етапі її розвитку.

Стан дослідження. Науковими дослідженнями основних етапів формування паліативної та хоспісної допомоги в світі серед західних дослідників займалися І. Капгач, Т. Еванс, Дж. Білінгз, Е. Браун, О. Буллоу, Л. Кемпбелл, К. Кейпер, Б. Інгер, І. Анселл, К. Сентіно, Д. Кларк, В. Форман, С. Коннор, К. Гул, Д. Копчак, Ф. Мертаг, Г. Джонсон, К. Скулз і Р. Вітінгтон, С. Юнгер, В. Лаука, Дж. Лінн, Д. Мейер, М. Отт, С. Холл, Дж. Мартін-Морено, Е. Дейвіс, І. Хігінсон, Л. Піводік, М. Потер, Л. Редбрач, Ш. Пейн, К. Уойта та інші. В Україні ці питання вивчали, зокрема, такі науковці, як К. Аймедов, Л. Білик, Г. Бондар, Ю. Вороненко, Ю. Губський, К. Данилюк, Д. Дячук, К. Данилюк, Ж. Золотарьова, С. Крюков, І. Кужель, Є. Москвяк, С. Прокіп, В. Шатило. Але більшість з цих дослідників розглядали питання саме історичних аспектів розвитку паліативного та хоспісного руху лише побіжно, тож, вважаємо, що ця сфера потребує більш детальної уваги науковців.

Метою статті є оцінка основних історичних етапів формування сучасної системи паліативної допомоги, а також аналіз тієї трансформації, яку зазнало це явище з плином часу. Також

нам важливо визначити зв'язок між особливостями політичного розвитку суспільства та тією увагою, яка приділяється в цьому суспільстві питанням допомоги безнадійно хворим особам.

Виклад основного матеріалу. Прагнення максимально полегшити страждання особам, що помирають або страждають від важких хвороб, є найважливішою ознакою духовної зрілості будь-якої цивілізації та важливою характеристикою її моральності. Визнаючи необхідність догляду за особами похилого віку та важкохворими особами невід'ємною частиною загальнолюдської системи цінностей, людство дає собі шанс для виживання та прогресу. Зазначимо, що підходи до допомоги (яка зараз має назву паліативна) в своєму розвитку зазнали значних історичних трансформацій від повного відгородження від цих проблем до розуміння невід'ємності права кожної людини на всебічну допомогу в кінці її життєвого шляху.

До найдавнішого періоду, коли ми можемо знайти згадки про певну систему надання допомоги особам, що помирають, ми можемо віднести епоху Стародавнього Єгипту, де ще у 2500 р. до н.е. відмічалось дуже серйозне ставлення до процесу підготовки людини до смерті, а також до прощання з померлими, чий тіла, як відомо, піддавалися збереженню та бальзамуванню. Також зустрічається інформація про цілеспрямоване використання тогочасними лікарями опіатів для знеболення страждань невиліковних пацієнтів. Звичайно, доступ до подібної допомоги мала лише обмежена кількість найбільш заможних та знатних осіб, але саме тут ми можемо спостерігати перші паростки зародження системи паліативної допомоги.

Систему паліативного догляду за особами, що помирають, неможливо розглядати у відриві від загального рівня, якого досягала медицина у певних суспільствах. Тож, при вивченні давньогрецької системи медичного забезпечення, варто відмітити, що для неї загалом був характерний достатньо високий рівень розвитку медицини, крім того, в храмах існувала практика надання допомоги хворим мандрівникам, які потребували притулку та лікування. Зазначимо, що незважаючи на значну повагу еллінів до єгипетської медицини, у давніх греків не було успішного досвіду імплементації у власну практику медичних досягнень єгиптян. Головні причини цього полягали в недостатній кількості письмових джерел, що були би зрозумілі грекам, а також труднощах розшифрування медичної термінології.

Загалом, для Давньої Греції була характерною безперечна віра людей в надприродні сили та богів, гнів або милість яких ставали причинами хвороб або одужання людей. Вказана віра стала причиною дуже специфічного підходу давньогрецьких лікарів до допомоги безнадійно хворим пацієнтам. Найбільш яскраво цей підхід спостерігається в поглядах найвідомішого лікаря та цілителя тих часів Гіппократа (300 рр. до н.е.) – особи, чие ім'я до цього часу пов'язується нами з основними морально-етичними принципами поведінки сучасного медичного працівника. Не применшуючи досягнень Гіппократа, та розуміючи, що він був «сином свого часу», зауважимо, що з його позицією саме щодо допомоги помираючим нам важко погодитися в наші дні. Підхід цього цілителя, а також античних медиків, які дотримувалися його вчення, до цієї проблеми полягав в тому, що медицина не повинна «протягувати свої руки» до тих, хто вже переможений хворобою. Допомога безнадійно хворим вважалася образою богів, тож людині, що наділена даром лікування, не належало ставити під сумнів волю богів, якщо ті винесли смертельний вирок хворому¹.

Варто визнати, що сувора прагматичність цього підходу й до цього часу знаходить своє сумне відображення у сучасних поглядах деяких медичних працівників, певна частина яких продовжують вважати, що їх професійна допомога має спрямовуватися виключно на тих, кого ще можна вилікувати, відвертаючись від тих, хто вже перейшов «крапку неповернення».

Цікавим буде згадати про вплив Гіппократа на ще одне дискусійне питання сьогодення – евтаназію. Згадаємо, що основне положення клятви Гіппократа (яку й сьогодні дає кожний лікар, починаючи свою практичну діяльність) є принцип: «Не нашкодь». Також, відповідно до цієї клятви лікарю забороняється сприяти самогубству пацієнта: «Я не дам нікому просимого в мене смертельного засобу і не покажу шляху для подібного задуму...»². Розуміючи, що ця позиція також обумовлена небажанням втручатися до «волі богів» та накликаючи на себе їх гнів, все ж констатуємо, що в цій формулі ми бачимо пряму заборону практики евтаназії для медичних працівників, які приносили цю клятву.

¹ Hospicefund (2019). *История хосписного движения* <<http://www.hospicefund.ru/hospice/history/>> (2019, листопад, 14).

² Гиппократ (1994). *Избранные книги*. Москва: Сварог, 87-88.

Наступним в розвитку допомоги важко хворим людям варто виділити етап Стародавнього Риму, в якому широкого розповсюдження отримала практика надання допомоги іноземцям у хоспісах (*hospitium* – з лат. притулок, захисток), перший з яких було відкрито в другій половині четвертого століття нашої ери, коли Фабіола – римська матрона та учениця святого Ієроніма – відкрила хоспіс для паломників та хворих¹. Поступово цей та інші хоспіси з місць тимчасового перебування хворих перетворилися на місця, де важкохворі або невиліковні особи мали можливість проживати постійно.

Значний вклад до справи опікування в Європі невиліковно хворими та помираючими людьми зробило християнство. Саме церква взяла на себе значний фінансовий та практичний тягар з догляду за жебраками, каліками і хворими, що на довгий час пов'язало таку допомогу з благодійницькою діяльністю та релігійним відчуттям відповідальності за свою паству.

В епоху Середньовіччя (V-XV століття) хоспіси (в тогочасному розумінні цього поняття) отримують масове розповсюдження, головним чином, вздовж християнських паломницьких маршрутів до Святої Землі. Хоспісні заклади розміщалися переважно у приміщеннях при монастирях та виконували роль своєрідних центрів відпочинку для стомлених паломників, які мандрували в надії, що Всевишній позбавить їх від важкої хвороби. Такі хоспіси не були призначені безпосередньо для догляду за невиліковними пацієнтами, але допомога там також надавалася і їм.

Свою роль в розвитку світової паліативної допомоги відіграли також шпиталі для хворих на чуму та лепру (проказа) – хвороби, які свого часу набули характеру жаклих епідемій. В XII ст. для допомоги таким хворим був створений орден св. Лазаря (що поклав початок терміну «лазарет»). Цей орден взяв на себе утримання мережі лепрозоріїв (ізоляторів карантинного типу), куди примусово поміщалися хворі, каліки, прокажені та жебраки, яких утримували у віддаленні від населених пунктів, щоб зупинити розповсюдження в суспільстві небезпечних й невиліковних інфекційних хвороб. Опікування прокаженими в цьому ордені, на жаль, не було дуже гуманним та часто відрізнялося невинуватою жорстокістю до пацієнтів.

Епоха Ренесансу (XV-XVI століття) відрізнялася стрімким зростанням процесів урбанізації, які значно змінювали традиційні системи допомоги хворим, та загострювали необхідність в організації системного догляду за хворими бідняками, особами похилого віку, а також за особами з психічними хворобами. Така необхідність збільшувалася також, враховуючи незадовільну практику надання допомоги хворим, яка склалася на той момент в Європі.

У XVIII-XIX ст. різноманітні заклади з догляду за знедоленими і хворими людьми, які формувалися в попередні періоди, почали трансформуватися в лікарні сучасного типу. На жаль, початково такі лікарні мали надзвичайно високі показники смертності через низьку якість лікування та високий рівень інфекційної захворюваності через недотримання елементарних гігієнічних вимог. Розвиток новітніх медичних препаратів, в тому числі знеболювальних (анестезії), а також введення обов'язкової системи дотримання заходів дезінфекції, значно підвищили якість лікування, а також знизили ризики додаткового інфікування хворих. Такий прогрес в медицині не міг не відобразитися й на сфері допомоги інкурабельним хворим. Тож з середини XIX ст. закладаються основи сучасних концепцій паліативної та хоспісної допомоги, в межах яких визнається необхідність опікування та гуманного ставлення до осіб, що помирають, що знаходить відображення в формулі: «Якщо людину не можна вилікувати, це не означає, що їй не можна допомогти».

Формування сучасного вмісту поняття «хоспіс» пов'язують з ім'ям Жанни (Жиан) Гейм'є (Jeanne Gamier), яка в 1842 році заснувала в м. Ліон (Франція) перший заклад для безнадійно хворих на рак. Створений нею заклад отримав назву «Голгофа» та вирізнявся «шанобливим, дружнім ставленням до пацієнта та відсутністю страху перед лицем смерті». Після відкриття хоспісу в Ліоні історія паліативної допомоги в світі вийшла на новий етап свого розвитку. Цей хоспіс був взятий за приклад при створенні групою ентузіастів ще 6 хоспісів для догляду за невиліковними пацієнтами (зокрема, в Парижі – в 1874 році та в Нью-Йорку – в 1899 році). Паралельно з відкриттям цих закладів та незалежно від них в 1879 році ірландські Сестри Милосердя заснували в Дубліні Хоспіс Богоматері, який був призначений безпосередньо для догляду за тими, хто помирає.

¹ Українська ліга сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги (2013). *Історія розвитку паліативного руху в Україні та світі* <<http://ligalife.com.ua/206>> (2019, листопад, 14).

Також в період з 1891 по 1905 рр. було засновано 4 хоспіси у Лондоні. Деякі з цих закладів і сьогодні продовжують надавати паліативну та хоспісну допомогу тим, хто її потребує. Один з цих закладів вартий окремої згадки, це «Будинок святого Луки для бідних та тих, хто помирає» (відкрився в 1893 році), що був започаткований Ховардом Барретом у Східному Лондоні. Цей хоспіс видавав щорічні звіти, що були зроблені неформально та були наповнені історіями про окремих пацієнтах та їхніх особистостях. Подобицям лікування в цих звітах приділялося небагато уваги. Набагато більше там йшлося про характер пацієнтів, їхніх долях та про їх мужність перед обличчям смерті. Ці звіти наповнені невідомим співчуттям до пацієнтів та їх родин. Зокрема, в 1909 році Ховард Баррет писав «Ми не бажаємо говорити про наших хворих, як про банальні «випадки з практики». Ми усвідомлюємо, що кожний з них – це цілий світ зі своїми особливостями, печалюми та радіощами, страхами та надіями, своєю власною життєвою історією, яка цікава та важлива для самого хворого та невеликого кола його близьких. Іноді цю вони історію розділяють з нами».

Саме в хоспісі святого Луки в 1947 році почала свою роботу і Сесілія Сандерс, ще одна видатна постать в новітній історії хоспісного руху в світі. Ця жінка була соціальним робітником, яка, подружившись з пацієнтом хоспісу Святого Луки Давідом Тасми, після його смерті присвятила своє життя створенню хоспісів нового типу, які б не тільки позбавляли своїх пацієнтів від страждань, а й забезпечували для них умови для власних пошуків відповідей на вічні питання щодо змісту буття та власного призначення. Першим хоспісом, що був створений під її керівництвом став хоспіс святого Христофора, який був відкритий у Лондоні в 1967 році, та в якому з 1977 року почав діяти Інформаційний центр, діяльність якого була спрямована на максимальне розповсюдження ідей хоспісного руху по всьому світу.

Важливим етапом у формуванні паліативної ідеології також стало видання у 1969 році книги Елізабет Кюблер-Рос, в якій вона упорядкувавши понад 500 інтерв'ю з умираючими пацієнтами та яка викликала неабиякий суспільний та політичний резонанс. Так на суспільні та парламентські обговорення починають виноситися питання про законодавче врегулювання забезпечення належних умов смерті для кожного пацієнта.

Паралельно з цим ідеї права на гідну смерть отримують все більше міжнародне визнання, так у 1981 році ВОЗ було прийнято Ліссабонську декларацію, де серед переліку прав пацієнта окремо виділено право на смерть з гідністю. А у 1986 році ВОЗ також було прийнято «сходінки знеболення» – Уніфікований клінічний протокол паліативної медичної допомоги при хронічному больовому синдромі¹.

У 1988 році для поширення ідеології паліативної допомоги була створена Європейська Асоціація паліативної догляду (ЕАРС). Нині ця організація продовжує активно діяти та об'єднує волонтерів, добровольців, усіх людей доброї волі, зусилля яких спрямовані на розробку підходів до паліативного лікування приречених хворих².

У 1990 році ВВОЗ публікує доповідь експертів «Знеболення при раку і паліативний рух» – таким чином паліативна допомога як самостійний напрямок діяльності отримує офіційне міжнародне визнання. В багатьох країнах починають створюватися перші національні об'єднання і асоціації хоспісної та паліативної допомоги: NHRCSO та IANPC (обидві США), EAPC (Італія), Help The Hospices (Великобританія).

Зазначимо, що Британія зробила неабиякий внесок в справу розвитку закладів паліативної допомоги в світі. З цієї країною також пов'язаний розвиток паліативного руху і на пострадянському просторі. Йдеться про діяльність британського журналіста (який народився в 1925 році в м. Коломия) Віктора Зорза (Victor Zorza). Він відомий нам як автор книги «Шлях до смерті. Життя до кінця», яка присвячена останньому періоду життя його доньки Джейн, яка померла від раку в 1977 році у двадцятип'ятирічному віці в англійському хоспісі «Sir Michael Sobell House». Травмовані цією ситуацією, він та його родина відчували, поза іншим, надзвичайну вдячність хоспісу, який максимально полегшив останні дні життя Джейн. Перед своєю смертю донька взяла з батька обіцянку, що він зробить все, щоб ідея розвитку хоспісів була максимально розповсюджена по світу.

¹ Pandia (1986). *Уніфікований клінічний протокол паліативної медичної допомоги при хронічному больовому синдромі* <<https://pandia.ru/text/79/503/42452.php>> (2019, листопад, 14).

² Українська ліга сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги (2013). *Історія розвитку паліативного руху в Україні та світі* <<http://ligalife.com.ua/206>> (2019, листопад, 14).

Тож саме Віктор Зорза став тим провідником, що сприяв експорту сучасних ідей хоспісної допомоги до пострадянського простору. В 1990 році він заснував «Британсько-російське хоспісне товариство», діяльність якого призвела до будівництва першого Лахтінського хоспісу в Ленінграді (Андрій Гнезділов), а у 1994 році – Першого Московського хоспісу (Віра Мілліонщикова).

В Україні перший хоспіс було відкрито в 1997 році у Львові. Нагадаємо, що, на жаль, згідно з класифікацією Міжнародного альянсу паліативної допомоги ВООЗ, Україна належить до групи країн «з несистемним забезпеченням паліативної допомоги»¹ (відсутність підтримки паліативного руху, дефіцит знеболювальних засобів (зокрема морфіну) та мала кількість хоспісних і паліативних центрів), а відповідно до Індексу якості смерті (The Quality of Death Index) наша країна знаходиться на 69 місці серед 80 країн світу².

Висновки. З наведеного історичного огляду, ми можемо побачити, що кожний наступний етап впровадження у суспільну свідомість та практичне життя ідей паліативної та хоспісної допомоги завжди мав під собою значне соціально-політичне підґрунтя. Звернення в бік допомоги особам, що помирають, відбувається, як правило, або в моменти найбільшої політичної стабільності певного суспільства, або в моменти, що слідує за етапом значного політичного потрясіння такого суспільства (війна, зміна політичного строю країни тощо). В останньому випадку ми можемо спостерігати практику експорту ідей паліативної допомоги у таке суспільство з країн з більш стабільним політичним станом (наприклад, пострадянські країни – Великобританія). Можемо підсумувати, що розвиток ідей паліативної допомоги особам, що помирають, не є питанням тільки благодійності та милосердя. Закінчення життя – це справа, що стосується абсолютно кожного, та те, в яких умовах буде відбуватися ця подія впливає не тільки на життєвий шлях кожної окремої людини, а на загальний соціальний та політичний розвиток всього суспільства.

Перспективи подальшого дослідження. Подальші дослідження паліативної та хоспісної допомоги в світі та Україні відкривають для науковців політологів чималі перспективи. На жаль, сьогодні вплив цієї галузі на політичну сферу залишається маловивченим та практично ігнорується в наукових розвідках. Вважаємо важливим подальше вивчення стану паліативної допомоги в Україні в історичних та політичних розрізах, завдяки чому ми можемо відкрити для себе нові перспективи розвитку нашої країни, а також приверне увагу суспільства до необхідності піклування про хворих, що знаходяться на останньому етапі свого життя.

References:

1. Hospicefund (2019). *Istoriya khospisnogo dvizheniya* [History of the hospice movement] <<http://www.hospicefund.ru/hospice/history/>> (2019, November, 14). [in Russian].
2. Pandia (1986). *Unifikovanyy klinichnyy protokol paliativnoyi medychnoyi dopomohy pry khronichnomu bolovomu syndromi* [Unified clinical protocol for palliative care in chronic pain] <<https://pandia.ru/text/79/503/42452.php>> (2019, November, 14). [in Ukrainian].
3. The Economist Newspaper (2015). *Quality of Death Index*. <<https://eiperspectives.economist.com/healthcare/2015-quality-death-index>> (2019, November, 08). [in English].
4. Gippokrat (1994). *Izbrannyye knigi* [Selected books]. Moscow: Svarog. [in Russian].
5. Ukrayinska liha spryyannya rozvytku paliativnoyi ta khospisnoyi dopomohy (2013) [Ukrainian League for Promoting Palliative Care and Hospice Care (2013)]. *Istoriya rozvytku paliativnoho rukhu v Ukrayini ta sviti* [History of the development of palliative movement in Ukraine and the world] <<http://ligalife.com.ua/206>> (2019, November, 14). [in Ukrainian].
6. Khmelnytska miska rada. Ofitsiynyy sayt (2019) [Khmelnytsky City Council. Official web-site (2019)]. *Paliativna dopomoha dlya polehshennya strazhdan* [Palliative care to alleviate suffering] <<https://khm.gov.ua/en/node/8279>> (2019, November, 08). [in Ukrainian].

¹Хмельницька міська рада. Офіційний сайт (2019). *Паліативна допомога для полегшення страждань*. <<https://khm.gov.ua/en/node/8279>> (2019, листопад, 08).

² The Economist Newspaper (2015). *Quality of Death Index*. <<https://eiperspectives.economist.com/healthcare/2015-quality-death-index>> (2019, листопад, 08).

MEDIA DIMENSIONS OF SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

Юлія Цирфа, к. політ. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ СОЦІУМУ

Iuliia Tsyryfa, PhD in Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF ETHNONATIONAL STABILIZATION OF SOCIETY

By analyzing the formation of the foreign policy identity of the state, this category is determined to be a social and political construct that directly depends on the intensity of interactions between the society and the state. The level of ethnonational stability of society is found to play a key role in establishing such interconnection. This stability is established through the implementation of the relevant state policy regarding different ethnic groups and nations that coexist within the borders of a certain state.

Taking into account the processes of globalization and strengthening of international integration, the state should implement the policy of multiculturalism in order to control the process of homogenization of the society. In this case, state authorities are able to form a single collective identity of the population and to eliminate negative manifestations of ethnonationalism. Therefore, the population is to become a powerful basis for constructing the foreign policy identity of the state actor that could be produced in the international arena.

Keywords: foreign policy identity, ethnic group, nation, society, culture, ethnonational development, multiculturalism.

Використання категорії «зовнішньополітична ідентичність» на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин потребує уточнення, оскільки нині ідентичності розглядаються в широкому сенсі й, відповідно, часто до уваги беруться ієрархії ідентичностей: національної, регіональної, соціальної, етнічної, культурної, локальної тощо. Оскільки рангові позиції цих ідентичностей у структурі або «ієрархії» індивідуальних і групових ідентифікацій у рамках певного соціуму можуть бути різними, «кожен тип суспільства має власні критерії групового членства, котрі набувають особливого поширення в складно організованих спільнотах. Ідентичності тут є комплексними за своїм характером. Різні форми групової лояльності і групового членства можуть або відповідати первинним етнонаціональним параметрам, або лише частково перетинатися з ними¹.

У зв'язку з цим, важливо правильно відобразити механізм взаємного переходу перетину, доповнення, а також взаємного заперечення ідентичності етнічної, етнокультурної етнонаціональної та ідентичності зовнішньополітичної, котра конструюється на тлі формування всього комплексу різновидів групових ідентичностей, що виокремлюються в рамках певної держави.

Небезпека соціального конфлікту, що виникає на основі етнонаціоналізму, або зіткнення етнонаціоналізму «більшості» й «меншості», «націєтворчих» етносів та етнічних меншин, позбавлених цього статусу, стала звичним питанням для сучасних дослідників. Однак важливішим і, в той самий час, складнішим методологічно і практично є вивчення можливостей, потенціалу

¹ Sambanis, N., Shayo, M. (2013). Social Identification and Ethnic Conflict. *The American Political Science Review*, 107, 2, 295-296.

конструктивного діалогу між різними народами, етнічними групами, культурами, що формують населення певної держави й, відповідно, входять до складу єдиного суспільства. При цьому, мова йде не про визначення універсального способу вирішення міжетнічних та міжкультурних суперечностей. Таких способів і рішень може бути безліч, так як вони напряду залежать від характеру етнокультурного середовища, в якому реалізуються заходи щодо соціальної стабілізації, накопичення історії та досвіду міжетнічної комунікації населення, потенціалу продуктивного діалогу між різними етнокультурними сегментами локальних спільнот, факторів його відтворення і розвитку. Конструктивна діалогова форма міжетнічної та міжкультурної взаємодії на локальному, регіональному та трансрегіональному рівнях повинна розглядатися як чинник етнокультурного і соціального розвитку народів в мультикультурному напрямі. При цьому, безпосереднім учасником даних процесів повинна бути держава.

Незважаючи на те, що в рамках глобальної інтеграції окремі державні актори все більше втрачають свої позиції щодо захисту національної економіки, гарантування екологічної безпеки, захисту прав людини, а їхня внутрішня і зовнішня політика все більше залежить від міжнародних наднаціональних структур та інституцій, у політичних межах держави мають вироблятися чіткі механізми співіснування та співпраці різних етнічних і культурних спільнот. Адже лише на тлі їхньої взаємодії держава може виконувати найважливішу інтегруючу функцію в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах життя національного суспільства. У цьому сенсі можна погодитися з К. Хюбнером, який уважає, що нація, як форма існування політичної спільноти на рівні окремої держави, й надалі зберігатиме своє значення з точки зору мультикультурної перспективи розвитку соціумів¹.

Однак, криза сучасної національної держави спровокувала появу двох основних тенденцій, що визначають сутність її зусиль щодо досягнення соціальної стабільності. По-перше, прагнення до захисту національного суверенітету і, по-друге, утвердження принципів культурних відмінностей. Вони виявляються в тому, що в новій соціально-політичній та економічній ситуаціях, за яких держава почала піддаватися потужним впливам глобалізаційних процесів, органи державної влади активно залучають внутрішні механізми інтеграції, котрі базуються на самосвідомості і культурних відмінностях населення від значимих для нього «Інших». Можна припустити, що держава, як і раніше, виступатиме найважливішим елементом системи міжнародних відносин, яка базується не тільки на феномені національного суверенітету, а й на рівновазі сил. У зв'язку з цим, державні актори намагаються віднайти відповідь на одне з головних питань сучасності: чи зазнаватиме система міжнародних відносин радикальних змін на тлі її фрагментації і збільшення кількості невеликих національних політичних утворень або ж майбутнє людства визначатиметься в межах великих національних співтовариств, які визнають і підтримують свій мультиетнічний і багатонаціональний характер?

Відповідаючи на це питання, державні актори вдаються до конструювання нових атрибутів свого існування, котрі мають ґрунтуватися на визнанні культурного різноманіття та національних відмінностей. При цьому мова йде, як правило, про посилення тенденцій регіоналізму, уявлень про особливий шлях етнонаціонального розвитку, значення ідеології спільноти, що ґрунтується на ідеї спільного походження, особливих формах комунікативних стратегій, важливості просторово-часових зв'язків. Подібні тенденції особливо підсилюються під час транзитивних періодів розвитку держав, уряди яких намагаються встановити соціальну, культурну й етнічну рівновагу на рівні населення, виробляючи новий тип ідентичності, котрий в основі своїй містить ідею кореляції соціальних та державних інтересів, – ідентичності зовнішньополітичної. При цьому, загальна групова приналежність індивідів, релігія, соціальні норми і цінності, що виробляються в невеликих групах, зберігаються. Однак, у той самий час, ідея єдності соціуму переноситься на рівень всього населення.

Наявність етнокультурного сегментування соціумів сприяє розвитку дезінтегративних тенденцій на горизонтальному рівні, тобто поза ареалом впливу центральної влади держави. Як правило, подібні стратегії розвитку характерні для суспільних груп або меншин, національна «етнічна» більшість яких або має власну національну державу, або має статус нації, «впливової» етнічної групи, котра діє в межах іншої держави. З цієї точки зору, кордони сучасної держави довільні і нестабільні. «Ця довільність і нестабільність є наслідком того факту, – підкреслює

¹ Хюбнер, К. (2001). *Нація: от забвения к возрождению*. Москва: Канон +, 359.

І. Валлерстайн, – що держави з'являються як результат соціальної творчості»¹. Відповідно, їхнє стабільне існування може бути забезпечене на основі залучення певних об'єднувачих чинників, котрі зближують соціум і державу та, відповідно, відокремлюють визначену спільноту від «Інших». Дані процеси відбуваються під час формування зовнішньополітичної ідентичності державного актора, адже остання є соціально-політичним конструктом, здатним екстраполювати вироблену суспільством ідентичність назовні, апелюючи до неї під час реалізації визначеного курсу зовнішньої політики на міжнародній арені.

При цьому органи державної влади мають брати до уваги не тільки той факт, що співіснування різних націй у межах єдиної держави є джерелом її культурного різноманіття, а й те, що нації функціонують як історичні, інституційно оформлені спільноти, які займають певну територію, а також використовують певну мову і продукують власну культуру. На думку У. Кимлікки, категорія «нація» дуже близька до понять «народ» і «культура». Відповідно, «нація», «народ» і «культура» не тільки можуть розглядатися як взаємозамінні, а й співвідноситися з ідеєю «етнодержави». Якщо «частина народу прагне до отримання політичної влади для своєї етнічної та мовної групи, її можна визначати як «національну меншину». Об'єднання народу, влади і держави може бути визначене як нація»².

Однак, за сучасних умов перед органами державної влад постає завдання соціальної стабілізації суспільства, вирішення котрого потребує імплементації політики взаємного визнання, толерантності та рівноправності всіх культур і народів (по суті, всіх націй), представники яких формують населення даного актора. Відтак, формування стабільної зовнішньополітичної ідентичності держави нині потребує застосування методології й ідеології мультикультуралізму. Мультикультурний вибір сучасних спільнот обумовлений, згідно з позицією Е. Хобсбаума, тим, що «культурний плюралізм і свобода в наш час майже напевно надійніше гарантовані в рамках великих держав, які усвідомлюють і визнають свій багатонаціональний і багатокультурний характер, аніж у дрібних країнах, котрі прагнуть до ідеалу етнолінгвістичної і культурної однорідності»³.

Справедливість даного постулату підтверджується не тільки стрімким розвитком імміграційних процесів, взаємним обміном населенням між різними державами та континентами, що визначає сучасну полікультурну картину останніх, а і внутрішньою динамікою розвитку постмодерних державних акторів, у межах яких набувають усе більшого значення як національні, так і субнаціональні тенденції і рухи. Відтак, необхідність упровадження мультикультурної ідеології на державному рівні обумовлюється, з одного боку, існуванням національних меншин, які потребують дотримання своїх національних прав, та, з іншого, – наявністю етнічних груп іммігрантів, які відстоюють необхідність підтримки культурного й етнічного плюралізму суспільства. В одному випадку домінує значення мас потенційна небезпека ескалації етнонаціоналізму і сепаратизму, в іншому – загроза утворення етнокультурної спільноти, яка протистоїть соціальній асиміляції етнічних меншин.

У даному сенсі доволі яскравим прикладом стирання етнонаціональних відмінностей у рамках соціуму та вироблення нового типу зовнішньополітичної ідентичності на рівні держави є досвід США. Для його характеристики застосовують три концепції культурної асиміляції – плавильного тигля, томатного супу і салату⁴. Концепція плавильного тигля була висунута Е. С.-Дж. де Кревекером ще у XVIII столітті. У США, на думку Е. С.-Дж. де Кревекера, «представники всіх народів немов сплавляються в нову расу». При цьому, «переплавлення» і перетворення передбачали не просто взаємопроникнення народів і рас, а й створення нової загальної культури, яка об'єднала б усіх жителів країни⁵.

Концепція томатного супу (відома також як «англо-конформістська модель») фокусується на культурній асиміляції. Вона заснована на припущенні про те, що іммігранти та їхні нащадки

¹ Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 229-233.

² Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press, 11.

³ Хобсбаум, Э. (1998). *Нации и национализм после 1870 г.* Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 294.

⁴ Хантингтон, С. (2004). *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 204-205.

⁵ Хантингтон, С. (2004). *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 205.

повинні адаптуватися до культурної історії англо-американського населення країни. Тобто ця концепція вказує на центральне положення культури першопоселенців у структурі американського суспільства. «Кулінарна» метафора трактується наступним чином: англо-протестантська культура є томатним супом, до якого іммігранти мають додавати свої культурні «спеції», що поліпшують смак цієї страви, проте поглинаються і, як результат, ми споживаємо саме суп, а не якусь іншу страву¹.

Концепції плавильного тигля і томатного супу в тій чи іншій мірі пропагували американський націоналізм і давали доволі точний опис тодішньої ідентичності соціуму США. В 1915 році Х. Каллен висунув концепцію салату, називаючи її теорією «культурного плюралізму». Хоча дана назва швидко запам'ятовувалася, вона виявилася не зовсім вірною: теорія Х. Каллена за своєю суттю мала б трактуватися як концепція «етнічного плюралізму». Згідно з позицією дослідника, люди можуть трансформувати свою культуру, проте не здатні змінити свою етнічну приналежність. Біологія – це доля, а ідентичності «визначаються походженням» і відображають «фундаментальні відмінності груп». Імміграція, на думку Х. Каллена, розчинила в собі колишню американську національність і перетворила США на «федерацію національностей», або «демократію національностей»². Однак, наголос на домінуючій ролі походження у процесі формуванні колективної ідентичності абсолютно позбавляє сенсу саме словосполучення «культурний плюралізм».

Із точки зору мультикультуралізму, окремі держави, в межах яких становлення імміграційних спільнот перетинається з процесами конституювання єдиного соціуму з боку корінних етнічних груп, можуть виступати одночасно і як мультиетнічні, і як мультинаціональні. Їх багатонаціональний характер визначається наявністю історичних, «своїх» національних меншин, а поліетнічність – сучасними міграційними та імміграційними процесами. Взаємний перетин і взаємна обумовленість цих двох важливих соціальних дискурсів визначає, як видається, сутність процесу становлення єдиної спільноти, котра може вважатися населенням держави. Його формування є прямою передумовою конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави, стабілізація якої відбувається на основі визнання рівності культур національної більшості і національних або етнічних меншин, а також їх подальший розвиток на основі принципів мультикультуралізму. Найважливішим із них є принцип уведення всього різноманіття соціальних відносин і конфліктів до правового поля держави завдяки активізації її посередницьких і регулятивних функцій. Державний актор, таким чином, виступає в якості найважливішого суб'єкта під час вирішення проблеми стабілізації соціуму зсередини і, відтак, може надалі послуговуватися його підтримкою, продукуючи власну, відносно стабільну зовнішньополітичну ідентичність.

У рамках сучасних міжнародних політичних досліджень зберігається положення про те, що «дихотомія» процесів націєтворення і «націогенезу» є достатньою для наукового «конструювання» основних моделей пояснення національного розвитку. Згідно з однією з них, нація – це етнос. В інтересах національної більшості вона здатна об'єднувати ідею існування етнокультурної спільноти з ідеєю розвитку суспільства, ігноруючи той факт, що «етнічним спільнотам бракує безлічі атрибутів нації, навіть якщо вони є зрілими спільнотами з розвиненим почуттям солідарності»³. Одночасно відбувається заперечення ідеї спільноти меншості, як локальної, партикулярної форми етнокультурного колективу, що «суперечить» ідеології і соціально-політичному характеру сучасного суспільства.

Відповідно до іншої наукової моделі, нація – це сукупність усіх громадян держави, все її населення. У цьому контексті Г. Мюнклер запропонував диференціювати дві основні форми нації, виділяючи «державну націю» і «культурну націю». Відповідно до цього розподілу, необхідно розрізняти також дві форми націогенезу: «державоцентричну» і «культуроцентричну». Підставою для такого розподілу шляхів формування нації є сутнісні відмінності між такими категоріями як «нація» і «держава»⁴.

¹ Хантингтон, С. (2004). *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 205.

² Хантингтон, С. (2004). *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 206-207.

³ Newirth, G. (1969). A Weberian Outline of a Theory of Community: Its Application to the 'Dark Ghetto'. *The British Journal of Sociology*, 20, 2, 148.

⁴ Münkler, H. (1996). *Reich, Nation, Europa: Modelle Politischer Ordnung*. Weinheim: Beltz Athenäum, 76.

Саме ці відмінності, на нашу думку, є первинними під час трактування розвитку держави на сучасному етапі: нації нині не існують у своїй типовій формі, виявляючи всі політичні й культурні характеристики на рівні держави. Наразі два основних типи нації – етнічної (культурної) і політичної – накладаються один на одного, взаємодіючи в рамках держави, а не набуваючи її атрибутів.

Розуміння нації не повинно бути фіксованим і незмінним: цей концепт є доволі пластичним і суперечливим, тому нині має поступитися феномену населення в контексті побудови зовнішньополітичної ідентичності держави. Адже вона формується на базі соціуму, котрий як в політичному, так і в етнокультурному варіантах може досягти відносної гомогенності. Причому остання має бути затверджена політично, тобто корегуватися на основі впровадження відповідної внутрішньої політики етнонаціонального спрямування. Як результат, у рамках національно-державної спільноти з плином часу виникає єдина для всіх її членів колективна ідентичність. Її формування обумовлюється тим, що групи, які перебувають при владі, прагнуть у межах існуючої держави створити єдиний народ, сконструювавши його за рахунок асиміляції різноманітних народів та етнічних груп, що формують соціум. Така діяльність держави є важливою, адже більшість сучасних політичних товариств є мультиетнічними.

Звичайно, в рамках мононаціональної держави існує менше простору для відмінностей, аніж у мультикультурному державному утворенні. Однак нині, за словами У. Кимлікки, не можна оперувати «ідеалізованою моделлю поліса, в якому громадяни поділяють спільне походження, мову і культуру. Ідея етнокультурної гомогенності національного суспільства є в цьому разі домінантною. Для досягнення національної гомогенності здійснювалися такі політики: знищення меншин, масові етнічні чистки, геноцид, примусова асиміляція і нав'язування релігії, культури, мови більшості»¹. Результатом такого ставлення держави до національних і етнокультурних меншин стало те, що країни Західної і Північної Європи вже до початку ХХ століття характеризувалися дуже високим ступенем національної гомогенності. Однак, із плином часу й посиленням ролі процесів глобалізації, така політика різко втратила своє значення, адже призводила до інтенсифікації націоналізму чи, зрештою, шовіністичних тенденцій розвитку соціумів.

Системне осмислення перспектив і суперечностей мультикультурного розвитку сучасних суспільств, таким чином, дозволяє розглядати мультикультуралізм, що спирається на ідею співгромадянства, як базовий соціально-політичний принцип, важливу методологію соціального і культурного розвитку держави, що сприяє побудові її зовнішньополітичної ідентичності. Відповідно до положень сучасних ліберальних теорій, «своя» культура забезпечує для людини наявність найадекватніших можливостей для здійснення вибору. Альтернативи набувають сенсу в контексті практичного знання: люди роблять вибір, ґрунтуючись на своїх уявленнях про цінності певних видів соціальної практики, з якими вони знайомі. У цьому сенсі «своя культура» – це своєрідний резервуар, з якого людина черпає уявлення про значення і можливі наслідки здійснення того чи іншого вибору. Культура має цінність не сама по собі і не для себе, а в силу того, що люди «купуєть» доступ до кола можливостей, що мають для них сенс, тільки через доступ до соціальної культури. Тому в загальному членство в культурній групі визначає для людини горизонт можливостей, тобто перспективи для її індивідуального розвитку².

Відповідно, держава, вибудовуючи власну зовнішньополітичну ідентичність за сучасних умов, має звертатися до політики мультикультуралізму, розглядаючи це явище не як механічне поєднання різних культур або їх відокремлене співіснування на певній території, а як поступове формування єдиного культурного простору з домінуванням в його сегментах певної культурної і, відтак, політичної традиції (або комплексу таких традицій). На наш погляд, конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора з урахуванням мультикультурної теорії розвитку соціуму дає можливість сформувати в рамках держави єдиний соціальний колектив, котрому притаманне відчуття державної приналежності. Колективна ідентичність населення займає дуже важливе місце в системі державної ідеології, оскільки від її характеру й стану залежить не тільки збереження соціальної стабільності суспільства, а й життєздатність зовнішньополітичної ідентичності самої держави. В даному випадку мова, в першу чергу, йде про стабілізацію

¹ Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press, 17.

² Малинова, О. Ю. (2000). *Либеральный национализм (середина XIX – начало XX века)*. Москва: РИК Русанова, 241.

зовнішньополітичної ідентичності, а також про характер її сприйняття з боку інших акторів світової політичної сцени та можливі сценарії їх спільної самоідентифікації на груповому рівні в процесі налагодження міжнародних взаємодій.

References:

1. Malinova, O. Yu. (2000). *Liberalnyi natsionalizm (seredina XIX – nachalo XX veka)* [Liberal nationalism (mid-19th – early 20th centuries)]. Moscow: RIK Rusanova. [in Russian].
2. Huntington, S. (2004). *Kto my? Vyzovy amerikanskoi natsionalnoi identichnosti* [Who are we? Challenges to America's national identity]. Moscow: OOO 'Izdatelstvo AST'. [in Russian].
3. Hobsbawm, E. (1998). *Natsii i natsionalizm posle 1870 g.* [Nations and nationalism since 1870]. Saint-Petersburg: Izdatelstvo 'Aleteiia'. [in Russian].
4. Hübner, K. (2001). *Natsiia: ot zabveniiia k vozrozhdeniiu* [The nation: from oblivion to rebirth]. Moscow: Kanon +. [in Russian].
5. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press. [in English].
6. Münkler, H. (1996). *Reich, Nation, Europa: Modelle Politischer Ordnung*. Weinheim: Beltz Athenäum. [in German].
7. Neuwirth, G. (1969). A Weberian Outline of a Theory of Community: Its Application to the 'Dark Ghetto'. *The British Journal of Sociology*, 20, 2, 148-163. [in English].
8. Sambanis, N., Shayo, M. (2013). Social Identification and Ethnic Conflict. *The American Political Science Review*, 107, 2, 294-325. [in English].
9. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press. [in English].

Anna Osmolovska

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

TENDENCIES OF UKRAINE'S IMAGE FORMATION IN POLISH INFORMATION SPACE

Taking into account the fact that Ukraine and Poland are closely linked in historical, political and cultural development, the purpose of the article is to determine the general tendencies and perspectives of Ukraine's image formation in the information space of the neighbor state. The article analyzes the theoretical and practical aspects of this process. In the context of active democratic transformations taking place in Ukraine, at the stage of the building of Ukraine's relations with the European Union, the question of positive image formation plays a particularly important role. The article reveals tendencies of the image formation of Ukraine in the information space of Poland: the impact of the leading countries, world upheavals, the necessity of new mechanisms of image formation by the Ukrainian authorities and others.

Keywords: information space, international image, national brand, information policy.

INTRODUCTION

In today's context, when information and communication aspects in all the variety of their forms and manifestations are beginning to play an increasingly prominent role in the domestic and foreign policy of the state, the issues of meaningful filling of the image of the countries (a set of relatively stable ideas about a particular national community, its history, political system, economy, which are formed and broadcasted within this community and from outside), as well as mechanisms for promotion and correction of its image, become very important. Current global information and political realities, that are associated with the intensification of competition between the leading powers and their associations – centers of international influence, give a special relevance to this set of problems.

At present the problem for Ukraine is the lack of large-scale exploration of the issue of its image formation among citizens of other states. It was formed fragmentarily, mostly by negative information and in the absence of systematic work in the short and long term. The model of a positive image formation of the country is embodied in the state strategy for the short- and long-term perspective. State branding, along with public diplomacy and international communications, is one of the main strategies for the image and reputation formation of the country.

Problems of the state image formation are widely studied in the context of economic (S. Anholt¹) and political science (E. Galumov², G. Pocheptsov³). The scientific works of Ukrainian and foreign specialists in the field of public administration are of interest in the context of the study of this issue. Among them we can separately distinguish the scientific works of E. Romat⁴, E. Smith⁵, N. Khazratova⁶.

The group of researchers, who represents leading foreign scientific centers and schools in the field of political image, information space and communication, including those who specialize in the problem of formation and promotion of a positive image of the state, can be represented by: S. Anholt⁷, K. Keller⁸, A. Sengupta⁹, A. Scott¹⁰, E. Sampson¹¹, F. Uebster¹² and others.

¹ Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. Basingstroke: Palgrave Macmillan.

² Галумов, Э. (2002). *PR в международных отношениях. Информация. Дипломатия. Психология*. Москва:

Известия.; Галумов, Э. (2003). *Международный имидж России: стратегия формирования*. Москва: Известия.

³ Почепцов, Г. (2006). *Паблік релішнз: навчальний посібник*. Київ: Знання.

⁴ Ромат, Є. (2003). *Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах*. Київ: Вид-во НАДУ.

⁵ Сміт, Е. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: «Основи».

⁶ Хазратова, Н. (2001). Структурна модель образу держави. *Психологічні перспективи*, 1, 26-36.

⁷ Анхольт, С., Хильдрет Дж. (2010). *Бренд Америка*. Москва: Добрая книга.

⁸ Keller, K. L. (1998). *Strategic brand management*. New York: Prentice Hall.

⁹ Sengupta, A. (2017). *Symbols and the image of the state in Eurasia*. Singapore: Springer.

¹⁰ Scott, A. (2006). *The image of the state and the expansion of the international system*. Oxford: University of Oxford.

¹¹ Sampson, E. (1996). *Image factor*. London: Kogan Page.

¹² Уэбстер, Ф. (2004). *Теории информационного общества*. Москва: Аспект Пресс.

Nowadays, when technical media create the opportunities for the production of large amounts of secondary information – texts, images, etc., the problem of state image creation in the media (television, press, the Internet) becomes more important¹. Thus, M. McLuhan and K. Fiore, pointing to the growing importance of the media, wrote that they are becoming a "systematic element of politics", and gaining "a new institutional status in it, gradually losing their former role – simply a mean, an instrument"². Today, the media are the most powerful information tool for the state image formation on the international arena, that have levers of influence on the minds, emotions of individuals, groups of people, nations, and even the reliability of the information being produced.

1. THEORETICAL ASPECT OF UKRAINE'S IMAGE FORMATION IN THE EXTERNAL INFORMATION SPACE

Nowadays, there is a trend that more and more people are interested in preserving their identities and cultural features in their countries. The peculiarities of the region, certain national traditions, historical memory of the people, ideology and worldview create a holistic image, on the basis of which we can identify a country within the entire world community. Over the last half-century of technological progress, information wars and the spread of the Internet on all continents, certain trends not only in the Ukrainian, but also in the world development, have emerged. Among them the transition to a post-information society, the expansion of intercultural interaction and the need to preserve cultural identity can be highlighted.

Information policy of the state in this matter is of particular importance.

Researchers pay great attention to analyzing the structure and content of the state image. T. Connoli and L. Beach distinguish three types of image components: goal (final, desirable imagination), strategy (general plan for goal achievement), and trajectory (tactical behavior for the strategy implementation)³.

A completely different structure of the image is proposed by E. Sampson, who distinguishes the following three components:

- "self-image" (it comes from an experience and display the actual status of self-perception of the subject);
- the image perceived by others (impressions of other people, groups about the carrier of the image);
- the necessary image (those impressions that must be achieved, the purpose of the image creation)⁴.

B. Bruce identifies two stages in the process of image formation, in which the state and its administrative apparatus would appear in the most favorable light:

- previous impact on the masses;
- preparation of the event expectations in community groups;
- correction of the event announcement in media in case of an unsuccessful initial informing⁵.

I. Lacoste points out that information is crucial for modern geopolitical processes, the worldview of citizens becomes dependent on telecommunications, and the population of states is focused not on rational approaches, but on attractive images and ideas created by mass media⁶. Therefore, such direction in the field of public policy, as the formation of a positive image of the state, is becoming increasingly important.

The image of the country, according to E. Galumov, should be formed in a clear sequence: from the stage of a political and geographical image to a holistic national image, because another approach will destroy the logic of perception and may lead to a mismatch between the desired image and the real one⁷.

¹ Попова, Л. (2011). Тенденції формування образу країни в сучасному країнознавстві. *Мова і культура*, 14, 112-116. <doi:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_7_20>. (2019, November, 10).

² McLuhan, M., Fiore, Q. (1996). *The medium is the message, an inventory of effects*. New York: Wired Books, 5.

³ Connoli, T., Beach, L. (2002). *The theory of image theory: An examination of the central conceptual structure*, Cambridge, 759.

⁴ Sampson, E. (1996). *Image factor*. London: Kogan Page.

⁵ Bruce, B. (1992). *Images of power*. London, 306.

⁶ Lacoste, Y. (1993). Une mode qui n'est pas futile Durand V.-F., Levy J., Retaile D. *Le Monde: espaces et sistemas*. Paris, 72.

⁷ Галумов, Э. (2003). *Международный имидж современной России*: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. Москва, 18.

In the context of active democratic transformations taking place in Ukraine, at the stage of active building of relations between Ukraine and the European Union, the issue of Ukraine's presence in the information space of the neighboring countries plays an especially important role, because the issue of informing the society, forming public opinion and positive attitude to state transformations are mostly determined by the activities of the media.

The imagery of Ukraine and Ukrainians is a collection of certain images, symbols, stereotypes and expectations of external stakeholders, formed by information resources. These resources are the tools for construction of socio-political reality. The influential actors of this process are the leading states of the world, who are trying to form an information space not only in their own territory. Such states are the United States of America and Russian Federation. Discourse of states that have a common border with Ukraine is particularly interesting. These are Hungary and Poland. Studying the image of Ukraine and attitudes to Ukrainians in such countries is the basis for correcting domestic information policy and partnerships in the field of international diplomacy.

2. POLAND BRANDING EXPERIENCE AND ITS APPLICATION IN UKRAINIAN REALITIES

For Ukraine, the experience of the closest neighbor, Poland, which has undergone democratic transformations and is now a full member of the European Union and NATO, is extremely valuable. In this sense Poland is the most successful example, because, firstly, this country started the process of integration into the EU immediately after the end of the Cold War, and also had a consensus in Polish society on the issue of European integration, unlike in Ukraine. Secondly, Poland has always had close links with the West, institutional representative offices, and developed cultural exchanges. Polish media have played a considerable role in these changes. The same task is facing the Ukrainian media today. However, by 2014, in the external information space, Ukraine had mostly figured as the target of Russian integration strategies than pro-European ones, and the European stereotype of Ukraine as a part of the "Russian world" had its valid grounds¹.

For Poland, the problem of national brand creation became especially urgent when the country was about to join the European Union. At the same time, the question had immediately arisen: what was Poland in the eyes of its future international partners? In the early 1990s, in the East this country was often referred to the anti-communist union "Solidarity" and the rapid reconstruction of the economy through the "shock therapy". In 2001, the DDB advertising agency conducted the research of the image of Poland in the eyes of Europeans in Western Europe. It turned out that the most common stereotypes of the past were chaos in the economy, slowness, vodka, the Catholic Church, car theft.

The first attempt to reverse the negative trends in national branding was initiated by the Polish government in 1996, when the Brand – to – Brand program was launched in the country. Its purpose was to support Polish brands in Poland and abroad, to organize promotions for Polish enterprises, and to publish materials on the traditions of national industry. In the late 1990s, the task of Poland's positive image promotion abroad was entrusted to the Foreign Investment Agency (PAI). As a result, an advertising campaign was launched in Western Europe and the United States with the aim to attract investment by creating a dynamic and modern image of the Polish economy. The target audience was executives of Western companies, Western economists and market experts. In the course of this project, the Agency has placed commercials in the business programs of leading international TV channels (from World Service to CNN), as well as advertising layouts in the most famous business newspapers in Western Europe and the USA. However, this program was not effective enough because of its narrow focus (investment attraction) and the specificity of the target audience. Therefore, the Ministry of Foreign Affairs of Poland has announced a tender for the creation of a national logo.

Poland's current branding strategy is based on two main categories: tourism and trade through the social capital of Polish society strengthening. Ultimately, images and stereotypes, that take root in the short or long term, are created, and then the task of branding is to consolidate these results or find mechanisms for correcting them².

¹ Пахльовська, О. (2018). Вкрадена Європа і Україна: між новим Мюнхеном і Ялтою-2. *«Нова Європа»*. Львів: Видавництво Старого Лева, 106.

² Нагорняк, Т. (2013). *Брендинг території як державна та регіональна політика*. Донецьк: Вид-во Ноулідж, 201.

3. IMAGE OF UKRAINE IN POLISH MEDIA

Displaying Ukraine's image in the eyes of Poland is highly important today because of close neighborhood of these two countries. Among the reasons of choosing Ukraine's presence in Poland's information space as a topic for more detailed research are:

- 1) Ukraine and Poland are closely linked in historical, political and cultural development;
- 2) Poland plays an important role in promoting Ukrainian interests in the EU.

Among the factors that affect the formation of Ukraine's international image most actively, the Polish experts identify the following: political situation; diplomatic relations; Ukrainian civil society; the media; foreign economic activity; Ukrainian diasporas; the Ukrainian political and economic elite. According to Polish experts' point of view, the influence of Ukrainian NGOs and PR agencies on Ukraine's international image formation is insignificant. It is not only a matter of insufficient activity from the side of the Ukrainian media and public organizations, but a slight development of these important civil society institutions in Ukraine¹.

In 2015, TNS company in order of the Institute for World Policy in frames of the project "New European Policy: Filling the Gaps in Information" has conducted a survey among 5 594 people in the UK, Spain, Italy, Germany, Poland and France. Ukraine is primarily associated with conflict / war – 46% of the six EU's countries citizens (this association has a big breakaway from the rest). Interestingly, it leads not only among all the answers, but also in terms of what is first among the associations with Ukraine in general. Regarding well-known figures, Ukraine is traditionally associated with Andriy Shevchenko (1%) and Klitschko brothers (2%). In addition to Vitaliy Klitschko, who is better known as a sportsman, Ukraine is associated with two politicians – Petro Poroshenko and Yulia Tymoshenko. Ukraine is associated mostly with the President in Poland and Germany, with the former prime minister in Poland and Italy².

"Rzeczpospolita" is one of the high-quality Polish publications that influences not only the formation of public opinion, but also the decision-making process by representatives of different levels of the Polish authorities. "Rzeczpospolita" provides up-to-date, comprehensive and unbiased information on the international situation, socio-political, economic and cultural life of modern Ukraine. Today Ukrainian country has the image of a pro-Western country. The greatest attention is paid to the political life of the state, as well as to Ukraine's international relations. Messages about the economic development are submitted in the context of the country's political life. And sports events, cultural and scientific development of the country are highlighted only during the period of major sports competitions (Euro-2012) or are confined to certain cultural events or visits.

The analysis of the data shows that the majority of the articles published in the newspaper on the subject of Ukraine have a critical content (61%) and are primarily related to criticism of the authorities. 39% of the information, which is mainly related to the history, protests of the Euromaidan period, etc., is presented in a positive way. The analysis of publications allows to state that the leading theme in the coverage of the publication is the heading "European Union" (23%). Among the other most represented sections are the Ukrainian-Russian relations (14%) and gas supply issues (13%), which are thematically related. First of all, this is due to the events that took place in our country, as well as changes in international relations and the role that Ukraine has played in them. Thus, the increase of reports on Ukraine has occurred at the end of 2013; after that the steady interest to the Ukrainian state on the pages of the Polish weekly has become noticeable³.

Ukraine's political integration must begin with the cultural and information integration. This is a long and complicated process because the information environment is extremely competitive. It is definitely that, in comparison with the last decade, more and more intensive movement of people, ideas, projects, is observed.

¹ Лавриненко, Г. (2011), Формування міжнародного іміджу України в західному світі (на прикладі Польщі). *Схід*, 4 (111), 153.

² Бондаренко, С. (2017). *Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Вінниця, 170.

³ Польовик, С. (2016). Контент-аналіз польського видання "Річ Посполита"(Rzeczpospolita) як джерела формування інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси». *Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*, 21, 1, 66.

But at the informational level, Ukraine does not pursue a necessary overseas policy that meets the needs of the times, unlike its closest neighbor, Poland. The policy that was neglected in previous years is now up to date. The Ukrainian media report on the achievements of start-ups, vyshyvanka, which are worn by members of the royal family. But culturally, Ukraine is still not part of any of the Western canons, so it remains mostly incomprehensible for Europe. Therefore, any action today requires more effort and additional resources. The incompleteness and imbalance of the information field of Ukrainian culture in the West is one of the most serious brakes of European integration¹.

One of the main expectations that is associated with Ukraine abroad is the expectation of the information about real internal changes.

CONCLUSION

Europe of the 21st century has changed dramatically in comparison with the usual pattern of previous long periods of its evolutionary transformations, with specific to the Old World slow flow of development and refinement of ideas and ideologies, cultural meanings, economic concepts and technologies. The tempo and saturation of the modern information age dictates a new agenda for the continent, which is habitually associated with the image of the trendsetter in all spheres of human life. The modern Europe is trying to embody a project of a single, dynamic, competitive in the world markets economic, technological, political, cultural and educational space. Obviously, Ukraine must overcome this way along with the EU.

Bipolarism on the background of the Europe's crises remains the main concept of the political structure of the world, and the world political order is determined by the hegemonic countries. In this system of relations, Ukraine is associated with such factors as external debt, financial dependence and the influence of the border states. The need of understanding the perception of Ukraine's image by the Polish media is growing, because nowadays the media, from a mere transmitter of information, has become a major player in the internal and external life of society, resulting in a dramatic increase of their role in the formation both the internal and external course of the state as well as public opinion.

The tendencies of the image formation of Ukraine in the information space of Poland, which, by the way, can be applied to other countries of the European Union and Western partners, are the following:

1. The leading countries of the world, which are trying to form an information space not only in the territory of their country but also of other states, remains today the leading actors in international relations. United States and Russia are among them.

2. World upheavals can change a brand, especially if it is not sustainable. The current European crisis has affected all states and their brands. European crisis phenomena directly or indirectly affect Ukraine, its information presence and its perception by the Europeans.

3. Improving the image of Ukraine in Poland's information space will largely depend on the effective actions of the Ukrainian authorities in such areas as the implementation of efficient economic reforms, the fight against corruption and crime, the pursuit of a successful foreign policy.

4. In recent years, Ukraine has progressed rather intensively in political communication. Nevertheless, it continues to fall behind in terms of cultural communication. Unfortunately, today Ukrainian country does not have the developed institutional tools for the implementation of its information policy abroad.

5. European integration, as well as the promotion of a positive image for Ukraine, will likely be effective when they will be implemented "from below" through active forms of cooperation and participation in various spheres of life (such schemes as the Erasmus program illustrate this process well). At the same time, these two processes will be less effective and successful if they will be ordered from above and imposed on the population "from the top".

6. The formation of the image of Ukraine is one of the practical vectors for the development of the Ukrainian state. Taking into account the fact, that the Polish state is Ukraine's closest neighbor and the first adviser on the European integration for it, the work on the image formation of Ukraine in the information space of Poland should be carried out systematically. At the state level, a national strategy for promoting the positive image of Ukraine in the Polish media and communication space should be implemented.

¹ Пахльовська, О. (2018). Вкрадена Європа і Україна: між новим Мюнхеном і Ялтою-2. *«Нова Європа»*. Львів: Видавництво Старого Лева, 110.

References:

1. Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. Basingstroke: Palgrave Macmillan. [in English].
2. Anholt, S., Kchildret J. (2010). *Brand America*. Moscow: Dobraya kniga [in Russian].
3. Bondarenko, S. (2017). *Infomatsiiniy napriam polituku zahusty natsionalnih interesiv derjavy* [Information direction of the policy of protection of state national interests]. Disertaciia na zdobuttya naukovogo stupenia kandydata politychnuh nauk. Vinnytsia. [in Ukrainian].
4. Bruce, B. (1992). *Images of power*. London. [in English].
5. Connoli, T., Beach, L. (2002). *The theory of image theory: An examination of the central conceptual structure*. Cambridge. [in English].
6. Galumov, E. (2002). *PR v mejdunarodnyh otnosheniyah. Infomaciya. Diplomatiya. Psihologiya* [PR in international relations]. Moscow: Izvestiya. [in Russian].
7. Galumov, E. (2003). *Mejdunarodnyi imidg Rossii: strategiya formirovaniya* [Russia's international image: strategy of formation]. Moscow: Izvestiya. [in Russian].
8. Galumov, E. (2003). *Mejdunarodnyi imidg sovremennoi Rossii* [International image of modern Russia]. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoi stepeni doktora politicheskikh nauk. Moscow. [in Russian].
9. Keller, K. L. (1998). *Strategic brand management*. New York: Prentice Hall. [in English].
10. Khazratova, N. (2001). *Struktorna model obrazu derjavi* [Structural model of the image of the state]. *Psychologichni perspektivy, no. 1*, 26–36. [in Russian].
11. Lacoste, Y. (1993). *Une mode qui n'est pas futile* [Fashion that is not futile]. Durand V.-F., Levy J., Retaile D., *Le Monde: espaces et sistemas*. Paris. [in French].
12. Lavrynenko, G. (2011). *Formuvannya mijnarodnogo imidju Ukrainu v zahidnomu sviti (na priklyadi Polschi)* [Formation of the international image of Ukraine in the western world (on the example of Poland)]. *Shid, 4 (111)*, 149-154. Kyiv. [in Ukrainian].
13. McLuhan, M., Fiore, Q. (1996). *The medium is the message, an inventory of effects*. New York: Wired Books. [in English].
14. Nagornyak, T. (2013). *Brending terutorii yak derjavna ta regionalna polituka* [Territory branding as a state and regional policy]. Donetsk: Vidavnistvo "Noulidj" [in Ukrainian].
15. Pahlovska, O. (2018). *Vkradena Evropa i Ukraina: mij novym Munhenom i Yaltoiu 2* [Stolen Europe and Ukraine: between new Munich and Yalta-2]. *Nova Evropa*, 93-123, Lviv: Vidavnistvo Starogo Leva [in Ukrainian].
16. Pocheptsov, G. (2006). *PR: navchalniy posibnyk* [PR: tutorial]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
17. Polovyk, S. (2016). *Content-analiz polskogo vidannya "Rzeczpospolita" yak djerela formuvannya informatsiino-bibliografichnogo biuletenu "Ukraina u vidgukah zarubijnoii presy"* [Content analysis of the Polish edition "Rzeczpospolita" as a source for the formation of a information and bibliographic review "Ukraine in foreign press"]. *Visnyk Odeskogo natsionalnogo universitetu, Bibliotekoznavstvo, bibliographoznavstvo, knygoznavstvo, vol. 21, no. 1*, 63-72. [in Ukrainian].
18. Popova, L. (2011). *Tendencii formuvannya obrazu krainy v suchasnomu krainoznavstvi* [Tendencies of the image formation of the state in modern country studies]. *Mova I kultura, no. 14*, 112-116. <doi:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_7_20>. [in Ukrainian]. (2019, November, 10).
19. Romat, E. (2003). *Transformatsia modeli derjavnogo upravlinnya reklamnoyu diyalnistu u perehidnikh umovah* [Transformation of the model of public administration of advertising activity in transitional conditions]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
20. Sampson, E. (1996). *Image factor*. London: Kogan Page. [in English].
21. Scott, A. (2006). *The image of the state and the expansion of the international system*. Oxford. [in English].
22. Sengupta, A. (2017). *Symbols and the image of the state in Eurasia*. Singapore: Springer. [in English].
23. Smit, E. (1994). *Natsionalna identychnist* [National identity]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
24. Uebster, F. (2004). *Teorii informatcionnogo obschestva* [Information society theories]. Moscow: Aspect Press [in Russian].

Юрій Куц, д. н. держ. упр.

Олена Сергєєва, к. н. держ. упр.

Харківський регіональний інститут Національної академії державного управління, Україна

СУЧАСНА ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Yuri Kuts, ScD in Public Administration

Olena Sergeeva, PhD in Public Administration

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration of Ukraine

CONTEMPORARY STATE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE: A EUROPEAN DIMENSION

The article analyzes the situation concerning the problems of realization of constitutional requirements of development and the use of languages in Ukraine.

The processes of russification have not yet been discontinued and are becoming more sophisticated; language rehabilitation of citizens of Ukraine is deliberately inhibited in some places; higher education has often been provided in the Russian language and the mechanisms of introducing the state language into the educational process are proceeding rather slowly; the numerous corps of civil servants, especially at the local level, are very reluctant and weak to transfer business communication into Ukrainian.

It is proved that in the sphere of domestic policy there should be every support for the state language, which is one of the symbols of statehood. Its main function is to provide a single political, economic and educational space throughout the country. The language policy of the state should be implemented on the basis of clearly developed language legislation. The state language policy of Ukraine has a sufficient set of formalized and separate goals, as well as other properties and qualities, to distinguish it into a separate type of the state policy.

Each of the languages existing in Ukraine is subject to legal regulation in the state language policy of Ukraine, as they are the subject of business, cultural, scientific and other activities. The state language of Ukraine is also an instrument of public administration that promotes the will of the people and the will of the state.

Keywords: state language policy, legal aspect of state language policy, language use, language legislation, regional languages.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства значною мірою визначається характером етнонаціональних процесів, що протікають у ньому. Мова народу є одним із найважливіших компонентів його комунікативності та культури. Національна мова виникає разом із утворенням етноспільноти й одночасно є засобом його спілкування, умовою ідентифікації та існування. Тому в процесі державотворення, утворення, функціонування й зміцнення національної держави мовна політика не лише слугує досягненням цієї мети, але й виступає дієвим засобом формування в суспільстві базових цінностей його існування.

За роки незалежності Україна час від часу відчуває потрясіння, пов'язані з політизацією нерозв'язаних базових культурно-цивілізаційних (зокрема мовної) проблем. Замовчування або відкладання на майбутнє їхнього всебічного обговорення не можуть бути ефективними стратегічно, хоча не рідко видаються привабливими щодо тактичних планів. Мовне питання постає одним із значущих в політичному дискурсі. Останнім часом деякі органи місцевого самоврядування сходу і півдня країни, переступивши межі своєї компетентності, винесли рішення визнати російську мову регіональною. Вони безпідставно посиляються на Європейську Хартію, недостатньо вивчивши її положення, що передбачає захист мов, яким загрожує знищення, і що абсолютно не стосується російської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні окресленої проблеми надзвичайно корисним було ознайомлення з працями сучасних вітчизняних учених, наукові інтереси яких пов'язані з розробкою проблематики вироблення та державного регулювання мовної політики в тих чи інших вимірах. Серед них: Г. Євсєєва, Т. Ковальова, І. Лопушинський, П. Надолішний, М. Пірен, С. Римаренко та ін. Однак, більшість вказаних дослідників не ставили перед собою за мету ґрунтовно розглянути публічноуправлінську проблематику забезпечення впровадження мовної політики української держави в її європейському контексті.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування механізмів впровадження мовної політики української держави в її європейському вимірі.

Виклад основного матеріалу. Державна етнонаціональна політика в галузі мовних відносин обумовлюється етнічним складом населення, політичним режимом, внутрішніми та зовнішніми (що суттєво для України в при наявності агресії з боку Російської Федерації) загрозами, геополітичними обставинами тощо. У 1996 році в Україні була видана ґрунтовна енциклопедична праця «Мала енциклопедія етнодержавознавства», яка визначила мовну політику як «сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови у певному напрямі»¹. Нечіткість цього визначення очевидна. Тут відбито мету і діяльність держави, але не вказується на взаємодію суб'єктів політики, роль етноспільнот у мовному питанні.

В «Енциклопедії державного управління» (Київ, 2011 р.) О. Левченко, Т. Ковальова і І. Плотницька мовну політику пропонують визначати як сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна мовна політика в багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі чинники, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їх носіїв у громадському житті².

У науковій галузі державного управління, пише Н. Попович, "мовна політика" – це демонстрація ставлення держави в особі органів державної влади до вирішення мовних проблем у конкретній країні³; це сукупність настанов, концепцій, законодавчих актів і заходів, призначених для впливу на процеси мовного життя суспільства і регулювання цих процесів, вважає Т. Ковальова⁴.

Виходячи з того, що мовна політика в українській державі покликана бути частиною національної політики, віддзеркалювати її принципи і відповідати державній ідеології, І. Лопушинський визначає її як складову етнонаціональної політики, спрямованої на утвердження, розвиток і повсюдне функціонування української мови як державної в Україні, належне забезпечення мовних прав національних і регіональних спільнот задля консолідації суспільства⁵.

О. Трибушний визначає мовну політику як таку, що відповідає потребам населення країни, як титульної нації, так і національним меншинам⁶.

Державна мовна політика, пише Ю. Чередник, – це діяльність держави і суспільства, спрямована на вирішення проблем у сфері мовних відносин за погодженням інтересів різних мовних груп⁷.

¹ Римаренко, Ю.І. (ред.) (1996). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: Довіра, Генеза.

² Ковбасюк, Ю. В., Князев, В. М., Розпутенко, І. В. (ред.) (2011). *Енциклопедія державного управління: у 8 томах*. Київ: НАДУ, 1, 364-365.

³ Попович, Н. (2011). Розвиток мови як віддзеркалення впливової ролі держави. *Вісник Національної академії державного управління: електронне наукове фахове видання*, 2, 267-275. <<http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-2-37.pdf>> (2019, серпень, 07).

⁴ Ковальова, Т. (2008). Особливості формування категорійно-поняттєвого апарату мовної політики. *Державне будівництво: електронне наукове фахове видання*, 1, 20. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>> (2019, серпень, 17).

⁵ Лопушинський, І. П. (2008). *Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора державного управління. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України.

⁶ Трибушний, О. (1997). Мовна політика в Україні – проблеми і пріоритети. *Віче*, 9, 98-107.

⁷ Чередник, Ю. М. (2011). *Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата наук з державного управління. Дніпропетровськ: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління.

На нашу думку, у вищеназваних дефініціях відсутня участь головних суб'єктів мовної політики – етноспільнот у державотворенні і тому мовну політику слід розглядати як діяльність суб'єктів етнополітики (держави, етносів, політичних партій та ін.) у виявленні, узгодженні та задоволенні мовних інтересів і потреб етноспільнот та титульної нації у країні. Тут проглядаються суб'єкти етнополітики як рівноправні партнери при виробленні та реалізації лінгвополітики на засадах демократії. Там, де взаємодія суб'єктів етнополітики в мовних питаннях відсутня, де панує диктат одного із суб'єктів, там мовна політика носить тоталітарно-панівний характер однієї з мов.

Статтею 10 Конституції України чітко визначено, що державною мовою в Україні є українська мова¹. Концепцією державної мовної політики, схваленою Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010² декларується, що мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України³.

Українська мова, констатується в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України⁴.

У багатьох країнах більша частина мовного законодавства – це визначення форми, яку повинна мати мова. Ця політика може бути досить різноманітною. У слаборозвинених країнах і серед деяких груп корінного населення в розвинутих країнах основним завданням мовної політики, яка проводиться державою, є розвиток писемної мови й поширення письменності серед тих, хто говорить цією мовою.

Інша мета держави у сфері мовної політики – очищення мови. У деяких випадках – це спроба повернутися до якоїсь уявної початкової мови, очищуючи сучасну мову від запозичених слів і виразів. Прикладом цього є “гоніння” на слова іноземного походження в німецькій мові за часів нацистів і безперервну боротьбу проти «франглізмів» у Франції. Іноді очищення мови відбувається більш інтенсивно. Наприклад, у Туреччині за часів Ататюрка була зроблена спроба спростити і модернізувати турецьку мову. Старіші лінгвістичні одиниці, запозичені з оттоманської, турецької, перської (або фарсі) й арабської мов, були замінені тюркськими словами, а персько-арабський алфавіт було змінено на латиницю⁵. Подібна ситуація складається зараз і з українською мовою. Відбувається заміна деяких слів російського походження на українські слова й вислови.

Іноді мовне законодавство спрямоване на відновлення або омолодження мови, яка історично заскніла або вимирає, як наприклад, простежується в спробах поширення використання кельтських мов в Ірландії, Шотландії, Уельсі, Корнуолі і Бретані. Успіх відродження кельтської мови в різних країнах багато в чому залежить від того, наскільки вони підтримуються політичними силами, як в Ірландії, де кельтська мова стала символом національного відродження, або в Уельсі, де місцева влада захищає її використання. Проте, навіть у країнах і регіонах із сильною державною підтримкою, тільки менша частка населення реально говорить кельтською мовою⁶.

Зразком підтримки мовним законодавством статусу вимираючих мов є використання державної влади для заохочення вжитку ортодоксальних мов. Так, статус івриту було змінено з ортодоксальної мови на офіційну для повсякденного застосування в Ізраїлі. Класична арабська

¹ Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр>> (2019, серпень, 17).

² Указ про Концепцію державної мовної політики 2010 (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>> (2019, серпень, 17).

³ Указ про Концепцію державної мовної політики 2010 (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>> (2019, серпень, 17).

⁴ Закон про забезпечення функціонування української мови як державної 2019 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>> (2019, серпень, 17).

⁵ Lewis, G. (2002). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press, 190.

⁶ Extra, G., Gorter, D. (eds) (2001). *The Other Languages of Europe*. Clevedon and Toronto: Multilingual Matters, 457.

мова використовується для зміцнення релігійної самосвідомості мусульман. Після отримання незалежності Індією санскрит було проголошено однією з її офіційних мов і певний час вона навіть пропонувалася як засіб радіо і телемовлення¹.

Державна мовна політика може бути умовно поділена на декілька складових: (1) мовне законодавство або визначення відповідної форми, яку повинна мати конкретна мова; (2) реальна політика або відповідна класифікація конкретних мов і (3) політика щодо іноземних мов, яка стосується їх ролі та оволодіння ними поза межами країни або регіону. Концептуально ці сфери різні, але на практиці вони можуть перетинатися. Джошуа Фішман детально описує, як взаємодіють мовне законодавство і реальна мовна політика держави. Іноземна і внутрішня мовна політика переплітаються в таких питаннях, як статус транскордонних (прикордонних) мов етнічних груп, таких, як шведська у Фінляндії, німецька в Італії або французька у Швейцарії².

Доволі часто науковці, досліджуючи генезис етнонаціонального поступу спираються на поняття "Велика традиція" Дж. Фішмана³, яка припускає наявність набору культурних ознак – права, уряду, релігії, історії, і які, в свою чергу, сприяють інтеграції громадян держави в згуртовану масу за назвою нація, де основним засобом самовираження виступає офіційна мова.

На основі вибору з боку еліти держави типу мовної політики Дж. Фішман виділяє три напрями: «А», «В» і «С».

Тип «А» – спостерігається в тому випадку, коли еліта доходить висновку про відсутність "Великої традиції", на яку можна опиратися з метою об'єднання нації, і тоді в якості офіційної мови ухвалюється мова колишніх правителів, при цьому обирається курс на будівництво екзогосної (багатомовної) держави, цим самим визнається більш бажаним "досягнення оперативної ефективності", тобто "державності", а не етнічної автентичності, тобто "націоналізму". Такий тип мовної політики можливий лише в багатоплемінних/полінаціональних державах, які відрізняються великою мовною різноманітністю. Але таке рішення веде до важливих наслідків. Еліта може виявитися в надзвичайних обставинах нездатною до безпосереднього спілкування з великою масою народу, особливо в іншомовних регіонах. В галузі освіти неминуче підкреслюється важливість державної мови на шкоду місцевим мовам, які фактично є рідними для місцевого населення. Рушійним фактором оволодіння державною мовою стає можливість одержання добре оплачуваних посад і переходу до стану еліти, однак при пробудженні почуття національної самосвідомості в різних етнічних групах, особливо при компактному проживанні, конфлікти на мовному ґрунті є багатівірогідними або й неминучими.

Мовна політика типу «В», протилежна типу «А», вибирається в тому випадку, якщо еліта або основна частина народу доходить висновку, що дійсно є "Велика традиція" разом з відповідною мовою. Вибір цього типу вирішення мовних проблем можливий при значній соціально-культурній і, найчастіше, політичній єдності; при цьому мовна політика може орієнтуватися одночасно на обидві мети – "націоналізм" і "державність". У цьому випадку можуть виникнути ендогосні (мономовні) держави, які можуть бути доволі успішними, оскільки національна офіційна або державна мова, будучи автохтонною і прийнятною для абсолютної більшості населення, буде сприяти як цілям націоналізму, ще тісніше поєднуючи вже об'єднане в культурному відношенні суспільство, так і цілям "державності", продовжуючи функціонувати в якості "lingua franca". Чисті приклади такої політики зустрічаються в Японії, Португалії, Польщі й ін.

Якщо політика типу «А» виникає з переконання у відсутності "Великої традиції", а типу «В» – з переконання в її наявності, то політика типу «С» є результатом того, що наявні дві або декілька "Великих традицій", що конкурують між собою, кожна зі своєю соціальною, релігійною або географічною основою і мовною традицією. Основною проблемою подібних ситуацій стає проблема збалансування потреб загального націоналізму (тобто "державності") з націоналізмом регіональним або груповим, а також проблема ефективності загальнонаціональної системи з існуючими місцевими політичними системами. Якщо держава проводить таку політику, неминуче з'являються еліти, що суперничають, відстоюють протилежні інтереси й, якщо вони незадоволені існуючим положенням, вони можуть уживати заходів до відділення свого регіону від державного утворення,

¹ Fishman, J. A., García, O. (2010). *Handbook of Language & Ethnic Identity*. Oxford University Press, 450.

² Fishman, J. A. (2002). *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift*. Clevedon and Toronto: Multilingual Matters, 485.

³ Fishman, J. A., García, O. (2010). *Handbook of Language & Ethnic Identity*. Oxford University Press, 450.

в яке вони по тим чи іншим причинам входять, щоб створити свою власну державу або "возз'єднатися зі своєю історичною батьківщиною" (приклад Косово). Мовна політика в таких випадках повинна в силу необхідності розподілятися між цілями "націоналізму" і "державності". Регіональним, релігійним, етнічним, мовним і соціальним підгрупам у державі має бути наданий певний ступінь автономії, однак не за рахунок національної єдності. Має бути сформований центральний уряд, що володіє дієвими засобами загальнонаціональної комунікації, однак не на шкоду регіональним адміністраціям і мовам.

При виборі типу мовної політики необхідно враховувати внутрішні та зовнішні загрози, коли її використовують як фактори впливу на державну політику в цілому та внутрішню політичну ситуацію. Так, надання на Конгресі зарубіжних російських співвітчизників у 2001 р. концепції «Русского мира», де «думають і розмовляють російською» статусу державної політики¹, створило ідеологічне підґрунтя для військової агресії Російської держави відносно низки країн, анексії територій, України зокрема.

Як суттєва частка національної ідеї і закріплена як державна мова виступає важливим чинником консолідації суспільства, формування політичної нації, ідентифікації всіх громадян в як політичну спільноту. Вона також стає ознакою приналежності людини до певного територіального, економічного, інформаційного та ін. простору держави, навіть певних союзів країн. Засобом мови відбувається ідентифікація людей різних національностей у політичну систему, націю чи народ. Піднесена до рівня державної мова, якою творяться закони, стає пріоритетною в усіх сферах суспільного життя, державного управління. Вона виконує представницьку роль на міждержавному рівні країни, її певних органів. Небезпідставно Б.Гаврилишин доводить, що значна кількість країн досягла прогресу завдяки тому, що вони були «культурно, мовно однорідні», і це полегшувало управління народним господарством. Важко керувати державою, яка полікультурно і багатомовно різноманітна. «Радянський Союз розпався з багатьох причин, але не останню роль у його розвалі зіграли культурна, етнічна і мовна неоднорідність»². На сьогодні спадкоємцем СРСР є Російська Федерація з багатьма складовими Радянського Союзу, у тому числі і перспективою розпаду, адже «культурна, релігійна, етнічна і мовна неоднорідність» в даній країні досить яскраво виражені.

Тому пріоритетом державної мовної політики України є утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі і є базовим системоутворюючим складником української державності, – констатується в Концепції державної мовної політики України³.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Як підсумок вищесказаному зазначимо, що аналіз мовної ситуації свідчить про зростання напруги навколо проблем реалізації конституційних вимог щодо розвитку й застосування мов в Україні. Головна причина занепокоєння – вкрай повільне впровадження української мови як державної в усі сфери суспільного життя, особливо у зросійшених регіонах Лівобережжя і Півдня, а саме:

- процеси русифікації ще не припинені та набувають витончених форм;
- мовна реабілітація громадян України подекуди свідомо гальмується, а будь-яке розширення сфери вжитку української мови кваліфікується як витіснення російської, збуджуючи постановку питання про необхідність прийняття радикальних заходів щодо захисту останньої;
- зрусифіковано вищу освіту і механізми впровадження державної мови в навчально-виховний процес проходять досить-таки повільно;
- дуже неохоче і кволо переходить до українського ділового мовлення численний корпус державних службовців, особливо на місцевому рівні. Рідко можна почути українське слово у таких галузях як спорт, підприємництво, кредитно-фінансова сфера та сфера послуг тощо.

Тож у сфері внутрішньої політики має бути всіляка підтримка державної мови. Державна мова є одним із символів державності врівень з гербом, стягом і гімном країни. Основна її функція – забезпечення єдиного політичного, економічного та освітнього простору на території всієї країни.

¹ Топалова, С. (2015). «Русский мир» та радянський комуністичний міф: нова форма при незмінності змісту. *European political and law discourse*, 2, 2, 114-120.

² Гаврилишин, В. (1997). Нерівнобедрений трикутник, або ідея слов'янського союзу. *Віче*, 5, 132-138.

³ *Указ про Концепцію державної мовної політики 2010* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>> (2019, серпень, 17).

Нормальне функціонування мови як державної гарантує нормальне функціонування армії, судових органів, органів державної, регіональної та міської влади.

Мовна політика держави має здійснюватися на базі чітко розробленого мовного законодавства, у формуванні якого повинні брати участь не тільки урядовці, юристи, але й науковці, мовознавці та літературознавці. Державна мовна політика України має достатній набір формалізованих і відокремлених цілей, а також інших властивостей та якостей, щоб виділити її в окремий тип державної політики.

Кожна з мов, які існують в Україні, є об'єктом правового регулювання в державній мовній політиці України, оскільки вони є об'єктом ділової, культурної, наукової та інших видів діяльності. Державна мова України також є інструментом державного управління, що слугує для виявлення волі народу і волі держави.

References:

1. Havrylyshyn, V. (1997). Nerivnobedrenyy trykutnyk, abo ideya slovyanskoho soyuzu [The isosceles triangle, or the idea of the Slavic Union]. *Viche* [Viche], no. 5, 132-138. [in Ukrainian].
2. *Zakon pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayinskoyi movy yak derzhavnoyi 2019* [Law on Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as State] (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>> (2019, August, 17). [in Ukrainian].
3. Kovalova, T. (2008). Osoblyvosti formuvannya katehoriyno-ponyattyevoho aparatu movnoyi polityky [Features of formation of categorical and conceptual apparatus of language policy]. *Derzhavne budivnytstvo: elektronne naukovе fakhove vydannya* [State building: an electronic scientific professional publication], no. 1, 20. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>> (2019, August, 17). [in Ukrainian].
4. Kovbasyuk, Y. V., Knyazyev, V. M., Rozputenko, I. V. (ed.) (2011). *Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya: u 8 tomakh* [Encyclopedia of Public Administration: in 8 volumes]. Kyiv: NADU, 1. [in Ukrainian].
5. *Konstitutsiya Ukrayiny 1996* [Constitution of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр>> (2019, August, 17). [in Ukrainian].
6. Lopushynskyy, I. P. (2008). *Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoyi movnoyi polityky v haluzi osvity Ukrayiny: avtoreferat dysertatsiyi na здобуття наукового ступеню доктора державного управління* [Formation and realization of the state language policy in the field of education of Ukraine: abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Public Administration]. Kyiv: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. [in Ukrainian].
7. Popovych, N. (2011). Rozvytok movy yak viddzerkalennya vplyvovoyi roli derzhavy [Language development as a reflection of the influential role of the state]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya: elektronne naukovе fakhove vydannya* [Bulletin of the National Academy of Public Administration: an electronic scientific professional publication], no. 2, 267-275. <<http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-2-37.pdf>> (2019, August, 07). [in Ukrainian].
8. Rymarenko, U. I. (ed.) (1996). *Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva* [Small Encyclopedia of Ethnic Studies]. Kyiv: Dovira, Heneza.
9. Topalova, S. (2015). «Russkyy myr» ta radyanskyy komunistychnyy mif: nova forma pry nezminnosti zmistu [The Russian World and the Soviet Communist Myth: A New Form with the Continuity of Content]. *European political and law discourse*, vol. 2, iss. 2, 114-120. [in Ukrainian].
10. Trybushnyy, O. (1997). *Movna polityka v Ukrayini – problemy i priorityety* [Language policy in Ukraine – problems and priorities]. *Viche* [Viche], no. 9, 98-107. [in Ukrainian].
11. *Ukaz pro Kontseptsiyu derzhavnoyi movnoyi polityky 2010* [Decree on the Concept of State Language Policy] (Prezydent Ukrayiny) [President of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>> (2019, August, 17). [in Ukrainian].
12. Cherednyk, U. M. (2011). *Modernizatsiya derzhavnoyi movnoyi polityky v Ukrayini: teoretyko-metodolohichnyy aspekt: avtoreferat dysertatsiyi na здобуття наукового ступеню кандыдата наук з державного управління* [Modernization of State Language Policy in Ukraine: Theoretical and Methodological Aspect: Abstract of the Thesis for the Candidate of Science Degree in Public Administration]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration. [in Ukrainian].
13. Extra, G., Gorter, D. (eds) (2001). *The Other Languages of Europe*. Clevedon and Toronto: Multilingual Matters. [in English].
14. Fishman, J. A. (2002). *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift*. Clevedon and Toronto: Multilingual Matters. [in English].
15. Fishman, J. A., Garcia, O. (2010). *Handbook of Language & Ethnic Identity*. Oxford University Press. [in English].
16. Lewis, G. (2002). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press. [in English].

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Микита Довбиш

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського, Україна*

МІГРАЦІЙНА КРИЗА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МІГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ)

Mykyta Dovbysh

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Ukraine

MIGRATION CRISIS IN EUROPEAN UNION COUNTRIES IN THE CONTEXT OF CURRENT MIGRATION PROCESSES (BASED ON THE FRENCH MIGRATION MODEL)

The article analyzes the peculiarities and social challenges of immigration in France examines the specifics of the authorities' approach to migrant integration. Initially, the integration model was based on an assimilationist approach, which did not sufficiently take into account the ethnic, social, and household characteristics of visiting people. The implemented social equalization policy has more than modest results. A number of negative consequences for the domestic political and domestic economic development have been analyzed. Exclusion from economic and social life, high unemployment of migrants and their descendants, especially young people, social marginalization contribute to the strengthening of the influence of religious ideology, often in its radical manifestations. The phenomenon of creation in the cities and suburbs of the so-called "religious ghetto" with its rules, religious standards of behavior and formed customs is considered.

Keywords: France, immigration, integration model, interculturalism, Islam, urban politics, discrimination, social marginalization, social mobility.

Актуальність статті. За останні роки збільшилася імміграція в Європу, особливо, Францію, яка є ядром Євросоюзу і це викликало ряд політичних і соціально – економічних наслідків. У зв'язку з цим, дослідження факторів, що обумовили збільшення міграційних потоків і пошук оптимальних рішень для їх контролю робить вкрай актуальною дану тему. Неефективна міграційна політика у ряді європейських держав призвела до загострення міжетнічних та соціальних проблем. Практика показує, що вже традиційними стали у країнах Європи закриті національні групи, представники яких здійснюють масові бунти, що мають етнічний чи релігійний характер, також помітно зростає організована етнічна злочинність. В результаті, серед корінного населення поширюються радикально-націоналістичні настрої. Активізація таких політичних сил зумовлена проблемами міграції, часто актуалізується етноцентрична риторика європейських політиків, критика теорії мультикультуралізму. Вивчення даної теми є важливим для сучасної України, оскільки на території Євросоюзу працює, навчається та проживає велика кількість українців.

Неконтрольовані потоки іммігрантів прибувають і на територію України. Україна не має державної або ж місцевих програм інтеграції іммігрантів в українське суспільство. Досі не робиться цілеспрямованих системних заходів на їх залучення до життя української нації. Тому важливим є вивчення європейського досвіду у цій сфері, адже до країн Європи, як до найбільш розвиненої частини світу, прямують величезні потоки мігрантів у пошуках кращого життя.

Постановка проблеми та аналіз публікацій. Досвід високорозвинених країн показує, що ефективно залучення та використання кваліфікованих трудових ресурсів є одним з ключових

факторів економічного зростання країни. Натомість міграція низькокваліфікованих працівників, які не є дефіцитними для економіки країни, призводить до збільшення безробіття серед місцевого населення, зниження заробітної плати в галузі та зростання соціального напруження. Багатофакторний вплив міграції на соціально-економічне становище країни вимагає постійного удосконалення системи регулювання міжнародної трудової міграції задля отримання соціально-економічних переваг від участі держави у міграційних процесах.

Сьогодні питання міграційної кризи ЄС і сучасні міграційні процеси привертають увагу дослідників практично всіх галузей наукового знання: економістів, фінансистів, юристів, мовознавців, філософів, соціологів, культурологів, релігієзнавців тощо. Дослідження різноманітних питань про причини міграції, викладені в працях відомих західних аналітиків, зокрема: Ф. Дюваля, Ф. Броделя, Т. Шульца, П. Стокера, С. Бенхабیب і інших. Проблема міграції привертає увагу і вітчизняних науковців, зокрема, це дослідження В. О. Іващенко, В. В. Коваленка, В. І. Кривенка, О. В. Кузьменка, В. М. Куц, О. А. Малиновської, роботи А. Позняка, А. Гайдуцького, О. Хомри та ін. Серед найбільш ґрунтовних сучасних досліджень зазначеної проблеми та участі Франції в цьому процесі можна назвати роботи Ромашової А. «Міграційна політика Франції як наслідок соціальних протиріч»¹, Потьомкіної О. «Європейський порядок денний з міграції – новий поворот в імміграційній політиці ЄС»², Шмельової Н. «Еволюція імміграційної політики Франції на рубежі ХХ – ХХІ століть»³.

Проте, попри беззаперечні досягнення дослідників, недостатньо вивченими залишаються концептуальні засади і критеріальні підходи до прогнозування обсягів міграції кваліфікованих трудових мігрантів. Подальшого опрацювання вимагають методичні підходи до оцінювання масштабів потенційної міграції кваліфікованих кадрів, які б відображали стан міграційних настроїв населення та дозволили спрогнозувати обсяги та напрями міграційних потоків для ефективного регулювання міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років міграційна криза в Європі не сходить з порядку денного. У питанні вирішення проблеми нелегальної міграції європейські країни розділилися на два табори. До першого належать держави, що не здатні витримати напливу біженців та вживають різноманітних заходів задля того, щоб обмежити кількість мігрантів із країн Близького Сходу та Африки. Інша група країн, навпаки, прагне допомогти мігрантам знайти своє місце в соціумі, навіть незважаючи на те, що це несе за собою значні економічні витрати та загострює соціально-економічну ситуацію всередині країн. Чи дійсно міграційна криза загрожує безпеці мешканців Європи та чи можливо завдяки спільним зусиллям європейської спільноти знайти рішення цієї проблеми?

Зростання міграційних потоків неодмінно призводить до певної зміни етнічного, а також лінгвістичного складу населення країн-реципієнтів. Іншими словами, закономірно посилюється поліетнічність країн та їхніх регіонів.

На європейському континенті політика мультикультуралізму і проблема збереження національної ідентичності були інспіровані масовою міграцією та з'явилися одночасно з нею. Гостра необхідність інтегрування величезних мас людей у нове суспільство вимагала нестандартних політичних рішень, яких в історичній практиці ще не було. Оскільки міграція спочатку розглядалася як явище тимчасове й минуше, то жодна держава не розраховувала, що мігранти, які приїхали в пошуках роботи, захочуть залишитися в нових країнах, як їхні громадяни чи як довічні гості. Коли ж це стало реально відбуватися, політики, як в цілому і суспільство, виявилися не готовими до такого перебігу подій. Міграція досить швидко перетворилася в неконтрольоване і гостро конфліктне явище. Зріс її масштаб, змінився її характер, сформувалися нові її види. Особливу небезпеку сьогодні створюють численні біженці і нелегальні мігранти. Обидві ці групи не прагнуть до інтегрування в нове суспільство і навіть не здатні до цього. Частина біженців сподівається

¹ Ромашова, А. Г. (2013). Миграционная политика Франции как следствие социальных противоречий. *АШПИ*. <<http://ashpi.asu.ru/ic/?p=2292>> (2019, вересень, 15).

² Потемкина, О. (2015). Европейская повестка дня по миграции – новый поворот в иммиграционной политике ЕС? *Sov-Europe* <<http://www.sov-europe.ru/2015/4/Potemkina3.pdf>> (2019, вересень, 15).

³ Шмелева, Н. В. (2013). Эволюция иммиграционной политики Франции на рубеже ХХ – ХХІ веков. *Dissercat* <<https://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-immigratsionnoi-politiki-frantsii-na-rubezhe-xx-xxi-vekov>> (2019, вересень, 15).

повернутися додому після закінчення на батьківщині воєнних дій, інші задовольняються соціальною допомогою, котру вони отримують.

Але Європа переживає демографічну кризу. Вона тягне за собою ризики в плані збереження умов конкурентоспроможності національних економік. На фоні дефіциту висококваліфікованих кадрів уряди європейських країн розглядають за можливе залучення іноземних спеціалістів. Про це свідчать зміни в міграційній політиці Німеччини, Франції, Італії на користь мігрантів.

До речі, цікавим з погляду ролі міграції в модернізації економіки, суспільства, держави є показник, котрий подається у звіті щодо конкурентоспроможності «The Global Competitiveness Report» (вираховується на основі показника привабливості країни до залучення талантів)¹. На нього уряди національних держав звертають особливу увагу.

Франція є однією з найстаріших імміграційних країн в Європі та світі. Уряд Франсуа Олланда зіткнувся з проблемою вирішення міграційної кризи у період її апогею.

За даними UNHCR за 2015 рік офіційних шукачів притулку до Франції прибуло 337 509 осіб, всього у Франції мешкає більш ніж 7 мільйонів іммігрантів, що становить близько 12% населення країни.

Основним напрямками імміграції до Франції є Азія та Балкани. За 2015 р. азіатський напрямок склав 54% біженців: Сомалі – 1653 осіб; Сирія – 5110 осіб; Афганістан – 2453 осіб, кількість шукачів притулку у Франції з Албанії становить 3 228 осіб, з Сербії (Косово) – 5 269 осіб².

Історія, масштаби, структура імміграційних потоків до Франції, склад населення з іммігрантськими корінням, а також система його розселення мають свої особливості, які позначаються на ході інтеграційного процесу.

По-перше, імміграція має давню історію. Приплив іноземних працівників до Франції почався ще під час промислової революції другої половини XIX ст. Особливого розмаху импорт робочої сили, який провадився, в першу чергу, з Португалії, Італії, Іспанії та країн Магрибу, посилювався після закінчення другої світової війни. З 1960-х рр., після краху французької колоніальної імперії, почалося масове переселення жителів заморських територій в метрополію. Все це обумовлює існування у Франції діаспор, що мають в своєму складі вже не одне покоління мігрантів і притягують все нові потоки співвітчизників.

По – друге, приплив населення носить великомасштабний характер. Станом на 1 січня 2015 року у Франції проживало 65,8 млн. чол., з яких 5,9 млн. (9% населення) були іммігрантами (народженими поза Францією від батьків-нефранцузів) (INSEE, 2015). Ще 7,3 млн. (11% жителів), що народилися у Франції, мають хоча б одного з батьків іммігранта (INSEE 2017)³.

По-третє, значна частина імміграції припадає на потоки гуманітарного характеру. Незважаючи на численні обмеження в праві на возз'єднання сімей, сімейні потоки становлять досить істотну частку в структурі постійної імміграції. За даними ОЕСР, цей показник становить майже 40%.

Крім того, всупереч складності процедури отримання статусу біженців у Франції, туди направляється безліч шукачів притулку, за масштабами якого в цьому тисячолітті до 2012 р Франція випереджала всі країни ЄС. Хоч Франція не належить до числа країн, які найбільше постраждали від недавньої міграційної кризи, за даними Євростату, число прибулих туди вимушених мігрантів також збільшився: з 64 тис. в 2014 р до 84 тис. в 2016 р (Eurostat 2017). Оскільки приплив гуманітарних мігрантів не обумовлений потребами ринку праці, це породжує особливі складності їх працевлаштування⁴.

По-четверте, низький рівень освіти мігрантів істотно обмежує можливості їх зайнятості – головним чином нестабільними низькооплачуваними місцями з поганими умовами праці та

¹ Малиновська, О. А. (2014). *Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України*. Київ: НІСД, 4.

² L'Observatoire national de la politique de la ville (ONPV) (2016). *Rapport annuel 2015*.

<http://www.onpv.fr/uploads/media_items/rapport-onpv-2015.original.pdf> (2019, вересень, 15).

³ Legifrance (2016). *Dossiers législatifs* <<https://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPubliee.do?idDocument=JORFDOLE000029287359&type=general&legislature=14>> (2019, вересень, 15). Institut national de la statistique et des études économiques (INSEE). (2017). *Être né en France d'un parent immigré* <<https://www.insee.fr/fr/statistiques/2575541>> (2019, вересень, 15).

⁴ Eurostat (2017). *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex. Annual aggregated data* <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics> (2019, вересень, 15).

підвищеним ризиком безробіття. За даними Євростату, у Франції в 2016 р 42% приїжджого населення у віці 15-74 років не мали повної середньої освіти, тоді як в ЄС в середньому – тільки 35%; рівень зайнятості вихідців інших країн цього віку становив відповідно 48 і 59%, а рівень безробіття – 17 і 13%. У 2015 року 24% приїжджих старших за 18 років вважалися бідними, оскільки їхні доходи були нижче 60% медіанного рівня доходів в країні (Eurostat 2017)¹.

Влада намагалася вирішити соціальні проблеми за допомогою соціальних виплат. Однак розвиток системи виплат частково призвів до того, що стало вигідніше не шукати роботу за мінімальну зарплату, а жити на допомогу, і це призвело до поширення соціального утриманства. Одночасно криміналізувалася економіка, яка пов'язана з крадіжкою, рекетом і торгівлею наркотиками, що змінювало шкалу цінностей молодих людей. За відсутності перспектив пристойного заробітку і соціального зростання останні знаходили спосіб самовираження в хуліганстві і вандалізмі. Періодично повторювані бунти і погроми свідчать про соціальну маргіналізацію молоді. При цьому релігія використовувалася в той час як маркер солідарності.

По-п'яте, в структурі міграційних потоків підвищена частка іншокультурних мігрантів, що позначається на складі французького населення. Серед осіб, що народилися у Франції і мають хоча б одного з батьків-іммігранта, 45% мають європейське коріння, 31% – нащадки вихідців з країн Магрибу, 11% – субекваторіальній Африки, 9% – Азії (INSEE 2017)².

Для значної частини іммігрантів і їх нащадків основою цивілізованої самоідентифікації є іслам. Буквально за 50 років Франція обзавелася найчисленнішою в Європі арабо-мусульманською діаспорою, яка становить за різними оцінками понад 5 млн. чол. Незважаючи на те що французькі мусульмани є вихідцями з 123 країн, три чверті з них ведуть своє походження з Алжиру, Марокко та Тунісу. У Франції проживають послідовники різних течій ісламу – від традиційного класичного до неофундаменталістських течій, прихильники яких відкидають європейські цінності і прагнуть в максимально можливій мірі жити за законами шаріату.

По-шосте, розселення мігрантів по території країни нерівномірне і зконцентроване в обмеженому ряді ареалів. 60% приїжджих та їхніх нащадків проживають в трьох регіонах, в передмістях Парижа, Ліона і Марселя.

Десятиліттями в ці передмістя стягувалися безробітні, іммігранти, що часто не мають прав на проживання, особи з низьким рівнем освіти і професійної кваліфікації, неблагополучні сім'ї та ін., а залишали їх – які мали стабільний заробіток робітники і службовці, що сприяло геттоїзації цих кварталів.

Соціальна і етнічна сегрегація привела до формування в ряді кварталів «альтернативного контр-суспільства», що характеризується тісними зв'язками між його членами і відсутністю позитивної взаємодії з представниками аутгруп.

Характер впливу міграційних потоків на демографічну ситуацію та стан трудових ресурсів залежить і від кількісного, і від якісного складу мігрантів, причому наслідки міграції населення оцінюються і з боку вибуття, і з боку прибуття.

Країни призначення значною мірою виграють від трудової міграції, оскільки мігранти часто закривають критичні прогалини на ринку праці, створюють робочі місця, виступаючи підприємцями, сплачують податки та внески на соціальне забезпечення. Позитивний ефект від міграції кваліфікованих кадрів проявляється також у формі обміну знаннями, припливу капіталу, формуванні міжнародних професійних співтовариств, що сприяє перетворенню проблеми відтоку кваліфікованого персоналу у явище тиражування знань³.

Імміграція фахівців не лише поповнює інтелектуальний капітал країни призначення, а й створює для корінних мешканців належне конкурентне середовище, додаткові стимули вчитися та підвищувати кваліфікацію. Кваліфіковані мігранти сприяють розвитку інноваційності економіки.

¹ Eurostat (2017). *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex Annual aggregated data*. <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics> (2019, вересень, 15).

² Legifrance (2016). *Dossiers législatifs* <<https://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPubliee.do?idDocument=JORFDOLE000029287359&type=general&legislature=14>> (2019, вересень, 15). Institut national de la statistique et des études économiques (INSEE) (2017). *Être né en France d'un parent immigré* <<https://www.insee.fr/fr/statistiques/2575541>> (2019, вересень, 15).

³ Малиновська, О. А. (2014). *Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України*. Київ: НІСД, 4.

Залучення кваліфікованих кадрів підвищує конкурентоспроможність виробництва приймаючої країни шляхом впровадження досягнень розвитку науки і технологій, а у випадку міграції низькокваліфікованої робочої сили дозволяє зменшити витрати на виробництво продукції. Залучення фахівців з-за кордону призводить до економії коштів на підготовку відповідних фахівців. Крім того, зростання кількості населення приймаючої країни за рахунок міграційного приросту також призводить до зростання внутрішнього попиту на товари і послуги в приймаючій країні.

Нелегальна імміграція також не знижує обертів: за різними оцінками, від 100 000 до 200 000 осіб потрапляють до Франції щороку нелегально. Більшість з нелегальних мігрантів залишаються та з часом отримують право натуралізації. В силу гіршої професійної підготовки вихідці з Північної Африки виявляються першими кандидатами в армію безробітних. В умовах розвитку інноваційної економіки некваліфікована робоча сила виявилася менш затребуваною. За цих умов більш активно став заохочуватися приїзд кваліфікованих і освічених молодих фахівців з більш розвинених країн, в тому числі з нових країн-членів Євросоюзу. Найбільший приплив мігрантів спостерігався в сфері послуг і в тих галузях, які не були привабливими для місцевого населення (будівництво, сільське господарство, трудомісткі галузі промисловості). Значна частина мігрантів, в основному нелегальних, зайнята в малому бізнесі і тіньовому секторі економіки. Масштаб останнього постійно зростає і становить, за оцінками Єврокомісії, від 8 до 30% ВВП окремих країн ЄС і 20% в цілому по Європі. Франція належить до країн із середнім за розміром тіньовим ринком – 15-16% ВВП 16. Крім того, майже 1/3 всіх мігрантів з мусульманських країн вважає за краще не працювати, а жити на допомогу. Також вони мають право на отримання трудової пенсії після проживання у Франції хоча б протягом 10 років, що веде до посилення навантаження на соціальну систему¹. Отримання вигод від французької соціально-економічної системи було основним мотивом, яким керувалися іммігранти, які змінили місце проживання.

Франції за останні декілька років довелося зіткнутися з серйозними наслідками своєї ліберальної міграційної політики, яка базується на принципі рівності усіх громадян незалежно від їх національності і країни походження. Французька міграційна система була заснована на традиційних історичних, політичних, економічних і культурних зв'язках з колишніми колоніями. На неї й досі впливають особливості колоніальної системи, що вже давно припинила своє існування.

Практика надання французького громадянства на основі "права ґрунту" мала на увазі визнання мігрантами республіканських цінностей (свобода, рівність, братерство) і жорстку модель світської держави, закріплену в Конституції країни, але не брала до уваги етнокультурну і релігійну приналежність, національну ідентичність мігрантів.

Зараз імміграція перетворилася на важливий чинник впливу на економічну, соціально-політичну, релігійно-культурну сторони життя Франції, породивши цілий комплекс таких проблем, як:

- зміна якісного і кількісного складу мігрантів у бік збільшення сімейної міграції, прийому біженців на тлі зниження трудової міграції (що вносить позитивний вклад в економічне зростання), зростання нелегальної міграції;
- відсутність виразної міграційної політики і адекватних заходів дії на міграційні потоки;
- посилення ролі мусульман і ісламу у Франції в результаті возз'єднання сімей і появи мусульманських діаспор;
- крах політики мультикультуралізму, невдачі асиміляції, адаптації і інтеграції мігрантів.

Проте, критична ситуація з іммігрантами у Франції є наслідком не тільки сил зовнішніх, але й не завжди добре продуманих дій попередників нинішнього президента: неவிбагливість щодо «якості» іммігрантів за правління Ж. Ширака призвела до збільшення у Франції частки мусульманського населення з малорозвинених країн. В ході передвиборної кампанії, французький лідер Еммануель Макрон бачив у мігрантах «перспективу для розвитку країни», шанс внести до суспільства «більше творчості та інновацій»².

Він заявляв про те, що більше не можна ігнорувати недовіру мігрантів, обіцяв кращі умови для проблемних районів, де вони мешкають, навіть критикував тих, хто вважав за доцільне зробити

¹ Popstats (2019). *Population Statistics* <http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers_monthly> (2019, вересень, 15).

² Samuel, H. (2016). Nicolas Sarkozy says immigrants must accept "your ancestors are the Gauls". *Telegraph* <<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/09/20/nicolas-sarkozy-says-immigrants-hould-livelike-the-french/>> (2019, вересень, 15).

положення міграційного закону жорсткішими. Не минуло й року як риторика президента та підходи до вирішення міграційних питань дещо змінилися, тепер вже сам уряд виступає ініціатором посилення міграційного законодавства, жорсткіших норм та коротших термінів, аби вирішити проблему раз і назавжди.

Новий проект міграційного закону, який благодійні організації вже встигли охрестити «репресивним», передбачає кримінальну відповідальність за нелегальний перетин кордону, скорочення термінів розгляду заявок на отримання притулку (з 11 до 6 місяців), скорочення вдвічі (до 15 діб) терміну подання апеляції та на подання заявок після прибуття до Франції (зі 120 днів до 90 днів)¹.

Які ж шляхи врегулювання імміграційної проблеми пропонуються сьогодні у Франції? Мова йде про загальне бачення можливих відповідей на міграційний виклик, та й то швидше в довгостроковій, ніж в короткостроковій перспективі. Все розмаїття точок зору з цього питання, як видається, можна звести до двох категорій.

Доброзичливий підхід. Іммігранти, з точки зору прихильників такого доброзичливого підходу, приїжджають, виходячи перш за все зі своїх економічних потреб.

Труднощі, що виникають з припливом і знаходженням в країні великої кількості іммігрантів, пов'язані з соціальним неблагополуччям даної категорії. Рівень безробіття вище середнього, низькі шкільні результати учнів, криміногенна обстановка – все це ознаки соціального неблагополуччя і невміння новоприбулих людей вписатися в культурний контекст нової для них країни без сторонньої допомоги. Збільшивши допомогу, зробивши її більш ефективною можна домогтися кращого інтегрування іммігрантів у французьке суспільство і сприйняття ними існуючих демократичних цінностей.

Безперечно позитивним аспектом даної позиції є її гуманний характер по відношенню до іммігрантів, які прибувають до Франції і бажають там влаштуватися. Такий підхід допомагає знайти шляхи оптимального включення іммігрантів в соціум, що позитивно позначалося б на соціальній згуртованості і загальному кліматі в країні.

До негативних аспектів пропонованої політики слід віднести недооцінку реальної проблеми, вирішувати яку, з точки зору лівих, можна, просто борючись з соціальною нерівністю. На жаль, соціальний фактор – це не єдина причина ситуації, що склалася. Не випадково зараз відзначається радикалізація тих іммігрантів, які живуть в цілком прийнятних умовах і мають роботу.

І звичайно ж, найважливіший фактор, що показує неефективність такого толерантного підходу – це результати імміграційної політики кінця ХХ століття. Саме в цей час ситуація практично виходить з-під контролю влади, і закладаються основи міграційної кризи (неконтрольований притік іммігрантів, зловживання при в'їзді до Франції і при отриманні статусу біженця, зростання кількості нелегальних іммігрантів, поява «проблемних зон» з великою кількістю іммігрантів, високими показниками соціального неблагополуччя і злочинності).

Другий підхід: максимальне закручування гайок.

Прихильники цього підходу б'ють на сполох у зв'язку з погіршенням криміногенної обстановки, ризиком втрати французької ідентичності. Всі ці фактори прямо погоджуються з постійним і недостатньо контрольованим зростанням припливу в країну іммігрантів, які погано вписуються у французьке суспільство. Значна частка злочинів в країні скоюється іммігрантами. Так, в Паризькій агломерації третину підсудних (за всіма видами правопорушень) – мігранти. І зараз вже мова йде про те, що «французька нелегальна економіка досить чітко розділена на «зони відповідальності», і етнічний аспект як принцип розподілу сфер впливу грає ключову роль.

Позитивна сторона жорсткої імміграційної політики – це результативність в плані упорядкування ситуації, встановлення контролю над припливом іммігрантів, створення менш сприятливої для нелегальних іммігрантів обстановки, позбавлення її статусу країни, вельми привабливої для імміграції, забезпечення певної безпеки громадян.

Недоліком такого курсу є складність його проведення з урахуванням необхідності дотримуватися всіх норм правової держави, поважати основні свободи і права людини

¹ Волоско, Я. О. (2015). Міжнародна трудова міграція населення: причини виникнення та наслідки для економіки. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*, 824, 21-26. <<http://ru.rfi.fr/frantsiya/20150720-frantsiya-primet-novyi-zakon-dlya-inostrantsev>> (2019, вересень, 15).

по відношенню до іммігрантів, в тому числі і нелегальних. До того ж жорсткі заходи можуть і не привести до бажаних результатів.

Висновки. Практика показує, що за умови успішного економічного розвитку, держави часто сприймають мігрантів як корисні, а іноді і необхідні елементи суспільно-економічного розвитку. Проте за умови економічного спаду, ставлення до мігрантів негативне. Групи іммігрантів однакового походження і культури часто утворюють у суспільстві етнічні громади, які не завжди готові інтегруватись в інші національні суспільства. Подолання негативних наслідків від цього процесу для внутрішньополітичного та внутрішньоекономічного розвитку країни Франція вбачає в трансформації внутрішнього міграційного законодавства. Зміни перш за все стосуються спрощення процесу легалізації іммігрантів та активації заходів щодо їх асиміляції.

Як відомо, основним принципом міграційної політики є досягнення необхідного балансу між інтересами держави та правами мігранта. Дотримання цього принципу дуже часто досить важко. У розвинених країнах світу склалася досить налагоджена система управління міграційними потоками, яка намагається досягти згаданого вище балансу. Уряди країн намагаються не тільки обмежувати міграційні потоки, а й надавати допомогу іммігрантам, що знаходяться в країні. Але слід визнати, що в останні роки спостерігається тенденція посилення міграційної політики більшості країн Західної Європи, в тому числі і у Франції, де остання виступає за спільну європейську міграційну політику і співпрацю з країнами донорами від імені ЄС. Це означає, що французький уряд вважає важливим виробити єдину міграційну політику Євросоюзу щодо допуску, критеріїв допуску, квот мігрантів з усіма країнами Європейського Союзу. Проте, проблема загострення міграційної кризи залишається відкритою і її вирішення потребує консолідації не тільки національних та європейських зусиль, а й конструктивних дій всієї світової спільноти.

References:

1. Eurostat (2017). *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex. Annual aggregated data* <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics> (2019, September, 15). [in English].
2. Legifrance (2016). *Dossiers législatifs* <<https://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPubliee.do?idDocument=JORFDOLE000029287359&type=general&legislature=14>> (2019, September, 15). [in French].
3. Institut national de la statistique et des études économiques (INSEE). (2017). *Être né en France d'un parent immigré* <<https://www.insee.fr/fr/statistiques/2575541>> (2019, September, 15). [in French].
4. L'Observatoire national de la politique de la ville (ONPV) (2016). *Rapport annuel 2015*. <http://www.onpv.fr/uploads/media_items/rapport-onpv-2015.original.pdf> (2019, September, 15). [in French].
5. Popstats (2019). *Population Statistics* <http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers_monthly> (2019, September, 15). [in English].
6. Samuel, H. (2016). Nicolas Sarkozy says immigrants must accept "your ancestors are the Gauls". *Telegraph* <<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/09/20/nicolas-sarkozy-says-immigrants-should-live-like-the-french/>> (2019, September, 15). [in English].
7. Volosko, Y. O. (2015). Mizhnarodna trudova mihratsiya naseleण्या: prychny vynyknennya ta naslidky dlya ekonomiky [International labor migration: causes and consequences for the economy]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhniky. Yurydychni nauky* [Bulletin of the National University Lviv Polytechnic. Law], 824, 21-26. <<http://ru.rfi.fr/frantsiya/20150720-frantsiya-primet-novy-zakon-dlya-inostrantsev>> (2019, September, 15). [in Ukrainian].
8. Malynovska, O. A. (2014). *Mihratsiyana polityka Yevropeyskoho soyuzu: vyklyky ta uroky dlya Ukrayiny* [European Union migration policy: challenges and lessons for Ukraine]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
9. Potemkina, O. (2015). *Yevropeyskaya povestka dnya po migratsii – novyy povorot v immigratsionnoy politike YES?* [The European Migration Agenda – a new twist on EU immigration policy?] *Sov-Europe* <<http://www.sov-europe.ru/2015/4/Potemkina3.pdf>> (2019, September, 15). [in Russian].
10. Romashova, A. G. (2013). Migratsionnaya politika Frantsii kak sledstviye sotsialnykh protivorechiy [The migration policy of France as a result of social contradictions]. *ASHPI* <<http://ashpi.asu.ru/ic/?p=2292>> (2019, September, 15). [in Russian].
11. Shmeleva, N. V. (2013). Evolyutsiya immigratsionnoy politiki Frantsii na rubezhe XX – XXI vekov [The evolution of immigration policy in France at the turn of the 20th – 21st centuries]. *Dissercat* <<https://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-immigratsionnoi-politiki-frantsii-na-rubezhe-xx-xxi-vekov>> (2019, September, 15). [in Russian].

Mikhail Orlatyy, ScD in Economics

Ihor Shlapak

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PARTICULAR QUALITIES OF ECONOMIC GROWTH IN THE REGIONS OF UKRAINE AND IN THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

The article analyzes the features of regulatory support for economic growth at the regional level. Significant contradictions were found in the regulation of the administrative and territorial structure of the country, the relationship between the executive and local self-government bodies, duplication of functions at different levels of government. The experience of foreign countries regarding the regional development of territories is considered. It is determined that for improvement of the regional policy in Ukraine a significant role could play: the concept of poles and centers of growth, the policy of development of special economic zones, territorial planning and other achievements of foreign countries.

Keywords: economic growth, state regulation, socio-economic policy, management, region, efficiency, regional economy.

Formulation of the problem in general form and its relation to important scientific and practical tasks. The current state of the economy of Ukraine and its regions, as well as the need for structural restructuring of the economy, require the identification of sources of economic development, in particular economic growth, which make it possible to identify priorities, directions and solve the problems of sustainable development of both the state and individual regions. It is well known fact, that the economic development of a region depends directly on how effectively the activities identified in the strategic planning process are carried out in the region. Improving the economic efficiency of such activities may be facilitated by the implementation of a development strategy based on the activation of growth points or promising links of the socio-economic system of the region, capable of accelerating economic development through its own innovative components interacting with them in the most general sense the growth of a region can be represented by an individual organization or industry, and a type of activity or project capable of developing itself and spreading innovation in the process of self-development structural changes in the economy of the region.

Each region has specific natural, demographic, economic resources and its own growth points. Their development can have a multiplier effect on the economy of the region as a whole. By leveraging the multiplier effect and channeling resources to the development of growth points, regional governments have the opportunity to create user chains within the region and adjacent territories, ie to form zones of accelerated growth.

Numerous scientific studies show that regional development during the transformation of the economic system is caused by the integral effect of such factors as the possibility of geopolitical position, rational use of the naturally occurring and productive-economic potential of the region, the benefits of the results of market reform of property relations, improving the living conditions and environment of the population, preservation of ecologically safe state of the environment¹.

The regional governing bodies responsible for the development of an economic territorial complex face the difficult task of managing economic potential, which requires comprehensive modernization and a radical change in development priorities. Therefore, the issue of developing and implementing a development strategy based on the effective management of regional growth points is quite relevant.

The existence of a clear and high-quality legal framework enables to ensure the effective activity of the state in any direction. Modern factors influencing the development of Ukraine are due to both external and internal causes. The spread of separatist sentiment among the population, the emergence

¹ Долішній, М., Мошенець, О. (2001). Ринкові механізми регіонального управління. *Регіональна економіка*, 1, 8.

of hybrid wars between states, the need to overcome the economic, social and political crisis have led to the isolation in the mechanism of state functioning of one of the priority areas related to the creation of an effective state regional policy. The well-reasoned policy of the state in the sphere of regulation of intergovernmental budgetary relations in the context of decentralization makes it possible to solve a number of issues in the field of regional policy, but not all. Priority directions of the state regional policy which have been determined, more than ever, need to meet national interests and needs, reflect existing problems and take into account the socio-economic prospects of the country. Achieving the set goals requires sufficient and proper regulatory support for the functioning of the state regional policy.

Regional development experience in one form or another has been accumulated in many foreign countries. It is important to keep in mind that the boundary between regional and sectoral policies is different in different countries. In a number of countries, such as Finland, Sweden, Belgium, Luxembourg, the United Kingdom, such a traditional element of regional economic policy as the creation of infrastructure (development of transport, communications, education and health) is not officially considered as a regional policy, rather, it can be attributed to national policy. Moreover, according to some researchers, the existence of a regional economic policy in a country can only be addressed if the policy is legislated (ie there is a corresponding law)¹. Without taking into account such differences between countries, it is possible to draw incorrect conclusions about the existence and scope of regional economic policy in a particular country.

Analysis of recent publications on the issue and highlighting unresolved areas of the overall problem. Problematic aspects of the implementation of the state regional policy were highlighted in the scientific works of many domestic scientists, including: M. Dolishniy, V. Kuybida, Y. Makogon, I. Burakovsky, M. Nikula. Attempts to improve the legal mechanism of problem regions were made by such well-known specialists in the field of state and regional government as G. Atamanchuk, V. Abramov, O. Amosha, M. Baranovsky, D. Blakley, Z. Varnalii, A. Granberg, O. Gudyma, M. Dolishnyi, A. Epifanov and others.

Formulation of research goals. The purpose of the article is to explore issues of economic growth at the regional level. Ensuring balance in the process of growth of the domestic economy in combination with active implementation of social policy requires qualitatively new mechanisms of state regulation of the development of depressed regions aimed at strengthening regional security of Ukraine, in particular in the socio-economic sphere, and to consider the experience of foreign countries in stimulating economic growth at the regional level.

Statement of the main results and their justification. Modern problems of economic development of the region are caused by a variety of historical, natural, geographical, socio-economic, political factors, such as the provision of regions with natural resources, different levels of development of economic infrastructure, communication systems, transport and more. As a rule, in some regions, higher social standards were characteristic of certain regions at the same time, as for others, – lower².

The concept of economic development characterizes the process of transition from one state of the economy to another, more sophisticated – that is, qualitatively new on the basis of appropriate structural and institutional changes, which is comprehensively reflected in the qualitative improvement of the entire economic system, which not only increases the production of the same goods and services, already produced and production of new goods and services using new technologies compared to the previous period.

Among the primary goals of regional economic development it is possible to distinguish improvement of quality of life of the population of the corresponding territory at the expense of: rational use of local resources; diversification of production activity; innovative filling of economic development; achievement of market competitiveness of the region, etc.

The definition of the category of "economic development" is linked to the category of "economic growth", based on an increase in production potential.

Economic growth is the most important macroeconomic category, which is an indicator not only of an absolute increase in the volume of social production, but also of the ability of the economic system

¹ Ministry, P. (2007). *Regional Integration Arrangements in Economic Development: Panacea or Pitfall*. The Hague: FONDAD, 100.

² Горленко, І. О. (1999). *Економічні райони України: навчальний посібник*. Київ: УФЕІ.; Зайцева, Л. М. (2004). *Региональная система управления (организационно-методологический аспект)*. Донецк: ІЭП ПАЛУ.

to meet growing needs and improve quality of life. The category of "economic growth" is an important condition for economic development, because it is associated with the positive dynamics of changes in absolute and relative indicators of real GDP (per capita) and with the formation of socio-economic and environmental conditions to ensure quality changes in the standard of living of the population.

The main indicator by which economic growth is measured is usually the gross national product (GNP). Gross domestic product (GDP) dynamics are also used. The GDP of Ukraine and the countries listed in the table increases during 2015-2018, which confirms their economic growth.

Table 1

GDP dynamics of Ukraine and other countries of the world for 1990-2018, billion USD

Year	Ukraine			USA		Poland		Japan		Germany	
	GDP	GDP (per capita)	The fate of world GDP, %	GDP	GDP (per capita)	GDP	GDP (per capita)	GDP	GDP (per capita)	GDP	GDP (per capita)
1990	90	1742	3,98	5980	23954	66	1738	3104	25417	1714	22220
1995	49	958	1,61	7664	28782	142	3696	5334	43440	2523	31730
2000	31	632	0,94	10290	36450	172	4459	4731	38532	1886	23719
2005	86	1825	1,85	13095	44307	306	7980	4572	37218	2766	34697
2010	136	2553	2,11	14958	48373	480	12507	5495	44508	3304	41786
2015	91	2125	1,92	18120	56207	477	12475	4383	34474	3364	41177
2018	131	3095	1,54	20400	62606	593	15629	5221	41418	4000	48264

Source: Source-based authors¹

Solving these problems requires improvement of the organizational and legal mechanism of state regulation of regional socio-economic development, which is foreseen by the Concept of State Regional Policy and should be carried out on the basis of the following main priorities:

- formation of methodological and methodological bases for the assessment of regional social development by introducing complex, systematic criteria for its effective regulation on the basis of diagnostics and monitoring of social processes in the regions;
- defining clear criteria and effective delivery mechanisms providing state financial support to depressed territories, overcoming their depressed states, maintaining the overall macroeconomic and social equilibrium in the country, as well as stimulating the development and strengthening of the potential of structurally strong regions;
- increasing the efficiency of using regional programs development as a tool for state stimulation of regional development, coordination of implementation of measures for implementation of national and regional development strategies, state and regional programs of economic and social development, state targeted programs and programs for overcoming the depressiveness of territories;
- gradual reform of the budgetary system and intergovernmental budgetary relations in order to create favorable conditions for improving the living standards of the population of the regions of Ukraine, ensuring their financial independence, adhering to the socially guaranteed standards for each citizen regardless of their place of residence;
- creation of favorable conditions for the practical implementation of national social standards and guarantees, their development and approval in accordance with the National Classifier of Social Standards and Norms and taking into account the level of European social standards;
- formation of mechanisms for expanding social dialogue at the regional level, development of constructive interaction between the subjects of cooperation, establishment of partnerships between public, private and public sector institutions within the intersectoral partnerships in order to activate the social capital of the region².

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

² Оцінка диспропорцій та стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України. <<http://www.5ka.at.ua/regioniv.referat/40-1-0-25875>>.

The main tasks of the state regional policy are to preserve the integrity and unity of territories, to achieve a balance of national and regional interests, to reduce differences in socio-economic development and living standards of the population, to create a level playing field for all citizens regardless of their place of residence.

These different tasks at first glance led to the separation of several directions within the state regional policy, namely: economic, innovative, social, humanitarian, environmental, migration, industrial, etc. Take into account the fact that they are all represented at both the national and regional levels, there is a need for their harmonization and complementarity¹.

Among the listed areas of the state regional policy, economic policy is related to state regulation of the socio-economic development of the region and the standard of living of the population, since the aim of such policy is to prevent significant gaps in these indicators, ensure sustainable and balanced development of regions, stimulate economic activity in crisis and backward regions. The implication is that the economic component belongs to the basic level of the state regional policy, since all its other components – social, demographic, environmental depend on the quality of implementation of the state economic policy.

The search for alternative solutions for managing the main factors of resource potential of economic growth will imply the rational use of nature management, intellectual potential of human resources; system of knowledge and management, innovative potential of economic growth, etc.

In the context of economic growth, the importance of the classification of regions, which takes into account inter-regional socio-economic differences, increases immensely. This is explained by the need to monitor the effects of growth and to adhere to the principle of its socially progressive orientation. It is significant that the problem of classification of regions of Ukraine is intensively developed in modern scientific researches².

State regional policy is an integral part of Ukraine's national economic development strategy. The economic development strategy is implemented through the optimal combination of budgetary decentralization and state regulation of macro-economic processes.

Legal support of the state regional policy of Ukraine is a necessary prerequisite for the development of territories. It is necessary to state that the reform of economic relations in Ukraine during the years of independence was carried out in a non-systematic manner, with significant legislative gaps, resulting in the destruction of territorial ties, there are significant disparities in the socio-economic development of regions and their differentiation in terms of social development and power levels. Therefore, effective management of regional development is one of the priorities of public administration, which requires proper organizational and legal support.

Legal conditions for regional development should regulate the following provisions:

1. Regional governance is within the competence of regional government bodies, providing them with the necessary powers and reliable sources of financial assurance. To do this, it is necessary to determine the sources and amounts of funding for local territorial subsections.

2. The activities of economic entities in the territory of the region should not contradict the basic goals of regional governance and should be aimed primarily at meeting the needs of the region.

3. The effectiveness of regional governance is determined by the balanced implementation of national regional policy.

In different periods of state regional policy formation, a large number of legal acts were adopted, the content of which was largely integrated in the text of the Law of Ukraine "On the Principles of State Regional Policy" (2015). In particular, in addition to the named Law of Ukraine, the legislation on state regional policy consists of: the Constitution of Ukraine (1996), the laws of Ukraine "On the principles of domestic and foreign policy" (2010), "On stimulating the development of regions" (2005).), "On Local Self-Government in Ukraine" (1997), "On Local State Administrations" (1999), "On Cross-Border Cooperation" (2004), "On Regulation of Urban Planning Activity" (2011), "On State Targeted Programs"

¹ Маєв, А. (2015). Державна регіональна політика в Україні: передумови, цілі, законодавче забезпечення. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2 (25), 168-179.

² Герасимук, З. В. (2001). Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: монографія. Луцьк: Надстир'я.; Герасимчук, З. В. (2001). Класифікація соціально-проблемних регіонів та напрямки формування у них політики сталого розвитку. *Регіональна економіка*, 2, 77-84.; Зайцева, Л. М. (2001). Оцінка сталості розвитку економіки регіону. *Управління сучасним містом*, 1-3 (1), 31-36.

(2004), “On State Forecasting and Development of Economic Programs and social development of Ukraine”(2000), “ On the General Scheme of Planning of the Territory of Ukraine ”(2002), acts of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as international treaties of Ukraine, the consent of which was provided by the Supreme The Council of Ukraine.

To date, the regulatory framework for the mechanism of state regional policy, in addition to the above normative legal acts, also includes: State Strategy for Regional Development for the period from 2020, Regulations on the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine, Procedure for preparation, conclusion and implementation of the regional development agreement.

With the adoption of the Law of Ukraine “On the Principles of State Regional Policy” (2015), the legal, economic, social, environmental, humanitarian and organizational principles of state regional policy have been defined, and the concept of “state regional policy” has become legislatively enshrined.

The importance of this Law is that, first, it defines and establishes the legal basis for the formation and implementation of state regional policy as an integral part of Ukraine’s domestic policy; secondly, a legal and conceptual framework has been created that will determine the algorithm of activity of the state and other entities of public law.

In 2016–2017, there is a slight update and expansion of the regulatory framework for regulating regional development. Thus, in 2016, amendments to the Budget Code of Ukraine regarding the formation of budgets of the united territorial communities were amended, on February 8, 2017 the Cabinet of Ministers of Ukraine approved:

- Strategy for reforming the system of public finances management for the years 2017-2021, and on May 24, 2017 – the Action Plan for the implementation of this strategy¹;
- legislative act that is of great importance for the development of the regions. In particular, the Strategy defines a new clear system of development documents for the country and the regions, which establishes the need for mutual harmonization of regional development strategies and medium-term budgetary declarations. This should ensure that sufficient funds are available to finance the development of regions and communities, and to spend them effectively.

However, it should be noted that the above mentioned legislative acts in the field of regional development regulation can only indirectly affect the development of regions. This is due to the fact that at the present stage it is not possible to unambiguously trace the link between community reunification and the improvement of their financial capacity – on the one hand, and the improvement of the socio-economic status of the region – on the other, as evidenced in particular , improvement of gross regional product indicators per person or change of places of regions in rating of levels of development of regions². It may take longer to find a link between these factors. It is expected that the cumulative positive impact of decentralization (primarily financial) on the development of not only communities but also of regions will manifest itself in 2 years in an increase in construction volumes, increase in employment, increase in capital investment.

In addition, the state regional policy of Ukraine is based on the regulatory documents of the European institutions, in particular: the European Charter of Local Self-Government; The European Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities, as well as the Additional Protocols thereto; Guidelines for sustainable spatial development of the European continent; a joint decision of the European Parliament and of the European Council on European groupings for the purpose of territorial cooperation and other Council of Europe and European Commission documents. The introduction of new approaches to the implementation of national regional policy should ensure that Ukraine fulfills its commitments to the Council of Europe in the field of regional and local democracy development, as well as the Resolution and Recommendation of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe concerning Ukraine.

Improvement of regional policy in Ukraine could play a significant role: the concept of poles and centers of growth, the policy of development of special economic zones, territorial planning and other

¹ План заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами України на 2017–2020 рр. 2017. Кабінет Міністрів України. <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2500III05&cat_id=244276429>.

² Юрченко, К. Г. Вплив фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів. Аналітична записка. <<http://www.niss.gov.ua/articles/2458/>>.

achievements of foreign countries. On the basis of the analysis of international experience, it is established that in order to increase the sustainability of regional development in modern conditions, in addition to institutional prerequisites, it is necessary to create an effective economic base.

The lack of absolute effectiveness of regional policy in the presence of certain positive changes in the economies of problematic regions, which enable such regions to sometimes not increase and in some cases reduce their gap with leading regions – it is typical to the vast majority of foreign countries.

In particular, in the UK, individual tasks have been solved by regulating territorial development. For example, the industrial structure of the depressed areas of the United Kingdom has been leveled (at that in general all regions of the country have become more specialized). However, at the same time, the southern and eastern parts of England remain the most developed areas of the UK. Soft, indirect methods of stimulating and restraining control over production placement have been developed in the UK. Regional policy was based on 3 groups of measures: financial measures that stimulate the placement and growth of production in depressed regions (guarantees for capital investment, loans, tax benefits, regional employment bonuses, etc.); direct investment activity of the state on development of industrial and social infrastructure, first of all transport and housing accommodations; measures of “negative control” on industrial construction, which is providing for a permit for industrial business¹.

In Germany, before the unification of the country, a large part of the regions that received financial assistance (mainly rural areas) were developing at the lowest rate, ie, lagging further behind. Most of the problem regions were developing at a national average rate, which also did not contribute to reducing territorial disproportions. Only in the state-supported regions of northeast Bavaria the dynamics of economic development could be considered favorable.

After the unification of Germany, considerable amounts of financial assistance were channeled to the Eastern lands, and certainly without such assistance the situation in the new lands would be much worse than it is. However, despite the assistance provided, much of which was intended for investors, East Germany did not become the most attractive region, even for Western – German investors. Although investors were offered a number of benefits, they often located their businesses not in new lands but in countries with cheaper labor (for example, in post-socialist countries in Europe)².

In Germany, a new regional strategy has emerged – a policy of invasion of formed mechanisms of ownership and governance. In view of the credible political credibility and extensive information on this, land was obtained and local government was used by the "middle way" paradigm. Its essence is to combine a renewed traditional economy with innovative development. Supporting by new firms operating in advanced industries (electronics, high-tech engineering, information systems, services, etc.) is provided by local authorities through indirect incentive methods: in the form of special bonuses, bank loan guarantees, tax benefits, depreciation charges. Public investment was channeled into traditional industries (coal-metallurgical complex) and private innovation capital (re-training of workers, expansion of infrastructure, improvement of environmental conditions, development of education and R&D, etc.).

Generally Italy has narrowed the gap in the level of economic development of the North and the South, but it has not been possible to create conditions in the South that would make it possible to catch up with the development of the northern part of the country on the basis of internal resources (which means that without investing more and more money to the economy of the South, its backwardness from the North may increase). But despite the fact that it was possible to change the structure of the economy of the South and increase its degree of integration into the national economy, the gap between the two parts of the country remained large. In addition, the rapprochement of the North and the South in terms of labor productivity and infrastructure development have accentuated regional differences inside the South too. Some problems in the South have simply transformed (for example, there is the problem of attracting only subsidiary factories (foreign, state and northern private firms), small size of local companies³.

¹ Артоболевский, С. С. (2002). *Региональное развитие в Великобритании (послевоенный этап)*. Москва: Ин-т географии РАН.

² Кузнецова, О. В. (1995). Оценка эффективности государственной региональной политики (на примере Германии). *Вестник Московского университета*, 2, 60-74.

³ Галкина, Т. А. (2001). Региональные проблемы в современной Италии. *Регионы и регионализм в странах Запада и России*. Москва: ИВИРАН, 50-62.

In Greece, regional differences at the level of industrial production and employment have tend to diminishing. However, this is due not only to the development of dynamic industries in peripheral areas, but also to the emergence of structural problems in large centers, including the metropolitan area¹.

There are a number of other examples. One of the main reasons for the poor performance of regional economic policy is the limited financial resources that is might be allocated for its holding. Therefore, it is not by chance that in many countries the necessity of coordinating the regulation of economic development of regions with other directions of economic policy of the state, their harmonization is discussed.

In addition, the effectiveness of regional economic policy can be enhanced by the concentration of scarce resources allocated to the implementation of such a policy. Therefore, in different countries, at different times, regional economic policy is based on the allocation of poles (points) of growth, which are supported financially and which in the future should become a source of diffusion of innovation for the surrounding territories that surround them. There are different approaches to allocating growth poles, which are determined by the level of economic development of countries. In developing countries, growth poles stand out in nationwide, in industrialized countries – only in problematic regions, and if in the first case the main task of the growth poles is to lift the economy of the country as a whole, then in the second case – the economies of problematic territories only.

An interesting example of contradictory regional development is China's experience connected with creating free economic zones (FEZ). On the one hand, the creation of a free economic zone led to an acceleration of economic growth in the country as a whole, and on the other – increased imbalances in the level of economic development of the regions. Since 1978, the regulation of territorial development in China has become closely linked to the country's gradual opening up of foreign economic relations, mainly due to the gradual development of the "open territories" system. In 1979, the concept of "uniform deployment of productive forces" was officially replaced by the concept of "taking advantage of comparative advantages", and the coastal regions with the greatest potential for economic growth became the main object of development. Therefore, the main focus was on the high growth rates of the Chinese economy, not on the whole, but on the ensuring growth in the coastal regions.

China was the exacerbation of regional protectionism in the late 80's and early 90's that led to the introduction of "open areas". In the 1990s, the number of "open territories" was noticeably increased, which should have influenced the acceleration of economic transformation in the inner regions. At the same time, there is an incentivisation are exercised between territorial exchanges, and a number of benefits for seaside provinces are abolished.

Improving regional policy in Ukraine could play a significant role: the concept of poles and centers of growth (France), the policy of development of special economic zones (China), territorial planning (Japan), market programming (France) and other achievements of the countries of the world. National and regional programs of environmental, demographic, agrarian, social and other directions that are being developed and implemented in different countries of the world are noteworthy.

Conclusions and prospects for further research. Analysis of the features of regulatory support for economic growth at the regional level shows that significant contradictions in the regulation of the administrative and territorial structure of the country, relations between the executive authorities and local self-government bodies, duplication of functions at different levels of government are revealed. It should be noted that the adopted legislative acts in the field of regional development regulation can only indirectly influenced the development of the regions. In Ukraine, the legislative fields for systematic regional development, harmonization of interests of regions and the state in the sphere of development, creation of conditions for rapprochement of regions and formation of a single all-Ukrainian space within the whole territory of Ukraine have not been formed. There is a need for systematization and streamlining of the legal field, as some issues in this area are still not fully settled. The main instruments for implementing the Law of Ukraine "On stimulating regional development" are agreements on regional development. The proposed procedure for the development, approval, adoption and implementation of such documents calls into question their transparency and effectiveness. The lack of an effective legal mechanism to stimulate regional development causes a deepening imbalance in the socio-economic sphere of regional development. The implementation of the principles of regional development theories implies the creation of the most

¹ Ларина, Н. И. (1999). Региональные проблемы и опыт региональной политики Греции. *Регион: экономика и социология*, 2, 138-151.

favorable conditions for the development of the region, primarily tax and institutional, but in practice this principle is not effective.

International experience shows that in order to increase the sustainability of regional development in modern conditions, in addition to institutional prerequisites, it is necessary to create an effectively functioning economic base. Among the models that have proven themselves well in solving this problem in foreign countries are: models of regional integration, including cross-border regional entities; models of innovative regional development, focused on mobilization of internal reserves of each region by stimulating entrepreneurial activity on the basis of dissemination of advanced management methods in combination with the use of scientific and technical potential. In terms of the institutional approach, the reason for the complex “survival” of new institutions in Ukraine should be sought in the current state of the existing institutional environment, which does not ensure the unity and integrity of the national economy.

References:

1. Dolishnii, M., Moshenets, O. (2001). Rynkovi mekhanizmy rehionalnoho upravlinnia [Market mechanisms of regional governance]. *Rehionalna ekonomika* [Regional Economics], no. 1, 7-17. [in Ukrainian].
2. Ministry, P. (2007). *Regional Integration Arrangements in Economic Development: Panacea or Pitfall*. The Hague: FONDAD. [in English].
3. Horlenko, I. O. (1999). *Ekonomichni raiony Ukrainy: navch.posibnyk* [Economic districts of Ukraine: textbook]. Kyiv: UFEI. [in Ukrainian].
4. Zaitseva, L. M. (2004). *Rehionalnaia sistema upravleniia (orhanyzatsyonno-metodolohycheskyi aspekt)* [Regional management system (organizational-methodologic aspect)]. Donetsk: YEP PANU. [in Russian].
5. *Otsinka dysproportsii ta stymuliuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Estimation of disproportions and stimulation of socio-economic development of the regions of Ukraine]. <<http://www.5ka.at.ua/regioniv.referat/40-1-0-25875>>. [in Ukrainian].
6. Maiev, A. (2015). Derzhavna rehionalna polityka v Ukraini: peredumovy, tsili, zakonodavche zabezpechennia [State regional policy in Ukraine: preconditions, goals, legislative support]. *Derzh. upravlinnia ta mists. Samovriaduvannia* [State Administration and Local. Municipality], no. 2 (25), 168-179. [in Ukrainian].
7. Herasymuk, Z. V. (2001). *Rehionalna polityka staloho rozvytku: metodolohiia formuvannia, mekhanizmy realizatsii*: monohrafiia [Regional policy of sustainable development: methodology of formation, mechanisms of implementation: monograph]. Lutsk: Nadstyria. [in Ukrainian].
8. Herasymchuk, Z.V. (2001). Klasyfikatsiia sotsialno-problemnykh rehioniv ta napriamky formuvannia u nykh polityky staloho rozvytku [Classification of socially problematic regions and directions of formation of sustainable development policies in them]. *Rehionalna ekonomika* [Regional Economics], no. 2, 77-84. [in Ukrainian].
9. Zaitseva, L. M. (2001). Otsinka stalosti rozvytku ekonomiky rehionu [Assessment of the sustainability of the regional economy]. *Upravlinnia suchasnym mistom* [Management of the modern city], no. 1–3 (1), 31-36. [in Ukrainian].
10. *Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy Ukrainy na 2017–2020 rr. 2017* [Plan of measures for the implementation of the Strategy for reforming the system of public finances of Ukraine for 2017-2020]. *Cabinet of Ministers of Ukraine*. <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2500Sh05&cat_id=244276429>. [in Ukrainian].
11. Yurchenko, K. H. *Vplyv finansovoi detsentralizatsii na sotsialno-eko-nomichnyi rozvytok rehioniv. Analychna zapyska* [Influence of financial decentralization on the socio-economic development of regions. Analytical note]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/2458/>>. [in Ukrainian].
12. Artobolevskyi, S. S. (2002). *Rehionalnoe razvytye v Velykobrytany (poslevoennii etap)* [Regional development in Great Britain (post-war stage)]. Moscow: Yn-t heohrafyy RAN. [in Russian].
13. Kuznetsova, O. V. Otsenka efektyvnosti hosudarstvennoi rehionalnoi polytyky (na prymere Hermanyy) [Assessment of the Effectiveness of State Regional Policy (on the Example of Germany)]. *Vestn. Mosk. Un. (Seryia 5, Heohrafyia)*, no. 2, 60-74. [in Russian]. [in Russian].
14. Halkyna, T. A. (2001). Rehionalnie problemi v sovremennoi Italyy [Regional Problems in Modern Italy]. *Rehyoni y rehyonalyzm v stranakh Zapada y Rossyy* [Regions and Regionalism in the West and Russia]. Moscow: YVYRAN, 50-62. [in Russian].
15. Laryna, N. Y. (1999). Rehionalnie problemi y opit rehyonalnoi polytyky Hretsyy [Regional problems and experience of regional politics of Greece]. *Rehion: ekonomyka y sotsyolohyia* [Region: Economics and Sociology], no. 2, 138-151. [in Russian].
16. *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>. [in Ukrainian].

Maryna Bilynska, MD, PhD, ScD in Public Administration

Olena Korolchuk, PhD in Public Administration

Oleksii Kondratenko, PhD in Public Administration

Sergii Mokretsov, ScD in Public Administration

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

LIQUID DEMOCRACY AND LIQUID ADMINISTRATION AS THE NEW KEY PRINCIPLES FOR THE RESILIENT PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

The research was conducted within the framework of the complex scientific project “Public Administration and Local Self-Government” of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine on the topic of research work “Formation of the National Resilience in Ukraine in the Conditions of Socio-Economic Turbulence”. In this article, we raise the issue of implementing scientific developments in innovative public management and administration strategies under the present conditions of life, characterized by growth, complexity, and uncertainty of the effects of adverse events. The article highlights the key elements of the modern paradigm of public administration development – liquid democracy, international provisional administration, flexible democracy and administration, national resilience – as important and promising alternatives to the development of Ukraine. Our team of scholars (theorists and practitioners) of public administration expresses the idea of the need to combine the theoretical foundations of implementation of the principles of resilience, liquid democracy, and liquid administration. This scientific problem is urgent and attracts the attention of modern scientists. However, it is being raised for the first time in Ukraine.

Keywords: public management, public administration, liquid democracy, liquid administration, resilience, liquid public administration, international provisional administration, flexible democracy and administration approaches, the conflict of Ukraine.

The main features of the development of the modern world are processes of globalization and interdependence of economies of different countries, problems of acceleration of pace, uneven development and introduction of new technologies, irregularly growing ecological crisis, transition to the seventh technological structure. World governance processes are in transition, rapidly changing the practice of democracy when the ultimate effect is not yet reached.

As F. Fukuyama presumably argued society is still far from the final point of change in both systems of governance and cultural, structural, etc. elements of democracy¹. This transition is multifaceted, involving visions of long-standing legacy systems among transformative changes, new disruptive technologies, emerging political cultures, and more. Today, there is widespread global dissatisfaction with political governance, which can be characterized as a “democratic deficit” a situation where the expectations and needs of ordinary people for more political participation grow while their real power regarding political systems diminishes^{2 3}.

Modern realities and the state of development of Ukraine are complicated and affect the content and adequacy of governance processes in the state, which should correspond to the existing, negative and positive components of it. Modernization and development of institutes, mechanisms and models of public administration is an actual scientific and practical problem in the world, for transition countries,

¹ Fukuyama, F (1989). The end of history? *The National Interest*. <https://www.embl.de/aboutus/science_society/discussion/discussion_2006/ref1-22june06.pdf> (2019, September, 26).

² Ramos, M. J. (2015). Liquid democracy and the Futures of Governance. *The Future Internet. Alternative Visions*.

³ Ramos, M. J. (2014). Anticipatory Governance: Traditions and Trajectories for Strategic Design. *Journal of Futures Studies Taiwan*, 19 (1).

in particular for Ukraine¹. The main negative transformations in Ukraine related to the polyetiological influence of risks in the last years include an imperfect infrastructures, economic imbalances and instability; discoordinated policies, disparate decisions and practices; inconsistency in the adoption and inefficient implementation of management decisions, overloading the economic, socio-humanitarian spheres; complex demographic situation and ageing of the population, deterioration of health indicators; the impoverishment of the population and the growth of social imbalances etc. All this is aggravated by the conduct of hostilities in the east of the country, which in turn leads to destruction of infrastructure and territories; to the intensity of the social climate, the aggression of society, etc. This complicates the processes of governance, shapes the vulnerability of the state and the nation, reducing the potential for resilience to risks².

We're convinced that the modern Ukrainian state is gaining new experience in public administration in the context of socio-economic and political changes, internal and external factors affecting the formation and development of Ukraine. Consider the example of the consolidation of the efforts of the state and civil society, which took place in the context of the prolonged conduct of an expanded antiterrorist operation within the framework of the United Forces operation. In addition, the experience of confronting contemporary risks and threats is gradually shaping the resilience of the individual country, its resilience to globalization and other challenges of the 21st century.

First, there was an urgent need to identify and consolidate social protection guarantees for military personnel who protected the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, as well as their families. Secondly, the issue of providing social protection for members of the families of ATO participants, especially the fallen soldiers, persons with disabilities as a result of the war was urgent. Undoubtedly, in such circumstances the need for cooperation of public authorities with business structures, civil society organizations, scientists, practitioners in various fields of activity increases, as well as involvement of ATO participants and their families in the formation and implementation of state social policy³.

There were positive shifts in recent years in Ukraine: a new position as a geopolitical partner (for the first time in its newest history); Ukraine-EU Association – activated the Europeanization of society and the state; a real movement towards the implementation and completion of the necessary systemic reforms, the realization of which decides the future, that requires significant intellectual, political efforts, peace etc; the rapid development of civil society and consciousness – the population becomes an active subject, influencing the authorities and the full initiator and participant in the transformation, respectively, with the activation of local self-government and joint, partner management, etc.

On the whole, we can give a positive assessment because in recent years Ukraine has been reforming its approaches and values in public administration, rethinking the political system, forming effective local self-government and a mature civil society, as well as making significant changes in national security issues.

The main problems of public administration that had to be solved during that transition period include: 1) contradictions between the advantages and disadvantages of decentralization, caused by the growing popularity of democratic principles of governance; 2) providing management in Ukraine in accordance with the requests of citizens and increasing of the participation of citizens in solving economic, political, cultural and other issues, development of self-governance and co-management; 3) ensuring the activity of the process of entering Ukrainian society into the information era, where the role of information and telecommunications has increased, network structures have arisen, a virtual world exists and evolves, which inevitably affects reality with the formation of e-government and self-government, e-democracy, network management structures, national intelligence, etc.; 4) resolving issues related to the development of effective crisis management technologies, forecasting and preventing crises, developing anti-crisis systems will help stabilize the volatility of social development and strengthening dynamics, scaling up crises, their globalization;

¹ Оболенський, О. Ю. (2014). Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку*, 1, 3-4.

² Korolchuk, O. (2019). Trends of the public management development in Ukraine. *Association Agreement: Driving Integrational Changes*. Chicago: Accent Graphics Communications, 72-87

³ Кондратенко, О. (2019). *Державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Київ: НАДУ.

5) the difficult problem of disastrously lacking resources – need to develop a well-balanced, scientifically grounded resource policy; effectiveness of use under public control etc.

Public administration under such conditions should become as clear as possible, focused on solving problems of ensuring, first of all, peace and independence, economic growth, competitiveness for the long-term development of Ukraine as well as the well-being of its citizens¹.

We study modern paradigms of development: liquid democracy, as collective decision-making, delegation and democratization of control by means of certain transparent algorithms, and, in parallel, the strategy of national population development, considering them as important and promising alternatives for the development of modern Ukraine.

Our main task is to attract the attention of managers and scientists to the development of this topic on the territory of Ukraine and other countries that have similar experience in the development of public administration; to determine the theoretical and methodological foundations of the implementation of liquid democracy and national resilience and to develop innovative mechanisms for their implementation, such as liquid public administration.

Ukraine as other modern states evolves under the interweaving of complex administrative and technological systems, which greatly improves capabilities and facilitates complex problem solving, but their cooperation is often uncoordinated and, therefore, ineffective. This is compounded by some discrepancies between the structures, operating conditions and tasks for which the system is intended. Accordingly, the ability of the system to crash, its inability to perform certain functions in the face of risks, threats, adverse events, etc., has increased dramatically. Today, it is generally recognized that any disruption of life and / or functioning of one system can cause a cascade of reactive shifts in the functioning and activity of one or more other systems.

Such examples were seen in a number of systemic failures after Hurricane Katrina, when the activities of administrative systems closely related to technical systems were disrupted, limited by uncertainty and rapid change of conditions.

Different scientific opinions on alternative strategies that can enhance the management and administration capacity to operate in today's highly complex environment, aimed at developing the flexibility provided by, for example, decentralization and heterogeneous organizational networks are spreading.

Thus, networks play an increasingly important role in managing public administration systems (Agranoff)², (Goldsmith and Eggers)³, (O'Toole and Meier)⁴. Other scholars believe that heterogeneous organizational networks are capable of assisting administrative systems by providing information and flexibility.

Our research will facilitate the development of the field of public administration and management, also raising the question of how alternative administrative structures will facilitate good governance, and more importantly, the degree of emergence and development of these structures, both liquid and resilient. Resilience is defined as the most practical approach to overcoming administrative problems created by uncertainty and rapidly changing conditions. It is a design that has many definitions that underpin the capacity (quality) of systems, communities or societies, nations that are potentially vulnerable, to adapt, resist, or change, achieving and maintaining a structure that is balanced, functioning, and is constantly developing. Even with its popularity in recent policy discourse, resilience remains the overriding imperative, the sole purpose of politics, partly because the concept of resilience is largely used as a metaphor to describe the desired state⁵.

¹ Korolchuk, O. (2019). Trends of the public management development in Ukraine. *Association Agreement: Driving Integrational Changes*. Chicago: Accent Graphics Communications, 72-87.

² Agranoff, R. (2007). *Managing within Networks: Adding Value to Public Organizations*. Washington, DC: Georgetown University Press.

³ Goldsmith, S. Eggers, W. D. (2004). *Governing by Network. The New Shape of the Public Sector*. Washington, Brookings Institution Press.

⁴ O'Toole, Laurence J., Kenneth, Jr., Meier, J. (2004). Public Management in Intergovernmental Networks: Matching Structural Networks and Managerial Networking. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(4), 469-494.

⁵ Manyena, S. B. (2006). The Concept of Resilience Revisited. *Disasters*, 30
<<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.0361-3666.2006.00331.x>> (2019, November, 08).

Resilience has been studied successfully in different disciplines: engineers evaluate it for how communities are prepared to deal with a particular type of threat, such as seismic risk¹, economists use models to measure the economic losses from the effects of catastrophic risks or catastrophes; other researchers are developing metrics to quantify the resilience of economic, social and technological components of the community, etc. Despite the increasing number of scientific developments, it is now recognized that there is a need for a large-scale research that will expand current theoretical and empirical ideas about resilience.

The important question remains, the answer to which we are seeking, as to how the idea of forming resilience will contribute to the development of the concept of administrative resilience itself. There are already major scientific scholars and theorists, such as Gunderson and Holling (2002), who consider systems as resilient if they have the organizational stability to resist disruptions or if the organizational is flexible enough to absorb system disruptions, such as bouncing back after experiencing adverse events, risks, catastrophes. The concept of administrative resilience by Eleanor Ostrom (2005) defines it as the ability of a system to maintain a certain level of productivity, even if the components of the system or the environment in which it operates change. We agree that resilient systems must have these two interrelated qualities (in terms of system structure, rules, system processes), while maintaining the operational effectiveness of the communities for which it operates (providing ways and methods of communication, decision making).

The key component of administrative resilience is well-established interaction between structure and process, that is supported by the exchange of relevant and up-to-date information between the participants in the administration process, which ensures the system's ability to adapt in response to changes occurring in the face of risks and adverse events.

Published Global trends and Key implications thorough 2035 claim that Governing is getting harder. When formulating strategies in public management, we must take into account that "Publics will demand governments deliver security and prosperity, but flat revenues, distrust, polarization and a growing list of emerging issues will humper government performance". Researchers state that "at national level, the gap between popular expectations and government performance will grow; indeed, democracy itself can no longer be taken for granted"².

Analysing possible scenarios for the development of the global landscape, researchers argue that all the positive human capabilities can only be realized through the creation of resilient administration. The experience of leading countries in the world shows that modern approaches and innovative tools can be used to increase institutional responsiveness to respond quickly to challenges and threats. These include the application of strategic planning, special trainings, and analysis of successful case studies from other countries. All of this is ultimately intended to help accelerate response during a crisis. At present, Ukraine is undergoing a reform of public management, which lasts in conditions of political and economic crises, military aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine, annexation of the Crimea. This requires new effective paradigms of public management using foreign experience. Particularly important is the development of an effective public management system for the temporarily occupied territories of the East of Ukraine.

Another modern scientific approach operates with the concept of "liquid democracy" and explains it as a delegated democracy, which is a form of democratic control with the help of representatives, not delegates. The term "liquid democracy" has received much attention recently, both in Ukraine and abroad. Although different groups and countries understand this term in their own way. Liquid democracy was originally described as a voting system for convenience. It can be seen as a function that takes the question as an argument and returns a list of answers to this question sorted in the order of public advantage (through the vote of adoption, which is an integral part of a liquid democracy that is often overlooked)³.

Another view on liquid democracy combines networks and forms of democracy exercise. This term is intended to cover a greater range of opportunities for the participation of citizens in the democratic

¹ Bruneau, M., Chang, S. E., Eguchi, R. (etc.) (2003). A framework to quantitatively assess and enhance the seismic resilience of communities. *Earthquake Spectra*, 19 (4), 733-752.

² Global trends and Key implications thorough 2035. <<https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf>>. (2019, September, 26).

³ Liquid Democracy in context or Infrastructuralist Manifesto. <http://seed.sourceforge-net/ld_k5_article_004.html> (2019, September, 26).

process through the use of both online and offline networks. Voices can be transmitted through networks of trusted relationships, and in this the way of “delegation” can be varied, from ordinary representative democracy to Internet parties and direct democracy.

The basic idea lies in a democratic system, in which most issues are resolved through a direct referendum. Taking into account that nobody has enough time and knowledge for each issue, voices can be transferred by topics. In addition, this votes transfer is temporary and can be withdrawn at any time. Liquid democracy is sometimes called empowerment or proxy voting¹.

Today, various non-governmental organizations, political parties, authorities, corporations use different computer programs (based on different programming languages) that reflect different views (philosophies) on liquid democracy with different functionalities².

Another view on liquid democracy is as the theoretical concept of reviewing the decision-making procedure in order to broaden participation opportunities. The idea is to combine the possibilities of direct and representative democracy in order to make them accessible to the overwhelming majority of society³. Various scholars have expressed the opinion (ex. J. Davis-Couts) that liquid democracy was originally developed for one very specific goal: to renew the traditional military hierarchy (the basis of modern public administration is hierarchy). Therefore, this concept (liquid democracy) will work great in matters such as shareholder meetings, city councils and online forums.

The civil infrastructure of Ukraine currently depends on the failed institutional foundations of our society and will continue to fail to adapt to radical changes. In order to prevent the collapse of society, institutions and procedures need to be made more flexible. Thus, liquid democracy creates a new form of management in which different “hard” barriers are constantly changing. Decision making moves from the vertical system to the horizontal one. Every citizen can join the decision-making process with the help of Internet technologies, at will. For public administration, this is a difficult challenge when the conditions of activity are constantly changing. Old hierarchical structures and models, under uncertainty, malfunction and make the state itself ineffective. We consider the concept of “liquid public administration” as a set of tools in conjunction with the philosophy of management and competences of staff, which allows to implement tactical and strategic development goals to ensure the rights and freedoms of citizens of a certain territory (country). The greatest violation of the rights and freedoms of citizens is observed in the temporarily occupied territories. Therefore, the likely positive experience of such liquid administration will be useful for both Ukraine and other countries that are experiencing similar pages of their own history (Georgia, Moldova).

The strategic objectives for the development of such territories, which are an integral part of the state, are as follows:

Management: public management is able to provide goods and services, provide political inclusiveness and openness, compliance with the law, accountability to society in order to better formulate policies and to prevent and absorb the consequences of crisis situations for the population and the country as a whole.

Economy: the state has to diversify its economic activity, effectively manage its national debt and have adequate financial reserves, strengthen the private sector, and create an adaptive and innovative Labour market that is more resilient.

Social systems: responsible, integrated, socially active society is a priori resilient to the challenges of sudden changes, crises, catastrophes, such a society is tolerant of diversity.

Infrastructure: support for critically important infrastructure for the state, including diversified energy and security sources, broad communications, information, healthcare and financial networks, which will provide the damage reduction of the state as a result of natural and man-made disasters (cyberattacks).

Security: a state with a high level of military capability, which protects the internal state system and the rule of law by ensuring the legitimacy, strong military-civilian ties, supports such an alliance, is readier to be protected from unexpected attacks and restore the internal order during disasters

Environment: a state with sufficient land resources, high levels of biodiversity, good quality of air, food, soil and water is more resistant to natural disasters.

¹ *Delegative democracy*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Delegative_democracy> (2019, June, 20).

² *Liquid Feedback Interactive Democracy*. <<http://liquidfeedback.org/>> (2019, September, 26).

³ Kraft, S. (2012). Was ist Liquid Democracy? *Der Freitag die Wochenzeitung*. <<https://www.freitag.de/autoren/steffen-kraft/was-ist-liquid-democracy>> (2019, November, 25).

That is why the development of a paradigm of national resiliency on the basis of liquid democracy and liquid administration is critical, this is the subject of our study.

We believe that the concept of the IPA will allow to combine the approaches of liquid democracy and liquid administration, and demonstrate the feasibility of applying such type of management to problem territories. Its population is in the grip of mistrust and fear concerning both sides of the armed conflict: in the temporarily occupied territories of the East of Ukraine.

That is why the development of a national resiliency paradigm on the basis of liquid democracy and liquid administration is crucial, just that is the subject of our research. Today we have to admit that the complex of measures provided by the Minsk Agreements, adopted on 17 February 2015 by the UN Security Council Resolution 2202 as a means of resolving the conflict in the East of Ukraine, has not been fully implemented in any of the points; all the terms defined therein have long been exhausted and not extended. The researchers of the NGO “Resilience Centre of Ukraine” have analyzed the possibilities for the introduction of the International Provisional Administration (IPA).

We have analyzed the opportunities and threats of using such a flexible management scenario for the temporarily occupied territories of the East of Ukraine. It should be noted that the issue of the possibilities of introducing the IPA was studied by experts from Ukrainian think tanks (S. Harmash, V. Kravchenko, Y. Yaroshenko, O. Semenyi, L. Roslycky et al.)¹, but such opportunities were not considered from the point of view of public management.

The term “International Provisional Administration” (IPA) use in the following sense as a multi-profile integrated mission of the United Nations (UN), the ultimate goal of which is de-occupation and subsequent reintegration of the occupied territories of the Donetsk and Luhansk oblasts into Ukraine. The IPA consists of a military and police contingent, as well as of civilian personnel involved in the socio-economic management of the occupied territories.

De-occupation and reintegration are a set of measures to restore Ukraine’s sovereignty and territorial integrity, namely:

- ensuring a sustainable security regime (complete cease-fire, disarming of all illegal armed formations on the occupied territory, demining, restoration of control over the area of Ukrainian-Russian state border on the occupied territory);
- providing a legal regime of social and economic activity on the occupied territory in accordance with the current legislation of Ukraine;
- restoration of the institutions of Ukrainian state power in the occupied territories, support of the processes of justice, transitional justice and reconciliation in accordance with the legislation of Ukraine;
- ensuring the functioning of mass media (television, newspapers, radio, Internet media) in accordance with the legislation of Ukraine;
- holding legitimate local government elections in the currently occupied territories in accordance with the legislation of Ukraine.

The IPA is guided by the mandate of the UN and legislation of Ukraine².

In the peacekeeping practice of the EU one can find a precedent that would meet the needs of Ukraine; in particular, the mixed EU-ASEAN Aceh Monitoring Mission, Indonesia (AMM), which combined both civilian and military components, can be considered as such.

AMM operated in 2005-2012 based on the signing of a Memorandum of Understanding between the separatists and the Government of Indonesia, the confrontation between which lasted almost thirty years. Its tasks included disarmament and destruction of weapons, control of the demobilization and reintegration of former militants, monitoring of human rights and changes in legislation, resolving conflicts on amnesty, etc. Today, AMM is considered to be one of the most successful EU CSDP missions.

The conflict in the East of Ukraine has no direct analogues in European practice, and therefore cannot be resolved within the traditional instruments of regional organizations potentially interested in maintaining peace in Europe and restoring Ukrainian public administration in the occupied territories.

¹ Міжнародна тимчасова адміністрація як модель врегулювання конфлікту на Донбасі (2017). *Міжнародний центр перспективних досліджень*, Київ. <<http://icps.com.ua/nashi-proekty/analytika/mizhnarodna-tymchasova-administratsiya-yak-model-vrehulyuvannya-konfliktu-na-donbasi/>> (2019, November, 25).

² Gowan, R. (2018). Can the United Nations Unite Ukraine? *Hudson Institute*. <<https://www.hudson.org/research/14128-can-the-united-nations-unite-ukraine>> (2019, June, 05).

Political position of Ukraine:

- members of the peacekeeping and police contingents of the IPA on the territory of ORDLO (Separate Raions of Donetsk and Luhansk Oblasts) may not include representatives of the states having a common border with Ukraine;
- the representatives of Ukraine must be included in all structures of civil administration in the territory of the IPA activity;
- de-occupation and reintegration of the currently occupied territories cannot be a condition for determining the foreign policy of Ukraine.

Security:

- the priority tasks of the IPA in the work on the territory of ORDLO are demilitarization of all armed units and establishment of control on the state border of Ukraine and the Russian Federation in the occupied territories; participation and constant presence in the IPA contingent at the border of Ukraine and the Russian Federation of representatives of the relevant public authorities of Ukraine is obligatory;
- the IPA controls the movement of civilian population and goods to ORDLO territory, performs the functions of the migration and customs service in the presence of the OSCE monitoring mission;
- police forces on the territory of ORDLO during the period of the IPA work are formed in accordance with the resolution of the UN Security Council;
- the IPA police forces on the territory of ORDLO organize control over the circulation of weapons among the population.

Civilian management:

- the IPA takes over the socio-economic management in ORDLO as it establishes effective control over these territories before the local elections are held;
- after the establishment of effective control of the IPA, the monetary and financial systems of the occupied territories begin to operate in accordance with the legislation of Ukraine;
- the IPA facilitates the return of the temporarily displaced persons to the occupied territories, restoration of all their material and immaterial rights.

Media and freedom of speech:

- the IPA maximally contributes to the technical and physical admission and functioning of the Ukrainian mass media (TV, newspapers, radio, Internet media and their representatives – journalists and technical staff) on the territory of the IPA. All media in the occupied territories after their transition to the IPA control operate in accordance with the requirements of Ukrainian legislation;
- the IPA restricts the activities of political parties and political agitation in the occupied territories before the start of the election campaign for elections of local self-government bodies.

Legal system:

- Ukraine, territorial communities of villages, settlements, cities located in the territory of ORDLO, public authorities, local self-government bodies and other subjects of public law retain the right of ownership, other real property rights, including real estate, including land areas located in the occupied territories; the IPA guarantees the restoration of property rights that were violated in 2014, as of 2014;
- concerning citizens living in the territory of ORDLO without Ukrainian citizenship, the IPA is governed by the current legislation of Ukraine regulating the rules of stay for citizens of other states and stateless persons in the territory of Ukraine;
- the IPA facilitates the formation of pre-trial and judicial bodies in the occupied territories in accordance with the legislation of Ukraine;
- all crimes committed by members of illegal armed groups in the occupied territories on the grounds of political, ethnic, religious hostility, war crimes, crimes against humanity will be referred to the UN Military Criminal Tribunal to be established separately;
- all crimes committed in ORDLO territory are investigated in accordance with the Criminal Code of Ukraine. All persons who committed the corresponding crimes will be prosecuted in accordance with the legislation of Ukraine and the norms of international law;
- Ukraine agrees to the amnesty for the citizens of Ukraine – members of illegal armed groups in the occupied territories who did not commit crimes against humanity, war crimes, were not involved in the creation of illegal armed groups, solely under condition that they did not commit other crimes provided for in the Criminal Code of Ukraine;
- Ukraine adopts a law on collaboration (on forgiveness) that restricts the right to participate in elections of all levels and to be elected to the councils of all levels, the right to be appointed to positions in executive and law enforcement, judicial and local government systems at all levels, the right to create public and political organizations of all citizens of Ukraine who occupied leading positions in quasi-state

bodies in the occupied territories after 14 April 2014, and also violated the oath of employees of the bodies of internal affairs, prosecutors, judges, members of the armed forces and public servants.

Elections:

- after the achievement of the goal of stable security, namely, the complete ceasefire, acquisition of the IPA full control over the border area of Ukraine and the Russian Federation in the occupied territories, demilitarization of all illegal armed formations, as well as provision of a legal regime for social and economic activity in the occupied territories in accordance with the law of Ukraine, the stable work of the media in accordance with Ukrainian legislation, the IPA organizes and conducts elections of local self-government bodies in the occupied territories in accordance with the legislation of Ukraine;

- the date of elections of the local self-government bodies in the territory of ORDLO is appointed by the Verkhovna Rada of Ukraine;

- after the formation of legitimate bodies of local self-government in the occupied territories, the authority of the IPA is terminated and transferred to local self-government bodies.

In our opinion, the involvement of the civilian management component during the transition period is equivalent to the peacekeeping component because:

- the legitimate institutions of state power in temporarily uncontrolled territories of Ukraine were completely destroyed in 2014;

- since 2014, the functions of administrative and socio-economic management in the occupied territories have been carried out by internationally not subjective illegitimate militaristic groups that are led by the Russian Federation, but are even not recognized by it;

- the Russian Federation continues to not recognize itself as a party to the conflict and renounces the responsibility for managing ORDLO territories.

The settlement by the neutral IPA of not only military and security issues, but also civilian management of the occupied territories during the transition period will create real conditions for resolving the conflict, civil reconciliation and socio-psychological rehabilitation of the residents of the affected territories of Ukraine. At the same time, in our opinion, it is advisable to remember the following potential risks associated with the introduction of the IPA:

- further lack of political will on the part of the Russian Federation to respect the basic provisions of the Minsk Agreements, in particular the ceasefire and the withdrawal of heavy artillery;

- inability to establish a link between the disarmament process and security sector reform, which is essential for maintaining post-conflict stability;

- the laws on amnesty and collaboration (on forgiveness), in the absence of a compromise between amnesty and criminal responsibility, can potentially become a source of persistent social conflicts;

- premature holding of elections and/or improper preparation for them not only will not facilitate reconciliation and reintegration, but can also provoke the resumption of armed hostilities.

Taking into account the abovementioned, the proposals for the introduction of the international provisional administration as a transitional stage of development on the way of reintegration of Donbas and an example of a liquid administration can be formulated as follows:

- the maximum range expansion in the negotiations with the Russian Federation on the creation of the IPA in ORDLO. The broader the corridor of negotiation capacity is, the greater are the chances of Ukraine to defend its conflict resolution option, while its limitations will be more in line with Russian interests than Ukrainian ones;

- the IPA should be a comprehensive mission. Its military administration should be responsible for the disengagement of parties, demilitarization, withdrawal of mercenaries and military equipment from ORDLO, monitoring the entire uncontrolled section of the Ukrainian-Russian border and creating conditions for the return of displaced persons. The IPA civilian mandate should include the formation of temporary international police forces, establishment of transitional justice, protection of human rights and freedoms, and provision of humanitarian assistance;

- amnesty should not conflict with national legislation, the international legal obligation of the state and should be adopted taking into consideration public discussion of its scope and objectives of the amnesty. Explaining the public about the need for amnesty and its link with other mechanisms of post-conflict justice will help to strengthen the legitimacy and validity of this decision;

- it is expedient to hold elections of local self-government bodies in the occupied territories only after the return of the IDP (internally displaced persons) there, who must vote not in absentia, but personally in the places of their former residence. However, it takes time to return, which is an additional argument in favour of postponing elections. The untimely holding of elections in a “fragile post-conflict society” will lead to an even greater escalation of the confrontation.

Based on what is stated in the publication, we offer key conclusions. The IPA should be used as an instrument combining the flexible democracy and the flexible management approaches. This will allow:

- to implement effective resilient administration on the temporarily occupied territories;
- to have available human capital on the temporarily occupied territories involved in the process of management;
- to allow the population of these territories to believe in the possibility of a peaceful settlement of the military conflict, in their return to peaceful life with the preservation of all rights and freedoms of each and every citizen, based on the laws of the Ukrainian state.

Therefore, the process of enhancing the capacity and efficiency of public administration activities depends directly on the coordination and timeliness of the measures taken, and must be constantly monitored, modernized.

Problems of uncertainty and rapid changes of conditions must be eliminated or levelled. Because of the canons of turbulence, uncertainty before and after an adverse event / crisis can block administration, creating new uncertainties. We believe that developing of resilience and liquidity of management and administration will help us find the most effective mechanisms and break the vicious circle of uncertainty and change.

References:

1. Fukuyama, F (1989). The end of history? *The National Interest*. <https://www.embl.de/aboutus/science_society/discussion/discussion_2006/ref1-22june06.pdf> (2019, September, 26). [in English].
2. Ramos, M. J. (2015). Liquid democracy and the Futures of Governance, *The Future Internet. Alternative Visions*, 173-191. [in English].
3. Ramos, M. J. (2014). Anticipatory Governance: Traditions and Trajectories for Strategic Design. *Journal of Futures Studies Taiwan*, 19(1), 35-52 [in English].
4. Obolens'kyy, O. Yu. (2014). Publichne upravlinnya: tsyvilizatsiynyy trend, naukova teoriya i napryam osvity [Public administration: civilization trend, scientific theory and direction of education]. *Publichne upravlinnya: shlyakhy rozvytku*, 1, 3-10. [in Ukrainian].
5. Korolchuk, O. (2019). Trends of the public management development in Ukraine. *Association Agreement: Driving Integrational Changes*. Chicago: Accent Graphics Communications, 72-87. [in English].
6. Kondratenko, O. (2019). Derzhavne rehulyuvannya sotsial'noho zakhystu uchastykiv antyterrorystychnoyi operatsiyi ta chleniv yikhnikh simey: avtoreferat dysertatsiyi na zbuttya naukovooho stupenya kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnya [State regulation of social protection of participants in the antiterrorist operation and members of their families: Abstract thesis of PhD of Public Administration]. Kyiv: The National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. [in Ukrainian].
7. Agranoff, R. (2007). *Managing within Networks: Adding Value to Public Organizations*. Washington, DC: Georgetown University Press, 274 pp. [in English].
8. Goldsmith, S. and William D. Eggers. (2004). *Governing by Network. The New Shape of the Public Sector*. Washington, Brookings Institution Press. [in English].
9. Laurence J. O'Toole, Jr., Kenneth J. Meier. (2004). Public Management in Intergovernmental Networks: Matching Structural Networks and Managerial Networking. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(4), 469-494. [in English].
10. Manyena, S. B. (2006). The Concept of Resilience Revisited. *Disasters*, 30 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.0361-3666.2006.00331.x>> (2019, November, 8). [in English].
11. Bruneau, M., Chang, S. E., Eguchi, R. (etc.) (2003). A framework to quantitatively assess and enhance the seismic resilience of communities. *Earthquake Spectra*, 19 (4), 733-752. [in English].
12. Global trends and Key implications thorough 2035. <<https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf>> (2019, September, 26). [in English].
13. Liquid Democracy in context or Infrastructuralist Manifesto. <http://seed.sourceforge-net/ld_k5_article_004.html> (2019, September, 26). [in English].
14. Delegative democracy. <http://en.wikipedia.org/wiki/Delegative_democracy> (2019, June, 20). [in English].
15. Liquid Feedback Interactive Democracy. <<http://liquidfeedback.org/>> (2019, September, 26). [in English].
16. Kraft, S. (2012). Was ist Liquid Democracy? *Der Freitag die Wochenzeitung*. <<https://www.freitag.de/autoren/steffen-kraft/was-ist-liquid-democracy>> (2019, November, 25). [in German].
17. *Mizhnarodna tymchasova administratsiya yak model' vrehulyuvannya konfliktu na Donbasi* [International Temporary Administration as a Model of Donbass Conflict Resolution]. (2017) Kyiv, ICP. <<http://icps.com.ua/nashi-proekty/analytika/mizhnarodna-tymchasova-administratsiya-yak-model-vrehulyuvannya-konfliktu-na-donbasi/>> (2019, November, 25). [in Ukrainian].
18. Gowan, R. (2018). Can the United Nations Unite Ukraine? *Hudson Institute*. <<https://www.hudson.org/research/14128-can-the-united-nations-unite-ukraine>> (2019, June, 5). [in English].

Наталія Бобро, к. соц. н.

Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна

ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ ДЕВІАЦІЇ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ РОБОТИ З ЕЛЕКТОРАТОМ

Natalya Bobro, PhD in Sociology

Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

MANIFESTATIONS OF POLITICAL DEVIATION AS A TECHNOLOGY OF WORKING WITH THE ELECTORATE

In the article, the author considers the peculiarities of political behavior of people during election campaigns. Elections are a special kind of activity in which the electorate can manifest its deviant behavior. At the same time, the political elite, using objective and subjective factors can manipulate the behavior of the electorate. The author highlights the forms of political deviation. A special place is occupied by various types of propaganda. The author shows the transition of political behavior from socially accepted to deviating. The author also argues that in the case of complex manipulation, taking into account regional peculiarities, the electorate is not formed by protest behavior, but by the consent and support of the ruling elite, even under the condition of a sharp deterioration in living standards. Thus, in a separate case, political deviations become the norm in a particular state.

Keywords: deviation, political behavior, social norm, electorate, manipulation, propaganda.

Сучасне суспільство, розвивається в умовах прискороного розвитку, у якому людина змушена бути більш гнучкою до соціальних змін. Політична сфера стає однією з тих підсистем суспільства, яка створює нові виклики для пересічних громадян, стираючи кордони між загально прийнятними моделями політичної поведінки. Проте, розвиток політичної системи багато в чому залежить від моделей поведінки не тільки в політиці, але й у суспільстві в цілому. Категорія соціальної норми й види соціальних відхилень мають як загальні ознаки та прояви, так і специфічні залежно від ряду суб'єктивних й об'єктивних умов, у яких живе й функціонує те або інше суспільство. Однієї з яскравих форм прояву політичної поведінки є її різновид, поведінка електорату. І тут важливо, розуміти, що електоральний процес залежить як від соціально-економічних умов, психологічних особливостей індивідів, а також є полем впровадження різних маніпулятивних технологій, які досить часто є стимулами звернення громадян до політичних девіацій.

Вибори, з одного боку, необхідні елітам, щоб легітимізувати своє перебування при владі. З іншого боку, вони є єдиною реальною можливістю для громадян держави брати участь у прийнятті політичних рішень. Однак, у суспільствах з політичною системою, що трансформується, прикладом якої може служити політична система сучасної Росії, політичній еліті вигідно самій, використовуючи політичні девіації формувати загальне колективне позитивне сприйняття у громадян. Мова йде про те, що в умовах різкого падіння рівня життя громадян, вони не тільки масово беруть участь у виборчому процесі, але й продовжують легітимізувати владу, віддаючи їй свої голоси на підтримку. Це і є яскравий приклад політичної девіації, що у реаліях окремої держави стає нормою політичного життя.

Тобто, ми спостерігаємо, не втрату довіри виборців до влади, що повинне б було супроводжуватися наростанням кількості відмов від участі в політичних акціях підтримки влади, голосуванням «проти» у період виборчих кампаній. Але електоральна поведінка громадян Росії, засвідчує повну протилежність. Зокрема, під час останніх регіональних виборів і президентських у Росії проявляються зовсім інші моделі поведінки, які можна класифікувати як політичні девіації.

До вчених, які є засновниками досліджування особливостей девіантної поведінки можна віднести класичні роботи Дюркгейма Е., Мертона Р., Маркса К. й ряду інших. З огляду на предмет нашого дослідження, особливу увагу варто приділити роботам, присвяченим теорії стигматизації.

Суть теорії, полягає в більш деталізованому розгляді природи девіації коли групи тиску, еліти присвоюють статус девіанта членам менш впливових груп, незалежно від того чи мало місце відхилення від норми¹. Відповідно девіації визначаються не самою поведінкою людини, а реакцією суспільства на таку поведінку. Таким чином, не концентруючись на причинах відповідно до яких здійснюється девіантний вчинок, прихильники теорії стигматизації намагаються пояснити за яких умов один і той же вчинок може розглядатися як девіантний або ж навпаки є нормою, не залежно від ситуації, характеристик індивіда. У контексті даного наукового напрямку цікаві роботи Беккера Г., Гоффмана І., Коллінза Р. Крім цього говорячи про політичні девіації, ми не можемо, не згадати класичну типологію німецького вченого Вебера М., про чотири типи соціальної дії. А також теорію соціальної дії Парсонса Т. Обидва вчених, науково підтвердили, той факт, що будь-яка індивідуальна дія носить соціальний характер. Важливе значення для функціонування будь-якої політичної системи має раціональність політичного вибору виборця. Вона свідчить про компетентність і відповідальність громадянина, стабільності і сталості його переваг, високому рівні довірі до існуючих політичних інститутів. У той час афективне голосування є ознакою відчуження від системи, незацікавленості громадянина у своєму виборі².

Природу електоральної поведінки вивчали ряд вчених, серед яких особливе місце займають праці вчених, що розглядають взаємовплив особистісних характеристик і політичних переваг: Лазерсфельда П., Кемпбелла М., Ліпсета С., Даунсона Е. й інших. Зокрема, саме Лазерсфельд П., провівши низку емпіричних досліджень щодо сприйняття інформації населенням через засоби масової інформації розробив теорію «двоступеневого потоку інформації». Відповідно до якої інформація, що подається такими каналами як: радіо, телебачення, преса засвоюється масовою аудиторією не безпосередньо й не відразу, а через певний проміжок часу під впливом «лідерів думок». Враховуючи, особливу популярність у сучасному світі Інтернет каналів комунікації, використання технології «лідерів думок» дозволяють більш ефективно і якісно впливати на різні сегменти електорату, формуючи бажану поведінку у площині соціально-політичного життя³.

Незважаючи на широке коло вчених, які представляють різні галузі знань тема девіантного у політичному житті суспільства залишається мало вивченою. Більш того електоральна поведінка як особливий вид політичної дії має досить вузьку інтерпретацію форм девіантної поведінки й вони застосовуються уніфіковано до всіх суспільств.

Виходячи з розглянутого вище, метою даної статті є вивчення політичних девіацій як особливого типу роботи з електоратом в умовах російського суспільства на його сучасному етапі розвитку.

Більшість сучасних політичних діячів ставлячи своєю метою прихід до влади та її утримання, не орієнтуються на «власний» електорат, а воліють працювати на інтереси всіх соціальних груп. Така тактика вимагає від політичних акторів, використовувати соціально несхвальні засоби досягнення своїх політичних цілей, а саме маніпулювати поведінкою громадян, розраховуючи на їх ситуативну одноразову електоральну підтримку.

До таких основних засобів, які використовують політичні суб'єкти можна віднести:

1) Невиконання передвиборних програм, зміна політичної ідеології, перехід депутата з однієї політичної фракції в іншу. Все це може привести до масового розчарування електорату та змусити до пасивної участі у соціально-політичному житті.

2) Корупція серед політичних діячів. Незаконне одержання матеріальних винагород від приватних осіб або «груп тиску» для задоволення своїх потреб через впливи на політичних представників у владі. Це може проявлятися у зміні законів, розподілі грантів, державних замовлень, державних посад тощо.

3) Ігнорування політичним діячем безпосередніх посадових обов'язків (неучасть у сесійному голосуванні, відсутність під час засідань комітетів і комісій, недостатня робота в округах, тобто ігнорування прямої взаємодії з виборцями).

¹ Позднякова, М. Е. (2004). *Девіантне поведіння: методологія і методика дослідження*. Москва, 156-200.

² Вебер, М. (1990). *О некоторых категориях понимающей социологии: Макс Вебер Избранные произведения*: пер. с немецкого. сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. Москва: Книга, 110-120.

³ Мелешкина, Е. Ю. (2001). *Исследования электорального поведения: теоретические модели и проблемы их применения*. Москва: Инфра-М, 46-53.

4) Використання «чорного піару» під час виборчого процесу проти свого опонента, маючи на меті або зниження його рейтингу, або змушення конкурента зняти свою кандидатуру з виборчих перегонів. Можливо інформаційний тиск через ЗМІ, через «силовий вплив», шляхом використання «незадоволених груп». Це може бути організація провокацій прихильників кандидата із силовими структурами, для дестабілізації ситуації в країні, особливо якщо його опонент є представником державної влади.

5) Приховування доходів від громадськості, що суперечить нормативним актам тієї або іншої держави. Така поведінка державних діячів набула поширення в багатьох розвинених країнах.

6) Нагнітання кандидатом або представниками владних структур суспільної паніки (наприклад, в економічній сфері країни), презентуючи образ ворога, змушуючи виборця обирати за принципом «краще ми, чим вони».

7) Штучне завищення свого рейтингу через ЗМІ, у тому числі й через соціальні мережі Інтернету¹.

Розглянемо приклади реалізації даних технологій у сучасних реаліях політичного життя. Передвиборна президентська гонка 2018 р. у Російській Федерації характеризувалася різноманіттям не тільки кандидатів, але й технологій впливу на електорат. Умовно їх можна поділити на традиційні й не традиційні (нові) для російських виборців. До традиційних, можна віднести класичний набір методів впливу на електоральну поведінку.

Публічна боротьба з корупцією по всій вертикалі влади, що була поширена під час виборчої кампанії набула поширення й після переобрання президента. Боротьба з корупціонерами – це ще й технологія «торжества справедливості», відповідь влади на суспільні очікування через покарання чиновників і розподіл повернутих до державного бюджету фінансів. За даними глави Слідчого комітету Російської Федерації збиток від корупційних злочинів в 2017 році склав 10,3 млрд. руб., до відповідальності за корупційні злочини притягнуто 150 федеральних чиновників. До успіхів показової боротьби з корупціонерами у вищих ешелонах влади можна віднести – обвинувачення в одержанні хабара в розмірі більше 140 млн. рублів очільником Удмуртії Олександром Соловйовим; одержання хабара в розмірі 100 тисяч євро губернатором Кіровської області Микитою Белих; також обвинувачення у вимаганні 2 млн. доларів коштували посади Міністри економічного розвитку Олексію Улюкаєву та іншим політичним діячам².

Наступна технологія – завищення реального рейтингу лідера передвиборної гонки, що добре вплинуло на ту частину електорату, яка не визначилася, а таких було чимало. За даними соціологів Всеросійського центру дослідження суспільної думки, за місяць до дати виборів Президента Росії з 70 % росіян, що заявили про свій намір приймати участь у виборах, 11 % зізналися, що ще не визначилися з вибором³. Технологія завищення рейтингу, працює в такий спосіб – меншість, яка не визначилася, однозначно, підтримає вибір зростаючої більшості, оскільки не захоче протистояти. Зростаючі рейтинги В. Путіна, для виборця, що визначився, свідчать про його беззастережну перемогу, а отже про очевидність вибору для них.

Наступний варіант формування політичних девіацій у поведінці електорату – посилення пропаганди, спрямованої на підтримку тези про винятковість долі російського народу. Перший вектор – соціальний популізм, як технологія партії влади внутрішньо консолідувати суспільство через впровадження програм зрівняння громадян і підвищення рівня якості життя. До таких прийомів можна віднести: програми демографічного росту, охорони материнства й дитинства, на які декларувалося виділити 3,4 трлн. рублів, що на 40 % більше, ніж за попередні шість років правління команди. Також пільгове кредитування поліпшення житлових умов; підтримка внутрішнього виробника, високотехнологічного й агропромислового комплексу та інше. Другий вектор – світове лідерство, підтримка образу зовнішнього ворога (США, Західна Європа, «всі, хто проти нас»), що опирається на формування віри в могутність Росії. До прикладів такої пропаганди можна віднести: позитивні оцінки роботи армії Росії у Сирії,

¹ Мелешкина, Е. Ю. (2001). *Исследования электорального поведения: теоретические модели и проблемы их применения*. Москва, Инфра-М, 41-56.

² Более 150 федеральных чиновников привлекли к ответственности за коррупцию в 2017 году. *Коммерсантъ*. <<https://www.kommersant.ru/doc/3496793>> (2017, грудень, 25).

³ Выборы – 2018. *Пресс-выпуск Всероссийский центр изучения общественного мнения*. <https://wciom.ru/news/ratings/vyborgy_2018/> (2018, грудень, 15).

заяви про нові розробки військово-оборонного комплексу країни (ракетний комплекс «Сармат», літак-носій «Кінджал» тощо).

У питаннях щодо залучення електорату на виборчі дільниці, російські політтехнологи відійшли від класичних прийомів. І, вперше, після застосування у виборчій кампанії Б. Ельцина, звернулися до більш західної технології «незаперечення» у боротьбі із чорним піаром. Серед нетрадиційних прийомів для російських виборчих кампаній можна віднести рекламні ролики, які вірусно розповсюджувалися в мережі Інтернет («Секс і вибори», «Народжуюча у таксі»).

Особливе місце в маніпулятивних діях влади було відведено і концепції З. Фрейда. Зокрема, в одному з рекламних роликів студії «Росвідео», в яких влада зверталася до громадян із закликком не ігнорувати вибори, а виконати свій громадянський обов'язок і проголосувати, були використані не лише чіткі гендерні стереотипи. В роликах наочно продемонстровані типові сексуальні страхи середньостатистичних росіян (від коханця дружини на сімейній кухні, через життя втрюх, до зміни сексуальних переваг у бік одностатевої любові, узаконених на законодавчому рівні). У цілому ситуація представлена як кошмарний сон, завершення якого можливо винятково після приходу на виборчу дільницю. Не менш оригінальний й образ дівчини із клубу, що, усамітнюючись із хлопцем з явною для глядача метою, перевіряє досягнення їм повноліття, не запитуючи паспорт, а оригінальним способом – цікавлячись чи ходив він на вибори. Підсумком ролика стає висновок «Секс і вибори – тільки для дорослих», хлопець, на жаль, проігнорував волевиявлення, тому по сюжеті залишився на самоті. До виборчої кампанії 2018 року у російській практиці подібного масштабного маніпулювання на тлі звернення до сексуальності не спостерігалось. Враховуючи контекст рекламних роликів, побудований на контрасті традиційних сімейних цінностей і не традиційних, можна стверджувати, що вони орієнтовані на електорат у віці 30-45 років. То б то, діюча політична еліта Росії, визнала втрату свого рейтингу серед працездатної частини населення і почала активно створювати для них нові політичні девіації.

Лідери думок «перекочували» в Інтернет – блоги більш-менш популярних діячів російської естради, кіно, театру, не лише мають сторінки з закликами приймати участь у виборах, але й містять детальні розповіді для шанувальників, як проголосувати не за місцем проживання, у випадку якщо в день виборів «ти будеш у від'їзді». Слід зазначити, що для російської виборчої кампанії – це перший досвід настільки масової Інтернет-інтервенції відомих особистостей різного рівня. Тим самим досягається паритет думок, фанати йдуть за своїми зірками на виборчі дільниці, у той час як самі знаменитості не стомлюють своєю присутністю на вулицях незаангажованих громадян. Крім того, подібний хід дійсно впливає на російську молодь, для якої позиція «лідерів думок» із соціальних мереж є більш значимою, чим досвід батьків, поради друзів.

Таким чином, з одного боку, політична девіація кандидатів і представників владних структур збільшує соціальну апатію до політичних процесів серед населення, з іншої, може привести до формування бажаного результату, повної підтримки провладних сил. Прикладом останнього, і є Росія, у такому випадку політична девіація для цієї держави стала нормою. Важливим індикатором недовіри політичної влади, на наш погляд, є динаміка збільшення відсотка населення, яке не приймає участь у виборах.

Однак у багатьох країнах малий відсоток активного населення може означати стабільний соціально-економічний розвиток, де населення в цілому задоволено своїми соціальними ролями, і до політичних процесів ставиться пасивно. Так чи інакше, ми зіштовхуємося із суспільно-політичною девіацією серед населення (соціальною апатією до політичного життя), де політична еліта може маніпулювати невеликим відсотком активних громадян, які не повною мірою представляють всі соціальні прошарки суспільства.

References:

1. Bolee 150 federalnyh chinovnikov privlekli k otvetstvennosti za korrupciju v 2017 godu (More than 150 federal officials held accountable for corruption in 2017]. *Komersant*. <<https://www.kommersant.ru/doc/3496793>> (2017, December, 25). [in Russian]
2. Djurkgejm, Je. (1980). *Sociologija i teorija poznanija* [Sociology and Theory of Knowledge]. Moscow. [in Russian].
3. Kaminskij, V. S. (2018). Itogi vyborov Prezidenta RF v 2018 g.: regionalnoe izmerenie [The results of the presidential election in 2018: the regional dimension]. *Jepoha nauki* [Era of science], no. 16, 253-265. <[doi://DOI.10.24411/2409-3203-2018-11668](http://DOI.10.24411/2409-3203-2018-11668)>. [in Russian].

4. Meleshkina, E. Ju. (2001). *Issledovanija jelektoralnogo povedenija: teoreticheskie modeli i problemy ih primenenija* [Studies of electoral behavior: theoretical models and problems of their application]. Moscow. [in Russian].
5. Merton, R. (2006). *Socialnaja teorija i socialnaja struktura* [Social Theory and Social Structure]. Moscow. [in Russian].
6. Pozdnakova, M. E. (2004). *Deviantnoe povedenie: metodologija i metodika issledovanija* [Deviant behavior: research methodology and methodology]. Moscow. [in Russian].
7. Wciom.Ru (2018). Press-vypusk VCIOM Vybory – 2018 [VTSIOM press release Elections – 2018] <https://wciom.ru/news/ratings/vybory_2018/>. (2018, September, 15). [in Russian].
8. Weber, M. (1990). *O nekotoryih kategoriyah ponimayushey sotsiologii* [The some categories understanding Sociology]. Moscow. [in Russian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Олександр Федорко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
АО «Кулаков, Біднягін і партнери», Україна*

ЗАКРІПЛЕННЯ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ПРАВА ПРЕЗИДЕНТА СТОРЮВАТИ НАБУ ТА ПРИЗНАЧАТИ ДИРЕКТОРА НАБУ: УЗУРПАЦІЯ ВЛАДИ ЧИ НАГАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ

Oleksandr Fedorko

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University,
"Kulakov, Bidnyagin & Partners", Bar Association, Ukraine*

CONSOLIDATION OF THE PRESIDENTIAL RIGHTS TO CREATE NABU AND APPOINT NABU DIRECTOR BY THE CONSTITUTION OF UKRAINE: USURPATION OF POWER OR URGENT NEED

The article analyzes the Bill of Amendments to Article 106 of the Constitution of Ukraine (regarding the entrenchment of powers of the President of Ukraine to establish independent regulatory bodies, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and to appoint and dismiss the NABU Director and the SBI Director). The purpose of passing the Bill on Amendments to Article 106 of the Constitution of Ukraine has been determined. The author has analyzed the current legislation in the context of the process of establishing the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the procedure for appointing to the office of the National Bureau Director.

The author has identified the possible grounds for recognizing the provisions of the Law of Ukraine "On National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" as unconstitutional, which will lead to the cancellation (invalidation) of all procedural actions committed by the NABU detectives. The Resolution of the Constitutional Court of Ukraine of June 13, 2019, has been analyzed for the compliance of the provisions of the Law of Ukraine "On National Energy and Utilities Commission" with the Constitution of Ukraine (constitutionality). The conclusion has been made in respect of the fact that the adoption of the Bill of Amendments to Article 106 of the Constitution №1014 of August 29, 2019, is urgently needed for Ukraine.

Keywords: the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the NABU Director, the Constitution of Ukraine, usurpation of power, the Constitutional Court of Ukraine, constitutional submission, unconstitutionality.

Постановка проблеми. 03 вересня 2019 року новообраний склад Верховної Ради України проголосував за проект Постанови про включення до порядку денного другої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора НАБУ і Директора ДБР) і про його направлення до Конституційного Суду України – в цілому¹.

¹ Хід пленарних засідань (дев'яте скликання). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.*
<<https://portal.rada.gov.ua/news/hpz9/page/12>> (2019, вересень, 03).

Цього ж дня Проект Закону про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) № 1014 від 29.08.2019 року було направлено до Конституційного Суду для надання висновку щодо його конституційності¹.

З приводу даного законопроекту, в сучасному суспільстві точиться багато суперечок, щодо того, чи є прийняття даного закону нагально необхідним для нашої країни, чи просто новообраний Президент намагається, шляхом прийняття даного законопроекту, взяти в свої руки управління спеціально створеними правоохоронними органами такими як Національне антикорупційне бюро України та Державне бюро розслідувань, та узурпувати владу над правоохоронною системою держави. В даній статті ми спробуємо розібратися в чому саме мета даного законопроекту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми виникнення, становлення, організації та процесуальної діяльності Національного антикорупційного бюро України досліджували такі науковці: О.В. Баулін, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, Л.М. Лобойко, Є.Д. Скулиш, Є.В. Невмержицький, В.Т. Маляренко, В.І. Малюга, С.П. Погребняк, Ю.М. Питель, Л.Д. Удалова, В.М. Тертишник, О.М. Юрченко, Г.І. Сисоєнко, А.В. Самодін, О. Скомаров, О.Г. Яновська.

Водночас, питанням закріплення в Конституції України права Президента створювати НАБУ та призначати його Директора науковцями не досліджувалось, що зумовлює наукову новизну статті.

Метою даної статті є проведення аналізу проекту Закону про внесення змін до статті 106 Конституції України №1014 від 29.08.2019 року, проведення аналізу статті 106 Конституції України, аналіз можливих ризиків, які можуть настати у випадку не прийняття проекту Закону про внесення змін до статті 106 Конституції України №1014 від 29.08.2019 року.

Виклад основного матеріалу. У проекті Закону №1014 від 29.08.2019 року пропонується внести зміни до статті 106 Конституції України, яка визначає повноваження Президента України, доповнивши частину першу пунктами 11-1 та 12-1 такого змісту:

"11-1) утворює відповідно до закону Національне антикорупційне бюро України, призначає на посади та звільняє з посад у порядку, визначеному законами України, Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань";

"12-1) утворює незалежні регуляторні органи, що здійснюють державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання в окремих сферах, призначає на посади та звільняє з посад їх членів у порядку, визначеному законами України"².

У даній статті, ми пропонуємо проаналізувати доповнення ст. 106 Конституції України пунктом 11-1, в частині, що стосується права Президента утворювати Національне антикорупційне бюро та призначати його Директора.

Для належного аналізу доцільності прийняття даного законопроекту, необхідно проаналізувати діюче законодавство в розрізі процесу створення Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ, Національне бюро) та процедури призначення на посаду Директора Національного бюро.

Станом на сьогоднішній день, єдиним нормативно-правовим актом, який регулює питання утворення НАБУ є профільний закон – Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який

¹ Проект Закону про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) 2019 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf511=66250> (2019, вересень, 03).

² Проект Закону про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) 2019 (Верховна Рада України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pl/zweb2/webproc4_1?pf511=66250> (2019, вересень, 03).

покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових¹.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці².

Національне бюро утворюється Президентом України відповідно до цього та інших законів України³.

На підставі даної норми, 16.04.2015 року Президентом України було видано Указ №217/2015 «Про утворення Національного антикорупційного бюро України»⁴.

Цього ж дня Президентом було видано ще один Указ №218/2015 «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України»⁵. Даний указ було видано на підставі ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

У відповідності до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», керівництво діяльністю Національного бюро здійснює його Директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України в порядку, визначеному цим Законом⁶.

Порядок проведення конкурсного відбору та призначення на посаду Директора Національного бюро регламентовано в статті 7 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

У відповідності до абзацу 2 ч. 9 ст. 7 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Президент України призначає на посаду Директора Національного бюро одного з відібраних Конкурсною комісією кандидатів протягом десяти днів з дня внесення Конкурсною комісією відповідного подання⁷.

Як бачимо, профільний закон, а саме Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», уже містять положення про те, що Національне антикорупційне бюро України утворюється саме Президентом України. В даному Законі також закріплено, що Директора НАБУ призначає саме Президент.

У зв'язку з вищезазначеним, на наш погляд, положення пункту 11-1, якими пропонується доповнити ст. 106 Конституції України, жодним чином не розширюють, наявні на сьогоднішній день, повноваження Президента, тим більше не направленні на узурпацію влади. Однак, виникає питання, якщо повноваження не розширюються то навіщо вносити зміни до Конституції? Відповідь на це питання ми може знайти в самій Конституції України.

Стаття 106 Конституції України містить вичерпний перелік повноважень, які має Президент України. Дана стаття налічує 31 пункт повноважень.

У пункті 31 ст. 106 Конституції України зазначено: «здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України»⁸. З аналізу даної норми можна зробити висновок, що повноваження Президента України визначаються виключно Конституцією України. Профільного закону який би визначав повноваження та статус Президента України не існує, дані питання регулюються виключно Конституцією. Жодний нормативно-правовий акт, окрім Конституції України, не може розширювати чи звужувати повноваження Президента.

¹ Закон про Національне антикорупційне бюро України, ст. 1, 2014. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, листопад, 20).

² Закон про Національне антикорупційне бюро України, ст. 1, 2014. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, листопад, 20).

³ Закон про Національне антикорупційне бюро України, ст. 1, 2014. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, листопад, 20).

⁴ Указ Президента про утворення Національного антикорупційного бюро України 2015 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/2015>> (2019, листопад, 20).

⁵ Указ Президента про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України. 2015 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/218/2015>> (2019, листопад, 20).

⁶ Закон про Національне антикорупційне бюро України, ст. 6, 2014 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, листопад, 20).

⁷ Закон про Національне антикорупційне бюро України, ст. 7, 2014 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, листопад, 20).

⁸ Конституція України, ст. 106, 1996 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (2019, листопад, 20).

Оскільки діюча редакція Конституції України не надає права Президенту створювати Національне антикорупційне бюро України та призначати його Директора, виходить, що положення Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» розширюють повноваження Президента України в обхід Конституції, що робить положення даного закону неконституційними, оскільки вони суперечать тексту основного закону.

В будь-який момент створене у 2015 році Президентом України Національне антикорупційне бюро України та призначений ним Директор НАБУ можуть бути визнані такими, що створені та призначені з порушенням порядку передбаченого Конституцією України.

Для запуску процесу визнання положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» неконституційними достатньо щоб 45 народних депутатів України подали до Конституційного Суду України (далі – КСУ) конституційне подання щодо визнання положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» неконституційними.

У відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», до повноважень Суду належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим¹.

Оскільки, на даний момент, положення Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» дійсно суперечать нормам основного закону, при зверненні з відповідним поданням Конституційний Суд України буде змушений визнати дії по створенню НАБУ та призначенню Директора НАБУ неконституційними, оскільки Президент дійсно не мав права (повноважень) створювати Національне бюро та призначати його Директора.

Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним і таким, що не може бути оскаржене.

Це, в свою чергу, призведе до того, що всі розслідування, які були проведені детективами НАБУ, обвинувальні акти скеровані до суду та судові вироки у справах, які розслідували детективи НАБУ, будуть визнані незаконними. Чотири з половиною роки роботи антикорупційного органу можуть зійти нанівець. Колосальні бюджетні кошти витрачені на створення та організацію діяльності Національного бюро ніхто не поверне.

Ефективність роботи Національного бюро і так не відповідає очікуванням суспільства, а ліквідація НАБУ через визнання його створення неконституційними, призведе до бурі негативних емоцій серед населення та наших закордонних партнерів.

Подібна ситуація уже відбувалася з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – Комісія).

Комісію було утворено Указом Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 27 серпня 2014 року № 694. Законом передбачено, що члени Комісії призначаються та звільняються з на посади Указом Президента України.

13 червня 2019 року Конституційний Суд України ухвалив Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг».

Даним рішенням КСУ визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 1, пункт 2 частини першої статті 4, частину першу, абзаци перший, другий частини другої статті 5, абзаци другий, третій, четвертий, тридцять дев'ятий, сороковий частини третьої, частину шосту статті 8 цього Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»².

¹ Закон про Конституційний Суд України, ст. 7, 2017 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n26>> (2019, листопад, 20).

² КСУ визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». *Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України*. <<http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymu-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>>.

У Рішенні КСУ констатував, що утворення постійно діючого незалежного державного колегіального органу, який за функціональним призначенням, сферою діяльності, повноваженнями має ознаки центрального органу виконавчої влади, але не підпорядковується Кабінету Міністрів України і не належить до системи органів виконавчої влади, не узгоджується з Конституцією України¹.

У Рішенні КСУ вчергове наголосив на тому, що повноваження Президента України та Верховної Ради України визначаються виключно Основним Законом України і не можуть бути розширені законом або іншим нормативно-правовим актом. При цьому Основний Закон України не наділяє Верховну Раду України правом визначати у своїх актах повноваження парламенту і глави держави виходячи за межі тих, що встановлені конституційними нормами².

КСУ дійшов висновку про те, що повноваження глави держави та єдиного органу законодавчої влади в Україні щодо формування конкурсної комісії, як і право Президента України призначати членів Комісії та достроково припиняти їхні повноваження, Конституцією України не передбачені. Вказані повноваження, закріплені Законом, виходять за межі конституційної компетенції парламенту і глави держави³.

На нашу думку, саме для того щоб Конституційний Суд України в черговий раз не визнав неконституційним той чи інший державний орган, тим самим звів всю роботу даного органу нанівець, новообраним Президентом України було і запропоновано внести відповідні зміни до Конституції України.

Чому вказаним законопроектом пропонується розширити повноваження саме Президента, а не Кабінету Міністрів чи Верховної ради? Ми вважаємо, що відповідь на це питання, знову ж таки, знаходиться в положеннях основного закону. Проаналізувавши положення Конституції України, ми дійшли висновку, що основним законом надано право створювати правоохоронні органи та призначати високопосадовців на керівні посади в правоохоронних органах саме Президенту, тому доцільно саме Президенту надати право утворити Національне антикорупційне бюро України та призначати на посаду Директора НАБУ.

Висновки. З аналізу положень Конституції України, Закону України «Про національне антикорупційне бюро України», Закону України «Про Конституційний Суд України» та Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 року ми дійшли до висновку, що прийняття проекту Закону про внесення змін до статті 106 Конституції №1014 від 29.08.2019 року є нагально необхідним для нашої держави і аж ніяк не є узурпацією влади.

Ми дійшли до висновку, що у випадку, якщо даний законопроект не буде прийнято то в будь-який момент Національне антикорупційне бюро України може бути визнане таким, що створене з порушенням порядку передбаченого Конституцією та ліквідоване, а вся робота, всі кримінальні провадження, які розслідувалися детективами НАБУ, судові вироки у справах в яких розслідування здійснювалося детективами Національного бюро будуть визнані незаконним, а злочинці звільнені від відповідальності.

Неприйняття даного законопроекту може в будь-який момент звести нанівець усі зусилля по боротьбі з корупцією у вищих ешелонах влади, які були зроблені в останні 5 років.

У зв'язку з вищезазначеним, ми вважаємо, що прийняття проекту Закону про внесення змін до статті 106 Конституції №1014 від 29.08.2019 року є нагально необхідним.

¹ КСУ визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». *Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України*. <<http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymu-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>>.

² КСУ визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». *Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України*. <<http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymu-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>>.

³ КСУ визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». *Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України*. <<http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymu-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>>

References:

1. Khid plenarnykh zasidan (devyate sklykannya) [Course of plenary sittings (ninth convocation)] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://portal.rada.gov.ua/news/hpz9/page/12>>. (2019, September, 03). [in Ukrainian].
2. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do statti 106 Konstytuciyi Ukrayiny (shhodo zakriplennya povnovazhen Prezydenta Ukrayiny utvoryuvaty nezalezni regulatoryni organy, Nacionalne antykorupcijne byuro Ukrayiny, pryznachaty na posady ta zvilnyaty z posad Dyrektora Nacionalnogo antykorupcijnogo byuro Ukrayiny i Dyrektora Derzhavnogo byuro rozsliduvan) [Draft Law on Amendments to Article 106 of the Constitution of Ukraine (on the assignment of powers of the President of Ukraine to form independent regulatory bodies, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, appoint and dismiss the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Director of the State Bureau of Investigation)] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66250>. (2019, September, 03). [in Ukrainian].
3. *Zakon pro Nacionalne antykorupcijne byuro Ukrayiny 2014* [Law on the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrainy). [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20180828>> (2019, September, 03). [in Ukrainian].
4. *Ukaz Prezydenta pro utvorennya Nacionalnogo antykorupcijnogo byuro Ukrayiny 2015* [Presidential Decree Establishing National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] (Prezydent Ukrayiny). [President of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/2015>> (2019, September, 03). [in Ukrainian].
5. *Ukaz pro pryznachennya A. Sytnyka Dyrektorom Nacionalnogo antykorupcijnogo byuro Ukrayiny 2015*. [Presidential Decree appointing A. Sytnik Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. 2015]. (Prezydent Ukrayiny) [President of Ukraine] *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/218/2015>>. (2019, November, 20). [in Ukrainian].
6. *Konstytuciya Ukrayiny 1996* [Constitution of Ukraine]. (Verkhovna Rada Ukrainy). [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
7. *Zakon pro Konstytucijnyj Sud Ukrayiny 2017* [Law on the Constitutional Court of Ukraine]. (Verkhovna Rada Ukrainy). [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n26>> (2019, November, 20). [in Ukrainian].
8. KSU vyznav nekonstytucijnymy okremi polozhennya Zakonu Ukrayiny «Pro Nacionalnu komisiyu, shho zdijsnyuye derzhavne reguluvannya u sferax energetyky ta komunalnyx poslug» [The Constitutional Court of Ukraine has declared unconstitutional certain provisions of the Law of Ukraine "On the National Commission for State Regulation in the Fields of Energy and Utilities"]. *Ofitsiyni veb-sait Konstytutsiinoho sude Ukrainy* [The official website of the Constitution Court of Ukraine]. <<http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytucijnymy-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>>. [in Ukrainian].

Марина Резнічук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ МОНІТОРИНГУ ПВЗВТ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Maryna Reznichuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

LEGAL FRAMEWORK AND INSTITUTIONAL MECHANISM OF MONITORING THE DCFTA IN THE CONTEXT OF THE ASSOCIATION AGREEMENT

The article analyzes the legal framework of monitoring Ukraine's legal obligations under Section IV of the Association Agreement between Ukraine and the EU. It gives the analysis of the provisions of the Association Agreement on the institutional monitoring mechanism, which consists of both the bodies established in accordance with the Association Agreement and the central executive authorities. The analysis of correlation of such legal definitions as harmonization and approximation is given and explored that their integral role in the monitoring within the framework of the Association Agreement. It is described the content of the principle of gradualism, which consists of a phased plan for the implementation of obligations. It is concluded that the purpose of the monitoring is the economic integration of Ukraine to the EU's internal market, which is possible through a positive assessment of the approximation of Ukrainian legislation to EU law.

Keywords: monitoring, association, approximation, harmonization, legal obligations, economic integration, geographical indications, committee.

В рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – УА) та інших, пов'язаних з УА міжнародних договорів, наша держава взяла на себе низку зобов'язань щодо правового наближення українського законодавства до *acquis communautaire* (правової системи) ЄС. Варто зазначити, що наближення законодавства є первинною метою України в контексті не тільки подальшої політичної, але й економічної інтеграції. Виконання торговельних зобов'язань надає можливість поступового доступу українських товарів і послуг до внутрішнього ринку ЄС. Дана мета передбачає такі форми реалізації положень Розділу IV («Торгівля та питання, пов'язані з торгівлею»), як правова гармонізація, транспозиція та приєднання до міжнародних договорів.

Зважаючи на поглиблений та всеохоплюючий характер торговельної складової УА, якою передбачено створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, особливого значення набуває правовий аналіз положень про моніторинг виконання зобов'язань Україною в рамках УА в цілому та Розділу IV зокрема.

Відповідно до ст. 475 (2) УА¹, метою моніторингу є оцінка наближення законодавства України до права ЄС. Разом з тим, слід звернути увагу на особливий темпоральний характер положень УА, оскільки деякі з положень почали діяти ще з 1 листопада 2014 році, а інші – з 1 вересня 2017 року.

В рамках УА доцільно розглядати правові аспекти моніторингу, ґрунтуючись на поетапному застосуванні статей УА²:

- Статті УА, які почали застосовуватись з 1 листопада 2014 року;
- Статті УА, які почали застосовуватись з 1 січня 2016 року;
- Статті УА, які почали діяти після завершення процедури ратифікації УА.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011> (2019, листопад, 27).

² Український центр європейської політики, 2018: Україна та Угода про асоціацію, моніторинг виконання 2014-2018.

У даній статті увага приділяється моніторингу окремих положень саме Розділу IV УА, яким, власне, і передбачено поступове створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ст. 25 УА).

Тимчасове застосування Розділу IV (крім ст. 158 в тому обсязі, в якому вона застосовується в контексті забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності під час кримінальних проваджень, та крім статей 285 і 286 в тому обсязі, в якому ці статті застосовуються до адміністративних проваджень та перегляду й оскаржень на рівні держав-членів¹) розпочалося з першого січня 2016 року. Структурно Розділ IV поділяється на 15 глав, які не обмежуються лише «класичними» торговельними питаннями, які характерні для типових угод про зону вільної торгівлі (далі – ЗВТ). Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС (далі – ПВЗВТ) є прикладом нового покоління торговельних угод, відмінною рисою яких є наявність таких сфер торговельно-правового регулювання, які виходять за межі традиційних двосторонніх, регіональних та преференційних торговельних угод, а саме: державна допомога, державні закупівлі, торгівля енергоносіями, питання конкуренції, захист інвестицій тощо.

Окрім вищезазначеної статті 475 УА, процедура здійснення моніторингу закріплена також в інших статтях Розділу IV, положення яких охоплюють інституційну складову моніторингу, а також закріплюють особливості здійснення моніторингу в конкретних сферах торговельної складової УА: наприклад, ст. 64(3) Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» передбачає зобов'язання Підкомітету з управління санітарними та фітосанітарними заходами проводити моніторинг процесу наближення, який закріплений у Додатку V «"Всеохоплююча стратегія імплементації Глави IV (Санітарні та Фітосанітарні заходи) до УА, з метою надання рекомендацій щодо правового наближення. У вказаному додатку зазначене єдине зобов'язання для України – розробити всеохоплюючу стратегію згідно зі статтею 64(4)². 24 лютого 2016 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 228-р було схвалено Всеохоплюючу стратегію імплементації Глави IV Розділу IV УА³ (далі – Стратегія). Стратегія складається з найменування заходів, *acquis* ЄС, термінів підготовки із зазначенням року та строків впровадження із зазначенням року. З метою всебічного аналізу процедури застосування моніторингу в аспекті наближення українських нормативно-правових актів до санітарного та фітосанітарного законодавства ЄС необхідно дослідити методика застосування прийомів із правової апроксимації.

На нашу думку, правова апроксимація нормативно-правового акту в контексті інтеграції до права ЄС – це сукупність правових прийомів, метою застосування яких є наближення національного законодавства до права ЄС. Тим не менш, подібну мету має також інший правовий термін – «гармонізація». В даній науковій статті нами використовується термін «апроксимація» саме щодо наближення українського законодавства в чітко визначених главах УА, як, наприклад, Глава 3 («Технічні бар'єри у торгівлі»), Глава 4 («Санітарні та фітосанітарні заходи»), Глава 5 («Митні питання та сприяння торгівлі»), Глава 6 («Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля»), Глава 8 («Державні закупівлі»), Глава 10 («Конкуренція») – в ст. 322 УА «Вирішення спорів у зв'язку з нормативно-правовою апроксимацією» застосовується саме цей термін. Деякі вчені, зокрема, Урош Жемаловіч⁴, зазначають, що труднощі в розрізненні між поняттями «апроксимація» і «гармонізація», які існують в національних правових системах, породили важливі теоретичні проблеми, та можуть ускладнитись в контексті визначення найважливіших намірів європейського законодавства.

¹ Лист Міністерства закордонних справ України щодо тимчасового застосування міжнародного договору (Міністерство закордонних справ України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2980321-15#n2>> (2019, листопад, 24).

² Додаток V: Всеохоплююча стратегія імплементації Глави IV (санітарні та фітосанітарні заходи) 2017. *Урядовий портал*. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciju/05_Annexes.pdf> (2019, листопад, 23).

³ *Розпорядження Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV "Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею" Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2016* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-p>> (2019, листопад, 23).

⁴ Čemalović, U. (2015). Framework for the Approximation of the National Legal Systems with the European Union's *Acquis*: From a Vague Definition to Jurisprudential Implementation. <<https://core.ac.uk/download/pdf/33292876.pdf>> (2019, листопад, 24).

Визначення цих двох понять, безперечно, застосовні для аналізу гармонізації як необхідної передумови для уніфікації як вищої міри узгодженості.

В українській правовій доктрині наразі існує актуальна проблема не тільки доктринального визначення, але й співвідношення цих понять. Розглядаючи сутність моніторингу, апроксимація є невід'ємною складовою процесу оцінки наближення національного законодавства до права ЄС, як і виконання та впровадження відповідно до ст. 475(2). Виконання передбачає розробку такого нормативно-правового акту, застосування якого на практиці буде простим та ефективним, без значних фінансових наслідків. Не слід забувати й про те, що законодавство ЄС передбачає вищі стандарти в своїх директивах та регламентах: деякі «європейські положення» можуть виконуватися на практиці зі значними труднощами. Посилаючись на ст. 474, варто зазначити, що Україна здійснюватиме наближення національного законодавства поступово – така «поступовість» є перевагою для державних органів, які відповідальні за правову апроксимацію, адже період адаптації до нового правового середовища є вкрай важливим: наприклад, відповідно до Стратегії, національне законодавство потрібно адаптувати згідно з положеннями Регламенту Комісії (ЄС) № 641/2004 від 6 квітня 2004 р. щодо детальних правил для імплементації Регламенту (ЄС) № 1829/2003 Європейського Парламенту та Ради щодо заяв на дозвіл нових генетично модифікованих харчових продуктів та кормів, нотифікації існуючих продуктів і випадкової або технічно неминучої присутності генетично модифікованого матеріалу, що виникає з позитивної оцінки ризику (далі – Регламент)¹. Строк впровадження цього заходу, який застосовується щодо генетично модифікованих організмів – 2019 рік. З метою моніторингу виконання зобов'язань щодо правової апроксимації національного законодавства з положеннями Регламенту, необхідно визначити інституційну складову, а саме – уповноважений орган, який займатиметься апроксимацією. В даному випадку – Міністерство аграрної політики та продовольства, оскільки саме цей центральний орган виконавчої влади зобов'язаний надати Стратегію на розгляд Раді асоціації як ключового інституційного органу в рамках УА, який відповідальний за контроль і моніторинг виконання УА (ст. 461(1)). Згідно із Планом діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік від 12 грудня 2018 року такий структурний підрозділ Мінагрополітики, як Директорат безпечності та якості харчової продукції, відповідальний за розробку проекту регуляторного акта (офіційна назва проекту Закону України – «Про внесення змін до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»), метою якого є адаптація законодавства України до законодавчої бази ЄС, Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», у відповідність до Регламенту (ЄС)2003/1829². Строком подання проекту цього законопроекту до Кабінету Міністрів України, а також видання наказу визначено IV квартал 2019 року.

Отже, правова апроксимація полягає у наближенні норм національного законодавства до права ЄС: беручи до уваги зазначений вище приклад, варто стверджувати, що при апроксимації будуть вноситися зміни до вже існуючого Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», який набрав чинності 21 червня 2007 року. Крім внесення змін до діючих законів, при апроксимації можуть розроблятися нові нормативно-правові проекти, прийматися нормативно-правові акти тощо – усі ці способи є складовими процесу правової апроксимації. Підписання та подальша ратифікація УА виступила тим рушійним фактором, за допомогою якого відбулися чи лише вносяться зміни до низки законів України. Особливо «чутливою» є сфера санітарних та фітосанітарних заходів, тому що європейська система контролю за якістю та безпечністю харчової продукції базується на надзвичайно високих стандартах, які лише після набуття чинності УА почали розроблятися відповідними українськими органами – в цьому випадку, звісно, «поступовість» є

¹ Regulation (EC) No 1829/2003 on genetically modified food and feed (European Parliament and the Council). *Official Journal*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1829&from=en>> (2019, листопад, 24).

² *План діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України з підготовки проектів регуляторних актів на 2019 рік 2018* (Міністерство аграрної політики та продовольства України). *Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України*. <<https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/regulyatorna-politika/plani-pidgotovki-proektiv-regulyatornih-aktiv/2019>> (2019, листопад, 24).

найважливішою характеристикою процесу апроксимації. Поступовість також передбачає підготовку аналізу регуляторного впливу законопроектів на інші, пов'язані нормативно-правові акти.

Таким чином, здійснюючи моніторинг виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію, слід дотримуватися принципу поступовості, суть якого полягає в детальному плануванні графіка виконання таких зобов'язань: прикладом застосування даного принципу є дія Постанови Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»¹ (далі – Постанова). У додатку до Постанови міститься План заходів, а також перелік актів Кабінету Міністрів України, що втратили чинність. Головною метою Плану заходів є здійснення моніторингу за дотриманням зобов'язань відповідно до УА та посилення відповідальності органів виконавчої влади за виконання або невиконання зобов'язань. Слід підкреслити, що План заходів розроблений у вигляді таблиці, яка має такі складові: найменування завдання, Положення УА/рішення органу асоціації, акт права ЄС, найменування заходу, строк виконання, відповідальні за виконання.

Особливу увагу слід приділити моніторингу зобов'язань України в сфері поточних платежів та руху капіталу (глава 7 Розділу IV УА): головною метою виконання взятих Україною правових зобов'язань у цій сфері є лібералізація руху капіталу відповідно до законодавства ЄС. Результатом такої лібералізації буде формування єдиного ринку з ЄС в сфері фінансових послуг². У ст. 145(3) УА зазначено:

“Україна зобов'язується завершити лібералізацію операцій на рахунку операцій з капіталом і фінансовому рахунку платіжного балансу відповідно до рівня лібералізації в Стороні ЄС до дати надання режиму внутрішнього ринку у сфері фінансових послуг відповідно до статті 4(3) Додатка XVII до цієї Угоди. *Позитивна оцінка законодавства України щодо руху капіталу*, його впровадження і постійного дотримання відповідно до принципів, викладених у статті 4(3) Додатка XVII до цієї Угоди, є необхідною передумовою для будь-якого рішення Комітету з питань торгівлі щодо надання статусу внутрішнього ринку у сфері фінансових послуг.”

Таким чином, у випадку успішного моніторингу виконання зобов'язань відбуватиметься подальша інтеграція українського ринку капіталу до внутрішнього ринку ЄС. У ст. 147(3) УА вказано:

“До кінця п'ятого року з дати набрання чинності цією Угодою Комітет з питань торгівлі розглядає вжиті заходи та визначає умови подальшої лібералізації.”

Тобто, розглядаючи інституційний механізм виконання моніторингу у сфері поточних платежів та руху капіталу, варто зазначити, що Комітет з питань торгівлі виступає тим органом, до компетенції якого входить регулярний перегляд переліку зобов'язань, а також рівень прогресу гармонізації та апроксимації українського законодавства з правом ЄС.

Аналізуючи правову базу регулювання Комітету з питань торгівлі, слід вказати ст. 465(4) УА, в якій закріплено, що Комітет асоціації може проводити свої засідання у спеціальному складі з метою розгляду питань, які охоплені Розділом IV УА. У такому складі Комітет проводить засідання не менше одного разу на рік.

Комітет асоціації у торговельному складі складається з чотирьох підкомітетів: Підкомітет з управління санітарними та фітосанітарними заходами, Підкомітет митного співробітництва, Підкомітет з питань географічних зазначень, Підкомітет з питань торгівлі та сталого розвитку. Діяльність кожного з підкомітетів регулюється власним Регламентом.

Кожен із зазначених вище підкомітетів відіграє відповідну роль й у сфері моніторингу виконання зобов'язань в рамках Розділу IV УА. Крім вже раніше зазначеного нами Підкомітету з управління санітарними та фітосанітарними заходами його компетенції, перейдемо до аналізу

¹ *Постанова Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2017* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий портал*. <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovarishtvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni>> (2019, листопад, 24).

² Скасування обмежень на рух капіталу та положення про подальшу лібералізацію платіжного балансу. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. <http://www.ier.com.ua/ua/Ukraine_EU_project/materials/AA_title_4/current_payments/abolition_restrictions> (2019, листопад, 24).

компетенцій в сфері моніторингу зазначених вище підкомітетів: Підкомітет з питань митного співробітництва проводить регулярні консультації та моніторинг виконання глави 5 «Митні питання та сприяння торгівлі», а також приймає рішення стосовно заходів і практичних кроків щодо імплементації цієї Глави (ст. 83УА).

До компетенції Підкомітету з питань географічних зазначень (далі – Підкомітет GI) належить контроль за розвитком УА та посилення їхнього співробітництва щодо географічних зазначень, а також внесення змін до відповідних Додатків до УА (ст. 211 УА).

Підкомітет з питань торгівлі та сталого розвитку підзвітний Комітету асоціації, тим не менш, до його компетенції входить здійснення моніторингу виконання та дотримання заходів, охоплених Главою 13 «Торгівля та сталий розвиток» (ст. 300(3) УА).

Отже, моніторинг УА – це процедура оцінки дотримання, виконання та впровадження взятих Україною зобов'язань в рамках УА. Невід'ємною складовою моніторингу є правова апроксимація, гармонізація, транспозиція та інші способи наближення українського законодавства до права ЄС. Моніторинг УА може відбуватися у формі різних заходів, серед яких – діяльність спеціальних місій з перевірки на місцях із залученням інститутів ЄС, підготовка звітів як органами, створеними відповідно до УА (так званими органами асоціації), так і центральними органами виконавчої влади України. Інституційний механізм моніторингу Угоди слід умовно розділити на дві складові: інституційний механізм, створений в рамках УА (Рада асоціації, Комітет асоціації, підкомітети) та інституційний механізм з боку України, головною метою якого є сприяння прогресу наближення національного законодавства до права ЄС та розподіл повноважень щодо наближення законодавства серед центральних органів виконавчої влади та їхніх структурних підрозділів.

References:

1. *Ugoda pro asociaciju mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropejskym Soyuzom, Yevropejskym spivtovarystvom z atomnoyi energiyi i yixnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony 2014* [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part]. *Oficijnyi sait Verhovnoi Rady Ukrayiny* [Official Website of Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011> (2019, November, 27). [in Ukrainian].
2. *Ukrayinskiy centr yevropeiskoyi polityky, 2018: Ukrayina ta Ugoda pro asociaciju, monitoryng vykonannya* [Ukrainian Center for European Policy, 2018: Ukraine and the Association Agreement, Monitoring of Implementation] [in Ukrainian] 2014-2018. (2019, November, 24).
3. *Lyst Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrayiny shhodo tymchasovogo zastosuvannya mizhnarodnogo dogovoru* [Letter of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the Temporary Application of the International Treaty] (Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrayiny) [Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. *Oficijnyi sait Verhovnoi Rady Ukrayiny* [Official Website of Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2980321-15#n2>> [in Ukrainian] (2019, November, 24).
4. *Dodatok V: Vseoxoplyuyucha strategiya implementaciyi Glavy IV 2017 (sanitarni ta fitosanitarni zahody)* [Annex V: Comprehensive implementation strategy of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary Measures)]. *Uryadovyi portal* [Government portal]. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciju/05_Annexes.pdf> (2019, November, 23). [in Ukrainian].
5. *Rozporyadzhennya Pro sxvalennya Vseoxoplyuyuchoyi strategiyi implementaciyi Glavy IV (Sanitarni ta fitosanitarni zahody) Rozdilu IV "Torgivlya i pytannya, pov'yazani z torgivleyu" Ugody pro asociaciju mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropejskym Soyuzom, Yevropejskym Spivtovarystvom z atomnoyi energiyi i yixnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony 2016* [Order on the Adoption of a Comprehensive Strategy for the Implementation of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary Measures) of Chapter IV " Trade and trade-related issues" of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part] (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Oficijnyi sait Verhovnoi Rady Ukrayiny* [Official Website of Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-r>> (2019, November, 23). [in Ukrainian].
6. Čemalović, U. (2015). Framework for the Approximation of the National Legal Systems with the European Union's Acquis: From a Vague Definition to Jurisprudential Implementation. <<https://core.ac.uk/download/pdf/33292876.pdf>> (2019, November, 24). [in English].
7. Regulation (EC) No 1829/2003 on genetically modified food and feed (European Parliament and the Council). *Official Journal*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1829&from=en>> (2019, November, 24). [in English].
8. *Plan diyalnosti Ministerstva agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrayiny z pidgotovky proektiv regulyatornykh aktiv na 2019 rik 2018* [Action Plan of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine on Preparation

- of Draft Regulatory Acts for 2019] (Ministerstvo agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrayiny) [Ministry of agrarian policy and food of Ukraine]. *Oficijnyj sajt Ministerstva agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrayiny* [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. <<https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/regulyatorna-politika/plani-pidgotovki-proektiv-regulyatornih-aktiv/2019>> (2019, November, 24). [in Ukrainian].
9. *Postanova Pro vykonannya Ugody pro asociaciyu mizh Ukrayinoyu, z odniyei storony, ta Yevropejskym Soyuzom, Yevropejskym spivtovarystvom z atomnoyi energiyi i yixnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony 2017* [Resolution on the Implementation of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part] (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Uryadovyi portal* [Government portal]. <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyei-storony-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovarystvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storony>> (2019, November, 24). [in Ukrainian].
10. Skasuvannya obmezhen' na rux kapitalu ta polozhennya pro podal'shu liberalizaciyu platizhnogo balansu [The Abolition of Restrictions on the Movement of Capital and Provisions for Further Liberalization of the Balance of Payments]. *Instytut ekonomichnyx doslidzhen' ta politychnyx konsultacij* [Institute for Economic Research and Policy Advice.] <http://www.ier.com.ua/ua/Ukraine_EU_project/materials/AA_title_4/current_payments/abolition_restrictions> (2019, November, 24). [in Ukrainian].

Nina Rohatynska, PhD in Law

Ternopil National Economic University, Ukraine

WAYS TO IMPROVE CUSTOMS IN CRIME PREVENTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE

This article considers the volume of illegal activities in Ukraine and the world and the level of threat to economic security due to lost revenues, which are sometimes even impossible to calculate through the vast black markets or ways of financing terrorism, but also the so-called spontaneous reaction of the people to the inability of the state to meet the basic needs of the impoverished masses. It is precisely because of social and economic problems such as military conflicts, the tax burden, the decline in income, the increase in unemployment and the unjustified increase in State restrictions on business that people are forced to engage in illegal activities that bring them financial benefits. Therefore, in most countries of the world, the fight against illegal economic activities is identified as a separate area within the framework of the general concept of measures to counter organized crime, including at the international level.

It is stated that Ukrainian legislation also does not ignore this important activity of customs authorities, but the current situation in the country actually puts economic activity at the forefront. A large number of violations of customs regulations indicates that the level of customs security of Ukraine is insufficient. Therefore, the complex is not possible to solve problems of ensuring customs security of Ukraine only if measures are taken at the state level aimed at improving the efficiency of the implementation of the state customs case, which include preventive activities to prevent smuggling and violations of customs rules and effective customs control. At the same time, the practice of carrying out checks not only at the moment of crossing the customs border and customs clearance is widely used in the EU countries, but also for a certain time after customs clearance of goods and vehicles.

Keywords: improvement directions, customs service, international experience, smuggling, customs.

Statement of a problem. In the modern economy of Ukraine, the trend of increasing the level of violation of customs rules and the import of smuggled goods continues, poses a real threat to the economic security of the State. The smuggling and export of items such as drugs, weapons, cigarettes, cultural goods is particularly dangerous, as highly organized transnational markets have emerged in connection with the smuggling of these goods.

The public danger is that the illegal movement of goods and objects across the customs border of Ukraine violates the procedure of state regulation of foreign economic activity, which includes general, and for individual goods – special procedure of their movement across the border. At the same time, in the context of the current political situation in the country, the mechanisms of centralized management miss the opportunity to monitor these processes, with which the activities to improve the system of combating customs crime in the context of ensuring the economic security of the State are linked. Evolutionarily, the development of humanity has shaped the development of crime. Any discovery was accompanied not only by progress, but also by a significant boost to crime. This has been most evident in recent years.

Analysis of the last researches and publications. Question of customs crime there were lighting in works of: Bazyaruk I., Bandurin Y., Berezhnyuk I., Bondarenko E., Boroday D., Voitseshchuk A., Gayvoronsky E., Gutsul I., Gutsulyak M., Dodin E., Krysovaty A., Kachan V., Makarenko G., Martyniuk V., Naumenko V., Osmanova D., Pashka P. and others.

Purpose of scientific research is identification of areas of improvement of customs service on the basis of positive international experience.

Statement of the main material. A clear example of international crime is customs crime, which in modern conditions for Ukraine is gaining increasing volumes and, of course, has a negative impact on the economic situation, public life, the authority of the State in the world. This type of crime is and requires continuous improvement of the counter-terrorism system. The essence of the concept of «customs

crime» is interpreted primarily because of the interpretation of the directions of criminal policy of the State, and secondly, because of the understanding of the components of its customs policy. The implementation of customs policy is a constant task of the State and its impact on the State's social relations must be unpredictable, as it can, under the pressure of objective and subjective circumstances, dramatically change its guidelines, as well as the forms, methods and measures of their achievements. Accordingly, this affects the intensity and volume of customs offences¹.

At the legislative level, there is no interpretation of the concept of «customs crime», but the Customs Code of Ukraine discloses the concept of «violation of customs regulations» and the Criminal Code discloses «smuggling». Therefore, in customs crime scientists understand as socially dangerous activities, pose a threat to the economic security of the state is committed by subjects of foreign economic activity (FEA) in order to obtain economic benefits provides for legal responsibility. It is smuggling and violation of customs regulations that is the basis of the existence of customs crime.

Despite the fact that the share of customs crimes in the overall structure of crime in Ukraine is very small, the level of their social and economic danger is very high. This makes it necessary to combat these acts, taking into account all motives (reasons) of commission, threats, emerging and indicators (criteria) of customs crime. The main factors contributing to the existence of smuggling activities are the low level of population security; The high level of smuggling in border areas, where it has become the main source of income for a large proportion of the population; High profitability of this type of criminal business; Imperfections in customs and tax legislation; Insufficient level of customs and border control².

Customs crime and its growth are defined by the following features: insufficient control by law enforcement agencies on the origin and flow of capital across the customs border of Ukraine; Implementation by the State, however, of a customs policy, which is manifested by the imposition of exorbitant import duty rates; Low level of citizens' awareness of customs procedures and rules for foreign economic transactions³.

One of the main means of protecting the customs interests of the State is to prevent violation of customs regulations that negatively affect the social and economic interests of the State and the standard of living of the population. However, the system of counteraction and struggle is imperfect, so the state as a subject of economic relations suffers financial losses. As a result of the measures taken to detect and suppress violations of customs regulations, during 2015 the customs offices of the Federal Service of Ukraine initiated 17,808 cases of violations of customs regulations (18% more than in 2014) in the amount of more than 1,787,190,000 UAN, which is 2.5 times more than in 2014. Of these, 8,529 cases actually seized items of offences worth more than 628,980,000. UAN⁴.

Thus, according to the data published by the non-governmental organization Global Financial Integrity, Ukrainians left in offshore from 117 to 167 billion dollars. Having read the results of the study, it should be noted that the above-mentioned amounts range from one and a half of two-year gross domestic product.

(GDP) of Ukraine. In addition, the total amount of offshore losses corresponds to the last two tranches provided to Ukraine by the International Monetary Fund – \$ 4.58 billion.

Illegal arms trafficking is one of the main components of illegal economic activity, as demand for weapons is increasing significantly, as the number of manufacturers grows, shipments grow. Most countries are forced to export in order to save economies of scale, and some are reselling weapons that are already in use in today's war zones. Trade in small arms alone is estimated at about \$ 4 billion a year, of which 10-20% is in the black and grey markets. The global arms market in 2015 grew to \$ 65 billion, up more than 10% from 2014. The share of the black market is \$ 1500 billion⁵.

According to a Swiss survey conducted by the United Nations-sponsored Small Arms Survey, which studied the situation of small arms and related crimes in most countries of the world, there were about 3.1 million illegal weapons in the hands of Ukrainians. According to estimates of the Ukrainian

¹ Додін, Є. В. (2010). Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа*, 3, 17-29.

² Богданов, М. М. (2011). Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі. *Митна справа*, 1, 65-70.

³ Додін, Є. В. (2012). Організація заходів протидії митній злочинності та митній делікатності. *Вісник Запорізького національного університету*, 1 (I), 79-85.

⁴ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>.

⁵ Офіційний сайт компанії Bloomberg L.P. <<http://www.bloomberg.com/europe>>.

Association of Weapon Owners, this figure has increased to at least 4.5-5 million. The main reason for this jump is the conflict in the Donbas, which made the weapon accessible not only to those directly involved in it, but also those who want to earn on resale of arms. In the regions that have not been affected by the fighting, 70 percent of the weapons seized by law enforcement are from the Donbas.

It seems that Ukraine in general could become a key illegal arms market in the world not only from the Donbas, but also through a network of companies and persons that supplied weapons from Odessa port to hot spots on the world map. On the border with Poland, Polish border guards seized 53 weapons from smugglers in the 18 months after the conflict began in the Khabarovsk. By comparison, only three units were seized in 2013 during the same period. In Belarus, 2015, border committee officials seized 53 weapons and 500 rounds of ammunition. In 2016-2017 these trends only increase the dynamics¹.

However, drug trafficking is considered the most profitable illegal activity in the world. The estimated annual revenue from the drug trade is between 300 billion and 500 billion dollars².

The problems of combating illicit drug trafficking are relevant both for many countries of the world community and for Ukraine. Criminal routes for the transport of narcotic drugs and psychotropic substances run through the territory of almost all States neighboring Ukraine. Given Ukraine's geopolitical situation, the country through which drugs transit inevitably becomes the country in which these substances are consumed. During 2015, SFS Customs revealed 884 cases of movement of narcotic drugs of psychotropic substances of their analogues and precursors across the customs border of Ukraine in violation of customs legislation. SFS Customs directly identified: heroin – 736.2 kg, hashish – 56 kg, cannabis – 22.9 kg, cocaine – 2.7 kg³.

The World Customs Organization estimates that the global tobacco market is estimated at 5,7 trillion cigarettes per year, and one in 10 cigarettes is either smuggled or counterfeit. In the European Union, forgeries of well-known tobacco brands account for two thirds of all illegal trafficking. Revenues from one container with a capacity of 10 million. Cigarettes sold in EU countries are estimated by analysts at 2,3 million dollars. Taking into account the cost of the goods, the costs of transportation and the payment of illegal customs schemes. 70% of all tobacco smuggling comes from China⁴.

According to the European Commission, EU countries annually lose around € 10 billion in tax revenue through cigarette smuggling, which comes mainly from Ukraine. However, having signed the Association Agreement with the EU, it is hoped to reduce the level of smuggling from Ukraine by gradually raising excise duties on tobacco products, which are several times higher in the EU than in Ukraine. It is clear that countries that acceded to the EU in 2004 and 2007 (Poland, Slovakia, Czech Republic, Hungary, Slovenia, Latvia, Lithuania, Estonia, Romania and Bulgaria) were forced to raise rates of tobacco excise duties quickly. For example, in Latvia in 2006-2009 it increased from 16 to 68 euros, or four times in three years. In Romania in 2004-2007 (before joining the EU) it rose from 14 to 39 euros, or 2.8 times. As a consequence, the budget revenues in these countries from tobacco excise tax for the past 11 years have increased 3.4 times, from 3.7 billion euros in 2001 to 12.5 billion euros in 2012⁵.

So, in pursuing such a policy, Ukraine should draw on the experience of the countries that joined the EU in 2004 and 2007 – it shows the significant advantages of such a rapid increase in excise. At a time when the confrontation of states is most often expressed in the economic sphere, one of the most important components of national security is economic security and its components related to FEA – foreign economic security and customs security. Customs security involves systemic action to establish a mechanism that institutionalizes and focuses on specific objectives. In conflict with the generally recognized worldwide provision on the priority of the law enforcement component of the activities of customs authorities over the fiscal one, it is the formation of the state budget that remains the priority task for the domestic customs authorities. Perhaps these are temporary benchmarks, because developed countries, such as Germany, Great Britain, the United States, Japan and others, direct national customs authorities primarily to combat drug trafficking, illegal arms transactions and other criminal manifestations. Their first duty is law enforcement.

¹ Офіційний сайт некомерційної інформаційної служби РадіоСвобода. <<http://www.radiosvoboda.org/>>.

² Офіційний сайт журналу Тиждень. <<http://tyzhden.ua/>>.

³ Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>.

⁴ Офіційний портал Державної фіскальної служби України. <<http://sfs.gov.ua/>>.

⁵ Офіційний сайт Європейської правди. <<http://www.eurointegration.com.ua/>>.

Ukrainian legislation also does not ignore this important area of activity of customs authorities, but the current situation in the country actually puts economic activity at the forefront. The large number of violations of customs regulations indicates that the level of customs security of Ukraine is insufficient. Therefore, the complex is not possible to solve problems of ensuring customs security of Ukraine only if measures are taken at the state level aimed at improving the efficiency of the implementation of the state customs case, which include preventive activities to prevent smuggling and violations of customs rules and effective customs control. At the same time, the practice of carrying out checks not only at the moment of crossing the customs border and customs clearance is widely used in the EU countries, but also for a certain time after customs clearance of goods and vehicles. In France, for example, customs control of foreign trade entities is carried out in two ways: formal and fundamental control. At the time of crossing the customs border by representatives of the customs authorities of France, about 5 per cent of imports and 1 per cent of exports of goods are fundamentally checked. The remaining 95% are controlled within 1-3 years after customs documents¹.

Conclusions. With regard to the experience of the United States of America in the area of customs post-audit, it should be noted that the United States Bureau of Customs and Border Protection has a unique self-testing programme for importers. Importers independently check compliance with customs legislation, their own audit. There are other benefits to the importer, including those related to previous disclosures, meaning the importer can report identified violations of U.S. law requirements to the Bureau. Prior disclosure can mitigate (i.e. reduce) fines².

The problem of dual citizenship remains relevant in the fight against customs crime, when, using gaps in migration legislation, persons violate the customs legislation of Ukraine by manipulating the status of «resident citizen» and «non-resident citizen» in order to avoid payment of customs payments when they temporarily import vehicles. It is now possible to assert without reservations a sustainable mechanism for such persons to evade customs regulations. According to article 380 of the Customs Code of Ukraine, temporary import of vehicles by resident citizens is permitted for a period of up to one year under a written obligation to export them back, provided that they are declared in writing in accordance with the procedure provided for by the legislation of Ukraine for citizens, after payment of all customs payments that are due under the law when importing such vehicles³.

References:

1. Dodin, Ye. V. (2010). Mytna zlochynnist: ponyattya ta struktura [Customs crime: concept and structure]. *Mytna sprava* [Customs affairs], no. 3. 17-29. [in Ukrainian].
2. Bogdanov, M. M. (2011). Organizacijno-pravovi zasady borotby z kontrabandoyu na suchasnomu etapi [Institutional and legal framework for combating smuggling at the present stage]. *Mytna sprava* [Customs affairs], no. 1, 65-70. [in Ukrainian].
3. Dodin, Ye. V. (2012). Organizaciya zaxodiv protydyi mytnij zlochynnosti ta mytnij delikatnosti [Organization of measures against customs crime and customs sensitivity]. *Visnyk Zaporizkogo nacionalnogo universytetu* [Journal of Zaporozhye National University], no. 1 (I). 79-85. [in Ukrainian].
4. *Oficijnyi sait Generalnoyi prokuratury Ukrayiny* [Official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine]. <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>. [in Ukrainian].
5. *Oficijnyi sait kompaniyi Bloomberg L.P.* [Official website of the company Bloomberg L.P.]. <<http://www.bloomberg.com/europe>>. [in Ukrainian].
6. *Oficijnyi sait nekomercijnoyi informacijnoyi sluzhby RadioSvoboda* [Official website of Radio Liberty, a non-profit information service]. <<http://www.radiosvoboda.org/>>. [in Ukrainian].
7. *Oficijnyi sait zhurnalu Tyzhden.* [Official website of Week magazine]. <<http://tyzhden.ua/>>. [in Ukrainian].
8. *Oficijnyi portal Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrayiny* [Official portal of the State Fiscal Service of Ukraine]. <<http://sfs.gov.ua/>>. [in Ukrainian].
9. *Oficijnyi sait Yevropejskoyi pravdy* [Official website of the European Truth]. <<http://www.euointegration.com.ua/>>. [in Ukrainian].

¹ Копцева, Л. О. (2011). Вплив міжнародних правил на законодавство України щодо митного аудиту. *Митна справа*, 4 (70), 62-71.

² Разумей, М. (2010). Зовнішньоторговельна безпека держави: управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2 (5). 18-26.

³ *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>>.

10. Kopceva, L. O. (2011). Vplyv mizhnarodnyx pravyl na zakonodavstvo Ukrayiny shhodo mytnogo audytu [Impact of International Regulations on Ukrainian Customs Audit Legislation]. *Mytna sprava* [Customs affairs], no. 4 (70), 62-71. [in Ukrainian].
11. Razumei, M. (2010). Zovnishnotorgovelná bezpeka derzhavy: upravlinskyi aspect [Foreign trade security of the state: managerial aspect] *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya* [Public administration and local self-government], no. 2 (5). 18-26. [in Ukrainian].
12. *Mytnyi kodeks Ukrayiny 2012* [Customs Code of Ukraine] (Verhovna Rada Ukrayiny) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>>. [in Ukrainian].

Kateryna Hutchenko

*University of Customs and Finance,
LLC "TRADEREVOLUTION DEVELOPMENT", Ukraine*

HARMONIZATION OF CUSTOMS LEGISLATION IN THE FIELD OF TRANSIT OPERATIONS

Ukrainian customs legislation is going through many important changes. Nowadays, it is a period of the active implementation of international norms in the current customs legislation and the adoption of new normative legal acts that would meet the requirements of the European customs legislation.

Thus, on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, on September 12, 2019, a new Law of Ukraine "On the regime of joint transit and introduction of electronic transit system" was adopted, which will come into force on March 25, 2020. This article is dedicated to reviewing the current and future changes, which are going to and will take place in the customs legislation of Ukraine as a result of the adoption of the mentioned Law. The presented article analyzed a new type of customs transit, conceptual categorical apparatus, the procedure of carrying out transit operations under the current Customs Code of Ukraine and the new Law, and their comparison.

Keywords: customs legislation, implementation, transit, transit operation, common transit.

Presentation of the main material. Presentation of the main material. Nowadays, the very important and undiscovered topic is the procedure of common transit, according to new Ukrainian Law "On regime of a common transit and introduction of Electronic Transit System" (hereinafter – the Law), which was adopted on 12.09.2019, but entry into force will take place on 25.03.2020. Because of the novelty of this Law, there are no publications of scholars on this topic, which only confirms the relevance and novelty of this work.

Adoption of this Law is an important step towards the harmonization of customs legislation, since, as stated in the Law itself, its purpose is to implement the provisions of the Convention on the common transit procedure of 20 May 1987 and the Convention on the simplification of formalities in trade in goods of 20 May 1987 in accordance with the commitments of Ukraine enshrined in the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, and the implementation electronic transit system for electronic data exchange between customs authorities of Ukraine under the regime of common transit¹.

It should be noted that, under the Law, the subject of the regime has the right to choose the customs regime in which he wishes to place goods. In case of movement of goods in transit, the subject of the regime shall have the right to place the goods in the customs transit mode in accordance with the Customs Code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine) or to place the goods in the common transit mode as a type of customs transit procedure in accordance with this Law. Transit movements of goods initiated under this Law shall be completed by this Law.

Before examining the order of transit operations, according to the new Law and the Customs Code 2012, it is necessary to find out what exactly is a "transit operation". This will help us to understand and to operate the term correctly.

In my previous work "Customs transit": the essence and content of the concept", which was published in the scientific journal "Legal position" No. 2 (19), the concept "transit operation" was carried out, during which it was found that the concept of "transit operation" is not in the national legislation of Ukraine, but it was found in the 1999 Kyoto Convention². Thus, under the point E 5. \ F.6 of Special Annex E: "The term "Customs transit operation" means the transportation of goods from an office of

¹¹ Закон про режим спільного транзиту та запровадження електронної транзитної системи 2019 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-20>> (2019, November, 11).

² Гутченко, К. А. (2017). Митний транзит: сутність і зміст поняття. *Правова позиція*, 2(19), 31-43.

departure to an office of destination under Customs transit"¹. Official translation made by the Ukrainian legislature as: "Customs transit operation – transportation of goods under the regime of customs transit from the customs authority of departure to the customs authority of the destination"². Even there, could be already seen an error in the official translation of the term "customs transit operation", which was made by the legislator due to ignorance or misunderstanding of the essence of the term "regime" since in the original text the term "regime" doesn't mentioned at all.

The correct translation of the original text was made in the aforementioned scientific articles, as: "customs transit operation" – the transfer of goods from a customs office of departure to a customs office of destination under customs transit. In this sense, it is proposed to consider a transit operation within the scope of this work.

Having clarified the essence of this concept, we proceed to the consideration of the procedure of transit operation. The transit procedure is common to all transit operations, so it could be conditionally divided into 3 steps. On these stages, different procedures are performed.

The first stage is the preliminary stage, which includes the following actions: submission of documents, requirements to the person charged with compliance with the requirements of the customs regime, actions of the customs authorities. This stage takes place at the office of departure.

The second stage is the actual transfer. This stage is intermediate and continues from the customs office of departure to the customs office of the destination. It stipulates the general terms of transfer and change of circumstances during the moving, in these cases, the actions of the person charged with compliance with the requirements of the customs regime should be legally enshrined. The third stage is the final. This stage involves the presentation by the carrier of the goods at the customs office of the destination. This is where the customs transit operation ends.

For a better understanding of the new, possible, order of transit operations, under the new law, it is proposed to review the procedure currently in place under the CC of Ukraine and compare them.

Stage 1 "Preliminary stage". Procedural action: submission of documents. Article 92, paragraph 1, paragraph 1 of the CC of Ukraine states that for placing goods and/or vehicles for commercial purposes in a customs transit mode, a person charged with compliance with the requirements of the customs regime must:

1) to file a customs declaration, goods and transport document for transportation and invoice (invoice) or other documents that determine the value of the goods;

2) in the cases specified by the law, to provide the revenue and levies authority with a permit for transit through the customs territory of Ukraine, which is issued by the respective competent authority;

3) in the case of placing goods based on the document referred to in part six of Article 94 of this Code, to ensure fulfillment of the requirements and obligations laid down by the legislation which establishes the basic principles of organizing and implementing the regime of joint transit of goods³. It should be noted that this provision was amended on 02.10.2019 and harmonized with the Law. The list of documents that are used for declaring goods, commercial vehicles for customs purposes in customs transit regime is defined by Article 94 of the CC of Ukraine⁴.

Article 3 of the Law, provides for the functioning of the new electronic transit system and electronic guarantee management system to ensure the completion of customs formalities and electronic data exchange when applying the common transit regime. It is envisaged that all customs formalities will be carried out electronically, so according to Article 5, paragraph 5 of the Law, only in the case of temporary failure of the electronic transit system or electronic guarantee management system, or a single automated

¹ *Handbook International Convention of the simplification and harmonization of Customs procedures 1999* (World Customs Organization) <http://www.wcoomd.org/en/Topics/Facilitation/Instrument%20and%20Tools/Conventions/pf_revised_kyoto_conv/Kyoto_New> (2019, November, 11).

² *Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) 1999* (Всесвітня Митна Організація). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643> (2019, November, 11).

³ *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n1195>> (2019, November, 11).

⁴ *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n1195>> (2019, November, 11).

information system of the revenue and collecting authorities, customs formalities may be carried out by using documents in paper form¹.

According to Article 6, paragraph 1 of the Law, for declaring goods under the common transit regime, customs declarations of individual types are used, corresponding to the types of customs declarations introduced by the Convention on the common transit procedure of 20 May 1987. In case of application of the customs declaration for placing the goods in the common transit mode, the requirements of the Customs Code of Ukraine for submission of the preliminary customs declaration shall not apply².

Under Article 1, paragraph 4, of the Convention on the common transit procedure, transit declarations and transit documents for the common transit procedure must comply with and be drawn up per Appendix III.

Section 6 of Annex A2 to the Convention on the common transit procedure, defines the types of customs declarations for common transit: code T2 = Transit declaration of the common transit procedure for Union goods, code T2F = Transit declaration of the common transit procedure for Union goods moving from part of the customs territory or part to a part of the customs territory of the Union which is not covered by Union legislation on value-added tax, code T2L = Single administrative document confirming the customs status of Union goods, code T2LF = Single administrative document confirming the customs status of Union goods when exchanged between parts of Union customs territory which are not subject to Union legislation on value-added tax, and parts of that territory where this legislation does not apply. Code T1 = Transit declaration concerning the common transit procedure for goods from third countries³.

The second procedural action under the conditions of this stage is the performance of duties by a person charged with compliance with the requirements of the customs regime:

- 1) to file all necessary documents according to CC of Ukraine;
- 2) in cases under the CC of Ukraine, ensure that the obligation to pay customs duties is fulfilled;
- 3) to ensure the unchanged condition of the goods, except the natural changes in their qualitative and/or quantitative characteristics under normal conditions of transportation and storage, without the use of the goods for any purpose other than transit;
- 4) to deliver goods and commercial vehicles to the customs authority before the expiration of the period specified in Art. 95 CC of Ukraine⁴.

Instead, Article 5 of the Law defines the obligations of the entity and the carrier of the goods when applying the transit regime:

- 1) to ensure delivery of goods within the time limits determined in accordance with Article 9 of this Law to the customs of destination in the same state in which they were presented and declared by the customs of departure, except for natural changes in their qualitative and/or quantitative characteristics under normal conditions of transportation and storage, while maintaining the integrity of the means of identification (if imposed);

- 2) to provide the customs of dispatch and customs of destination with the documents and authentic information necessary for placing the goods in the common transit mode and completing such procedure under Article 6 (1) and Article 14 (1) of this Law;

- 3) to ensure compliance with the conditions for placing goods in the common transit regime and the requirements for moving goods in the common transit regime provided for and by this Law;

- 4) unless otherwise provided by this Act, to provide a guarantee for the payment of customs debt which may arise in respect of goods placed under the common transit regime⁵.

The third procedural action under the conditions of this stage is the fulfillment duties by the customs authorities. It is important to note that the CCU of Ukraine does not provide any duties of the customs

¹ *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n1195>> (2019, November, 11).

² *Митний кодекс України 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n1195>> (2019, November, 11).

³ *Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987* (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

⁴ *Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987* (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

⁵ *Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987* (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

authorities, thus, in fact, the duties are assigned only to the subject of the regime, which as a consequence creates inequality of the parties. Part 5 and Part 6 of the CC of Ukraine indicate that the means provided for in paragraphs 2 and 3 of Article 326 of this CC of Ukraine may be used to ensure the identification of goods, commercial vehicles of the purpose of the customs of transit. Customs is a customs security that can be applied to goods. Identification facilities are not required for packaging, pallets and other similar products that do not have individual identification features¹.

The law regulates the duties of customs authorities more broadly, which can be explained by the implementation of international customs law into Ukrainian customs legislation, since securing the duties of customs authorities is a mandatory way of ensuring the principle of equality of parties in the administrative sphere. Firstly, upon receipt of the declaration in electronic form concerning the placing of goods under the common transit regime, arise an obligation of the customs authorities to protect the personal data of the subjects of the regime and other persons involved in the operations of the common transit regime (party to a foreign trade agreement under which the goods, the carrier (the freight forwarder), the holder of the customs warehouse, the customs broker), as well as other information contained in the electronic transit system². This duty is noticed in Part 2 Article 4 of the Law. The second duty is to check the declaration and make a decision, on acceptance of the customs declaration in the case of such conditions:

1) the customs declaration contains all the data, necessary for placing the goods in the common transit mode, under the established procedure for completing customs declarations;

2) the customs declaration shall be accompanied by the documents specified in Article 335 of the CC of Ukraine, as well as in cases specified by law, a permit document for transit through the customs territory of Ukraine, which shall be issued by the respective authority;

3) to the Customs of departure are presented goods, unless otherwise provided by this Law.

In case of detection by the customs of the differences between the declared information and the delivered goods, the violation of the delivery time of the goods released under the regime of common transit, the carrier shall be held liable under the law of Ukraine³.

Another obligation that should be pointed – the customs of departure should be singled out to verify the correctness of declaring the amount of customs payments, to be guaranteed during the customs declaration process for placing goods under the common transit regime, availability, validity and sufficiency of the financial guarantee.

If the financial guarantee provided is not sufficient to secure the payment of the customs debt, the subject of regime shall be entitled to provide an additional financial guarantee or to replace the previously provided financial guarantee with a new one.

It should be reminded, that the Customs Code of Ukraine stated the possibility of using customs security, so an innovation of the Law is Article 10, which imposes on the customs authorities another duty to impose means of identification. Means of identification shall not be required in the case of movement of goods in transit mode, except in the following cases:

1) goods are moved by air or rail using identification means by holographic, digital, alphabetic or other markings, other identification marks bearing the number of the accompanying aviation or rail waybill;

2) goods are transported in bulk or berm;

3) transported goods are large or technically complex (machines, technological lines, industrial structures, etc.);

4) packaging, pallets or other packing materials do not have individual identification features⁴.

Issuance of goods in the common transit regime shall be effected after fulfillment of the customs' obligation to print transit accompanying document through the electronic transit system in the paper form and to provide it to the subject of the regime with a list of goods released in the common transit mode. In the case of special transit simplification, an "authorized consignor", the transit accompanying document

¹ Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

² Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

³ Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

⁴ Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

listing the goods released into the common transit mode, prints out the corresponding authorized consignor after placing the goods in the common transit mode.

Therefore, summarizing the analysis of the first stage of the transit operation, according to the CC of Ukraine and the new Law, we can conclude that there is an active implementation of the provisions of the Convention on the common transit procedure. This implementation takes place in the conceptual categorical apparatus (for example: “person charged with compliance with the requirements of the customs regime” is changed to “the subject of the regime”), types of customs declaration, the introduction of a new electronic transit system and electronic guarantee management system. All these innovations are intended to simplify the procedure of transit operations, but it is important not only to implement but also to realize them in practice.

The second stage is “Intermediate”. It presupposes good’s movement, namely the circumstances which may occur from the customs office of departure to the customs office of destination, the actions of the subjects of the customs procedure and the period during which the goods may be moved and generally be in the customs transit procedure.

The CC of Ukrainian does not identify any cases that may occur with goods when moving. Only Part 8 Article 92 of the CC of Ukrainian provides the confiscation of goods, their total loss as a result of an accident or the force majeure. In such cases, the customs transit procedure must be terminated. The terms are common to all types of customs transit and differ only depending on the type of vehicle being moved: 1) for road transport – 10 days (if moving in the area of one customs office – 5 days); 2) for railway transport – 28 days; 3) for air transport – 5 days; 4) for sea and river transport – 20 days; 5) for pipeline transport – 31 days; 6) for pipeline transport (with overload on other modes of transport) – 90 days. These periods do not include the duration of the accident and force majeure during transportation, the time of storage of goods under customs control (subject to the information of the revenue and charges body controlling their movement), the time required for other goods operations, in cases provided for this section (provided that the revenue and dues authority that controls the movement of these goods is informed)¹.

It should be noted that the new Law regulates detail the circumstances that may occur during moving goods in the mode of common transit and calls them "special circumstances". These include:

1) diversion by a carrier from a route determined under Article 8 of this Law due to circumstances independent of it;

2) detection by the carrier of the seals whose integrity is compromised, or violation of other means of ensuring the identification of goods during their transportation;

3) compulsory overloading by the carrier of goods released into the common transit mode from one vehicle to another vehicle due to the lack of technical capacity to continue their transportation in the vehicle from which the overloading vehicle is carried out;

4) the existence of a real threat of destruction, permanent loss or substantial deterioration of goods released into the common transit mode, requiring immediate partial or complete unloading of the sealed commercial vehicle transporting such goods;

5) a special circumstance affecting the ability of the entity or carrier to fulfill its obligation arising from the release of goods in the transit mode;

6) replacement of a single vehicle.

In the event of the circumstances referred to in paragraph 3, the goods shall be handled under the supervision of the customs authority.

In the event of any of the circumstances above, the carrier is obliged to present the goods under the common transit mode and the transit accompanying document to the customs office closest to the location of the commercial vehicle carrying the goods, as soon as possible after arising such circumstances. The customs authority shall take the necessary measures and decide about the possibility or impossibility of continuing the corresponding operation of the common transit mode, shall make information on the circumstances identified and the measures taken in the electronic transit system in the established order.²

¹ Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

² Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

The third stage is “Final”, which stipulates the conditions under which the customs transit procedure is completed. The procedure includes customs authorities’ actions, the duties of the subject at the customs office of the destination. This stage involves the completion of a customs transit customs operation.

The completion of the customs transit operation is defined in Article 102 of the CC of Ukraine. Here the customs transit regime is coming to the end:

- or export of goods, vehicles of commercial purpose, placed under this customs regime, outside the customs territory of Ukraine;
- or when the goods are imported into the customs territory of Ukraine for their further placement in the appropriate customs regime, the customs transit procedure shall be completed by the actual delivery of the goods to the revenue and duties determined by the body or agreed with the place of delivery;
- or the placing of goods, commercial vehicles in another customs regime, subject to the requirements set out in this Code;
- or in the case of confiscation of goods, their total loss as a result of an accident or force majeure, subject to confirmation of the accident or force majeure under a procedure established by a central executive body that ensures the formation and implementation of public financial policy.

The obligation of the person responsible for compliance with the requirements of the customs regime – presentation of goods placed under the customs regime of transit before the expiry of the above deadlines and customs declaration or other document replacing it.

The obligation of the customs officer is to check compliance with the requirements laid down by the legislation of Ukraine on customs matters for the movement of goods under the customs transit regime and the completion of customs formalities necessary to complete the customs transit procedure. In case of termination of the customs regime of transit due to force majeure or accident, the export of goods outside the customs territory of Ukraine is not required, and guarantees provided in accordance with paragraph 3 of part four of Article 92 of this Code are subject to return (release).

It should be noted that cases of transit completion are common, but a significant difference is a moment the transit operation is completed. According to the CC of Ukraine, the customs transit regime ends with the export of goods, commercial vehicles, and according to the new law, the common transit mode ends if the goods placed under the common transit mode, together with the transit accompanying document and other documents issued in the process of moving goods in the mode of moving the goods transit are presented to the Customs of destination or to the authorized consignee. In addition the innovation of the introduction of the aforementioned electronic system is that the customs office of departure removes from control the operation of the common transit mode after establishing the fact of the proper completion of the common transit mode, by comparing the data contained in the relevant customs declaration and electronic transit system with the data received from the customs office of destination for the delivery of goods and the results of controls on the goods¹.

The obligation of the subject of regime or carrier on behalf of the entity is to present the goods to the office of destination and to provide the office of destination with the transit accompanying document and other documents processed in the process of moving the goods in the mode of joint transit in accordance with the Law.

The obligations of the customs office of the destination:

- after delivery of the goods determine the forms and quantities of controls on goods released to the common transit mode sufficient to ensure compliance with the requirements for the movement of goods in the common transit mode, on the basis of the results of the risk analysis, taking into account the information contained in the relevant customs declaration and electronic transit system;
- when completing customs formalities at the customs office of destination at the request of the person concerned or the carrier, on behalf of the person subject to the procedure, the customs office of the destination shall certify a receipt confirming the presence of the goods and the transit accompanying document of the customs office of the destination;
- to take appropriate measures and inform the office of departure if the common transit procedure has been completed but the customs office of destination has detected a breach of the controls carried out on the goods actually delivered, such customs office of the destination;

¹ Конвенція про процедуру спільного транзиту 1987 (Європейське Економічне Співтовариство). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87> (2019, November, 12).

– to inform the customs of departure of the delivery of goods released for the common transit mode as soon as possible, within four working hours from the moment of the presentation of the goods and the transit accompanying document of the customs office of the destination;

– to inform the customs office of departure of the results of the inspection within four working hours from the date of presentation of the goods and the transit accompanying document of the customs office of destination, if, based on the results of the risk analysis, taking into account the information contained in the relevant customs declaration and electronic transit system, the customs office decides no need to inspect the goods.

Summarizing all expressed above, it should be noted that the implementation of international norms in national customs legislation contributes to its development and, most importantly, speeds up the processes of customs clearance at customs. The new law provides a new type of transit – common transit. In this article were analyzed: 1) the procedure of its implementation; 2) types of common transit; 3) the introduction of a new electronic transit system; 4) the competent of the customs of destination and customs of departure; 5) the procedure of completion of the common customs transit. But it stands unclear whether it is appropriate to allocate this type of transit in a separate law. If the Customs Code distinguishes external transit, internal transit, and cabotage, the common transit also should be set forth here. That is why the norms of the Customs Code of Ukraine require further changes and implementation.

References:

1. *Zakon pro rezhym spilnogo tranzytu ta zaprovadzhennya elektronnoyi tranzytanoi systemy 2019* [Law on the regime of joint transit and introduction of electronic transitive system] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-20#n80>> (2019, November, 11). [in Ukrainian].
2. Hutchenko, K. A. (2017). Mytnyj tranzyt: sutnist i zmist ponyattya [Customs transit: the essence and content of the concept]. *Pravova pozyciya* [Legal Position], no. 2 (19), 31-43. [in Ukrainian].
3. *Handbook International Convention of the simplification and harmonization of Customs procedures 1999* (World Customs Organization). <http://www.wcoomd.org/en/Topics/Facilitation/Instrument%20and%20Tools/Conventions/pf_revised_kyoto_conv/Kyoto_New> (2019, November, 11). [in English].
4. *Mizhnarodna konvenciya pro sproshhennya i garmonizaciyu mytnyx procedur (Kiotska konvenciya) 1999* [International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Kyoto Convention) (Vsesvitnya Mytna Organizaciya) [World Customs Organization]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643> [in Ukrainian]. (2019, November, 11).
5. *Mytnyj kodeks Ukrayiny 2012* [Customs Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n1195>> (2019, November, 11). [in Ukrainian].
6. *Konvenciya pro proceduru spilnogo tranzytu 1987* [Joint Transit Procedure] (Yevropejske Ekonomichne Spivtovarystvo) [European Economic Community]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#n1312> (2019, November, 12). [in Ukrainian].

Лілія Нестерчук

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРОЦЕДУРА ОБРАННЯ (ПРИЗНАЧЕННЯ) СКЛАДУ ОРГАНІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ

Liliia Nesterchuk

National University «Odesa Law Academy», Ukraine

PROCEDURE FOR SELECTING (ASSIGNING) THE COMPOSITION OF BODIES THAT RESPONSIBLE FOR THE FORMATION OF THE JUDICIAL CORPUS

The article describes the basic procedures for the formation of a professional judges' corpus, with the participation of public organizations of Ukraine – the Public Council of Integrity and the Public Council of International Experts, who are responsible for admitting candidates to the qualification evaluation for the post of judge in the judicial system of Ukraine. The activities of the High Council of Justice and the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, which cooperate with the Public Council of Integrity and the Public Council of International Experts in matters concerning the formation of the Judicial Corps in Ukraine, are indicated. One of the primary tasks of the judiciary in Ukraine is to increase and maintain a high level of public trust in the courts since the judicial system of Ukraine must rely on the respect, confidence, and trust of all citizens in its independence, impartiality and efficiency, which is directly related to the public's trust in the judiciary, as well as its authority in matters of morality, independence and integrity of the judiciary.

Keywords: Public Integrity Council, International Expert Council, Judiciary, Independence, Judges, Judicial Corps, High Judicial Council, High Qualifications Commission, NGOs, Self-Government, Governance, European Commission for the Efficiency of Justice.

Формування корпусу суддів, наділення та припинення їхніх повноважень, починаючи з 1996 р., зазнало багатьох змін та перетворень, що відбулися в різних сферах життя у державі та суспільстві. Характерним для цього періоду стало впровадження різних підходів до формування суддівського корпусу, що стало спроможним створити досить ефективний механізм призначення на посаду судді та звільнення посади. Слід відзначити, що створення у подальшому нового конституційного органу, а саме Вищої ради юстиції (нині – Вищої ради правосуддя), що є відповідальним за формування високопрофесійного й неупередженого суддівського корпусу. Це стало значущою подією у реалізації правової реформи й спричинило створення сучасної судової системи, забезпечення незалежного функціонування судової влади в Україні.

Судова влада є складовою компонента організації державної влади в Україні, що діє на засадах незалежності та відокремленості від інших гілок влади та органів, що діють у механізмі держави. Вираженням самостійності судових органів та незалежності суддів є сталою гарантією у захисті прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, осіб, що є підприємцями без ознак юридичної особи, а також інтересів держави і суспільства. Не зважаючи на це соціологічні дослідження підтверджують про недовіру суспільства судовим органам та суддям, які покликані здійснювати правосуддя, про втрату ними авторитету і ця динаміка росте.

Негаразди судоустрою (судової системи) в Україні виникають через велику кількість чинників. Однією з більш значущих проблем можна визнати взаємовідносини між судовою владою і громадськістю. Щодо вирішення проблем взаємовідносин, то здатність повернути довіру громадян до суду і суддів є найбільшим важливим завданням судової влади. Л. Москвич слушно вказує на довіру громадян, як показник специфічного та ефективного джерела сили судової влади, тому що без підтримки та довіри населення влада не є життєздатною. Тому слід зміцнювати

авторитет суду та сприяти досягненню суспільства та його визнання цього інституту шляхом довіри до нього¹.

Взаємодія громадськості та судової влади встановлюється через визначення кількості відсотків впливу громадськості на судову владу і судової влади на громадськість. У разі такої взаємодії судова влада у взаємовідносинах з громадськістю перш за все має виявляти повагу до всіх, хто стає суб'єктом будь-яких форм судочинства та надавати якісні послуги, забезпечуючи кожному здійснення принципу та права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України. У ході здійснення своїх судових функцій суд, гарантуючи законність і правопорядок розглядає і вирішує спори за зверненнями громадян та юридичних осіб, впорядковуючи суспільні відносини у здійсненні правосуддя. Органи судової влади мають зобов'язання здійснювати правоінтерпретаційну функцію, яка проявляється у роз'ясненні питань застосування діючого законодавства. Це відбувається завдяки узагальненню Верховним судом судової практики, і постанови пленуму цього суду носять рекомендаційний характер з питань правильного застосування законодавства. Така цілеспрямована діяльність судової влади є піклуванням про правосвідомість громадянина і людини, що дозволяє подальшому формуванню правової культури громадян, засвоєнню знань про права та можливості їхнього захисту тощо.

Громадськість може приймати участь щодо формування органів судової влади, брати участь у здійсненні правосуддя або громадського контролю щодо цієї влади безпосередньо або опосередковано.

Таким чином, вплив на громадськість в ході виконання нею своїх функцій з боку судової влади завдяки їх взаємодії здійснюється, але і тут є певні проблеми. Проблема в зворотності комунікацій існує, тому необхідно всебічно розробляти способи та методик у впровадження цих комунікацій. Наприклад, остаточно не вирішені питання виборності професійних суддів та існування інституту участі народу у здійсненні правосуддя, не достатньо вивчені та обрані демократичні специфічні напрями у формуванні корпусу професійних суддів та представників народу задля здійснення правосуддя в Україні. Ці питання і досі є дискусійними.

Логічним продовженням концептуального аналізу змісту та ролі демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні на сучасному етапі є дослідження інновацій, запроваджених у рамках новітньої судової реформи, які стосуються процедури комплектування органів, відповідальних за формування суддівського корпусу. Мова йде, передусім, про процедуру комплектування Вищої ради правосуддя (далі – ВРП), Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС), Громадської ради доброчесності, Громадської ради міжнародних експертів (далі – ГРМЕ). Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів.

У світі питаннями формування суддівського корпусу в більшості цивілізованих країн займаються окремі спеціальні державні органи². В Італії та Франції – це Вища рада магістратури, в Іспанії – Генеральна рада судової влади, в Болгарії – Вища судова рада, в Польщі – Всепольська Судова Рада, в Аргентині – Рада Юстиції, в Угорщині – Національна рада юстиції. Ці органи в залежності від державного устрою країн мають різний статус, повноваження, зазначає проте сфера їх діяльності завжди стосується кадрового забезпечення органів правосуддя, зазначає О.В. Гончаренко³.

Конституція України наділяє ВРП повноваженнями про внесення подання про призначення судді на посаду та ухвалення рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо

¹ Москвич, Л. М. (2011). Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади. *Вісник Верховного суду України*, 2 (126), 25.

² Шпак, Д. Р. *Міжнародний саміт «Суди та суспільство: працюємо разом заради підвищення довіри суспільства до судів» як квінтесенція співпраці проекту «Україна: верховенство права» та Вищої ради юстиції у сфері реформування судової системи України*. <http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik02_17.pdf>.

³ Гончаренко, О. В. *Формування органів державного управління, формуванням суддівського корпусу*. <<http://www.vru.gov.ua/Docs/a110110.pdf>>.

несумісності; розгляду скарг на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора й ухвалення рішень про звільнення судді з посади; надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою й ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів й ухвалення рішення про переведення судді з одного суду до іншого; здійснення інших повноважень, визначених положеннями законодавства України.

Слід зазначити, що рішення Вищою радою правосуддя приймаються з додержанням демократичних процедур. Саме у цьому аспекті мають прояв не тільки ознаки демократичності функціонування ВРП як конституційного органу державної влади та суддівського врядування, але й окремі підстави структурно-функціональної характеристики демократичних засад у формуванні корпусу суддів в Україні.

Не залишається поза увагою питання з реорганізації Вищої ради юстиції та її перейменуванням на Вищу раду правосуддя як конституційного органу державної влади та суддівського врядування. На теперішній час члени Вищої ради правосуддя, крім тих, які належать до її складу за посадою, обираються (призначаються) строком на чотири роки і можуть бути призначеними лише на один строк. Поряд із цим, питання щодо приведення складу Вищої ради правосуддя до міжнародних стандартів було вирішено шляхом подолання проблеми, яка стосувалася недостатньої кількості суддів у складі вказаного органу. Необхідно зазначити, що на теперішній час ВРП складається з двадцяти одного члена, які обираються та призначаються досить широким колом суб'єктів. До компетенції ВРП належать повноваження з забезпечення незалежності судової влади, її діяльності, відповідальності та підзвітності суспільству, а також формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, що вказує на зміцнення позиції демократичних засад, як одного з визначальних показників організаційних та функціональних засад ВРП як конституційного органу державної влади та суддівського врядування відбувається шляхом досягнення кінцевої мети, що полягає у запровадженні складного механізму формування Вищої ради правосуддя.

Слід звернути увагу на те, що законодавець із мінімальними розбіжностями відносить до органу суддівського врядування не тільки Вищу раду правосуддя, але й ВККС. При цьому, ВККС в Україні має статус колегіального органу у суддівському самоврядуванні, яка на постійній основі діє у системі правосуддя України (ч. 1 ст. 92). Серед основних повноважень ВККС України – це визначення кандидатів для зайняття посади судді, внесення до ВРП рекомендацій відносно кандидатів та їхнього призначення на посаду судді, рекомендацій про переведення судді до іншого місця роботи суддею, визначення потреби професійної підготовки в Національній школі суддів України кандидатів на посаду судді, проведення кваліфікаційного іспиту тощо (ч. 1 ст. 93). Що стосується процедури комплектування ВККС України, то відповідно до ст. 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у складі ВККС України діють дванадцять осіб, які призначаються ВРП за результатами конкурсу строком на чотири роки. Цікавим є той факт, що судді або державні службовці на час здійснення повноважень зберігають за собою посаду судді і місце роботи держпосадовця. Таке відбувається через те що вони відряджаються для здійснення повноважень до Комісії і тому не мають права суміщати цю посаду з іншою державною діяльністю на період перебування у складі ВККС або ВРП. Такі вимоги та обмеження встановлені законодавством у сфері запобігання корупції. Навіть володіння іншими корпоративними правами, іншими майновими правами та маючи інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи з отриманням прибутку член ВККС та ВРП мають передати третій особі в управління на час перебування на посаді, але може отримувати відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна.

До членства у ВККС України не допускаються особи, що судом визнані недієздатними або обмежено дієздатними, а також особи, у яких є судимість або не погашена судимість, або не знята судимість в законодавчо встановленому порядку. Якщо особа за поточний рік за вчинення правопорушення піддавалася судом адміністративному стягненню, пов'язаного з корупцією, тоді ця особа також не може претендувати на членство у ВККС України. Законодавець визначає осіб, які раніше були членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради юстиції або Вищої ради правосуддя і категорично заперечує їхнє перебування у складі діючої або перебраної ВККС України так само, як і особи, які є суддями і на даний час обіймають адміністративні посади в судах та інших утвореннях судової влади. Має спрацьовувати принцип несумісності.

Досить складною є організаційна система суддівського самоврядування та суддівського врядування в Україні, адже відповідно до положень ч. 4 ст. 8 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», з метою сприяння ВККС України у встановленні для цілей кваліфікаційного оцінювання відповідності кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду критеріям доброчесності (моралі, чесності, непідкупності), а саме щодо: законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата його статусу, наявності знань та практичних навичок для розгляду справ, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – Вищою кваліфікаційною комісією суддів України утворюється допоміжний орган – Громадська рада міжнародних експертів.

Термін дій – шість років з метою сприяння ВККС України у постановці рішень з питань призначення на посади суддів Вищого антикорупційного суду. Громадська рада міжнародних експертів виконує свої повноваження за Законом України «Про судоустрій і статус суддів» у складі шести членів, що призначені ВККС України за пропозиціями міжнародних організацій. Україна співпрацює з цими міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії корупції відповідно до ратифікованих ВР України міжнародних договорів України. Кожна з таких міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів України може запропонувати ВККС України не менше трьох кандидатів до складу Громадської ради міжнародних експертів. Кожен з трьох кандидатів у членство Громадської ради міжнародних експертів мають бути громадянами України та іноземцями. У них має бути бездоганна ділова репутація, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, досвід роботи зі здійснення процесуального керівництва в інших країнах не менше ніж п'ять років, а саме з підтримання обвинувачення у суді або здійснення судочинства у справах, пов'язаних із корупцією. Членами Громадської ради міжнародних експертів не призначаються особи, що підпадають під дію Закону України «Про запобігання корупції» або які не відповідають вимогам, передбаченим ч. 4 ст. 7 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд».

Зважаючи на той факт, що законодавець, спрямовуючи зусилля на утвердження усіх елементів системи захисту незалежності судів, прав та законних інтересів суддів, використовує поняття «суддівське самоврядування» та «врядування», не можна залишити поза увагою і питання щодо сфери компетенції органів суддівського самоврядування в Україні. З урахуванням уточнення про те, що суддівське самоврядування – самостійне колективне вирішення зазначених питань суддями, відображено і в положеннях ч. 1 ст. 126 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Але можна зазначити, що нормативно закріплене поняття «суддівське самоврядування» в Україні не збігається з його функціональною спрямованістю, оскільки повноваження, надані органам суддівського самоврядування, мають як зовнішню, так і внутрішню складові.

З іншого боку, серед основних гарантій незалежності суддів в Україні анонсується функціонування не тільки органів суддівського самоврядування перелік організаційних форм суддівського самоврядування є виключним: збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду (а в передбачених законом випадках – апеляційної палати вищого спеціалізованого суду), Пленум Верховного Суду, Рада суддів України та з'їзд суддів України, але й суддівського врядування. При цьому, тлумачення терміна «суддівське врядування» у положеннях чинного законодавства України є відсутнім, однак аналіз норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дає змогу стверджувати, що цільовим призначенням суддівського врядування є створення та забезпечення для органів судової влади таких умов функціонування, за яких діяльність суду буде прозорою, правосуддя – справедливим та відповідним нормам Конституції України і законам, а судді – відповідати високим вимогам професійної підготовки та доброчесності.

В цьому аспекті, враховуючи позитивний досвід суддівського самоврядування у країнах Європейського Союзу, у переважній більшості яких немає навіть нормативного визначення поняття «суддівське самоврядування», що не виключає участі представницьких суддівських органів у процесі вирішення питань щодо управління у сфері забезпечення і організації професійної діяльності судів у здійсненні правосуддя, вбачається за доцільне передбачити виняткову роль суддівського самоврядування не тільки щодо питань внутрішньої діяльності судів, але й щодо кадрових питань, здійснення дисциплінарної функції щодо суддів, а також розробки ефективних способів захисту суддів від тиску, загроз та небезпек. Адже на теперішній час завдання із забезпечення незалежності суддів і судів, контроль за організацією діяльності судів в Україні

покладаються не лише на органи суддівського самоврядування, але й на інші державні органи, що робить неможливим визначення відповідального за порушення у вказаній сфері.

У зв'язку із цим виникає потреба законодавчого розмежування завдань і напрямів діяльності органів суддівського самоврядування та органів суддівського врядування, оскільки ототожнення розуміння «суддівського врядування» із «суддівським самоврядуванням» може призвести до викривлення розуміння самого терміна «самоврядування», відходу від зафіксованих у Конституції України та Законі України «Про судоустрій та статус суддів» цілей суддівського самоврядування, зосереджених на захистові професійних інтересів суддів та вирішенні питань внутрішньої діяльності. Вбачається, створенню в Україні дієвої системи незалежного судочинства, яка відповідатиме найкращим європейським зразкам, може сприяти удосконалення процедур добору суддів до складу Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Ради суддів України, зокрема, шляхом запровадження прямих виборів (на прикладі досвіду Федеративної Республіки Німеччина).

Позитивним для України може стати також запровадження (на прикладі спеціальних комісій Сполученого Королівства Великої Британії) дієвого механізму контролю за виконанням рішень Ради суддів України та З'їзду суддів України. Серед інших організаційно-правових проблем діяльності органів суддівського самоврядування в Україні, ефективно вирішення яких є можливим за умови врахування позитивного досвіду суддівського самоврядування країн Європейського Союзу, а саме: підвищення активності суддів у питаннях самоврядування; необхідність перегляду організаційної структури Ради суддів України в частині чисельності комітетів, зосередившись на роботі за напрямками комунікації, захисту незалежності суддів та суддівської етики. Слід зазначити, що на теперішній час спостерігаються організаційна громіздкість та неоперативність Ради суддів України. Зазначене призводить до того, що комітети не мають достатніх повноважень для самостійної роботи та вимушені працювати в умовах перевантаженості; необхідність внесення змін до Положення про Раду суддів України в частині відповідальності членів Ради суддів за неналежне виконання своїх обов'язків; необхідність підвищення якості комунікації між судовою владою та суспільством та підвищення ефективності єдиного комунікаційного центру судової влади, адже на теперішній час спостерігається недостатність комунікації між Радою суддів України та суддями на місцях.

На теперішній час досить гостро постало також питання переведення у практичну площину захисту авторитету та незалежності суддів шляхом вирішення проблеми тривалого призначення суддів на посади, особливо після проходження кваліфікаційного оцінювання. Адже основною проблемою кваліфікаційного оцінювання в Україні є недотримання строків його проведення, що зумовлено об'єктивними та суб'єктивними причинами, а надто повільний процес його здійснення, пов'язаний, зокрема, зі значним перевантаженням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, створює значну психологічну напругу у суддівському корпусі.

Враховуючи вплив та особливості функціонування органів, відповідальних за формування суддівського корпусу, можна зробити висновок, що суддівське самоврядування має відігравати ключову роль у формуванні політично незаангажованого, професійного та справедливого суддівського корпусу, здатного здійснювати неупереджене, справедливе і таке, що відправляється відповідно до закону та принципу верховенства права, правосуддя. При цьому, вбачається, результатом подальшого реформування вітчизняного законодавства, спрямованого на утвердження демократичних засад у формуванні суддівського корпусу в Україні, все ж таки стануть вагоме підвищення рівня довіри суспільства до судової влади, ефективності захисту професійних прав та інтересів суддів та утвердження основоположних принципів судочинства.

До відбору суддів до Верховного суду та Вищого антикорупційного суду України долучалось громадянське суспільство, що стало досвідом унікальним та дієвим. І такий досвід міг би стати цікавим для інших європейських країн. Президент Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи (2014-2018), голова департаменту міністерства юстиції Австрії та міжнародний експерт проекту ЄС "Право-Justice" Георг Става під час інформаційного заходу в штаб-квартирі ОБСЄ, присвяченого українським реформам "Підсумки ключових реформ в Україні: децентралізація та судова система" про такий досвід заявляв, як передовий. Цей міжнародний експерт зазначав найбільш цікавим моментом публічність засідання (засідання ВКССУ з відбору суддів – ред.) й транслявання цієї події в Інтернеті, тобто були публічними абсолютно для всіх. Громадянське суспільство не було забутих та запрошувалося до участі. За спостереженням Георг

Става¹, який багато років пропрацював суддею в Австрії, процес відбору суддів – дуже чутливий механізм, тому що це насправді може вважатися втручанням в незалежний суддівський корпус, що викликає багато питань, і це стосується не лише України, а й багатьох європейських країн. В Україні періодично виникають ситуації, коли суспільство висловлюється щодо сумнівів відносно суддівського корпусу, однак все це обговорюється лише в Інтернеті. Завдяки участі громадськості в особі Громадської ради доброчесності суспільству в Україні було надано можливість ставити напряду усі незручні запитання кандидатам на посаду суддів.

Подія стала унікальною, тому що в жодній європейській системі не передбачено залучення громадянського суспільства до формування корпусу професійних суддів.

За нашим спостереженням слід сфокусувати увагу європейських держав на тому, що формування корпусу професійних суддів слід здійснювати за контролем громадськості, на кшталт Громадської ради міжнародних експертів, оскільки це могло б бути цікавим і для інших країн. Отже, модель, яка застосовується в Україні – абсолютно нова для України і намагається охопити усі практики в Європейського Союзу та додати сучасні елементи.

References:

1. Honcharenko, O. V. (2019). *Formuvannia orhaniv derzhavnoho upravlinnia, formuvanniam suddivskoho korpusu* [Formation of public administration bodies, formation of the judicial corps]. <<http://www.vru.gov.ua/Docs/a110110.pdf>>. [in Ukrainian].
2. Moskvych, L. M. (2011). Suspilna dovira do sudu yak pokaznyk efektyvnosti sudovoi vlady [Public trust in the court as an indicator of the effectiveness of the judiciary]. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrainy* [Bulletin of the Supreme Court of Ukraine], no. 2 (126), 25. [in Ukrainian].
3. Stava, H. (2019). *Systema vidboru suddiv v Ukraini tsikava dlia inshykh yevropeiskykh krain* [The system of selection of judges in Ukraine is interesting for other European countries]. <<https://businessforecast.by>>. [in Ukrainian].
4. Shpak, D. R. (2019). *Mizhnarodnyi samit «Sudy ta suspilstvo: pratsiuemo razom zarady pidvyshchennia doviry suspilstva do sudiv» yak kvintesentsiia spivpratsi proektu «Ukraina: verkhovenstvo prava» ta Vyshchoi rady yustytysii u sferi reformuvannia sudovoi systemy Ukrainy* [International Summit "Courts and Society: Working Together to Build Public Trust in Courts" as Quintessential Cooperation between the Ukraine: Rule of Law Project and the High Council of Justice in the Judiciary Reform]. <http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik02_17.pdf>. [in Ukrainian].

¹ Става, Г. Система відбору суддів в Україні цікава для інших європейських країн. <<https://businessforecast.by>>.

Емілія Плекан

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА У ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ ТА В УКРАЇНІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Emiliya Plekan

V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

CIVIL LEGAL REGULATION OF THE SURROGACY IN FOREIGN COUNTRIES AND IN UKRAINE: COMPARATIVE ANALYSIS

The article analyzes one of the most relevant and controversial types of assisted reproductive technology – surrogacy. Particular attention is paid to the analysis of sources of legal regulation and the study of problematic issues of this institute both in private international and domestic legislation. In addition, definitions of surrogate motherhood and surrogate mother from legal and medical terms are provided. Also, a number of acts of foreign countries and national legislation governing this type of reproductive technology have been researched and analyzed. Accordingly, there are states that allow surrogate motherhood to be altruistic and / or commercial, such as the United Kingdom, India, Israel, Ukraine, as well as states that prohibit this type of assisted reproductive technology (hereinafter ART) and which even provide for criminal liability, for example, some states in Australia, countries in Northern Europe. In addition, it has been found that there are countries where there is no clear legal regulation of the surrogate motherhood institute, for example, Peru and Venezuela. Thus, a comparative analysis of the domestic legislation and foreign countries in the field of surrogate motherhood is made, which makes it possible to conclude that this type of ART is extremely relevant and debatable, therefore, needs further study and improvement both at the domestic and international level.

Keywords: surrogacy, surrogate mother, commercial surrogacy, altruistic surrogacy, assisted reproductive technologies.

Право мати дітей належить до одних з найважливіших прав людини. Завдання держави полягає у створенні умов для реалізації цього права, у тому числі шляхом створення правового режиму застосування методів допоміжних репродуктивних технологій (далі ДРТ). У середньому кожне п'яте подружжя не може мати дітей. Від 15% до 25% пар стикаються з проблемою цього роду з причин найрізноманітнішого характеру.¹

Стрімкий розвиток генної інженерії та поява нових технологій в галузі біомедицини вже тривалий час дозволяє побороти таку проблему як безпліддя. Являючись одним із основних видів ДРТ, сурогатне материнство надає можливість жінкам, які не здатні до природного народженню дітей, стати генетичними батьками.

Питання сурогатного материнства можна розглядати в багатьох аспектах: морально-етичному, медичному, психологічному, правовому. Як між науковцями, законодавцями так і між населенням точаться дискусії з приводу існування сурогатного материнства, є ті хто підтримує таку ідею, а є ті хто проти. Противники сурогатного материнства керуються порушеннями морально-етичних норм та тим, що дитина в майбутньому може зазнати психологічної травми у разі, якщо дізнається, що його мати не брала участі в її виношуванні. Представники феміністичних теорій, наприклад,

¹ Аксютіна, А. В. (2017). Актуальні питання цивільного права та процесу. *Перспективи вдосконалення трудового законодавства*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 289-291.

стверджують, що сурогатне материнство є експлуатацією жіночого тіла та використання його як інкубатора. Такі протиріччя не можуть не позначатися на правовому регулюванні даного виду ДРТ. Правові системи деяких країн їх законодавчо дозволяють, інших – забороняють, а деякі взагалі не регламентують.

Відсутність єдиного підходу до вирішення проблеми безпліддя породжує ситуацію, при якій громадяни однієї країни перетинають кордон іншої зарубіжної держави з метою реалізації своїх репродуктивних прав на застосування сурогатного материнства які забезпечує законодавство цієї держави. Цим і підтверджується необхідність дослідження інституту сурогатного материнства у розрізі міжнародного приватного права.

При цьому, виникає безліч відкритих питань, які виникають у процесі дослідження правовідносин сурогатного материнства в міжнародному приватному праві, що обумовлює актуальність даної теми.

В статті проаналізовано ряд праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, використання ДТР, в тому числі, сурогатного материнства досліджували А. Алгріні, Р. Блаухофф, К. О'Брайн, П. Гербер, Д. Гріффітс, Т. К.-Макей, Ю. Коренга, Г. Торрес, Л. Фрон, Е. Шапіро.

Метою даної статті є дослідження та аналіз правового регулювання інституту сурогатного материнства у міжнародному приватному праві, аналіз законодавства держав, де така репродуктивна технологія регламентується або взагалі заборонена чи не передбачена чинним законодавством, а також вивчення проблемних питань правового регулювання даного інституту у міжнародному приватному праві.

Перш ніж ми розпочнемо дослідження даної теми, надамо дефініцію сурогатного материнства. Варте уваги визначення, яке отримано в результаті багаторічної судової практики у Сполучених Штатах Америки, зокрема, у штаті Нью-Йорк сурогатне материнство – це договір (усний чи письмовий) між жінкою, яка погодилася на інсемінацію та виношування дитини, зачатої з використанням генетичного матеріалу чоловіка, який не перебуває з нею у шлюбі, і жінкою, яка погодилася усиновити чи удочерити дитину, народжену таким способом¹.

З медичної точки зору, сурогатне материнство – це метод розмноження, в якому жінка погоджується завагітніти, використовуючи власну яйцеклітину, і виношує дитину для іншої особи або пари. У окремих випадках сурогатній матері можуть бути оплачені її послуги².

Для кращого розуміння викладеного матеріалу, потрібно з'ясувати хто ж така сурогатна матір. Сурогатною матір'ю можна вважати жінку, яка виношує дитину відповідно до домовленості, укладеної до її вагітності, з єдиним наміром, що дитина, що народилася, передається іншій особі або іншим особам, а сурогатна матір відмовляється від усіх прав на дитину³.

З цього випливає договірний характер правовідносин. Так як договір про сурогатне материнство окремо не виділений у нормах ЦК України, проте, враховуючи особливості цього непоіменованого договору, вважаємо, що при його укладанні варто керуватися загальними положеннями про договір, в тому числі про надання послуг, оскільки сурогатна матір надає послугу виношення і народження дитини, а генитичі батьки зобов'язуються прийняти цю дитину, а у випадках, передбачених договором, оплатити її послуги.

Варті уваги у цьому контексті, Правила DCFR (далі Правила), які підлягають застосуванню в першу чергу до договорів та інших юридичних актів, договірних та недоговірних прав і обов'язків, а також пов'язаних з ними відносин з приводу володіння майном. Згідно з цими Правилами, Договором визнається угода, спрямована на виникнення зобов'язуючого юридичного відношення або має інше правовий наслідок. Договір може бути двостороннім або багатостороннім юридичним актом. Окрім того, аналізуючи правову природу договору сурогатного материнства, можемо стверджувати, що такого роду послуги можна віднести до медичних, оскільки сурогатна матір залучається у випадках, коли генетична матір через безпліддя або інші проблеми з репродуктивною системою не спроможна завагітніти. Таким чином, відповідно до глави 8 вищезгаданих Правил,

¹ Коренга, Ю. В. (2014). *Договір сурогатного материнства в сімейному праві України*. Луцьк.

² Conrad-Stöppler, M. (2018). *Medical Definition of Surrogacy*.

<<https://www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=125277>>.

³ Blauwhoff, R., Frohn, L. (2015). Chapter 10_{SEP} International Commercial Surrogacy Arrangements: The Interests of the Child as a Concern of Both Human Rights and Private International Law. *Fundamental Rights in International and European Law*, 211-241. <<https://www.iji.nl/media/1031/artikel-asser-bundel.pdf>>.

якщо пацієнт не є стороною договору, він вважається третьою особою, якій надано право вимагати від виконавця передбачених цією Главою договірних обов'язків. Також, цією Главою зазначаються вимоги щодо професіоналізму, попереднього обстеження, лікарських засобів, матеріалів та відповідних приміщень, документації, засобів захисту у випадках порушення зобов'язань¹.

Уперше поняття «сурогатна мати» з'явилася в доповіді Ради Європи у 1989 році, в якій сурогатна мати визначалась як жінка, яка виношує і народжує дитину для іншої особи. При цьому зазначалося, що вона погодилася перед заплідненням та після її народження передати дитину цій особі. Тобто увага акцентується на згоді сурогатної матері передати дитину саме перед заплідненням особі (особам), які вирішили скористатися її послугами².

Що ж стосується медичної термінології, сурогатна матір – це жінка, яка завагітніла, зазвичай шляхом штучного запліднення або хірургічної імплантації заплідненої яйцеклітини з метою перенесення плоду для іншої жінки³. З цього випливає складність суб'єктного складу правовідносин сурогатного материнства. Таким чином, учасниками є пара, яка хоче скористатися послугами сурогатної матері, з другої, власне сурогатна матір. Законодавство деяких країн як і вітчизняне, закріплює особливі вимоги до сурогатної матері як суб'єкта правовідносин. Для прикладу, Національними рекомендаціями для акредитації, нагляду та регулювання клінік допоміжних репродуктивних технологій в Індії пунктом 3.10.5 встановлено, що віковий ценз сурогатної матері повинен не бути нижчий ніж 21 рік і більшим ніж 45 років, максимальна кількість послуг сурогатного материнства становить три рази⁴. Що стосується України, згідно з Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні № 787 зазначено, що сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка за умови наявності власної здорової дитини, добровільної письмово оформленої заяви сурогатної матері за формою, наведеною в додатку до цього Порядку, а також за відсутності медичних протипоказань (6, п. 6.4). Крім того вона не може перебувати у безпосередньому генетичному зв'язку з дитиною, однак дозволяється виношування вагітності близькими родичами майбутніх батьків (мати, сестра, двоюрідна сестра тощо) (6, п. 6.1). На відмінну від сурогатної матері законодавець не встановлює ніяких вимог до генетичних батьків (матері, батька). В судовій практиці США при визначенні природи договору про сурогатне материнство використовується підхід, який полягає у тому, що відносини з встановлення батьківських прав за договором сурогатного материнства можуть регулюватися нормами про усиновлення дітей. Виходячи з даної точки зору, логічним було б припустити, що вимоги до генетичних батьків (батька, матері) як до сторони договору мають бути схожі з вимогами встановленими для усиновлювачів (ст.ст. 211, 212 СК України).

Наприклад, договір про сурогатне материнство не мають права укладати особи, які:

- визнані недієздатними чи обмежені у дієздатності;;
- позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;;
- були стороною договору про сурогатне материнство, але договір було розірвано з їх вини;
- були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було припинено або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їх вини;
- перебувають на обліку або лікуванні в психоневрологічному чи наркологічному диспансерах;
- зловживають спиртними та (або) наркотичними речовинами;
- мають захворювання, перелік яких затверджено Міністерством охорони здоров'я України;
- перебувають за межею бідності;
- потребують постійного стороннього догляду за станом здоров'я;
- мають непогашену чи незняту судимість за вчинення злочину проти життя і здоров'я людини;
- є особами без громадянства⁵.

¹ Рассказова, Н. Ю. (2013). *Модельные правила европейского частного права*. Санкт-Петербург: Статут, 989.

² Коренга, Ю. В. (2014). *Договір сурогатного материнства в сімейному праві України*. Луцьк.

³ Roxane, R. (2019). *Definition of surrogate mother*. <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/surrogate%20mother>>.

⁴ Gerber, P., O'Byrne, K. (2015). *Surrogacy, Law and Human Rights*. Surrey: GU9 7PT, Publishing Limited, 225.

⁵ Піроженко, В. М. (2018). *Сурогатне материнство в Україні: проблемні питання правового регулювання*. Шифр «Мати й мачуха», 33.

Перше народження дитини в результаті штучного запліднення та перенесення ембріона відбулося 25 липня 1978 року у Великобританії¹. У цій державі дозволений законом такий вид сурогатного материнства як альтруїстичний, тобто такий, який не носить комерційного характеру. Головний закон у Великобританії, в якому зароджувалося питання регулювання сурогатного материнства та й який надалі залишається чинним є Акт про сурогатні домовленості (the Surrogacy Arrangements Act) прийнятий 1985 року з поправками від 1990 року. В цьому Акті встановлена кримінальна відповідальність за комерційне сурогатне материнство, зокрема, злочином вважаються такі діяння як залучення до ініціювання та участь у переговорах щодо укладення договору про комерційне сурогатне материнство, а також участь у рекламі, що пропагує даний вид ДТР².

Також, сурогатне материнство було предметом наукового дослідження і законодавчих реформ починаючи з раних 1980-х років в Австралії. Проте, австралійське законодавство у сфері даного виду репродуктивної технології залишається непослідовним. Інститут сурогатного материнства у цій державі вважається як проблема, з якою суспільство продовжує боротися, що зумовлено законодавством, яке є нелогічним, фрагментальним і малофункціональним³.

Таким чином, в Австралії існують три юрисдикції, які накладають територіальну заборону на такий вид репродуктивної технології: Квінсленд, Новий Південний Уельс і Австралійська столична територія. Норми закону у Квінсленді інкримінують такі діяння своїх громадян (резидентів) як реклама сурогатного материнства, праводносини, які стосуються укладання договорів про комерційне сурогатне материнство, надання технічних, професійних або медичних послуг незалежно від місця вчинення даного злочину. У Новому Південному Уельсі діє Crimes Act 1900 – статут, в якому вказані головні злочини цього штату, зокрема, кримінальним діянням вважається і комерційне сурогатне материнство, навіть, коли злочин вчинено за межами штату, але результат якого має дію на території Нового Південного Уельсу. Тобто, якщо договір комерційного сурогатного материнства було укладено за межами цього штату і дитину, народжену внаслідок такого виду ДРТ біологічні батьки мають намір привести на територію цього штату, то такі діяння вважатимуться злочином. Такої позиції дотримується законодавство Австралійської столичної території⁴.

Цікаву обмежувальну політику Швеції щодо сурогатства можна простежити до середини 1980-х. Розслідування Комітету з питань інсемінації (далі – Комітет) на той час підготувало другий звіт «Діти, зачаті шляхом запліднення *in vitro*», який, зокрема, рекомендував заборонити сурогатне материнство та донорство яйцеклітин. Згодом, заклик дозволити домовленості про сурогатство продовжували відмовляти, виходячи з того, що подібні домовленості не є етично обумовленими та не відповідають принципу людської гідності. Окрім того, на початку 21 століття ставлення щодо нетерпимості до сурогатства залишилась незмінним. Якщо це стосується офіційної політики Швеції, то положення про те, що сурогатство є етично невинуватим, майже завжди було виправдане з посиланням на законодавчі підготовчі роботи Комітету за 1985 рік. У своєму звіті, він зробив висновок, що сурогатство є етично невинуватим, «оскільки воно передбачає, що діти стають об'єктами фінансових торгів».

Крім того, було зроблено кілька припущень щодо сурогатства, які обліковувалися в тій частині звіту і слугували основою для обґрунтування того, чому сурогатство не повинно регулюватися або чому це не потрібно. До них належить припущення, що сурогатність розглядалася не як альтруїстична, а скоріше як комерційна діяльність; думка, що сурогатство було несумісним із законодавством про усиновлення Швеції; і віра в те, що сурогатство суперечить принципу, що жінка має право контролювати власний організм.

У контексті занепокоєнь у звіті Комітету було порушено ще два питання, які слід згадати. По-перше, Комітет висловив стурбованість у зв'язку з відсутністю відомих вказівок щодо сурогатства як у США, так і у Великобританії. На його думку, це означало, що кілька юридичних питань, що

¹ Брашовяну, А. (2013). *Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство)*. Київ. 60.

² Alghrani, A., Griffiths, D. (2017). *The regulation of surrogacy in the United Kingdom: the case for reform*. <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/68402/4/2017_02_CFLQ_165_Griffiths.pdf>.

³ Gerber, P., O'Byrne, K. (2015). *Surrogacy, Law and Human Rights*. Surrey: GU9 7PT, Publishing Limited, 225.

⁴ Gerber, P., O'Byrne, K. (2015). *Surrogacy, Law and Human Rights*. Surrey: GU9 7PT, Publishing Limited, 225.

стосуються сурогатної матері, можуть вважатися невирішеними в цих країнах. Приклади таких юридичних питань включали наступні можливі сценарії:

- сурогатна мати відмовляється здати дитину;
- подружня пара відмовляється взяти дитину;
- суд, який відхилив заяву про усиновлення.

По-друге, порушено питання щодо генетичного походження. Тут Комітет зазначив, що якщо дитина, яка народилася від сурогатної матері, не є її генетичною дитиною, правова ситуація є невизначеною, в частині, що стосується походження дитини.

З доповіді Комітету з питань інсемінації видно, що одним із його вихідних пунктів було те, що практика сурогатства не була альтруїстичною. Описуючи процес сурогатства, що відбувався у США та Великобританії у той час, Комітет пояснює, що «для отримання гонорару (50 000 000 000 кр.), який отримує «сурогата мати», яка готова народити дитину, після чого негайно здає її іншій жінці. Ті, хто отримує дитину, як правило, оформляються батьками цієї дитини, тобто «замовляюча» пара усиновить дитину після її народження. У Шведській правовій системі така угода ускладнюється тим, що усиновлення дитини за рахунок фінансових компенсацій не дозволено»¹.

Як згадувалося вище, є низка країн, законодавство яких дозволяє комерційне сурогатне материнство. До них належать Індія, Україна, Ізраїль. Зупинимося детальніше на характеристиці правового регулювання сурогатного материнства в Індії. У 2005 році були прийняті «Національні рекомендації для акредитації, нагляду та регулювання клінік допоміжних репродуктивних технологій в Індії» (далі – Рекомендації), які встановлюють процедуру регулювання та акредитації таких клінік державними органами влади. Окрім того, цими Рекомендаціями встановлені спеціальні вимоги щодо сурогатного материнства, зокрема у пункті 3.5.4 передбачено, що сурогатна матір має право на грошову компенсацію від пари за те, що погодилася укласти договір сурогатного материнства. Сума має бути погоджена парою та запропонована сурогатною матір'ю. Цікавий підхід дані Рекомендації встановлюють щодо інтересів дитини, народженою внаслідок даної ДРТ. Таким чином, дитина, не отримує інформацію про особисті дані донора чи сурогатну матір до досягнення нею повноліття (пункт 3.4.8)². Варте уваги те, що комерційне сурогатне материнство для іноземців у цій державі заборонене з 2018 року після виникнення низки скандалів.

Одним із найбільш досконалих законодавств про сурогатне материнство є ізраїльське. Закон «Про угоди про сурогатне материнство» (The Surrogate Motherhood Agreements Act) був прийнятий ізраїльським парламентом у 1996 році. Ізраїль, таким чином, став першою в світі країною, яка поєднала легалізацію угод про сурогатне материнство з вимогою затвердження таких угод під керівництвом спеціального комітету з питань затвердження, призначеного урядом. За словами Темана, закон «Про сурогатство» від 1996 року передбачав «ізраїльським жінкам ще більше можливостей для заселення нації». До 2007 року в Ізраїлі народилося понад 100 дітей, народжених внаслідок сурогатного материнства. У червні 2012 року цей показник збільшився до 395.

Окрім того, Ізраїль є важливою юрисдикцією для вивчення в контексті батьківства за домовленостями про сурогатство; не лише тому, що розробив комплексний закон, повністю присвячений сурогатству, але й тому, що він, як Англія та Уельс, застосував та випробував механізм передачі батьківства призначеним батькам. Однак очевидно, що на репродуктивну політику Ізраїлю сильно впливає релігія та пронаталістська ідеологія держави. Це суперечить різкій репродуктивній політиці Англії, Уельсу та Швеції.

Хоча, Ізраїль – світська держава його сімейне законодавство таким не є. Для єврейського населення питання особистого статусу – включаючи батьківство, законність шлюбу та розлучення – регулюються іудейським законодавством. Спеціальні равинські суди мають виключну юрисдикцію стосовно цих питань і відповідають за розгляд та примусове виконання рішень згідно з ізраїльським законодавством. Питання, що стосуються інших релігійних конфесій, регулюються власним общинним законодавством і перебувають у віданні відповідних общинних судів³.

¹ Stoll, J. (2013). Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood^[SEP]Swedish Law in a Comparative Context. *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood*. Uppsala universitet. Uppsala, 337.

² Gerber, P., O'Byrne, K. (2015). *Surrogacy, Law and Human Rights*. Surrey: GU9 7PT, Publishing Limited, 225.

³ Stoll, J. (2013). Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood^[SEP]Swedish Law in a Comparative Context. *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood*. Uppsala, 337.

Розглянемо вітчизняне законодавство у сфері сурогатного материнства. Варто відмітити, що в Україні немає єдиного нормативно-правового акта, який містив би визначення понять «сурогатне материнство», «сурогатна матір», «договір про сурогатне материнство» тощо, а також регламентував усі аспекти відносин сурогатного материнства. Відсутня також чітка регламентація комерційної програми сурогатного материнства, що може призвести до перетворення дитини і сурогатної матері на «товар». Неврегульованими є суттєві умови договору, що укладаються між сурогатною матір'ю та біологічними батьками (подружжям), що призводить до порушень прав як біологічних батьків, так і сурогатної матері¹.

Однак, як зазначалося вище, на даний час в нашій державі діє Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні №787, в якому зазначаються вимоги до сурогатної матері та до процесу такого виду ДРТ загалом. Як зазначає Оніщенко О.В., ЦК України у ст. 281 передбачає, що повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. Вказана норма дублюється п. 1.7 Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні².

Окрім того, як вказує Верес І.Я. у своїй статті «Проблеми правового регулювання сурогатного материнства», відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних технологій, батьками дитини є подружжя. Отже, СК України захищає права генетичних батьків і передбачає їх право зареєструвати дитину. Також, собливиий характер відносин сурогатного материнства полягає в тому, що його основною метою є реалізація дружиною та чоловіком права на материнство та батьківство, передбаченого ст.ст. 49, 50 СК України, у випадку, коли дружина з фізіологічних причин не може самостійно виносити та народити дитину³.

Існує низка держав, в яких правове регулювання інституту сурогатного материнства, не регламентовано. Це, зокрема, країни Латинської Америки – Перу та Венесуела.

Зупинемося детальніше на характеристиці інституту сурогатного материнства в Перу. Варто зауважити, що в цій країні не існує жодного спеціального законодавства про сурогатне материнство, крім загального закону «Про охорону здоров'я» (Ley 26,842), який частково вирішує це питання. У статті 7 Закону сказано, що кожна особа має право на доступ до лікування безпліддя або на використання ДРТ, але генетична мати і гестаційна мама повинні бути однією особою. Таким чином, регулювання не дозволяє пожертвування яйцеклітини або матку. Це законодавство є проблематичне, оскільки воно є незрозуміле. Його наміром було визнати право населення на отримання доступу до ДРТ, одночасно прийнявши традиційне сурогатне материнство, оскільки генетична і гестаційна мати є однією людиною.

Навіть якщо перуанське законодавство про охорону здоров'я не допускає явно гестаційного сурогатного материнства, для того, щоб зробити закон примусовим, потрібні санкції, якщо поведінка людей порушує загальні принципи права. Перуанський кримінальний кодекс не містить жодних санкцій для лікування безпліддя, тому така практика не допускається, але й не заборонена. Ця логіка впливає з застосуванням принципу резервування (стаття 2, Конституції Перу), в якій говориться: «Ніхто не зобов'язаний тим, що закон не вимагає або позбавляє того, що не забороняє».

Ця правова лазівка дозволяє здійснювати такі злочини, як фальсифікація даних, шахрайство та торгівля дітьми. Наприклад, жінки-доглядальниці доставляли дітей у лікарні, але використовували особисті дані батьків і вносили неправдиву інформацію у свідоцтво про народження, що є злочином. Незважаючи на законодавство, Перу має відому комерційну галузь. Наприклад, у 2006 році у звітах наводиться посилання на мережу суригації, яка працює з Іспанії з використанням перуанських сурогатних матерів, поліція протягом двох років проводила розслідування і розривала мережу.

¹ Чеховська, І. В. (2017). Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності. *Міжнародний юридичний вісник Університету ДФС України*, 2 (6), 56-62.

² Оніщенко, О. В., Козіна, П. Ю. (2015). Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 3, 102-108. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2015_3_20>.

³ Верес, І. Я. (2013). Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. *Адвокат*, 3, 27-31. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2013_3_6>.

Окрім того, у Перу можна легко знайти оголошення, що пропонують послуги сурогатного материнства. Проте, 30 жовтня 2013 року, був прийнятий законопроект № 2839/2013-CR, який регулює сурогатне материнство і дозволяє лише альтруїстичне. Ця ініціатива спрямована на зміну Статті 7 Закону «Про охорону здоров'я» і обговорювалася роками без будь-якого прийняття або відхилення. Незважаючи на ці спроби, законодавство Перу залишається міжнародною ареною для комерційного сурогатного материнства, з огляду на неоднозначність та прогалини у чинних законах¹.

Що ж стосується правового регулювання інституту сурогатного материнства у Венесуелі, то варто зазначити наступне. У цій державі ні сурогатне материнство, ні ДРТ не мають жодного специфічного законодавства. Судді, виносячи рішення, тлумачать існуючі закони, що містяться в цивільному кодексі, Конституції Венесуели та постановках суду, які пропонують можливу правову основу для врегулювання конфліктів інституту сурогатного материнства. Наприклад, у Цивільному кодексі Венесуели вказується, що ад'ютація материнства визначається тим, хто народив дитину, незалежно від генетики. З іншого боку, стаття 56 Конституції визнає фундаментальне право знати своє біологічне або генетичне походження. Крім того, у рішенні № 1456 Верховного трибуналу про правосуддя згадується концепція дітонародження (явне бажання розмножуватися). З цього випливає, що Венесуела не має в своєму розпорядженні жодного нормативного акту або законопроекту, що б вирішував всі проблемні питання правового регулювання сурогатного материнства, а рішення суду залежать від внутрішніх переконань суддів та їх тлумачення закону. Така інтерпретація може призвести до ухвалення рішень, які не є однорідними, оскільки вони залежать від того, яку норму закону суддя вирішить за необхідне застосувати².

Підсумовуючи вищевказане, можна дійти наступних висновків. Як бачимо, правове регулювання інституту сурогатного материнства у кожній країні світу є особливим та проблематичним. Відсутність уніфікованого міжнародного акту, який би регулював даний вид ДТР, зумовлює неоднозначність застосування норм вітчизняного права кожної країни для вирішення проблемних питань, пов'язаних із застосуванням сурогатного материнства. В деяких країнах виникає правовий вакуум, що негативно відображається на законодавстві у сфері ДРТ, відповідно можливість звернення до уніфікованого міжнародного джерела права, змогла б запобігти виникненню конкуренції норм законодавства кожної держави, особливо в тих, в яких інститут сурогатного материнства не регламентований.

Видається, на сьогоднішній день найдосконаліше законодавство у цій сфері є ізраїльське, де дозволені всі види сурогатного материнства, яке має чітке регулювання всіх нюансів, які виникають починаючи з укладення договору сурогатного материнства, закінчуючи передачею сурогатною матір'ю народженої дитини генитичним батькам.

Наостанок, варто зазначити, що правове регулювання сурогатного материнства потребує удосконалення, оскільки з кожним випадком застосування цієї ДРТ у кожній країні світу виникають нові проблемні питання, які важко вирішити ефективно та справедливо вітчизняними нормами права. Таким чином дана тема залишається надзвичайно актуальною та дискусійною та потребує подальших досліджень.

References:

1. Aksyutina A.V. (2017). *Problemy zdijsnennya surogatnogo materynstva* [Problems of the implementation of the surgical material]. Dnipro: *Materialy Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi* [Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], 328. [in Ukrainian].
2. Korenga Yu. V. (2017). *Dogovir surogatnogo materynstva v simejnomu pravi Ukrainy* [Surrogate motherhood contract in the family law of Ukraine]. Lutsk. [in Ukrainian].
3. Conrad-Stöppler, M. (2018). Medical Definition of Surrogacy. <<https://www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=125277>>. [in English].

¹ Torres, G., Shapiro, A., K.-Mackey, T. A. (2019). Review of surrogate motherhood regulation in south American countries: pointing to a need for an international legal framework. *BMC Pregnancy and Childbirth*. <<https://doi.org/10.1186/s12884-019-2182-1>>.

² Torres, G., Shapiro, A., K.-Mackey, T. A. (2019). Review of surrogate motherhood regulation in south American countries: pointing to a need for an international legal framework. *BMC Pregnancy and Childbirth*. <<https://doi.org/10.1186/s12884-019-2182-1>>.

4. Blauwhoff, R., Frohn, L. (2015). Chapter 10 International Commercial Surrogacy Arrangements: The Interests of the Child as a Concern of Both Human Rights and Private International Law. *Fundamental Rights in International and European Law*, 211-241. <<https://www.iji.nl/media/1031/artikel-asser-bundel.pdf>>. [in English].
5. Rasskazova, N.Yu. (2013). *Modelnye pravila evropejskogo chastnogo prava*. [Model rules of private European law] [in Russian].
6. Roxane, R. (2019). Definition of surrogate mother <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/surrogate%20mother>>. [in English].
7. Gerber, P., O'Byrne, K. (2015). *Surrogacy, Law and Human Rights*. Surrey: GU9 7PT, Publishing Limited. [in English].
8. Pyrozhenko, V. M. (2018). *Surogatne materynstvo v Ukraini: problemni pytannya pravovogo reguluvannya* [Surrogate motherhood in Ukraine: problematic issues of legal regulation], 33. [in Ukrainian].
9. Brasovianu, A. (2013). *Mizhnarodnyj dosvid zakonodavdachogo reguluvannya pytannya vykorystannya reprodaktyvnykh tekhnologij (vkluchayuchy surogatne materynstvo)*. [International legislative experience in the use of reproductive technology (including surrogacy)]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Alghrani, A., Griffiths, D. (2017). *The regulation of surrogacy in the United Kingdom: the case for reform*. <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/68402/4/2017_02_CFLQ_165_Griffiths.pdf>. [in English].
11. Stoll, J. (2013). Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood Swedish Law in a Comparative Context. *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood*. Uppsala universitet. Uppsala. [in English].
12. Chekhovska, I.V. (2017). Surogatne materynstvo: teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnya sutnosti [Surrogate motherhood: theoretical and legal approaches to understanding the essence]. *Mizhnarodnyj yurydychnyj visnyk'k Universytetu DFS Ukrayiny* [International Legal Bulletin of the State Tax Service of Ukraine], 2 (6), 59. [in Ukrainian].
13. Onishchenko, O.V., Kozina, P.Yu. (2015). Surogatne materynstvo v Ukrayini ta za kordonom: porivnyalno-pravovyj aspekt [Surrogate motherhood in Ukraine and abroad: a comparative legal aspect]. *Yurydychnyj visnyk. Povitryane i kosmichne pravo* [Legal Bulletin. Air and space law], 3, 102-108. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_3_20>. [in Ukrainian].
14. Veres, I. Ya. (2013). Problemy pravovoho reguluvannya surohatnogo materynstva [Problems of legal regulation of surrogate motherhood]. *Advokat* [Attorney], 3, 27-31. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2013_3_6>. [in Ukrainian].
15. Torres, G., Shapiro, A., KMackey, T. (2019). A review of surrogate motherhood regulation in south American countries: pointing to a need for an international legal framework. Torres et al. *BMC Pregnancy and Childbirth* <<https://doi.org/10.1186/s12884-019-2182-1>>. [in English].

Наталія Махно

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ, ВІДНЕСЕНИХ ДО КАТЕГОРІЇ ЛІКУВАЛЬНИХ

Nataliia Makhno

State Higher Educational Establishment «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Ukraine

CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF WATER OBJECTS REFERRED TO THE THERAPEUTIC CATEGORY

The article is devoted to the definition of the main concept and characteristics of water objects referred to the therapeutic category. Legislation of Ukraine and, first of all, Water Code of Ukraine, though it contains a number of rules devoted to the regulation of the legal regime of such objects, namely, chapter twelve of the Water Code of Ukraine “Special water utilization and use of water resources for therapeutic, health resort and wellness purposes”, in particular, paragraph 1, article 62 of the Water Code of Ukraine, points at the belonging of water objects with natural healing properties to the therapeutic category, and the obligation to include them into a special list, but it does not clearly define the characteristics and criteria of the classification of the water objects in the therapeutic category. Due to the systematic analysis of the current legislation of Ukraine, the essential and qualitative characteristics of such water objects were pointed up and the author’s definition “water objects that belong to the therapeutic category” was proposed.

Keywords: therapeutic water objects, Water Code, therapeutic properties, natural environment.

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затвердженими Законом України від 28 лютого 2019 року¹ констатується той факт, що Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи, при цьому водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов’язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод. Водночас, Україна має значні запаси родовищ мінеральних вод, володіє об’єктами, які належать до категорії лікувальних, що робить привабливою її в плані не лише рекреації, а й оздоровлення та лікування населення. Поза тим законодавство України, яке визначає правовий режим водних об’єктів, які належать до категорії лікувальних, є недосконалим, суперечливим, містить ряд прогалин, що не сприяє забезпеченню ефективності їх охорони та використання.

Однією із прогалин водного законодавства України, на наш погляд, є відсутність визначення поняття водних об’єктів, які відносяться до категорії лікувальних (хоча Водний кодекс України, прийнятий 6 червня 1995 року² містить так званий «словничок» у ст. 1 кодексу, де визначено основні дефініції). Крім того, Водний Кодекс України (насамперед, ст.ст. 62-64 Глави 12), хоч і містить ряд норм, присвячених регулюванню правового режиму

¹ Закон про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року 2019 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2697-19>>.

² Водний кодекс України, ст. 1, зл. 1. 1995 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>>.

таких об'єктів, проте чітко не визначає ознак та критеріїв віднесення водних об'єктів саме до категорії лікувальних.

Згідно із статтею 62 Водного Кодексу України водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, належать до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку. Перелік водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, із зазначенням запасів вод та їх лікувальних властивостей, а також інших сприятливих для лікування і профілактики умов, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку водного господарства.

Таким чином, із цієї норми можемо виокремити основні юридичні ознаки водних об'єктів, які відносяться до категорії лікувальних, а саме:

1) наявність особливих характеристик – лікувальних властивостей таких об'єктів, що є сприятливими для лікування і профілактики захворювань;

2) обов'язковість включення до відповідного переліку, відповідно невключення у такий перелік тягне за собою невизнання водного об'єкту, що має природні лікувальні властивості, як такого, що належить до категорії лікувальних;

3) цей перелік затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центральних органів виконавчої влади (міністерств) у сфері охорони здоров'я, геологічного вивчення та раціонального використання надр, розвитку водного господарства.

Подальший аналіз норм Водного кодексу України дає підстави для висновку, що вище вказаними ознаками не вичерпується характеристика юридичних ознак водних об'єктів, які відносяться до категорії лікувальних.

Так, згідно із статтею 63 Водного кодексу України водні об'єкти, віднесені у встановленому порядку до категорії лікувальних, використовуються виключно у лікувальних і оздоровчих цілях. Тому характерними ознаками таких об'єктів є мета їх використання – у лікувальних і оздоровчих цілях, та обов'язковість цільового використання.

Із назви Глави 12 Водного кодексу України, а також змісту ст. 48 цього кодексу випливає, що використання водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, здійснюється у порядку спеціального водокористування.

Крім того, водні об'єкти, які віднесені до категорії лікувальних, належать до водних об'єктів загальнодержавного значення (частина 1 статті 5 Водного кодексу України).

А звідси, може бути виокремлена ще одна важлива ознака водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, це – посилена їх охорона (що, зокрема, підтверджено можливістю припиняти інше водокористування).

Не менш важливою юридичною ознакою водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, є комплексний характер правового регулювання їх режиму, як природоресурсним (насамперед, водним законодавством, законодавством про надра тощо), так і загалом природоохоронним.

Юридичні ознаки характеризують правовий режим водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, проте не дають відповіді на питання, які саме ознаки та критерії покладено в основу визнання цих об'єктів такими, що мають лікувальні властивості. Юридичні ознаки фіксують вже наслідок віднесення їх до категорії лікувальних внаслідок прийняття правового рішення. Тому, очевидно, що в основу поняття та, відповідно, ознак водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, повинні покладатися ознаки їх природного походження та критерії віднесення їх до лікувальних.

Отже, водні об'єкти, які віднесені до категорії лікувальних, є природними об'єктами. Одним із перших поняття природного об'єкта визначав В. В. Петров, вказавши, що це складова частина природного середовища, що відрізняється від продуктів людської праці природним характером свого походження, відсутністю вартості як сукупності витрат суспільно необхідної праці, станом в екологічній системі природи¹.

¹ Петров, В. В. (1995). *Экологическое право России: Учебник для вузов*. Москва, 97-121.

З урахуванням цих наукових позицій В. О. Джуган пропонує визначити п'ять загальних ознак водних об'єктів:

- екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем;
- природне походження;
- виконання життєво важливих функцій;
- наявність безупинно мінливих меж, рівня і об'єму водного об'єкта;
- відсутність сталої вартості¹.

В цілому погоджуючись із запропонованими ознаками, вважаємо за необхідне ширше розкрити їх зміст.

Будучи природним об'єктом, водні об'єкти тісно взаємодіють із іншими природними об'єктами, перебувають у нерозривному екологічному зв'язку з навколишнім природним середовищем в цілому. Власне, взаємодія та взаємовплив природних об'єктів та факторів один на одних формують їх якісні характеристики. Тому ознака екологічного взаємозв'язку з навколишнім природним середовищем є фундаментальною і знайшла своє закріплення, зокрема у статті 5 Закону України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища»². Згідно із цією статтею як об'єкти державної охорони підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Властивість бути лікувальними, водні об'єкти набувають завдяки тісній взаємодії особливих природних та кліматичних умов упродовж тривалого часу на певній території. На ці фактори вказує і частин 2 статті 60 Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно із якою природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Природне походження водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, виключає можливість їх рукотворності. Такі об'єкти формуються упродовж їх тривалого історичного природного еволюційного розвитку.

Із чинного водного законодавства України чітко не зрозуміло, чи водні об'єкти, які віднесені до категорії лікувальних, можуть бути поверхневими чи належати лише до підземних водних об'єктів. Зрештою, Водний кодекс України не містить понять «поверхневі водні об'єкти» та «підземні водні об'єкти», а лише «води поверхневі» та «води підземні», що є нетотожними поняттями.

Для порівняння Водний кодекс Республіки Білорусь від 30 квітня 2014 року³, окрім родового поняття «водний об'єкт» визначає видові поняття «поверхневий водний об'єкт» та «підземний водний об'єкт». У першому випадку – це природна або штучна водойма, потік, постійне або тимчасове зосередження вод, що має певні межі і ознаки гідрологічного режиму. У другому – це зосередження вод в надрах, що має певні межі, об'єм і ознаки режиму підземних вод і що складається з одного або декількох водоносних горизонтів (п. 26, 27 статті 1 Кодексу). При цьому, водні об'єкти можуть використовуватися для лікувальних (курортних, оздоровчих) потреб (ст. 38 Кодексу).

Загалом до природних водних об'єктів належать озера, струмки, річки, родовища, джерела, водоносний горизонт, море та інші водні об'єкти. Цей перелік впливає із статей 1, 3 та 5 Водного Кодексу України, а також ДСТУ 3517-97 «Гідрологія суші. Терміни та визначення основних понять»⁴. Проте, є потреба у більш системній класифікації водних об'єктів у Водному кодексі

¹ Джуган, В. О. (2009). *Правове регулювання використання та охорони вод в Україні*: дис. ... кандидата юрид. наук. Київ, 25.

² Закон про охорону навколишнього природного середовища 1991 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12>>.

³ Водний кодекс Республіки Білорусь, ст. 1, гл. 1 2014 (Совет Республіки Білорусь). <<http://etalonline.by/document/?regnum=Hk1400149>>.

⁴ *Гідрологія суші. Терміни та визначення основних понять* (1997). Київ: Вид-во Держстандарту України.

України, зокрема, за критерієм походження водних об'єктів, що, на думку В. І. Гордєєва, «має юридичне значення, що підтверджується правовими нормами чинного законодавства України», а «віднесення різних об'єктів до тієї або іншої категорії істотно впливає на їх правовий режим, встановлений чинним законодавством»¹.

М. Л. Муравська щодо поверхневих водних об'єктів також наполягає на вдосконаленні чинного законодавства України в частині формування їх єдиної систематизованої класифікації. При цьому, автор апелює до Закону України від 16 вересня 2014 р. «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» виникла потреба в узгодженні законодавства України, зокрема водного, та актів *acquis communautaire*. Посилаючись на додаток II Директиви 2000/60/ЄС, зокрема пункт (і), автор зазначає, що в ЄС виділяють такі види поверхневих водних об'єктів: річки, озера, перехідні води, прибережні води. Ці водні об'єкти є природними.²

Водночас, аналіз норм постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. № 1499 «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних» дає підстави відносити до таких об'єктів, насамперед, підземні водні об'єкти, оскільки до переліку включено переважно лише родовища мінеральних вод та родовища лікувальних грязей.

Згідно із Інструкцією із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ мінеральних підземних вод, затвердженою наказом Державної комісії по запасах корисних копалин при Міністерстві екології та природних ресурсів України від 14 березня 2002 р. № 32³ родовищем мінеральних вод вважається водний об'єкт у надрах з підрахованими експлуатаційними запасами і просторово визначеними межами, у якому утворились сприятливі умови для видобування й подальшого цільового використання мінеральних вод.

А родовищем лікувальних грязей згідно із Інструкцією із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ лікувальних грязей, затвердженою наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин при Державному комітеті природних ресурсів України від 29 грудня 2004 р. № 298⁴ вважається просторово визначена ділянка надр, у межах якої виявлені бальнеологічно, геологічно та економічно оцінені багатства лікувальних грязей, які за своєю кількістю, властивостями, якістю, стабільністю та умовами залягання, сприятливі для використання у лікувально-оздоровчих цілях та промислового розвитку.

Проте, серед родовищ лікувальних грязей у переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних, згадуються Сакське (грязь, ропа) та Ріпне (грязь, ропа). Якщо виходити з того, що ропа – це насичена солями вода соляних озер (лиманів), порожнин і пор донних відкладів⁵, то можна стверджувати, що до водних об'єктів, які відносяться до категорії лікувальних, можна відносити і поверхневі водні об'єкти, які мають природне походження, а саме – соляні озера (лимани).

Таким чином, системний аналіз чинного законодавства України дає змогу зробити висновок, що до водних об'єктів, які належать до категорії лікувальних, необхідно відносити як підземні (родовища мінеральних вод, родовища лікувальних грязей), так і поверхневі водні об'єкти (соляні озера (лимани) загальнодержавного значення, які мають природне походження.

¹ Гордєєв, В. І. (2007). Правова класифікація водних об'єктів. *Проблеми законності: республіканський міжвідомчий науковий збірник*. Харків, 58-65.

² Муравська, М. Л. (2015). Класифікація поверхневих водних об'єктів за законодавством України та ЄС: порівняльний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*, 2, 2, 104-107.

³ *Наказ про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ промислових підземних вод 2009* (Державна комісія України по запасах корисних копалин). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0981-09>>.

⁴ *Наказ про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ лікувальних грязей 2004* (Державна комісія України по запасах корисних копалин). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-05?lang=ru>>.

⁵ *Наказ про затвердження Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання 2003* (Міністерство охорони здоров'я України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0752-03/ed20030829/find?text=%D0%EE%EF%E0>>.

Від водних об'єктів, які належать до категорії лікувальних, необхідно відрізнити, в тому числі і за правовим режимом, водні об'єкти, які використовуються в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях (ст. 64 Водного кодексу України). Особливості їх правового режиму полягають у тому, що такі об'єкти можуть використовуватися в порядку як загального, так і спеціального водокористування. Місця користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях встановлюються відповідними радами у порядку, встановленому законодавством. І знаходяться такі об'єкти можуть на різних категоріях земель.

Попри все вищесказане, зазначений перелік не є вичерпним. З урахуванням статті 62 Водного Кодексу України, ст. 6 Закону України «Про курорти»¹, та, насамперед, переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. N 1499 (з наступними змінами)², з яких випливає, що водні об'єкти, віднесені до категорії лікувальних, належать переважно до підземних природних водних об'єктів. Крім того, в науковій літературі підтверджується, що використання водних об'єктів регулюється водним законодавством, а використання підземних вод регулюється частково водним законодавством, а частково законодавством про надра.

Втім, природне походження не визначає ознаки лікувальності. І якщо проаналізувати постанову Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. N 1499 «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних», то цифрове позначення показань щодо лікувального використання водних об'єктів визначає лише здатність лікувати певні захворювання, наприклад, хронічні гастрити, неускладнена виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, хронічні коліти і ентероколіти і т.д. Всього 14 позицій. Проте, такий підхід, видається, одностороннім та недостатнім. Наприклад, постановою Міністерства охорони здоров'я Республіки Білорусь від 27 червня 2019 року № 67 «Про критерії віднесення поверхневих водних об'єктів до водних об'єктів, які можуть використовуватися для лікувальних (курортних оздоровчих) потреб»³ передбачено, що критеріями віднесення поверхневих водних об'єктів до водних об'єктів, які можуть використовуватися для лікувальних (курортних, оздоровчих) потреб, є їх фізико-хімічні властивості, а саме: загальна мінералізація не менше 1,0 г/дм³; вміст в поверхневих водах фармакологічно (терапевтично) активних мінеральних і органічних мікрокомпонентів. При цьому, Водний кодекс Республіки Білорусь не містить поняття «водні об'єкти, віднесені до категорії лікувальних». Але очевидно, що саме фізико-хімічні властивості повинні бути покладені в основу поняття «водні об'єкти, які віднесені до категорії лікувальних». Відповідно, поняття «водні об'єкти, віднесені до категорії лікувальних» повинно корелюватися із поняттям «природні лікувальні ресурси». Згідно із Законом України від 05.10.2000 р. «Про курорти»⁴ до природних лікувальних ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Таким чином, ця ознака є спеціальною і відображає таку мету використання водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних, як виконання життєво важливих функцій. Враховуючи, що життєво важливі функції – це, в першу чергу, забезпечення та сприяння здоровому існуванню живого організму, така характерна властивість, як лікувально-оздоровча дія, буде мати вирішальне значення для віднесення досліджуваного водного об'єкту власне до категорії «лікувальних».

Таким чином, лікувальна властивість водних об'єктів, дозволяє за даною ознакою, а саме підтримкою життєво важливих функцій, відносити їх до категорії лікувальних.

¹ Закон про курорти 2000 (Верховна Рада України) Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>>.

² Постанова про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних 1996 (Кабінет Міністрів України). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1499-96-%D0%BF>>.

³ Постановление о критериях отнесения поверхностных водных объектов к водным объектам, которые могут использоваться для лечебных (курортных, оздоровительных) нужд 2019 (Министерство здравоохранения Республики Беларусь). <<http://pravo.by/document/?guid=3961&p0=W21934323>>.

⁴ Закон про курорти 2000 (Верховна Рада України) Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>>.

Таким чином, особливий правовий режим охорони лікувальних водних об'єктів також є невід'ємною ознакою віднесення їх до категорії лікувальних.

Висновки. Таким чином, на основі виконаного системного, емпіричного, науково-дослідницького та нормативно-правового аналізу досліджуваної теми, можна зробити наступний висновок: ознаками, які дозволяють віднести водні об'єкти до категорії лікувальних є:

- природне походження;
- об'єктивно обумовлений екологічний взаємозв'язок та взаємодія з навколишнім природним середовищем;
- наявність завдяки відповідному фізико-хімічному складу особливих характеристик – лікувальних властивостей таких об'єктів, що є сприятливими для лікування і профілактики захворювань;
- особливе місцерозміщення – переважно, це підземні водні об'єкти (родовища мінеральних вод, родовища лікувальних грязей), а також поверхневі водні об'єкти (соляні озера (лимани));
- включення до відповідного переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних;
- віднесення до об'єктів загальнодержавного значення тощо.

Отже, водними об'єктами, які належать до категорії лікувальних, можна вважати підземні (родовища мінеральних вод, родовища лікувальних грязей), а також поверхневі водні об'єкти (соляні озера (лимани)) загальнодержавного значення, які мають природне походження, включені до відповідного переліку з урахуванням їх фізико-хімічного складу, що забезпечує їх лікувальні властивості, сприятливі для лікування і профілактики захворювань.

References:

1. *Vodnyi kodeks Ukrainy 1995* [Water Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>>. [in Ukrainian].
2. *Vodnyj kodeks Respubliki Belarus 2014* [Water Code of the Republic of Belarus] (Sovet Respubliki Belarus) [Council of the Republic of Belarus]. <<http://etalonline.by/document/?regnum=Hk1400149>>. [in Russian].
3. *Hidrolohiiia sushy. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat* [Hydrology of land. Terms and definitions of basic concepts] (1997). Kyiv: Vyd-vo Derzhstandartu Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Hordieiev, V. I. (2007). *Pravova klasyfikatsiia vodnykh ob'ektiv* [Legal classification of water bodies]. *Problemy zakonnosti: respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk* [The Problems of Legality: A Republican Interagency Scientific Collection]. Kharkiv, 58-65. [in Ukrainian].
5. Dzhuhan, V. O. (2009). *Pravove rehuliuвання vykorystannia ta okhorony vod v Ukraini: dys. ... kandydata yuryd. nauk* [Legal regulation of water use and protection in Ukraine: thesis ... PhD of Law]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. *Zakon pro kurorty 2000* [Resorts Act] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>>. [in Ukrainian].
7. *Zakon pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku 2019* [Law on the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2697-19>>. [in Ukrainian].
8. *Zakon pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha 1991* [Law on Environmental Protection] (Verkhovna Rada Ukrainy). [Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12>>. [in Ukrainian].
9. Muravska, M. L. (2015). *Klasyfikatsiia poverkhnovykh vodnykh ob'ektiv za zakonodavstvom Ukrainy ta YeS: porivnialnyi aspekt* [Classification of surface water bodies according to the legislation of Ukraine and the EU: a comparative aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Yurydychni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series], vol. 2, iss. 2, 104-107. [in Ukrainian].
10. *Nakaz pro zatverdzhennia Instruksii iz zastosuvannia Klasyfikatsii zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn derzhavnoho fondu nadr do rodovyshch promyslovykh pidzemnykh vod 2009* [Order on approval of the Instruction on the application of the Classification of reserves and resources of the state mineral resources of mineral resources to deposits of industrial groundwater] (Derzhavna komisiia Ukrainy po zapasakh korysnykh kopalyn) [State Commission of Ukraine for Minerals]. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0981-09>>. [in Ukrainian].
11. *Nakaz pro zatverdzhennia Instruksii iz zastosuvannia Klasyfikatsii zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn derzhavnoho fondu nadr do rodovyshch likovalnykh hriazei 2004* [Order on approval of the Instruction

- on the application of the Classification of reserves and resources of the state mineral resources of the subsoil to the mud deposits] (Derzhavna komisiia Ukrainy po zapasakh korysnykh kopalyn) [State Commission of Ukraine for Minerals]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-05?lang=ru>>. [in Ukrainian].
12. *Nakaz pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia medyko-biologichnoi otsinky yakosti ta tsinnosti pryrodnykh likuvalnykh resursiv, vyznachennia metodiv yikh vykorystannia 2003* [Order on approval of the Procedure for implementation of medical and biological evaluation of the quality and value of natural healing resources, determination of methods of their use] (Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy) [Ministry of Health of Ukraine]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0752-03/ed20030829/find?text=%D0%EE%EF%E0>>. [in Ukrainian].
13. Petrov, V. V. (1995). *Jekologicheskoe pravo Rossii: Uchebnik dlja vuzov* [Environmental Law of Russia: Textbook for high schools]. Moscow. [in Russian].
14. *Postanova pro zatverdzhennia pereliku vodnykh obektiv, shcho vidnosiatsia do katehorii likuvalnykh 1996* [Resolution approving the list of water bodies belonging to the category of therapeutic] (Kabinet Ministriv Ukrainy) [Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1499-96-%D0%BF>>. [in Ukrainian].
15. *Postanovlenie o kriterijah otnesenija poverhnostnyh vodnyh obektov k vodnym obektam, kotorye mogut ispolzovatsja dlja lehebnyh (kurortnyh, ozdorovitelnyh) nuzhd 2019* [Decree on the criteria for classifying surface water bodies as water bodies that can be used for medical (spa, health) needs 2019] (Ministerstvo zdavoohranenija Respubliki Belarus') [Ministry of Health of the Republic of Belarus]. <<http://pravo.by/document/?guid=3961&p0=W21934323>>. [in Russian].

Роман Крупник

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ВИЛУЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ З ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Roman Krupnyk

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

SEPARATION OF LAND PLOT FROM PERMANENT USE FOR PUBLIC NEEDS: CIVIL AND LEGAL ASPECTS

In the article the civil legal aspect of the seizure of land plot from permanent use for public needs is analyzed. In particular, on the basis of the Ukrainian legislation's provisions and the case law, the author outlined the main stages of such seizure and indicated the imperfection of the legislative regulation of these stages and, as a result, showed the contradiction of the courts' practice in resolving disputes related to the seizure of land plots. In particular, attention is drawn to the fact that, unlike the alienation (redemption) of privately owned land plots for public needs or for reasons of public necessity, the legislation of Ukraine does not specify what needs belong to the public in aspect of land plot's seizure from the permanent use and does not determine the detailed procedure for such seizure, starting with the decision-making stage that initiates seizure of land plot and until the registration of the termination of the right of permanent use. According to the results of the research, the author made his own position about the basic approaches to the order of the land plot's seizure from permanent use for public needs and the proper observance of the rights of such land users as well as the subjects of seizure.

Keywords: land plot, permanent use, seizure, public needs, land user, subject of seizure.

Вступ. В умовах розвитку багатоукладної ринкової економіки в Україні особливої актуальності набувають питання правового регулювання припинення права постійного користування земельними ділянками з підстав їхнього примусового вилучення для суспільних потреб. Багато проблем виникають при визначенні підстав та процедурних аспектів такого припинення. Водночас, чинне законодавство України не забезпечує належної правової регламентації цієї сфери суспільних відносин. Зокрема, на відміну від відчуження (викупу) земельних ділянок, правові засади та процедура якого детально регламентована Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (надалі – Закон №1559-VI)¹, питання вилучення земельних ділянок з постійного користування для суспільних потреб фрагментарно регламентовано лише статтями 149, 150 Земельного кодексу України (далі – ЗК України)², а також Законом України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» (надалі – Закон № 525-V)³. Слід зазначити, що недосконале законодавче регулювання цього питання призводить на практиці до виникнення різних спірних ситуацій, які неоднозначно вирішуються судами, що має наслідком відсутність механізмів належного захисту прав землекористувачів.

Аналіз останніх наукових досліджень пов'язаних із вилученням земельної ділянки з постійного користування свідчить про те, що вказаному питанню частково присвячували свої праці

¹ Закон про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності 2009 (Верховна Рада України). *Голос України*.

² Земельний кодекс України 2001 (Верховна Рада України). *Урядовий кур'єр*, 211, 15.

³ Закон про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду 2006 (Верховна Рада України). *Голос України*, 6, 2007, 16 січня.

А.М. Мірошніченко, П.Ф. Кулинич, О.С. Євстигнєєв, М.Я. Ващишин, Н.В. Черкаська та ін. Поряд з цим, надалі залишається значна кількість питань, які потребують не лише законодавчого врегулювання, але і наукового дослідження.

А тому, **метою даної статті** є з'ясування цивільно-правового аспекту вилучення земельних ділянок з постійного користування для суспільних потреб, дослідження проблемних питань пов'язаних із таким вилученням та окреслення можливих шляхів вирішення цих проблем.

Як зазначає А.М. Мірошніченко вилучення земельної ділянки з постійного користування є фактично повноваженням власника цієї ділянки, правом, яке належить власникові та постійному користувачеві не передається¹. В багатьох випадках вилучення земельної ділянки з постійного користування є аналогічним її відчуженню з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб. Основна відмінність полягає лише в тому, що внаслідок відчуження (викупу) земельних ділянок припиняється право власності особи на земельну ділянку і воно переходить до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а внаслідок вилучення земельної ділянки з постійного користування перехід права власності на землю не відбувається (земельна ділянка надалі залишається в державній або комунальній власності), а припиняється лише право постійного користування особи цією ділянкою.

Говорячи про процедуру вилучення земельної ділянки з постійного користування, то варто погодитися з думками тих дослідників, які вказують, що ця процедура має низку самостійних етапів, серед яких можна виокремити такі: прийняття рішення про вилучення земельної ділянки органом публічної влади; отримання згоди суб'єкта постійного землекористування; вжиття заходів щодо компенсації збитків землекористувачу; припинення права користування земельною ділянкою або її частиною та реєстрація такого припинення². У випадку ж із вилученням земельної ділянки з постійного користування для суспільних потреб, за відсутності згоди землекористувача, доцільно виділити ще один етап – звернення органу публічної влади до суду для вирішення питання щодо примусового припинення права постійного землекористування.

Досліджуючи перший етап процедури вилучення земельної ділянки, слід зазначити, що приписами ч.1 ст.149 ЗК України визначено, що суб'єктами вилучення земельної ділянки з постійного користування виступають органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також те, що документом, який підтверджує намір вилучити земельну ділянку у власника або землекористувача, є рішення такого органу.

В даному випадку варто погодитися із А.М. Мірошніченко, котрий вважає, що якщо земельна ділянка надавалася в постійне користування із земель державної власності, то її вилучення провадиться за рішенням органів державної влади, якщо надавалася із земель комунальної власності – то за рішенням органів місцевого самоврядування. До розмежування земель державної та комунальної власності та визначення компетенції органів державної влади і органів місцевого самоврядування застосовуються правила Глави 3 «Повноваження органів виконавчої влади в галузі земельних відносин» ЗК України³. Слід зазначити, що на практиці спори з приводу суб'єктів вилучення земельних ділянок з постійного користування виникають здебільшого у випадку невизначеності правового режиму земельної ділянки.

Якщо говорити про цілі, для яких може бути вилучена земельна ділянка на підставі ст. 149 ЗК України, то такими є суспільні та інші потреби. При цьому, в законодавстві не врегульоване поняття «інші потреби», а також те, що відноситься до інших потреб, не врегульовано повноважень органів місцевого самоврядування щодо порядку та способу визначення «інших потреб». На наш погляд, словосполучення «інші потреби» не може тлумачитися як необмежене право органу державної влади чи місцевого самоврядування вилучати земельні ділянки для будь-яких потреб.

Доречною є позиція науковців, що для «інших потреб» земельна ділянка може вилучатися лише за згодою користувача; примусове ж вилучення має допускатися лише для суспільних потреб. Такий висновок впливає із положень п. «г» ст. 143 «Підстави для примусового припинення прав

¹ Мірошніченко, А. М., Марусенко, Р. І. (2011). *Науково-практичний коментар Земельного кодексу України*. Київ: Алерта, 512.

² Черкаська, Н. В., Аджубей, С. Г. (2013). Щодо порядку вилучення земельної ділянки у суб'єктів постійного землекористування. *Форум права*, 1, 1128.

³ Мірошніченко, А. М., Марусенко, Р. І. (2011). *Науково-практичний коментар Земельного кодексу України*. Київ: Алерта, 512.

на земельну ділянку» ЗК України («викуп (вилучення) земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб») та § 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року (ратифікована Законом України від 17.07.97 року), за якими «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом...»¹.

Проблемність ситуації полягає в тому, що як і у випадку із «іншими потребами», чинний ЗК України не регулює поняття «суспільні потреби» та не визначає, які саме потреби підпадають під поняття «суспільні» в аспекті примусового вилучення земельної ділянки з постійного користування. Як наслідок, на практиці це призводить до порушення прав землекористувачів, оскільки судами визнавалося вилучення земельної ділянки для пасовища, як таке що здійснювалося для суспільних потреб².

Якщо досліджувати питання законодавчого регламентування поняття «суспільна потреба», то таке поняття передбачено в Законі №1559-VI та Законі № 525-V, котрі під цим поняттям розуміють обумовлену загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади потребу у земельних ділянках. І якщо в Законі № 525-V передбачено, що такою потребою є потреба територіальної громади у забезпеченні громадян житловим фондом та об'єктами соціальної сфери, яка задовольняється комплексною реконструкцією кварталів (мікрорайонів)³, то в Законі №1559-VI більш обширно та детально визначено перелік потреб, які підпадають під поняття «суспільні». Разом з тим, проблема полягає в тому, що відповідно до приписів ст. 2 Закону №1559-VI його дія не поширюється на суспільні відносини, що виникають у разі вилучення (викупу) земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у державній та/або комунальній власності⁴.

Водночас враховуючи те, що по своїй суті суспільні потреби не можуть обмежуватися лише потребами територіальної громади у забезпеченні громадян житловим фондом та об'єктами соціальної сфери, а, окрім Закону №1559-VI, жодним іншим законом не передбачено перелік «суспільних потреб», на наш погляд, правильною видається практика судів, котрі при розгляді спорів щодо вилучення земельних ділянок з постійного користування для цілей такого вилучення по аналогії застосовують положення Закону №1559-VI^{5,6}. Правомірність такої практики судів зумовлена тим, що за своїм правовим характером суспільні відносини щодо вилучення земельної ділянки із власності та суспільні відносини щодо її вилучення з користування (в т.ч. постійного) в більшості випадків є ідентичними. При розгляді спорів щодо примусового вилучення земельної ділянки з постійного користування саме на органи державної влади та органи місцевого самоврядування покладається обов'язок доведення суспільних потреб для такого вилучення. А тому, суди не вправі відмовляти в задоволенні позовних вимог щодо такого вилучення чи, навпаки, вилучати земельні ділянки для будь-яких потреб тільки через те, що в законодавстві не передбачено переліку «суспільних потреб» для котрих може вилучатися земельна ділянка з постійного користування.

Наступним етапом в процедурі вилучення земельної ділянки з постійного користування настає етап отримання згоди суб'єктів постійного землекористування на таке вилучення. На відміну від відчуження для суспільних потреб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності, чинним земельним законодавством України не передбачено чітких строків надання згоди землекористувачем на вилучення земельної ділянки з постійного користування. Лише статтею 12

¹ Євстигнєєв, О. (2009). Співні питання застосування законодавства щодо припинення права користування земельною ділянкою. *Актуальні питання цивільного та господарського права*, 3, 15.

² Єдиний державний реєстр судових рішень (2009). *Рішення Бершадського районного суду Вінницької області від 05.06.2009 у справі № 2-110/09* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/7371793>> (2019, вересень, 28).

³ *Закон про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду, 2006* (Верховна Рада України). *Голос України*, 6, 2007, 16 січня.

⁴ *Закон про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, 2009* (Верховна Рада України). *Голос України*, 2009, 15 грудня.

⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень (2010). *Рішення господарського суду Житомирської області від 19.10.2010 у справі №2/139-НМ* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/12575988>> (2019, вересень, 28).

⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень (2009). *Рішення господарського суду Житомирської області від 30.11.2009 у справі №2/106-НМ* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/6974261>> (2019, вересень, 28).

Закону № 525-V передбачено, що власник земельної ділянки, землекористувач (орендар), письмово попереджений органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування про вилучення (викуп) земельної ділянки для суспільних потреб, зобов'язаний повідомити протягом одного місяця з дня попередження відповідний орган про своє рішення щодо відчуження земельної ділянки. У разі недосягнення згоди спір про відчуження земельної ділянки розв'язується в судовому порядку.

На наш погляд, враховуючи те, що законодавством чітко не передбачено строків надання згоди на вилучення земельної ділянки, органи державної влади та органи місцевого самоврядування вправі самостійно встановлювати ці строки в своїх рішеннях. При цьому, при встановленні вказаних строків суб'єкти вилучення земельної ділянки повинні виходити з того, що такі строки повинні бути розумними, виходячи з конкретних обставин такого вилучення.

У випадку надання згоди землекористувачем на вилучення земельної ділянки, органи державної влади та органи місцевого самоврядування приймають рішення про вилучення земельної ділянки для суспільних потреб та припинення права постійного користування. На підставі вказаного рішення відбувається реєстрація припинення права постійного користування за землекористувачем. Варто наголосити, що згода землекористувача повинна бути подана в письмовій формі і вона повинна бути безумовною. Якщо ж користувач надав згоду «під умовою», то вказані органи не вправі приймати відповідного рішення.

На практиці зустрічаються випадки, що суб'єкти вилучення земельної ділянки, за наявності згоди землекористувача, в процесі вилучення земельної ділянки для суспільних потреб приймають рішення про припинення права користування землею на підставі статті 142 ЗК України. На наш погляд, така практика є неправильною, оскільки вказана стаття регулює інші суспільні відносини, а саме відносити щодо добровільної відмови землекористувачем від права на земельну ділянку. Внаслідок такої відмови відбувається припинення прав на земельну ділянку незалежно від бажання органу державної влади чи органу місцевого самоврядування і таке припинення не має наслідком відшкодування землекористувачу збитків за цю ділянку. У випадку ж із вилученням земельної ділянки для суспільних потреб, ця земельна ділянка вилучається хоча і за згоди землекористувача, але за бажанням суб'єктів такого вилучення із відшкодуванням користувачу збитків. На відміну від волевиявлення землекористувача, вираженого в порядку статті 142 ЗК України, його волевиявлення в порядку статті 149 ЗК України не є пропозицією чи відповіддю на пропозицію вилучення земельної ділянки, а лише виражає відношення користувача до наступного вилучення земельної ділянки. В цьому випадку від волевиявлення землекористувача залежить лише порядок вилучення ділянки, а саме із дотриманням судової процедури чи без неї. А тому, суб'єкти вилучення земельної ділянки у випадку отримання згоди землекористувача повинні приймати відповідні рішення із посиленням на статтю 149 ЗК України.

Разом з тим, найчастіше трапляються випадки, що землекористувач не надає згоди на вилучення земельної ділянки з постійного користування для суспільних потреб. В такому випадку вилучення відбувається примусово та здійснюється в судовому порядку як це передбачено статтею 143 ЗК України.

Варто зазначити, що судова практика з цього питання є неоднозначною. Так, в більшості випадків суди притримуються позиції, що комплексний аналіз статті 149 ЗК України дає можливість дійти висновку, що за наявності згоди землекористувача на вилучення земельної ділянки, відповідний орган приймає рішення «про вилучення земельної ділянки», а за відсутності такої згоди вилучення відбувається на підставі рішення «про примусове вилучення земельної ділянки». В останньому випадку починають діяти положення ч.10 ст.149 ЗК України, за приписами якої у разі незгоди землекористувача з вилученням земельної ділянки питання вирішується в судовому порядку¹. Дана правозастосовча практика судів зумовлена тим, що прийняття рішення про примусове вилучення земельної ділянки у землекористувача, з визначенням її меж та площі, умов вилучення, є виключною компетенцією позивача і не може бути перебрана на себе судом^{2,3}.

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень (2008). *Рішення господарського суду Донецької області від 14.01.2008 у справі №22/275нн* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/1289075>> (2019, вересень, 28).

² Єдиний державний реєстр судових рішень (2014). *Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 27.03.2014р. у справі № 2а/0470/11984/12* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/38987274>> (2019, вересень, 28).

³ Єдиний державний реєстр судових рішень (2012). *Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 23.07.12 у справі № 10/255-08* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/25479086>> (2019, вересень, 28).

В інших випадках мотиви судів зводилися до того, що питання вилучення землі зацікавлені органи зобов'язані винести на вирішення зазначених органів, оскільки проголошуючи землю об'єктом права власності Українського народу в особі органів державної влади і місцевого самоврядування, держава, як суб'єкт права державної власності законодавчо розпоряджається землею, у відповідності до ст. 14 Конституції України¹. Відтак, за відсутності прийняття органами державної влади та місцевого самоврядування рішення «про примусове вилучення земельної ділянки», суди відмовляли в задоволенні позовних вимог про таке вилучення в судовому порядку. Цікавим видається той факт, що в наведених справах, суб'єкти вилучення земельної ділянки приймали рішення «про необхідність вилучення земельної ділянки для суспільних потреб» якими ініціювали процедуру такого вилучення і в подальшому, за відсутності згоди землекористувача, вказані органи зверталися безпосередньо до суду.

В цей же час, в спорах де органи державної влади та органи місцевого самоврядування приймали рішення «про вилучення земельних ділянок для суспільних потреб» суди за позовами землекористувачів визнавали ці рішення недійсними, мотивуючи це тим, що системний аналіз ст. 149 ЗК України дає підстави для висновку, що земельні ділянки комунальної власності, які передані у постійне користування, можуть вилучатися відповідними органами для суспільних та інших потреб на підставі рішень таких органів виключно за згодою землекористувача. Відсутність згоди землекористувача на вилучення земельної ділянки виключає можливість вилучення переданої в постійне користування земельної ділянки на підставі рішення органу місцевого самоврядування^{2,3}.

На наш погляд практика судів про відмову у вилученні в судовому порядку земельної ділянки у зв'язку з тим, що органами державної влади чи органами місцевого самоврядування не приймалося рішення «про примусове вилучення земельної ділянки» є досить дискусійною та суперечливою. Так, ми не вбачаємо практичної доцільності у прийнятті вказаними суб'єктами таких рішень. Зокрема, як вже зазначалося, за змістом ч. 1 ст. 149 ЗК України документом, який підтверджує намір вилучити земельну ділянку у землекористувача є рішення органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. В даному випадку таким рішенням виступає рішення, яким ініціюється процедура вилучення земельної ділянки для суспільних потреб і це рішення є підтвердженням того, що держава в особі відповідних органів, як розпорядник землі вирішила вилучити земельну ділянку для суспільних потреб. І саме в рішенні, котрим ініціюється процедура вилучення земельної ділянки, а не в рішенні про «примусове вилучення земельної ділянки», повинні бути вказані межі та площа земельної ділянки, яку необхідно вилучити, суспільні потреби для котрих ця ділянка повинна бути вилучена та всі умови такого вилучення (в т.ч. і порядок відшкодування збитків, спричинених вилученням). Необхідність зазначення всіх цих даних в рішенні спричинена тим, що землекористувач до котрого в подальшому звертатимуться для надання згоди щодо такого вилучення, повинен бути обізнаний зі всіма обставинами на що він надає згоду.

Варто наголосити, що саме по собі рішення, яким ініціюється процедура вилучення земельної ділянки прав землекористувача не порушує, оскільки не призводить для нього ніяких правових наслідків. Відтак, вказане рішення не може бути оскаржене в судовому порядку. Як вже зазначалося, за наявності згоди землекористувача на вилучення ділянки, суб'єкти звернення приймають рішення, яким безпосередньо вилучається земельна ділянка і саме це рішення тягне для землекористувача наслідок у вигляді припинення права постійного користування.

У разі відсутності згоди землекористувача на вилучення земельної ділянки, то питання вирішується в судовому порядку. Саме про це йдеться в ч. 10 ст. 149 ЗК України. Необхідність у прийнятті органами державної влади чи органами місцевого самоврядування рішення «про примусове вилучення земельної ділянки» – відсутня, оскільки таке рішення не тягне за собою жодних правових наслідків і не може бути підставою для припинення права постійного користування. За відсутності згоди землекористувача документом, що підтверджує факт вилучення

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень (2008). *Постанова Вищого господарського суду України від 10.06.2008 у справі №22/275нн* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/1749655>> (2019, вересень, 28).

² Єдиний державний реєстр судових рішень (2018). *Рішення Київського окружного адміністративного суду від 29.05.2018 у справі №810/597/18* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74932397>> (2019, вересень, 28).

³ Єдиний державний реєстр судових рішень (2010). *Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 11.05.2010 у справі № 2-а-4/09* <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/9629676>> (2019, вересень, 28).

земельної ділянки та припинення права постійного користування є рішення суду, а не рішення суб'єкта вилучення «про примусове вилучення земельної ділянки». Більше того, враховуючи факт наявності рішення, яким підтверджено намір вилучити земельну ділянку для суспільних потреб і яким ініціюється процедура такого вилучення, факт наявності/відсутності рішення «про примусове вилучення земельної ділянки» у формі окремого документу жодним чином не може бути підставою для задоволення чи відмови в задоволенні позовних вимог, оскільки звернення до суду є невід'ємною частиною процедури вилучення за відсутності згоди землекористувача.

На наш погляд, підставою для відмови в задоволенні вимог про вилучення земельної ділянки в судовому порядку може бути не відсутність рішення «про примусове вилучення земельної ділянки», а факт недоведення позивачем наявності суспільних потреб для такого вилучення. Крім цього, вважаємо, що суб'єкти звернення із позовом до суду повинні довести не лише наявність суспільних потреб, але також і ту обставину, що без припинення права постійного користування задовольнити суспільні потреби є неможливо. Це зумовлено тим, що за можливості досягнути суспільної мети без вилучення земельної ділянки, її примусове вилучення порушуватиме принцип пропорційності та суперечитиме ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Варто наголосити на тому, що оскільки при вилученні земельної ділянки з постійного користування перехід права власності не відбувається, то, на відміну від відчуження (викупу) земельної ділянки, таке вилучення здійснюється без компенсації землекористувачу вартості земельної ділянки. Разом з тим, також не можна вести мову про абсолютне безоплатне вилучення земельної ділянки з постійного користування, оскільки користувачу необхідно відшкодувати збитки таким вилученням. Незважаючи на те, що в статті 149 ЗК України відсутні положення щодо порядку та розміру такого відшкодування, Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову №284 від 19.04.1993р. «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам»¹ (надалі – Порядок), котрий, окрім іншого, регулює відносини відшкодування збитків, заподіяних вилученням (викупом) земельних ділянок. Зокрема, вказаним Порядком визначено суб'єктів відшкодування збитків; склад збитків, які підлягають відшкодуванню; порядок визначення розміру цих збитків та строки такого відшкодування.

Разом з тим, встановлений законодавством порядок визначення та відшкодування збитків є прийнятним, коли зі сторони землекористувача є розуміння щодо вилучення ділянки та сприяння у визначенні цих збитків, зокрема, коли землекористувач направляє свого представника в комісію, яка визначає збитки, надає цій комісії всі докази, які підтверджують розмір цих збитків і т.д. Водночас, як вже зазначалося, в абсолютній більшості випадків, землекористувачі згоди на вилучення земельної ділянки не надають, відповідно і не сприяють комісії у визначенні спричинених їм збитків, а без наданих користувачем доказів комісія позбавлена можливості в повному обсязі визначити їх розмір. Як в такій ситуації діяти законодавством чітко не передбачено.

На наш погляд, у випадку якщо землекористувач заперечує щодо вилучення земельної ділянки, як при наданні згоди на таке вилучення, так і при розгляді справи в суді, земельна ділянка (у випадку наявності для цього підстав) може бути вилучена без попереднього відшкодування йому збитків. Разом з тим, дана обставина не позбавляє особу права після набрання рішенням законної сили звернутися до комісії, подавши при цьому всі необхідні докази, з вимогою визначити та відшкодувати збитки (попереднє звернення до комісії, а не безпосередньо до суду, на наш погляд, зумовлене тим, що до суду можна звертатися лише за захистом порушених прав). У випадку відмови комісії у відшкодуванні цих збитків, або незгоди користувача із розміром визначених йому збитків, він не позбавлений права звернутися в суд із вимогою їх стягнення в судовому порядку. В такому випадку під час розгляду справи судом, для визначення розміру збитків може бути призначена судова експертиза, оплата за проведення котрої покладається на позивача, так як саме він повинен довести розмір понесених ним збитків.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати наступне.

Вилучення земельної ділянки з постійного користування для суспільних потреб становить собою сукупність послідовних юридичних фактів, з реалізацією котрих наступає припинення права постійного користування землею.

¹ *Постанова про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам 1993* (Кабінет Міністрів України). *Зібрання постанов Уряду України, 1993, 10, 193.*

Недосконалість законодавчого регулювання питання вилучення землі з постійного користування призводить до того, що порушуються не лише права землекористувачів, але також і суб'єктів її вилучення. Зокрема, існує необхідність у прийнятті окремого закону, котрий би регулював суспільні відносини, пов'язані із вилученням земельної ділянки з постійного користування в котрому було б передбачено перелік суспільних потреб для котрих вилучається земельна ділянка, порядок такого вилучення та відшкодування збитків землекористувачам, пов'язаних із вилученням земельної ділянки.

До моменту чіткого законодавчого врегулювання вказаного питання, з метою захисту прав як землекористувачів, так і інших суб'єктів вказаних суспільних відносин, застосування статті 149 ЗК України має відбуватися наступним чином.

Документом, який підтверджує намір вилучити земельну ділянку у землекористувача є рішення органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Цим рішення ініціюється процедура вилучення земельної ділянки для суспільних потреб, а також зазначаються межі та площа земельної ділянки, яку необхідно вилучити, суспільні потреби для котрих ця ділянка повинна бути вилучена (при цьому при визначенні суспільних потреб названі органи повинні керуватися положеннями Закону № 525-V та Закону №1559-VI) та всі умови такого вилучення (в т.ч. порядок визначення та відшкодування збитків, спричинених вилученням, строк надання згоди на таке вилучення і ін.). У випадку надання землекористувачем згоди на вилучення земельної ділянки (вказана згода має бути письмовою та безумовною), органи державної влади чи органи місцевого самоврядування приймають рішення, котрим безпосередньо вилучають земельну ділянку з користування та відшкодовують землекористувачу збитки, пов'язані із вилученням земельної ділянки. Вказане рішення слугує підставою для припинення права постійного користування. У випадку наявності заперечень, щодо вилучення земельної ділянки чи ненадання землекористувачем безумовної згоди на таке вилучення, вказане питання вирішується в судовому порядку шляхом подання відповідного позову до суду (при цьому прийняття будь-яких рішень щодо примусового вилучення чи звернення до суду не вимагається). У випадку задоволення позову, рішення суду є документом, який слугує підставою для припинення права постійного користування. Особа, земельну ділянку котрої було вилучено не позбавлена права після набрання рішенням суду законної сили звернутися із вимогою щодо відшкодування її збитків.

References:

1. Yevstyhnyeyev, O. (2009). Spirni pytannya zastosuvannya zakonodavstva shchodo prypynennya prava korystuvannya zemelnoyu dilyankoyu [Controversial issues of application of the legislation on termination of the right to use the land]. *Aktualni pytannya tsyvilnoho ta hospodarskoho prava* [Topical issues of civil and commercial law], no. 3, 15. [in Ukrainian].
2. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2008). *Postanova Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrayiny vid 10.06.2008 u spravi №22/275pn* [Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of 10.06.2008 in case №22 / 275n] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/1749655>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
3. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2008). *Rishennya hospodars'koho sudu Donets'koyi oblasti vid 14.01.2008 u spravi №22/275pn* [The decision of the economic court of Donetsk region of 14.01.2008 in the case №22 / 275n] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/1289075>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
4. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2009). *Rishennya Bershads'koho rayonnoho sudu Vinnyts'koyi oblasti vid 05.06.2009 u spravi № 2-110/09* [The decision of the Bershad district court of Vinnytsia region of 05.06.2009 in case No. 2-110 / 09] (2019, September, 28). [in Ukrainian].
5. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2009). *Rishennya hospodarskoho sudu Zhytomyrskoyi oblasti vid 30.11.2009 u spravi №2/106-NM* [The decision of the economic court of Zhytomyr region of 30.11.2009 in the case №2/106-NM] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/6974261>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
6. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2010). *Rishennya hospodars'koho sudu Zhytomyr's'koyi oblasti vid 19.10.2010 u spravi №2/139-NM* [The decision of the economic court of Zhytomyr region of 19.10.2010 in the case №2 / 139-NM] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/12575988>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
7. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2010). *Ukhvala Kyivskoho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 11.05.2010 u spravi № 2-a-4/09* [Decision of the Administrative Court of Appeal of Kyiv of May 11, 2010 in Case No. 2-a-4/09] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/9629676>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].

8. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2012). *Rishennya Hospodarskoho sudu Dnipropetrovskoyi oblasti vid 23.07.12 u spravi № 10/255-08* [The decision of the Economic Court of Dnipropetrovsk region of 23.07.12 in the case № 10/255-08] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/25479086>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
9. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2014). *Ukhvala Dnipropetrovskoho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 27.03.2014 u spravi № 2a/0470/11984/12* [Decision of the Dnipropetrovsk Administrative Court of Appeal of 27.03.2014 in Case No. 2a / 0470/11984/12] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/38987274>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
10. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments] (2018). *Rishennya Kyivskoho okruzhnogo administratyvnoho sudu vid 29.05.2018 u spravi №810/597/18* [The decision of the Kyiv district administrative court of 29.05.2018 in case No. 810/597/18] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74932397>> (2019, September, 28). [in Ukrainian].
11. *Zakon pro vidchuzhennya zemelnykh dilyanok, inshykh obyektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, yaki перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, 2009* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on the Alienation of Land Plots and Other Real Estate Objects Placed on It, which Are Private, for Public Needs or for Motive Purposes, 2009 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Holos Ukrayiny* [Voice of Ukraine], 2009, 15 of December. [in Ukrainian].
12. *Zakon pro kompleksnu rekonstruktsiyu kvartaliv (mikrorayoniv) zastariloho zhytlovoho fondu, 2006* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law on Comprehensive Reconstruction of Quarters (Districts) of Obsolete Housing Stock, 2006 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Holos Ukrayiny* [Voice of Ukraine], 6, 2007, 16 січня. [in Ukrainian].
13. *Zemelnyy kodeks Ukrayiny, 2001* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Land Code of Ukraine, 2001 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Uryadovyy kuryer* [Government courier], 211, 15. [in Ukrainian].
14. Miroschnyenko, A. M., Marusenko, R. I. (2011). *Naukovo-praktychnyy komentar Zemelnogo kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary on the Land Code of Ukraine]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
15. *Postanova pro porядok vyznachennya ta vidshkoduvannya zbytkiv vlasnykam zemli ta zemlekorystuvacham, 1993* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on the Procedure for Determining and Compensating Damages to Landowners and Land Users, 1993 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Zibrannya postanov Uryadu Ukrayiny* [Collection of resolutions of the Government of Ukraine], 1993, 10, 193. [in Ukrainian].
16. Cherkaska, N. V., Adzhubey, S. H. (2013). *Shchodo porядku vyluchennya zemelnoyi dilyanky u subyektiv postynnoho zemlekorystuvannya* [Regarding the procedure for withdrawal of land from permanent land use entities]. *Forum prava* [Law Forum], 1. [in Ukrainian].

Ольга Ковальчук

Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ДІЯЛЬНІСТЮ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ

Olga Kovalchuk

Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

INITIATION OF A PRE-TRIAL INVESTIGATION OF FRAUD RELATED TO CREDIT UNION'S ACTIVITY

The article discusses some procedural and organizational-tactical problems of starting a pre-trial investigation, generalizes existing approaches to determine the initial stage of pre-trial investigation, and, on the basis of them, analyzes the scientific approaches to establishing the features of the initial stage of investigation of criminal offenses related to the fraud of credit unions. Attention is paid to the information that is the reason for entering information in the Unified register of pre-trial investigations on the fact of fraud in the sphere of activity of credit unions. The first and foremost procedural steps to be taken as a matter of priority, as well as after entering the information about a crime in the above-mentioned register, are identified and described in order to resolve forensic problems of the initial stage of pre-trial fraud investigation in credit unions.

Keywords: pre-trial investigation, stages of investigation, initiation of an investigation, Unified register of pre-trial investigations, credit union, fraud.

Постановка проблеми. У криміналістичній методиці процес розслідування кримінального правопорушення розглядається, перш за все, як система визначених законом, взаємопов'язаних та скоординованих процесуальних дій, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення, дослідження та використання доказів з метою вирішення завдань кримінального провадження. На певних етапах розслідування по кримінальному провадженню у залежності від умов і тактичних задач, що вирішуються, можуть бути виділені різні підсистеми дій слідчого, які по-іншому називають алгоритмами. Саме для цього у криміналістичній методиці використовується періодизація процесу досудового розслідування з виділенням певних етапів.

Оцінка стану літератури. В останні роки вирішенню проблематики етапізації процесу розслідування кримінальних правопорушень займалися представники як кримінальної процесуальної науки, так і криміналістики. Серед процесуалістів у першу чергу слід назвати праці Ю. І. Азарова, Ю. П. Аленіна, О. А. Вакулік, Л. М. Лобойка, В. В. Максименка, О. В. Одерія, М. А. Погорецького, А. В. Столітнього, І. В. Чурикової, Л. В. Юрченко та ін. Особливості початкового етапу розслідування різних видів кримінальних правопорушень з'ясували такі криміналісти як О. М. Брисковська, Л. В. Дундич, А. В. Іваниця, І. І. Когутич, Л. І. Криушенко, А. В. Мазур, В. О. Малярова, Т. О. Мудряк, М. О. Пасека, О. В. Поліщук, Н. М. Прокопенко, О. О. Пунда, В. М. Шевчук. Однак, не заперечуючи значимість напрацювань вказаних науковців, слід звернути увагу, що в їх роботах відсутні рекомендації щодо етапів розслідування шахрайств, пов'язаних із діяльністю кредитних спілок (далі – КС). На сьогодні й досі немає належного наукового забезпечення розслідування цього виду кримінального правопорушення, що й зумовлює актуальність теми статті. Тому, метою статті є формулювання позиції щодо характеристики особливостей початкового етапу розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю КС.

Щодо поняття етапів розслідування, то одним із перших з цього приводу висловив свою позицію І. М. Лузгін. Він зазначав, що етап розслідування – це такий його елемент, який являє собою певну систему дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою

криміналістичних прийомів¹. Таке визначення певною мірою вплинуло на те, що у криміналістичній літературі не тільки називається різна кількість етапів (в основному виокремлюють два чи три), але і по-різному трактується їх зміст.

Підтримував ідею про необхідність розподілу процесу розслідування злочинів будь-якого виду на етапи і Р. С. Белкін. Так, науковець виділяє два етапи розслідування – початковий та наступний. Формулюючи свою позицію відносно їх змісту, до початкового етапу розслідування науковець відніс вирішення наступних завдань: 1) орієнтування особи, що веде розслідування, в обставинах події, яка сталася; з'ясування фактів, що належить дослідити по справі; одержання вихідних даних для розгорнутого планування розслідування; 2) збір і фіксація доказів, що можуть бути втрачені впродовж найближчого часу; 3) встановлення, розшук та організація затримання злочинця «по гарячих слідах»². Наступний етап розслідування Р. С. Белкін описує лише в загальних рисах – як етап, на якому вирішується задача подальшого збирання доказів, їх перевірки та оцінки. Ця задача вирішується з допомогою інших, окрім початкових, слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

На думку Т. А. Пазинич, етапи розслідування в окремій криміналістичній методиці повинні реально відбивати змістовні особливості роботи слідчого у кримінальному провадженні на певних його проміжках. Це є можливим тільки при врахуванні процесуальних рішень, що приймаються слідчим у кримінальному провадженні, оскільки саме вони є ознаками вирішення певних завдань розслідування. Якщо брати до уваги тільки проведення слідчих дій, то у кожній окремій криміналістичній методиці, доцільно виділяти два етапи розслідування – початковий і наступний. Їх розмежування повинно базуватися на такій ознаці, яка легко піддається визначенню і є стійкою³.

Такою ознакою, як обґрунтовано відзначає А. Ф. Волобуєв, може бути вирішення тактичних завдань, у зв'язку з чим він визначає етап розслідування у кримінальній справі як певний проміжний пункт в процесі розслідування злочину, який характеризує стан розслідування з точки зору повноти вирішення його задач і визначається прийнятими процесуальними рішеннями у кримінальному провадженні. Для початкового етапу розслідування характерними є такі завдання: 1) встановлення місця, часу та інших обставин вчинення злочину, його сутності, а також виявлення, фіксація та вилучення його слідів, які під впливом несприятливих умов можуть зникнути або бути знищеними; 2) встановлення, розшук і затримання особи (або вибір запобіжного заходу), підозрюваної у вчиненні злочину; 3) збирання доказів, достатніх для пред'явлення обвинувачення особі, хоча б по одному епізоду злочинної діяльності⁴.

У криміналістичній літературі з приводу визначення початку та кінця кожного з етапів розслідування також сформувалося декілька концепцій. Перша концепція називається «ситуаційною». Вона полягає в тому, що процес розслідування поділяється на два етапи: початковий та наступний (чи подальший). Закінчення початкового етапу розслідування пов'язується з виконанням всіх невідкладних дій (заходів), необхідність яких диктувалася конкретними умовами розслідування. Таким чином, початковий етап розслідування вважався закінченим незалежно від вирішення всіх завдань даного етапу, а наступний розпочинався в умовах двох типових слідчих ситуацій: 1) особа, що вчинила кримінальне правопорушення, встановлена; 2) особа, що вчинила кримінальне правопорушення, не встановлена.

Друга концепція отримала назву «процесуальної». Її суть полягає в тому, що етапи розслідування пов'язуються із прийняттям слідчим відповідного процесуального рішення. За цією концепцією, початковий етап розслідування закінчується з моменту повідомлення особі про підозру. Без сумніву, така концепція має право на існування, оскільки найважливіші процесуальні рішення у значній мірі відбивають якісний стан розслідування, є його певними рубежами. Як приклад, хочемо навести позицію І. І. Когутича, який, описуючи етапізацію процесу розслідування злочинів,

¹ Лузгин, И. М. (1973). *Методологические проблемы расследования*. Москва: Юридическая литература, 215.

² Белкин, Р. С. (1997). *Курс криминалистики: в 3 томах*. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юристъ, 3, 480.

³ Пазинич, Т. А. (2007). *Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 211.

⁴ Волобуєв, А. Ф. (1999). Етапи розслідування в криміналістичній методиці. *Вісник Університету внутрішніх справ*, 5, 28-37.

вказує на наявність трьох етапів, а саме: 1) початкового – період проведення слідчих (розшукових) дій (гласних та негласних), часовому чиннику яких властива так звана невідкладність. Початок цього етапу збігається з початком досудового розслідування, визначеним ч. 1 ст. 214 КПК України, а завершується виконанням завдань, зумовлених цим етапом; 2) наступного (подальшого) етапу – період провадження усіх інших слідчих (розшукових) дій, скерованих на ґрунтовне і системне збирання і дослідження доказів у провадженні; 3) завершального етапу – заключний період розслідування, що розпочинається моментом прийняття слідчим (прокурором) рішення про закінчення розслідування і завершується прийняттям уповноваженою особою одного з процесуальних рішень, передбачених ст. 283 КПК України¹.

Проте у практичній діяльності, на нашу думку, такий підхід часто не спрацьовує, бо не завжди на початковому етапі розслідування вдається встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим, ми дотримуємося першої концепції щодо етапів розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю КС. Також погоджуємося з думкою Л. Я. Драпкина, що етапи розслідування кримінального правопорушення треба розглядати не як прості часові відрізки, які послідовно змінюють один одного (хоча ця формально-логічна ознака також наявна), а як підсистему слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів, що поєднані на підставі єдності завдань, що вирішуються за їхньою допомогою, та зумовлені стійкою повторюваністю типових ситуацій².

Початковий етап розслідування охоплюється періодом досудового розслідування, під час якого на основі первинної інформації проводяться слідчі дії, встановлюються обставини події, ознаки кримінального правопорушення, які необхідні для визначення слідчих ситуацій, побудови версій, планування розслідування, розшуку та затримання злочинця³. На початковому етапі здійснюється широке коло процесуальних дій, що породжують систему кримінальних процесуальних правовідносин, залучається значна кількість осіб, які виконують різні функції та відстоюють різні інтереси. Фактично беруть участь на початковому етапі досудового розслідування слідчий, оперативні співробітники, керівник слідчого підрозділу, прокурор, слідчий суддя, заявник, потерпілий; спеціаліст; поняті; особа, якій можуть бути відомі будь-які обставини, що підлягають з'ясуванню⁴.

Нам імпонує думка, висловлена О. В. Поліщук, що для полегшення розгляду теоретичного матеріалу початок досудового розслідування пропонує поділити на наступні етапи, окремі з яких мають факультативний характер: 1) прийняття заяв, повідомлень та первинної інформації про кримінальні правопорушення; 2) реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та підготовка до проведення слідчих (розшукових) дій; 3) проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій та вжиття інших заходів, спрямованих на підтвердження або спростування даних, що містяться в заяві або повідомленні, та збір джерел криміналістично значимої інформації; 4) внесення відомостей до ЄРДР⁵.

Серед особливостей, які впливають на початковий етап розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю КС, слід назвати таке:

- розслідування проводиться зазвичай в умовах дефіциту вихідної інформації і часу для прийняття процесуальних, тактичних і організаційних рішень;
- можливості отримання доказової інформації процесуальним шляхом обмежені, оскільки можуть бути невідомі свідки кримінального правопорушення, місцезнаходження грошових коштів та інших доказів;
- проведення невідкладних процесуальних дій та інших заходів вимагає належної координації та взаємодії між різними органами та підрозділами;
- потреба роботи зі значною кількістю документації, що потребує залучення відповідних спеціалістів у цій сфері.

¹ Когутич, І. І. (2013). Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету НУ ОЮА*, 1, 233-247.

² Драпкин, Л. Я. (1988). *Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений. Проблемы оптимизации расследования преступлений*. Свердловск: СЮИ, 8-11.

³ Яблоков, Н. П. (ред.) (1999). *Криминалистика: учебник*. Москва: Юристъ, 718.

⁴ Громовий, А. О. (2013). Заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення як передумова для початку досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*, 4, 1-6.

⁵ Поліщук, О. В. (2017). До питання визначення етапів початку досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*, 3, 116-120.

Відповідно до положень ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий, прокурор чи інша уповноважена законом службова особа на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Така реєстрація проводиться негайно, але не пізніше 24 год. після подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення¹. Як вірно вказує Ю. П. Алєнін, джерелами інформації (приводами) про вчинені або підготовлювані діяння, передбачені законом України про кримінальну відповідальність, є: 1) заяви та повідомлення громадян; 2) повідомлення уповноваженої особи, яка затримала особу, підозрювану у вчиненні злочину; 3) повідомлення службових осіб державних органів, установ, підприємств і організацій; 4) повідомлення засобів масової інформації; 5) заяви із зізнанням; 6) безпосереднє виявлення оперативним підрозділом, слідчим, прокурором, судом відомостей про вчинення кримінального правопорушення при здійсненні своїх повноважень. Автори заяв і повідомлень мають право надати документи та інші матеріали, які є в них і підтверджують зроблені заяви чи повідомлення, за винятком випадків, коли конфіденційність чи таємність цих матеріалів гарантується законом².

Спираючись на це, можна стверджувати, що приводом для внесення відомостей про факт вчинення шахрайства в сфері діяльності КС і, відповідно, початку досудового розслідування у переважній більшості випадків можуть бути:

- 1) заяви чи повідомлення членів КС;
- 2) повідомлення членів управління КС (спостережної ради, правління, комітетів, ревізійної комісії);
- 3) повідомлення посадових осіб органу, що здійснює державне регулювання і нагляд за діяльністю КС (Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг);
- 4) рапорт (постанова чи ухвала) про виявлення такого шахрайства, складений (винесена) працівником оперативного підрозділу, слідчим, прокурором чи суддею.

Заяви або повідомлення фізичних осіб про вчинення злочину в сфері банківського кредитування можуть бути усними або письмовими. Повідомлення ж юридичних осіб (у тому числі органів державного контролю та нагляду) повинні бути викладені лише в письмовій формі³. При цьому, органи державного контролю та нагляду до такої заяви обов'язково повинні додавати акти проведених перевірок та інші документи, на підставі яких вони виявили обставини, які можуть свідчити про вчинення злочинів у сфері діяльності КС⁴. Найчастіше акти проведених органами державного контролю та нагляду перевірок містять дані про: факти нецільового використання кредитних коштів; сліди інтелектуальної або матеріальної підробки документів; факти порушення процедури кредитування однією із сторін кредитного договору; факти злісного ухилення від погашення кредиторської заборгованості; факти порушення фінансової або бухгалтерської звітності КС.

Варто погодитися з позицією Т. О. Мудряк, яка вказує, що будь-яке розслідування починається з аналізу вихідної інформації, що міститься в матеріалах, які стали приводом для прийняття рішення про початок досудового розслідування. Основними завданнями такого аналізу є: належна (правильна) оцінка, систематизація, переробка наявної інформації; отримання нових знань; своєчасне і правильне використання відомостей, які має слідчий; висунення необхідних версій; визначення завдань розслідування і пошук нових доказів. На думку науковця, невміння виділити ключові моменти початкової інформації, криміналістичні ознаки кримінального правопорушення, взаємозв'язки між окремими фактами, визначити характер і обсяг недостатніх відомостей, які

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17> (2019, листопад, 24).

² Алєнін, Ю. П. (2013). Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування. *Наукові праці НУ «Одеська юридична академія»*, 13, 175-184.

³ Лобойко, Л. (2012). Початок досудового розслідування за новим КПК. *Новели кримінального процесуального кодексу України 2012 року: збірник статей*, 2, 39-40.

⁴ Бабошин, А. М. (2014). Прокурорський нагляд за законністю початку досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, 2, 187-190.

необхідно отримати або уточнити, призводить до того, що слідчі, особливо на початковому етапі розслідування, проводять слідчі (розшукові) дії безсистемно, нецілеспрямовано, а тому допускають безліч помилок, випускають з уваги найважливіші джерела доказової інформації, час і можливості їх вилучення і дослідження¹.

Постановка криміналістичних завдань на початковому етапі розслідування, пишуть Н. П. Бортник та М. М. Коваль, спрямовані на досягнення головної мети – встановлення основних обставин події злочину й особи підозрюваного. Ці завдання можуть бути розділені на дві групи: а) завдання організаційно-управлінського характеру, що забезпечують відповідні умови для постановки і вирішення другої групи завдань; б) завдання розшукового і тактичного характеру, безпосередньо спрямовані на встановлення обставин розслідуваної події. До першої групи завдань належать: 1) з'ясування і оцінка слідчої ситуації, що склалася на момент внесення до ЄРДР даних про злочин; 2) визначення джерел інформації про обставини події, що розслідується, їхній характер та місцезнаходження; 3) вибір форми і прийомів взаємодії з органами і службами, що ведуть оперативно-розшукову роботу; 4) визначення напряму розслідування і складання плану дій. До другої групи завдань, що постають на початковому етапі розслідування, належать: 1) отримання даних про спосіб, обстановку та інші обставини події, що дозволяє орієнтуватися в її змісті й характері; 2) збір та вивчення даних про потерпілого, що допомагає точніше з'ясувати мотиви і цілі злочинця, висунути версії про причетних до злочину осіб; 3) отримання й аналіз інформації про злочинця та його спілників².

На нашу думку, на початковій стадії досудового розслідування шахрайства, яке було вчинено в сфері діяльності КС, для вирішення його завдань необхідно провести наступні першочергові процесуальні дії:

1) здійснити огляд місця події із застосуванням відео-, фотозйомки, ретельно описати підходи до об'єкта, маршрути громадського транспорту, зв'язку, із обов'язковим залученням експерта. Під час проведення огляду місця події слідчий має право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду;

2) провести обшук житла чи іншого володіння особи; у разі вилучення підроблених документів, що стосуються сфери діяльності КС, вилучити їх у відповідному до закону порядку;

3) у разі затримання підозрюваної особи – здійснити ретельний особистий обшук затриманого та його речей, дану процесуальну дію необхідно проводити із залученням понятих та із застосуванням відеозапису;

4) вивчити інформацію та відомості про поведінку особи під час затримання, проведення особистого обшуку та при проведенні слідчих (розшукових) дій; провести перевірку підозрюваного за всіма обліками на предмет визначення його судимості, можливих зв'язків за минулими судимостями і т. ін.;

5) провести огляд місцевості, приміщень (нежилих споруд, порожніх та орендованих приміщень, гаражів, стоянок та інших об'єктів), що розташовані у безпосередній близькості від місця проживання або роботи підозрюваного;

6) провести допит підозрюваного, під час якого з'ясувати необхідні питання, пов'язані з сферою діяльності КС, а також вирішити питання про затримання особи в порядку ст. 208 КПК України;

7) провести пред'явлення особи підозрюваного для впізнання, пред'явлення документів для впізнання;

8) у подальшому доцільно допитати потерпілих, свідків, а також провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях між підозрюваним та свідками, потерпілими;

9) клопотати про призначення судових експертів.

Висновки. На підставі проведеного дослідження, можна зробити висновок, що особливості початкового етапу розслідування суттєво впливають на програму (алгоритм) дій слідчого під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю КС. Така програма дій носить короткотривалий

¹ Мудряк, Т. О. (2014). Криміналістичні проблеми розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами та шляхи їх вирішення. *Порівняльно-аналітичне право*, 1, 279-281.

² Бортник, Н. П., Коваль, М. М. (2018). Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції. *Порівняльно-аналітичне право*, 1, 301-303.

характер, стосується безпосередньо першочергових заходів, що вкрай необхідно провести на початковому етапі розслідування для вирішення його завдань та може різнитися в залежності від конкретної слідчої ситуації. Отримані на початковому етапі розслідування докази визначають програму дій слідчого на подальшому етапі розслідування та результати розслідування такого виду шахрайства вцілому. Подальший напрям вдосконалення вбачаємо у детальному розгляді алгоритму дій слідчого в залежності від слідчих ситуацій, що можуть виникати на початковому етапі розслідування.

References:

1. Luzgin, I. M. (1973). *Metodologicheskie problemy rassledovaniya* [Methodological problems of the investigation]. Moscow: Legal literature. [in Russian].
2. Belkin, R. S. (1997). *Kurs kriminalistiki: v 3 t.* [Forensic science course: in 3 vols.]. Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii [Forensic tools, techniques and recommendations]. Moscow: Jurist, 3. [in Russian].
3. Pazynych, T. A. (2006). Kryminalistychna harakterystyka shakhraystv ta osnovni polozhennya yih rozsliduvannya [Forensic characteristics of fraud and the main provisions of their investigation]. *Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [The dissertation for the degree of PHD of Law]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Volobuyev, A. F. (1999). Etapy rozsliduvannya v kryminalistychnij metodyci [Stages of investigation in the forensic methodology]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav* [Bulletin of the University of Internal Affairs], 5, 28-37. [in Ukrainian].
5. Kogutych, I. I. (2013). Typovi slidchi sytuaciyi pochatkovogo etapu rozsliduvannya vbyvstv ta obumovleni nymy alhorytmy dij slidchogo [Typical investigative situations of the initial phase of a homicide investigation and the algorithms for the investigator's actions]. *Visnyk Cherniveczkogo fakultetu NU OYuA* [Bulletin of Chernivtsi Faculty of OU OUA], 1, 233-247. [in Ukrainian].
6. Drapkin, L. Ja. (1988). *Situacionnyj podhod v kriminalistike i problema periodizacii processa rassledovaniya prestuplenij. Problemy optimizacii rassledovaniya prestuplenij* [The situational approach in forensics and the problem of the periodization of the crime investigation process. Problems of optimizing crime investigation]. Sverdlovsk: SSEI. [in Russian].
7. Jablov, N. P. (ed.) (1999). *Kriminalistika: uchebnyk* [Forensics: a textbook]. Moscow: Lawyer. [in Russian].
8. Gromovyy, A. O. (2013). Zayavy, povidomlennya pro vchynene kryminalne pravoporushennya yak peredumova dlya pochatku dosudovogo rozsliduvannya [Statements, reports of a criminal offense as a prerequisite for the commencement of a pre-trial investigation]. *Chasopys Akademiyi advokatury Ukrayiny* [Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine.], 4, 1-6. [in Ukrainian].
9. Polishhuk, O. V. (2017). Do pytannya vyznachennya etapiv pochatku dosudovogo rozsliduvannya [The question of determining the stages of the beginning of a pre-trial investigation]. *Pivdennoukrayinskyj pravnychyj chasopys* [South Ukrainian Law Journal], 3, 116-120. [in Ukrainian].
10. *Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny, 2012* (Verkhovna Rada Ukrayinu) [Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayinu* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17>> (2019, November, 24). [in Ukrainian].
11. Alenin, Yu. P. (2013). Shlyakhy vdoskonalennya pochatku dosudovogo rozsliduvannya [Ways to improve the start of a pre-trial investigation]. *Naukovi praci NU Odeska yurydychna akademiya* [Scientific works of NU Odessa Law Academy], 13, 175-184. [in Ukrainian].
12. Lobjko, L. (2012). Pochatok dosudovogo rozsliduvannya za novym KPK. [Initiation of a pre-trial investigation into the new CCP]. *Novely kryminalnoho procesualnoho kodeksu Ukrayiny 2012 roku* [Novelties of the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012], 2, 39-40. [in Ukrainian].
13. Baboshyn, A. M. (2014). Prokurorskyj naglyad za zakonnistyju pochatku dosudovogo rozsliduvannya zlochyniv u sferi bankivskogo kredyтування [Prosecutorial oversight of the legality of the pre-trial investigation into bank lending crimes]. *Borotba z organizovanoyu zlochy 'nnistyju i korupciyeyu (teoriya i praktyka)* [Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)], 2, 187-190. [in Ukrainian].
14. Mudryak, T. O. (2014). Kryminalistychni problemy rozsliduvannya shakhraystva z finansovymy resursamy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Forensic problems of investigation of fraud with financial resources and ways of their solution]. *Porivnyalno-analitychne pravo* [Comparative analytical law], 1, 279-281. [in Ukrainian].
15. Bortnyk, N. P., Koval, M. M. (2018). Kryminalistychni zavdannya pochatkovogo etapu rozsliduvannya katuvan, shho vchynayutsya spivrobotnykamy Nacionalnoyi policiyi [Forensic tasks of the initial stage of the investigation of torture committed by officers of the National Police]. *Porivnyalno-analitychne parvo* [Comparative analytical law], 1, 301-303. [in Ukrainian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé stránce a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na stránce <http://www.apastyle.org>.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděny v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dříve v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterovaný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěn v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použít další stránky:

- pro zdroje v ruštině: <http://www.translit.ru>,
- pro zdroje v ukrajinštině: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>.

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozděleny podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantách po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English].

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian].

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Яковсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Článek v časopise:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75.

doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního shtepeni na substatnih urovnih. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Teze a myšlenky konferencie:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskih kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhyttya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017). *Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015* (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Dohody, konvence, doporučení

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ugoda pro spivrobotnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace

Dokumentace Mezinárodního soudu

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:

an abstract (700-900 characters),

a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: <http://www.apastyle.org>

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

- Name of author/authors (transliterated);
- original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources <http://www.translit.ru> – for sources in Russian; and <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English]

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English]

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian]

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Journal article:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Conference paper:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskikh kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta instituciyni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhliisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017).

Direktiva o razvitiu dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Agreements, conventions, recommendations

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsijnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21).

Bilateral agreements

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ughoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrainy ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents

Documents of the International Court of Justice

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).